

***GÈNESI I EVOLUCIÓ DE L'ESTRUCTURA
DEL POBLAMENT IBÈRIC EN EL CURS
INFERIOR DEL RIU EBRE:
LA ILERCAVÒNIA SEPTENTRIONAL***

VOLUM I

JAUME NOGUERA GUILLÉN

DEPARTAMENT DE PREHISTÒRIA, HISTÒRIA ANTIGA I ARQUEOLOGIA
FACULTAT DE GEOGRAFIA I HISTÒRIA
UNIVERSITAT DE BARCELONA

CURS DE DOCTORAT 1996-98
MENTALITAT, IDEOLOGIA I SIMBOLISME

***GÈNESI I EVOLUCIÓ DE L'ESTRUCTURA
DEL POBLAMENT IBÈRIC EN EL CURS
INFERIOR DEL RIU EBRE:
LA ILERCAVÒNIA SEPTENTRIONAL***

VOLUM I
TEXT

TESI DOCTORAL PRESENTADA PER:

JAUME NOGUERA GUILLÉN

DIRIGIDA PER:

Dr. JOAN SANMARTÍ GREGO

BARCELONA, ABRIL DE 2006

ÍNDIX SISTEMÀTIC

AGRAÏMENTS	9
1. INTRODUCCIÓ	11
1.1 OBJECTIUS	11
1.2 LÍMITS GEOGRÀFICS	12
1.3 LÍMITS CRONOLÒGICS.....	14
2. HISTÒRIA DE LA INVESTIGACIÓ	17
3. METODOLOGIA	23
3.1 ENFOCAMENT TEÒRIC.....	23
3.2 ESTRUCTURA DE L'OBRA	28
3.3 COMENTARIS A LA FITXA DE JACIMENTS	30
3.4 L'ORIGEN DE LA DOCUMENTACIÓ.....	42
4. ASPECTES OROGRÀFICS	45
4.1 INTRODUCCIÓ.....	45
4.2 LA GEOLOGIA DE LES COMARQUES DE L'EBRE	45
4.3 TOPOGRAFIA	48
4.4 LA XARXA HIDROLÒGICA	50
4.5 EL CLIMA	53
4.6 LA VEGETACIÓ	54
4.7 LA CONFIGURACIÓ ANTIGA DE LA COSTA	56
5. LES COMUNICACIONS	61
5.1 LA XARXA DE COMUNICACIONS FLUVIAL	61
5.2 LA XARXA DE COMUNICACIONS TERRESTRE	65
6. ANÀLISI ARQUEOLÒGICA	71
6.1 INTRODUCCIÓ	71
6.2 L'ESTRUCTURA DE POBLAMENT ENTRE ELS SEGLES XI I VIII. EL BRONZE FINAL I ELS CAMPS D'URNES	73
6.2.1 <i>Introducció</i>	73
6.2.2 <i>La documentació arqueològica</i>	74
6.2.2.1 Les necròpolis	76
6.2.2.1.1 Les coves de Janet [58] i Marcó [59]. Tivissa	76
6.2.2.1.2 Necròpolis del Molar (fases IA i IB) [34]. Molar.....	77
6.2.2.1.3 Necròpolis dels Castellons [13]. Flix.....	77
6.2.2.1.4 La necròpolis del Castellet de Banyoles [51]. Tivissa.....	78
6.2.2.1.5 La necròpolis de Cabiscol - Finca Jornet [141]. Amposta	79

6.2.2.2	Els hàbitats	80
6.2.2.2.1	Barranc de Sant Antoni 1 (fases I i II) [70]. Ginestar.....	80
6.2.2.2.2	Barranc de Gàfols (1a fase) [65]. Ginestar.....	81
6.2.2.2.3	Les Deveses 1 [67]. Ginestar.....	82
6.2.2.2.4	Puig Roig [35]. Masroig	84
6.2.2.2.5	Turó de la Torreta [79]. Miravet	84
6.2.2.2.6	Mas de Mall [50]. Tivissa.....	85
6.2.2.2.7	Bancal de Torta [130]. Masdenverge.....	85
6.2.2.3	Altres jaciments	86
6.2.3	<i>Conclusions</i>	86
6.3	LA PRIMERA EDAT DEL FERRO: ELS CAMPS D'URNES TARDANS I EL CONTACTE FENICI.....	93
6.3.1	<i>Introducció</i>	93
6.3.2	<i>La documentació arqueològica</i>	97
6.3.2.1	Les necròpolis	97
6.3.2.1.1	Santa Madrona [5]. Riba-roja.....	97
6.3.2.1.2	Necròpolis dels Castellons [13]. Flix.....	101
6.3.2.1.3	El Molar [34]. Molar.....	101
6.3.2.1.4	Necròpolis de la Tosseta [38]. Guiamets.....	102
6.3.2.1.5	Mas de Cabiscol [141]. Amposta.....	103
6.3.2.2	Els hàbitats	103
6.3.2.2.1	Castellons 1 [2] i Magalanya [6]. Riba-roja	103
6.3.2.2.2	Sebes 2 [11]. Flix	104
6.3.2.2.3	Tossals [18] i Roca de la Bruixeta [20]. Vinebre.....	104
6.3.2.2.4	Roca del Sol 2 [26]. Garcia	105
6.3.2.2.5	Roca de l'Ortiga [30], Barber Medina [31], Mugrons [32]. Ascó	105
6.3.2.2.6	El Molar [34]. Molar.....	106
6.3.2.2.7	Puig Roig [35]. Masroig	107
6.3.2.2.8	Coll del Moro de la Serra d'Almos [55]. Tivissa.....	109
6.3.2.2.9	Coll Alt [56]. Tivissa	109
6.3.2.2.10	Mas de Mall [50]. Tivissa.....	110
6.3.2.2.11	Barranc de Gàfols 1 [65]. Ginestar	111
6.3.2.2.12	Barranc de Gàfols 2 [66]. Ginestar	114
6.3.2.2.13	Barranc de Sant Antoni 1 [70] i 2 [71]. Ginestar.....	114
6.3.2.2.14	Punt Km 47 [62], les Deveses 1 [67], Caseta del Flaquet [69], les Pedres - Sant Vicenç [73-74], Barranc del Comte [76]. Ginestar.....	114
6.3.2.2.15	Moleta Rodona [78]. Rasquera	115
6.3.2.2.16	Castellot de Solà 2 [82]. Miravet	116
6.3.2.2.17	Lo Toll [88]. Benifallet.....	117
6.3.2.2.18	El Martorell [90]. Benifallet.....	117
6.3.2.2.19	Aldovesta [92]. Benifallet. Un nou model d'assentament	117
6.3.2.2.20	Turó de Xalamera [96]. Benifallet.....	121
6.3.2.2.21	Assut [101]. Tivenys.....	121
6.3.2.2.22	Barranc Fondo [102]. Tivenys	122

6.3.2.2.23	Turó d'en Serra [105]. Tivenys.....	122
6.3.2.2.24	Plana de Nelo [106]. Tivenys.....	122
6.3.2.2.25	Punta del Rojal [108]. Tivenys	123
6.3.2.2.26	Plana de la Móra 1 i 2 [109 i 111]. Tivenys.....	123
6.3.2.2.27	Punta Plana de la Móra [110]. Tivenys	123
6.3.2.2.28	Tossals [114]. Aldover	124
6.3.2.2.29	Barranc d'en Fabra [129]. Amposta	124
6.3.2.2.30	Pont de la Pedrera [135]. L'Aldea	125
6.3.2.2.31	Montsianell [142]. Amposta.....	126
6.3.3	<i>Conclusions</i>	127
6.3.3.1	Introducció	127
6.3.3.2	El fenomen comercial fenici en el mediterrani occidental.....	128
6.3.3.3	Finals del segle VIII i la primera meitat del segle VII	130
6.3.3.4	La segona meitat del segle VII i inicis del segle VI.....	132
6.3.3.5	La primera meitat del segle VI	138
6.4	EL PERÍODE IBÈRIC ANTIC EN EL CURS INFERIOR DE L'EBRE	143
6.4.1	<i>Introducció</i>	143
6.4.2	<i>La documentació arqueològica</i>	145
6.4.2.1	Les necròpolis	145
6.4.2.1.1	Necròpolis dels Castellons [13]. Flix.....	145
6.4.2.1.2	Mianes [124]. Amposta	146
6.4.2.1.3	Mas de Mussols [136]. l'Aldea.....	146
6.4.2.1.4	L'Oriola [144]. Amposta.....	147
6.4.2.2	Els hàbitats	148
6.4.2.2.1	Castellons [14]. Flix.....	148
6.4.2.2.2	Coll del Moro de la Serra d'Almos [55]. Tivissa	148
6.4.2.2.3	Coll Alt [56]. Tivissa	154
6.4.2.2.4	Lo Toll [88]. Benifallet.....	155
6.4.2.2.5	Castellot de la Roca Roja [94]. Benifallet.....	156
6.4.2.2.6	Tossals [114]. Aldover	159
6.4.2.2.7	Barranc d'en Fabra [129]. Amposta	160
6.4.3	<i>Conclusions</i>	160
6.5	IBÈRIC PLE.....	173
6.5.1	<i>Introducció</i>	173
6.5.2	<i>La documentació arqueològica</i>	176
6.5.2.1	Les necròpolis	176
6.5.2.1.1	Introducció.....	176
6.5.2.1.2	Santa Madrona [5]. Riba-roja.....	177
6.5.2.1.3	Mianes [124]. Amposta	180
6.5.2.1.4	Mas de Mussols [136]. L'Aldea.....	180
6.5.2.1.5	L'Oriola [144]. Amposta	181
6.5.2.2	Els punts de guaita.....	181
6.5.2.2.1	Introducció.....	181
6.5.2.2.2	Roca de la Bruixeta [20]. Vinebre	183

6.5.2.2.3	Roca del Sol 2 [26]. Garcia	183
6.5.2.2.4	Roca de l'Ortiga [30]. Ascó	184
6.5.2.2.5	Lo Quiquet [75]. Tivissa.....	185
6.5.2.2.6	Moleta Rodona [78]. Rasquera	185
6.5.2.2.7	Coll de Som [99]. Benifallet	186
6.5.2.2.8	Tossal Redó [138]. L'Aldea	187
6.5.2.3	Els nuclis rurals.....	188
6.5.2.3.1	Introducció.....	188
6.5.2.3.2	Quatre Camins [45]. Benissanet.....	189
6.5.2.3.3	Cementiri de Ginestar [63]. Ginestar.....	189
6.5.2.3.4	Mas de Xalamera [95]. Benifallet.....	190
6.5.2.3.5	Les Trampes [98]. Xerta.....	190
6.5.2.3.6	Km. 14 [103]. Tivenys.....	190
6.5.2.3.7	Pla de les Sitges [121]. Tortosa.....	191
6.5.2.3.8	Mas Roig [127]. Amposta	191
6.5.2.4	Nuclis indeterminats.....	193
6.5.2.5	Els poblats	193
6.5.2.5.1	Introducció.....	193
6.5.2.5.2	Santa Madrona [4]. Riba-roja.....	195
6.5.2.5.3	Barranc de Mosselló 2 [10]. Flix	196
6.5.2.5.4	Sebes 1/2 [11/12]. Flix.....	198
6.5.2.5.5	Castellons [14]. Flix.....	199
6.5.2.5.6	Roca del Sol 2 [26]. Garcia	201
6.5.2.5.7	Forn Teuler [28]. Ascó	202
6.5.2.5.8	Castellet de Banyoles [51]. Tivissa.....	203
6.5.2.5.9	Castellot de Solà 1/3 [83/81]. Miravet.....	208
6.5.2.5.10	Roca dels Penjats [85]. Benifallet.....	209
6.5.2.5.11	Turó de l'Audí [86]. Benifallet	210
6.5.2.5.12	Martorell [90]. Benifallet	211
6.5.2.5.13	Castellot de la Roca Roja [94]. Benifallet.....	212
6.5.2.5.14	Assut [101]. Tivenys.....	217
6.5.2.5.15	Punta de Plana de la Móra [110]. Tivenys	220
6.5.2.5.16	Planetes [112]. Tortosa	221
6.5.2.5.17	Valletes [115]. Aldover	224
6.5.2.5.18	Castell de la Suda [118]. Tortosa.....	225
6.5.2.5.19	Barranc de Sant Antoni [120]. Tortosa.....	227
6.5.2.5.20	Mianes [123]. Tortosa.....	228
6.5.2.5.21	Castell d'Amposta [132]. Amposta	229
6.5.2.5.22	Mas de Mussols [137]. L'Aldea.....	230
6.5.2.5.23	Bordissal [146]. Camarles	231
6.5.2.5.24	Feixes Tancades de l'Antic [147]. Amposta	233
6.5.3	<i>Anàlisi del territori</i>	234
6.5.3.1	Introducció	234
6.5.3.2	Primera etapa. El poblament des de finals del segle V	235

6.5.3.2.1	Introducció.....	235
6.5.3.2.2	Les necròpolis	236
6.5.3.2.3	Els sistemes defensius.....	240
6.5.3.2.4	L'urbanisme	242
6.5.3.2.5	Distribució dels poblats	244
6.5.3.3	Segona etapa. El poblament ibèric fins a la fi del segle III.....	250
6.5.3.3.1	Introducció.....	250
6.5.3.3.2	El Castellet de Banyoles.....	254
6.5.3.3.3	Els punts de guaita	257
6.5.3.4	Demografia.....	259
6.5.3.5	Aspectes metrològics.....	265
6.5.3.6	Els sistemes d'emmagatzematge	271
6.5.3.6.1	Introducció.....	271
6.5.3.6.2	Les sitges	272
6.5.3.6.3	Els grans contenidors: tenalles i àmfores	275
6.5.3.6.4	Els graners sobreelevats.....	278
6.5.3.7	Economia i contactes comercials.....	279
6.5.4	<i>Conclusions</i>	282
6.6	L'IBÈRIC FINAL O ÈPOCA TARDO-REPUBLICANA	285
6.6.1	<i>Introducció</i>	285
6.6.2	<i>La documentació arqueològica</i>	287
6.6.2.1	Les necròpolis.....	287
6.6.2.1.1	Santa Madrona [5]. Riba-roja.....	287
6.6.2.1.2	Racó de Sant Miquel [27]. Vinebre	288
6.6.2.1.3	La Carrova [125]. Amposta.....	289
6.6.2.2	Els hàbitats.....	290
6.6.2.2.1	Santa Madrona [4]. Riba-roja.....	290
6.6.2.2.2	Sebes [11/12]. Flix	291
6.6.2.2.3	Castellons [14]. Flix.....	291
6.6.2.2.4	Castellons [16]. Ascó.....	292
6.6.2.2.5	Tossals [18]. Vinebre.....	293
6.6.2.2.6	Sant Miquel [24]. Vinebre.....	293
6.6.2.2.7	Roca del Sol 2 [26]. Garcia	297
6.6.2.2.8	Forn Teuler [28]. Ascó	299
6.6.2.2.9	Serra de l'Espasa [39]. Capçanes	300
6.6.2.2.10	Les Planes [41]. Móra la Nova.....	308
6.6.2.2.11	El Calvari [43]. Móra d'Ebre	309
6.6.2.2.12	Quatre Camins [45]. Benissanet	309
6.6.2.2.13	Mas de Giralt [46]. Móra la Nova.....	310
6.6.2.2.14	Mas de Molló 1 [48]. Móra la Nova	311
6.6.2.2.15	Castellet de Banyoles [51]. Tivissa	313
6.6.2.2.16	Castell [80]. Miravet.....	314
6.6.2.2.17	Castellot de Solà 1/3 [83/81]. Miravet.....	315
6.6.2.2.18	Viens [84]. Miravet.....	316

6.6.2.2.19	Turó de l'Audí [86]. Benifallet.....	318
6.6.2.2.20	Les Llomes [87]. Benifallet.....	319
6.6.2.2.21	El Martorell [90]. Benifallet.....	319
6.6.2.2.22	Castellot de la Roca Roja [94]. Benifallet.....	320
6.6.2.2.23	Coll de Som [99]. Benifallet	321
6.6.2.2.24	Assut [101]. Tivenys.....	322
6.6.2.2.25	Punta Plana de la Móra [110]. Tivenys	323
6.6.2.2.26	Planetes [112]. Tortosa.....	324
6.6.2.2.27	Valletes [115]. Aldover	325
6.6.2.2.28	Horta Baixa [117]. Roquetes.....	327
6.6.2.2.29	Mianes [123]. Santa Bàrbara.....	327
6.6.2.2.30	Mas Roig [127]. Amposta	328
6.6.2.2.31	Pla d'Empúries [131]. Amposta	329
6.6.2.2.32	Castell [132]. Amposta.....	329
6.6.2.2.33	Mas de Mussols [137]. L'Aldea.....	330
6.6.2.2.34	Feixes Tancades de l'Antic [147]. Amposta	332
6.6.3	<i>Anàlisi del territori</i>	332
6.6.3.1	Introducció	332
6.6.3.2	Anàlisi de la documentació arqueològica	334
6.6.3.3	Anàlisi de la documentació escrita.....	340
6.6.3.3.1	Les fonts literàries.....	340
6.6.3.3.2	Numismàtica.....	346
6.6.3.3.3	Epigrafia	351
6.6.3.4	Conclusions.....	355
6.6.3.4.1	El primer període	355
6.6.3.4.2	El segon període.....	357
6.7	ELS INICIS DE L'ALT IMPERI	361
6.7.1	<i>Introducció</i>	361
6.7.2	<i>La documentació arqueològica</i>	362
6.7.2.1	Els assentaments amb restes ibèriques associades	362
6.7.2.1.1	Senals [3]. Riba-roja.....	362
6.7.2.1.2	Vall de Porcs [7]. Riba-roja.....	362
6.7.2.1.3	Paladell [8]. Riba-roja.....	363
6.7.2.1.4	Castellons [16]. Ascó.....	364
6.7.2.1.5	Font de n'Horta [21]. Torre de l'Espanyol	364
6.7.2.1.6	Sebiques / Pedruscalls [22]. Vinebre	365
6.7.2.1.7	Marçà (vil·la romana) [36]. Marçà.....	366
6.7.2.1.8	Les Planes [41]. Móra la Nova.....	367
6.7.2.1.9	Emportells [44]. Benissanet	367
6.7.2.1.10	Mas de Molló 2 [49]. Móra la Nova.....	368
6.7.2.1.11	L'Aumedina [54]. Tivissa	369
6.7.2.1.12	Mas de Tramontà [60]. Tivissa	370
6.7.2.1.13	Les Deveses 2 [68]. Ginestar	371
6.7.2.1.14	Caseta de Xevarria [72]. Ginestar.....	371

6.7.2.1.15	Les Pedres–Sant Vicenç [73-74]. Ginestar	372
6.7.2.1.16	Viens [84]. Miravet.....	372
6.7.2.1.17	Mas del Catxorro [89]. Benifallet	373
6.7.2.1.18	Ligallo de Lixem [91]. Benifallet	374
6.7.2.1.19	Arenalets [104]. Xerta	374
6.7.2.1.20	Barrugat [113]. Tortosa	374
6.7.2.1.21	Casa Blanca [116]. Tortosa	375
6.7.2.1.22	<i>Dertosa</i> [119]. Tortosa	376
6.7.2.1.23	Masia Despacs [122]. Tortosa.....	378
6.7.2.1.24	La Carrova [126]. Amposta.....	378
6.7.2.1.25	Pont de la Pedrera [135]. L'Aldea	379
6.7.2.1.26	Mas de l'Antic [145]. Camarles	380
6.7.2.2	Altres assentaments d'època romana	381
6.7.3	<i>Conclusions. Anàlisi territorial</i>	384
6.7.3.1	Introducció	384
6.7.3.2	Les villae	385
6.7.3.3	Les ciutats.....	391
6.8	ELS LÍMITS DE LA ILERCAVÒNIA	397
6.8.1	<i>Introducció</i>	397
6.8.1.1	El límit nord	398
6.8.1.2	El límit oriental	401
6.8.1.3	El límit sud	401
6.8.1.4	El límit occidental.....	402
6.8.2	<i>Conclusió</i>	404
7.	CONCLUSIONS	405

Agraïments

Al meu director de tesi, el Dr. Joan Sanmartí Grego, primer mestre i després company en diverses excavacions. Sense els seus suggeriments i consells aquesta tesi no hauria mai vist la llum.

Els agraïments més difícils de redactar van per tots aquells amics, col·legues, companys de fatigues i de moments inoblidables. Difícils perquè són molts, i la certitud de deixar-me algú em preocupa. Són realment els companys de feina els que et permeten avançar en la realització d'un treball de recerca d'aquesta magnitud, els que et recolzen davant de problemes econòmics, administratius, informàtics, i de tota mena.

En definitiva, amics. Vagi per Carme Belarte, Miquel Àngel Pintanel, David Asensio, Xavier Cela, David Garcia, Jordi Hernández, Jordi Principal, Àlex Ros, Conxita Ferrer, Victor Revilla, Javier López, Xavier Bermúdez, Marta Miñarro... (i perdoneu la resta).

Als membres de la biblioteca de la Universitat de Barcelona, per facilitar-me en tot moment la documentació necessària.

A Ramon Álvarez, dibuixant del Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia, al qual li dec alguns d'aquells dibuixos que només ell pot fer, i per poder intercanviar opinions, sempre amb fructífers resultats.

A la Universitat de Barcelona, per la beca de Formació en la Recerca i la Docència que em va permetre disposar del temps per fer el treball de camp d'aquesta tesi.

Als membres de la UMR 154 del CNRS amb base a Lattes (Herauld), per acollir-me amb els braços oberts durant una estada de sis mesos, durant els quals es va redactar una part important d'aquest treball.

A la conservadora del Museu Comarcal del Montsià, Ma. M. Villalbí, així com al seu director, A. Farnós.

Als conservadors del Museu Comarcal Salvador Vilaseca de Reus, Anna Mir i Jaume Massó, així com a la resta personal del centre.

Al conservador del Museu Arqueològic de Catalunya en Barcelona, X. Menéndez, i a la resta de personal del mateix.

A la Diputació de Tarragona, la CIRIT i el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, per col·laborar econòmicament amb els treballs de recerca desenvolupats, així com als membres d'aquesta darrera entitat que m'han facilitat la consulta de cartes arqueològiques i memòries d'excavació.

Especialment a l'amic Joan Josep Duran i Miró, responsable de la secció arqueològica del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre, amb el qual he compartit tantes visites a jaciments, col·leccions particulars i sense el qual, he de dir-ho clarament, aquest treball potser no s'hauria realitzat.

A l'ajut i col·laboració dels components del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre, com J. A. Collazos. Gràcies a les seves beques d'estudi, en especial al premi *Artur Bladé Desumvila* concedit pel treball *Ibers a l'Ebre*.

A tots aquells que, com amics, companys o estudiants, han col·laborat en els treballs de recerca, tan a l'excavació i prospecció, com en el feixuc treball de laboratori.

Gràcies a tots aquells riberencs que estimen el patrimoni de les terres de l'Ebre i que m'han facilitat la seva consulta: la germana de l'investigador C. Biarnés, el veí de Vinebre, F. Morata, M. Sedó, P. Rofes, J. Ma. Bagés, G. Ferrando...

També agraeixo als alcaldes de Tivissa, Ginestar, Benifallet, Flix i Riba-roja d'Ebre les facilitats per realitzar excavacions arqueològiques en el seu terme i, sobretot, a tants dels seus habitants, que d'una manera o una altra, han col·laborat en els nostres treballs. En definitiva, a la gent que té en el riu Ebre un lligam geogràfic i afectiu.

A la meva família, i en especial a la meva dona, a través de la qual tinc un lligam encara més estret amb les terres de l'Ebre.

Per descomptat, i com se sol dir en aquests preàmbuls (entre altres coses, perquè és cert) els errors són propietat exclusiva de l'autor.

Barcelona, 20 de gener de 2006

1. Introducció

1.1 *Objectius*

L'objectiu general d'aquest treball és definir les característiques de les poblacions que van ocupar el curs inferior de l'Ebre, bàsicament entre el segle VII i les acaballes del segle I aC, tot i que la mateixa recerca ens portarà a fer breus incursions en els períodes immediatament anterior i posterior.

L'inici d'aquest estudi coincideix amb el període de formació de la cultura ibèrica, en el que el component autòcton es veu clarament influenciat per aportacions exògenes. L'anàlisi del volum, de la importància i de les característiques d'aquestes influències en seran una part important.

El nucli del treball el constitueix la documentació i l'anàlisi de la cultura material del període ibèric en aquestes terres: materials mobles, assentaments, necròpolis, comunicacions, etc. Però abans s'analitzen les causes i els mecanismes dels canvis socials que es produeixen entre principi del primer mil·lenni i el període ibèric. També constituirà, però, una part important del treball l'evolució de la cultura ibèrica en el nou ordre social i econòmic implantats després de l'arribada dels romans a finals del segle III, amb canvis definitius a partir del segle I aC.

Els límits geogràfics de la zona d'estudi responen a marcs naturals, seguint un criteri orogràfic, ja que bàsicament abasta les ribes del riu Ebre des d'aproximadament la seva entrada a Catalunya, al nord, fins a la seva desembocadura, al sud.

Aquest territori dista molt d'aproximar-se al que tradicionalment s'ha considerat que ocupava en època ibèrica plena l'ètnia que habitava aquesta zona, els ilerconvos, ja que no s'inclou, per exemple, la zona de la Terra Alta-Matarranya, ni el nord de l'actual província de Castelló. A més, malgrat el títol d'aquest estudi, tampoc és segur que l'extrem nord del curs inferior de l'Ebre fos territori ilerconvó. Precisament, un dels objectius d'aquest treball és intentar aportar elements que permetin identificar aquesta ètnia sobre el territori que ocupaven, per tal de definir aquests mateixos límits de forma més precisa.

Finalment, el nostre estudi pretén presentar un conjunt de documentació, en gran part inèdita, per tal de permetre a investigacions futures la consulta d'un fons documental

sobre una de les àrees més desconegudes per l'arqueologia i la història al nostre país, malgrat el seu potencial, en gran part encara per descobrir.

1.2 Límits geogràfics

Els límits geogràfics de tot treball d'arqueologia del territori són un dels aspectes més importants a tenir en compte a l'hora d'iniciar, desenvolupar o presentar els resultats d'un estudi d'aquest tipus, ja que condicionen tant el mateix treball com els resultats obtinguts.

El nostre cas no és cap excepció i, per tant, és important definir una sèrie de trets que caracteritzen l'àrea geogràfica estudiada. Però, abans de començar, volem diferenciar el territori on s'ha realitzat estrictament el treball de camp, d'un altre, molt més extens i difús, que serveix de marc per establir comparacions, relacions, etc, i que forma part de l'apartat de síntesi i d'interpretació.

De manera resumida, el territori en què s'ha realitzat el treball de camp abasta les ribes del riu Ebre des d'aproximadament el límit septentrional del municipi de Riba-roja fins a la seva desembocadura a la Mediterrània, és a dir, uns 150 km lineals de riu. Quant a la seva amplada, compren bàsicament la franja més immediata al riu, és a dir, les planes al·luvials i les primeres elevacions muntanyoses que el delimiten. En el cas de les gorges i zones estretes, es tracta de pocs quilòmetres d'amplada, però, quan la vall s'eixampla, com succeeix a les cubetes de Vinebre o de Móra d'Ebre, o a la mateixa plana a tocar de l'aiguabarreig del riu a la Mediterrània, aquestes àrees adquireixen una gran extensió, de manera que la superfície total que abasta el treball de camp és, aproximadament¹, d'uns 1.700 km².

Aquests límits no tenen en compte fronteres administratives o lingüístiques actuals, sinó que s'adeqüen a l'orografia, a barreres naturals, bàsicament zones muntanyoses i de difícil accés, i, a més, es considera el riu Ebre com a un element unificador, vertebrador, de contacte, una via de comunicacions, i no com element de separació.

---

¹ L'estudi inclou tres municipis del Montsià (178 km²), set del Baix Ebre (557 km²), tretze de la Ribera d'Ebre (786 km²) i cinc municipis del Priorat (176 km²).

Així, la decisió de delimitar el treball de camp en el seu extrem septentrional a la zona de Riba-roja no obeeix a criteris de coincidència amb les actuals fronteres administratives, com ja hem indicat, sinó que està condicionada pels canvis soferts en l'entorn d'aquesta zona, ja que la construcció de l'embassament de Riba-roja sens dubte ha alterat la seva fesomia riu amunt. De fet, si tinguéssim en compte criteris orogràfics, potser hauria estat més apropiat situar-lo a la zona de Mequinensa, punt fronterer amb la plana aragonesa i lloc on es produeix l'aiguabarreig del Segre amb l'Ebre, però, com ja hem dit, el mateix embassament de Riba-roja i el consegüent creixement del nivell de l'aigua fa gairebé impossible la prospecció o la mateixa localització de jaciments prop de l'Ebre. Quant al límit meridional, no presenta cap problema, ja que està situat a la desembocadura del riu, sense incloure el delta actual, que en la seva major part és una formació posterior a l'època estudiada.

Potser el límit geogràfic més relatiu i subjectiu és el que fa referència a la limitació de l'estudi a les planes al·luvials i les elevacions més immediates al riu Ebre. Evidentment, som conscients que aquesta delimitació representa una selecció prèvia molt rigorosa dels jaciments arqueològics, ja que deixa fora una part del registre i pot distorsionar els resultats. Però aquest problema té difícil solució, ja que, encara que traslladéssim aquests límits uns quilòmetres més enllà, també estaríem seleccionant una part del registre arqueològic. De manera que ens limitem a les planes i a les elevacions més adjacents al riu, zona que conforma una entitat ecològica pròpia i diferenciada, conscients que els resultats obtinguts són relacionables i aplicables en aquesta franja ribereña, però més difícilment a territoris més allunyats.

Ara bé, sense intentar justificar aquesta discriminació, tots els treballs de prospecció que serveixen de base per a aquest estudi sobre l'ocupació protohistòrica al curs inferior de l'Ebre han evidenciat que el poblament d'aquesta zona es concentra a la franja fluvial, mentre que les terres allunyades del riu tenen una densitat d'ocupació molt baixa. Fins i tot aquests resultats també s'han evidenciat en els estudis realitzats per a l'època medieval (Barceló, 1987, 414).

El territori descrit correspon totalment o parcial a les comarques del Baix Ebre, Montsià, Priorat i Ribera d'Ebre, i als municipis d'Amposta, Aldover, Ascó, Benifallet, Benissanet, Camarles, Capçanes, Flix, Garcia, Ginestar, Guiamets, l'Aldea, Masdenverge, Miravet, Marçà, Masroig, Molar, Móra la Nova, Móra d'Ebre, Rasquera,

Riba-roja, Roquetes, Santa Bàrbara, Tivenys, Tivissa, Torre de l'Espanyol, Tortosa, Vinebre i Xerta.

1.3 Límits cronològics

Com ja hem dit, el nucli d'aquest treball és l'estudi de la població ibèrica que va ocupar el curs inferior de l'Ebre des del segle VI fins al segle I aC. Per tant, prescindirem gairebé sempre de la notació "aC", i utilitzarem a partir d'ara només la notació "dC" quan sigui necessari.

Tot i que el treball se centra en aquests sis segles en què el curs inferior de l'Ebre va ser ocupat per un poble ibèric, l'ètnia que els autors grecs i llatins van identificar com els ilerjavons, l'estudi s'estén als períodes anterior i posterior, quan aquesta mateixa població s'estructurava a partir de paràmetres econòmics, socials i polítics diferents, és a dir, des de la fi de l'edat del bronze fins a època imperial romana. Creiem que l'anàlisi de l'estructuració del poblament en aquests dos extrems, malgrat ser parcial, és fonamental per comprendre la mateixa cultura ibèrica, ja que com a precedents o com a romanents, trobarem aspectes culturals que permetran explicacions d'un abast més sòlid i profund.

Els aproximadament 500 anys de protohistòria que conformen el nucli de l'estudi han estat dividits tradicionalment en una sèrie de períodes (ibèric antic, ibèric ple i ibèric final), a partir de suposats canvis o reestructuracions en el sistema econòmic, social o polític, o simplement per canvis en la cultura material. A ningú se li escapa que aquesta divisió trinària –tradicional, per altra part, en els estudis de prehistòria europea– amaga una interpretació molt clàssica i positivista de la història, ja que respon a la idea de formació, apogeu i caiguda de les cultures, identificades així ràpidament amb les fases biològiques dels éssers vius. Malauradament, l'existència prèvia d'aquestes fases cronoculturals, d'us corrent entre els investigadors, dificulta altres explicacions que no siguin visions evolutives i lineals. Però som conscients de la necessitat d'una estructuració en períodes cronològics, de la utilització d'un llenguatge comú, per tal de facilitar i fer més comprensible la recerca, i, per tant, els utilitzarem en aquest sentit, intentant defugir les presumpcions o els judicis preliminars. En tot cas, si els utilitzem, és obligat definir la cronologia d'aquests períodes.

Així, l'estudi s'inicia en el bronze final, a grans trets comprès entre finals del II mil·lenni i finals del segle VIII, sense més subdivisions (per una altra part, encara objecte de contínues revisions), ja que no entrarem a fons en aquest període.

Considerem el bronze final-primer ferro (o com l'han denominat diversos autors, horitzó preibèric) com el moment en què la població riberenca comença a rebre les primeres influències del món fenici, primer, i del món indígena del sud i de l'est de la península després, *grosso modo* en els segles VII i VI.

El període ibèric antic, encara mal conegut, cal datar-lo entre mitjan segle VI, aproximadament a partir de l'aparició de la primera ceràmica a torn indígena, i la primera meitat del segle V, període definit a partir de les ceràmiques a torn amb decoració geomètrica, sobretot bandes, en alguns casos bicromes, que decoren formes característiques, sobretot urnes d'orelletes i grans vasos bitroncocònics amb coll de cigne (Gailledrat, 1997, 140-144).

A partir d'aquest moment la documentació és més abundant, en gran part per l'aparició relativament freqüent de ceràmiques d'importació fàcils d'identificar i datar, en un primer moment vernissos negres àtics, després substituïts per tallers itàlics protocampanians i punicoebusitans. Aquest moment, denominat ibèric ple, cal datar-lo entre la segona meitat del segle V i finals del segle III, moment de l'arribada dels romans a la península.

Per últim, l'ibèric final o període tardo-republicà s'escola entre la conquesta romana i el principi del govern d'August, moment que, pel que fa a les importacions, cal relacionar amb l'arribada de ceràmiques campanianes i àmfores itàliques durant els segles II-I.

Finalment, la inclusió en el nostre estudi de jaciments datables ja en època altimperial respon a l'objectiu d'esbrinar el comportament de l'estructura de poblament precedent davant la seva inserció en una nova estructura social, econòmica i política, i per la utilització de fonts escrites d'aquesta època que fan referència als pobles ibèrics.

Som conscients que aquesta divisió cronològica és molt superficial, però creiem convenient adoptar una periodització de partida sense gaires compartimentacions ni subdivisions prèvies, i que sigui la mateixa documentació arqueològica la que ens marqui els canvis en la dinàmica de comportament de les poblacions, si n'hi ha. De fet, la problemàtica de la cronologia en aquest territori i sobretot la seva interrelació i encaix amb altres zones ja ha estat tractada en profunditat (Gracia, Munilla, 1993), posant de

releu la diversitat d'esquemes cronoculturals proposats en diferents etapes de la recerca i des dels diferents territoris ibèrics estudiats.

2. Història de la investigació

En aquest capítol volem fer un ràpid repàs dels antecedents de la recerca arqueològica en el territori objecte de l'estudi, sense voler fer un recull sistemàtic de tota la bibliografia.

D'entrada, el primer que cal dir és que la trajectòria de la investigació al llarg del temps en aquest territori és extensa, però al mateix temps ha estat irregular i discontinua. Això ha provocat que existeixin zones i períodes cronològics amb un coneixement molt desigual. Aquesta recerca intermitent és conseqüència directa de l'absència, pràcticament fins als darrers dos decennis, d'equips amb programes d'investigació concrets i amb una projecció estable i continuada en el curs inferior del riu Ebre.

De fet, fins fa relativament poc temps, la recerca havia estat protagonitzada per investigadors aïllats, de manera que el seu desenvolupament depenia exclusivament de l'esforç i dedicació de cada un d'ells. A més, aquesta investigació es va concentrar en zones concretes, com a conseqüència de la proximitat a nuclis de població importants, com per exemple Amposta o Tortosa, o per l'activitat d'alguna notòria individualitat amb preocupacions culturals (com per exemple J. Abril i Guanyabens o F. Carreras Candi). En qualsevol cas, no hi ha dubte que és gràcies a aquest interès i dedicació que actualment podem disposar d'aquesta informació, la qual d'una altra manera potser s'hauria perdut.

El punt de partida de la recerca científica en el curs inferior de l'Ebre es pot establir a partir de 1913, de la mà de les intervencions promogudes per l'Institut d'Estudis Catalans al Baix Aragó, dirigides per P. Bosch Gimpera (1913-14a; 1915-20). Aquestes intervencions, publicades parcialment a l'Anuari de l'IEC, van tenir una gran influència en els treballs posteriors i, de fet, encara hi ha un volum important d'informació inèdita o pendent de reestudiar.

Dintre del territori estricte d'aquest treball, les dues personalitats que representen les bases de la investigació i l'elaboració de les primeres síntesis regionals són Enric Bayerri per a la zona del Baix Ebre i Salvador Vilaseca per a la comarca de la Ribera d'Ebre i zones adjacents.

Els estudis d'E. Bayerri, presentats en la seva enciclopèdica obra de nou volums *Historia de Tortosa y su comarca* (1933-60), representen un enorme compendi històric i

bibliogràfic i una primera aproximació a la història i geografia d'aquesta zona. Són especialment interessants, per la seva relació amb aquest treball, el volum I, dedicat a la geografia tortosina i la seva evolució, i els volums IV i V, dedicats al món ibèric i romà, respectivament. Evidentment cal ser conscients que estem davant d'una obra escrita en gran part durant la primera meitat d'aquest segle, amb informació poc fiable i amb escasses dades arqueològiques, però així i tot l'esforç de síntesi és notable.

La incessant recerca i les nombroses excavacions de S. Vilaseca són resumides en la seva obra *Reus y su entorno en la Prehistoria* (1973), on se'ns proporciona un gran volum d'informació, però a més en aquest cas l'autor va realitzar un gran esquema interpretatiu, sobretot pel que fa a les etapes corresponents a l'edat del bronze, encara perfectament vigent en molts aspectes. La llista de jaciments excavats o estudiats per Vilaseca (o pels seus col·laboradors locals) és molt extensa. Pel que fa al nostre territori d'estudi són especialment importants les coves de Janet i Marcó, les necròpolis de la Tosseta i el Molar, poblats com el Coll del Moro de la Serra d'Almos, el Castellet de Banyoles, el Molar i la Serra de l'Espasa (en aquest cas l'estudi va ser realitzat per la seva filla), o prospeccions en jaciments com el Mas de Mall, a Tivissa, o els Castellons, a Riba-roja. En resum, tot i que la metodologia emprada en les excavacions de S. Vilaseca (per una altra part, més que correcte dintre del context de l'època) dificulta el seu reestudi i l'anàlisi contrastada amb els resultats de les intervencions actuals, l'obra, i sobretot la seva síntesi històrica, continua sent un punt de referència obligat per a qualsevol recerca d'aquest territori.

Els estudis immediats o posteriors a aquests autors també han estat producte, en general, de l'esforç individual d'un reduït grup d'investigadors, molt sovint sobre recollides de materials superficials, o procedents d'excavacions molt parcials i sense gairebé cap mètode arqueològic. Entre aquests cal ressaltar Francesc Esteve Gàlvez i els seus col·laboradors a la zona de la desembocadura de l'Ebre (llavor de l'actual Museu Comarcal del Montsià), Dolors Cabré (especialment per a l'extrem nord de la Ribera d'Ebre), Manuel Sanz (amb acurats treballs de recopilació d'informació per a època ibèrica) o Carles Garola (amb estudis monogràfics sobre determinats jaciments).

És a partir dels anys 70 quan l'estudi d'aquest territori comença a ser motiu de treballs d'investigació universitaris. Així, Tomàs Gimeno va presentar una tesi l'any 1975 sobre el territori ilercavó; Ramon Pallarès, director de les excavacions al Castellet de Banyoles (Tivissa) i autor d'una tesi l'any 1984 sobre poblament ibèric a les

comarques meridionals de Catalunya, i especialment Margarida Genera, autora d'una completa recopilació de jaciments del Priorat i de la Ribera d'Ebre, objecte de la seva tesi defensada l'any 1980, i més tard autora d'una recopilació de jaciments de tot el seu curs inferior, amb informació de primera mà gràcies a les excavacions dels jaciments del Puig Roig (Masroig), de Sant Miquel (Vinebre) i de la vila de Barrugat (Tortosa), així com excavacions d'urgència en el mateix nucli de Tortosa.

A les boques de l'Ebre, l'Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Universitat de Barcelona, dirigit per Joan Maluquer de Motes, va treballar en les necròpolis de Mas de Mussols (1966) i de Mianes (1970 i 1971), coincidint amb el moment de les grans intervencions agrícoles realitzades amb maquinària pesant. Pel mateix motiu fou descoberta i excavada la necròpolis de l'Oriola per F. Esteve. Per una altra banda, des de la mateixa universitat es realitzà un esforç de síntesi de la protohistòria meridional catalana, a partir d'excavacions pròpies (Arteaga, Padró, Sanmartí, 1990), i en gran part a partir de la documentació arqueològica de P. Bosch Gimpera (Sanmartí, 1973; 1975; 1979; Sanmartí, Padró, 1976-1978).

En la dècada dels anys 80 des de la Universitat de Barcelona es comença un intens treball de recerca, encara en curs, basat en la prospecció prèvia del territori i en l'excavació d'una sèrie de jaciments. Un d'aquests projectes, en concret el que porta per títol, *Prospección y análisis de las fases de transición de la Edad del Bronce a la Edad del Hierro en la costa mediterranea comprendida entre los rios Llobregat y Míjares*, finançat per la CICYT PB86-047, va marcar un punt d'inflexió en la investigació arqueològica en les terres del curs inferior de l'Ebre, ja que per primera vegada es va documentar la intensitat del seu poblament, no només a la costa, sinó a les ribes del riu. Des de llavors fins ara, el Grup de Recerca d'Arqueologia Clàssica, Protohistòrica i Egípcia, del qual formo part, ha excavat, o té en curs d'excavació, els assentaments d'Aldovesta, el Castellot de la Roca Roja (Benifallet), el Barranc de Gàfols, el Barranc de Sant Antoni, les Deveses (Ginestar), el Castellet de Banyoles (Tivissa) i la necròpolis de Santa Madrona (Riba-roja). Al mateix temps un altre equip de recerca de la mateixa universitat desenvolupa un altre projecte d'investigació a les boques de l'Ebre, centrat en els jaciments de la Moleta del Remei i Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Alcanar), ja fora del territori estricte d'aquest estudi. Per últim, cal afegir el projecte d'investigació i les excavacions dirigides des de la Universitat Rovira i Virgili, gràcies a les quals disposem de nova informació dels jaciments ibèrics de les Planetes i de l'Assut (Tivenys), i del

Turó del Calvari (Vilalba dels Arcs). En els darrers anys s'ha afegit un altre equip dirigit per la Dra. N. Rafel, el qual ha reprès les excavacions en el nucli del Molar (Priorat).

Cal dir que els darrers treballs dedicats a l'arqueologia del territori en aquesta zona han sorgit de les files d'investigadors d'aquests mateixos grups de recerca universitaris, en concret del Dr. Jordi Diloli, amb estudis sobre el poblament ibèric a la zona del Baix Ebre, Montsià i nord de la província de Castelló; el mateix autor d'aquestes línies amb un estudi diacrònic des de l'edat del bronze fins a època imperial romana a la cubeta de Móra (Ribera d'Ebre); i David Garcia, amb un estudi amb els mateixos límits cronològics que l'anterior, però circumscrit a la comarca del Montsià.

Pel que fa a les intervencions programades, s'ha incidir per últim en les excavacions desenvolupades en el jaciment del Coll del Moro de Gandesa pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya (Rafel, 1993; Rafel, Blasco, Puig, 1994), i les patrocinades pel Museu Comarcal del Montsià, orientades actualment a l'excavació del poblat ibèric situat en el Castell d'Amposta (Villalbí, Forcadell, Artigues, 1994) i a l'excavació de la vil·la romana de la Carrova (Garcia *et alii*, en premsa).

Quant a les actuacions no programades, cal destacar les intervencions puntuals en determinats jaciments, com les promogudes pel Servei d'Arqueologia a les Valletes (Arbeloa, 1990), la necròpolis de Mianes (Genera, Peiret, 1984), o l'activitat de diverses empreses, com *CODEX*, autora de les intervencions d'urgència en el Mas de Molló i el Castellet de Banyoles (Tivissa), Mas del Catxorro (Benifallet), *Arqueociència* en el Barranc de Musselló (Flix), o per *COTA 64* en les primeres intervencions en el Turó del Calvari (Vilalba dels Arcs).

Per últim, la creació del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya l'any 1983 va impulsar la realització de les cartes arqueològiques de la Ribera d'Ebre, Montsià i Baix Ebre els anys 1987, 1989 i 1992, respectivament, on es recollia una part important de la informació coneguda en aquestes comarques fins aquell moment.

En definitiva, en els darrers tres lustres s'ha passat d'una situació en la qual existia un estat de la recerca caracteritzat per l'esforç individual d'una sèrie d'investigadors, molt sovint sense continuïtat, sense recursos i amb uns resultats circumscrits a àrees de treball molt reduïdes (especialment a les boques de l'Ebre), a una situació en la qual s'ha produït un gran increment qualitatiu i quantitatiu de la recerca, bàsicament gràcies a l'activitat de grups de recerca universitaris amb programes de treball a llarg termini que abasten diversos territoris i un ventall cronològic més ampli.

Aquest canvi en la recerca ja es va evidenciar durant la celebració de la Taula Rodona sobre *Models d'ocupació, transformació i explotació del territori entre el 1.600 i el 500 a.n.e. a la Catalunya meridional i zones limítrofes de la depressió de l'Ebre* (Sant Feliu de Codines, 1994). Set anys després, la celebració de les I Jornades d'Arqueologia *Ibers a l'Ebre. Recerca i interpretació* (Tivissa, 2001), van representar un moment d'inflexió en la investigació del període ibèric a l'Ebre.

Cal destacar que, malgrat l'escassa documentació arqueològica que presentava el territori ilerconvó en el seu conjunt, si més no fins fa pocs anys, ha estat objecte de múltiples estudis sobre les característiques del seu poblament destinats a memòries de llicenciatura o a tesis doctorals. Aquest és el cas, per posar només uns quants exemples, de Ma. P. Callarisa (1965), T. Gimeno (1976), M. Genera (1980), R. Pallarès (1984), A. Oliver (1993), J. Diloli (1993 i 1997), J. Noguera (1997), D. García (1999) o F. Arasa (1995).

També alguns temes concrets han estat objecte de tesis doctorals, com per exemple els objectes metàl·lics (Munilla, 1987), o les necròpolis (Mayoral, 1992), o inclús jaciments específics, com el Molar (Castro, 1994) o el Coll del Moro de Gandesa (Rafel, 1986).

En definitiva, el territori ilerconvó ha estat objecte de nombrosos estudis parcials, ja sigui des del punt de vista d'una matèria en particular o d'un jaciment en concret, o des d'una parcialitat geogràfica. Sens dubte aquesta darrera està relacionada amb factors geogràfics, com l'enorme extensió d'aquest territori i el seu caràcter muntanyós, però sobretot, pel fet de trobar-se dividit en tres províncies de tres comunitats autònomes diferents, Tarragona (Catalunya), Terol (Aragó) i Castelló (València), la qual cosa dificulta els estudis de conjunt. Així, un dels objectius prioritaris de la recerca en el futur hauria de passar per una major interacció entre els diversos equips i projectes d'investigació, per tal de definir problemes comuns, contrastar hipòtesis de treball i, en definitiva, compartir informació i facilitar la divulgació dels resultats.

3. Metodologia

3.1 *Enfocament teòric*

Amb seguretat, el marc teòric en què s'insereix tot treball de recerca i el mètode utilitzat per l'investigador en qualsevol aproximació a un problema històric són una de les parts més importants d'aquesta recerca. Tant és així, que la seva elecció determinarà tant la forma en què es realitza el treball de camp i la recol·lecció de dades, com la seva mateixa interpretació. En conseqüència, per ser coherents, és menester que definim l'enfocament teòric utilitzat i el mètode de treball que en deriva.

Aquest treball intentarà acostar-se als patrons d'assentament de les poblacions que van ocupar el curs inferior de l'Ebre durant la protohistòria, mitjançant l'anomenada Arqueologia Espacial, un concepte creat pels teòrics anglosaxons de l'anomenada *New Archaeology* durant la segona meitat del segle passat (Clarke, 1977; Hodder, Orton, 1976), i que ha anat evolucionant a través de noves eines, mètodes i perspectives fins als nostres dies.

En línies generals, l'objectiu bàsic de l'Arqueologia Espacial se centra en la identificació i la definició dels canvis o les similituds dels processos o comportaments culturals o, dit d'una altra manera, la possibilitat d'observar en un mateix territori l'evolució de la societat a llarg termini.

Aquest enfocament pot ser evolucionista, ja que sovint adopta els esquemes de classificació de l'antropologia nord-americana (evolució de bandes a estats, passant per altres etapes, com les tribus i/o el cabdillatge) i la seva comparació amb estudis etnogràfics (Service, 1984). També es basa en la idea que l'anàlisi i la comprensió de les comunitats ha de realitzar-se des del principi d'equilibri amb l'entorn en què es desenvolupen. Les cultures són enteses com a entitats que tendeixen a l'estabilitat, i només perden aquest equilibri com a reacció davant de factors externs, bàsicament ecològics, però també com a producte del contacte amb altres societats o sistemes culturals. Així, en part es tendeix a un cert funcionalisme ecològic, ja que s'analitzen les cultures en funció de la seva adaptació al medi, de manera que l'estudi de l'entorn, i la

seva transformació per les societats humanes és fonamental, atès que els canvis produïts en el paisatge són causa i/o conseqüència de la dinàmica de les societats.

L'Arqueologia Espacial parteix de la base que l'activitat humana segueix unes determinades pautes o un cert ordre a l'hora d'organitzar-se sobre l'espai geogràfic, de manera que, a partir d'un model determinat de distribució del poblament, podem intentar inferir el sistema econòmic i social que el va provocar.

Entre les diverses fonts de l'Arqueologia Espacial, cal destacar la influència de l'anàlisi locacional en geografia humana (Garner, 1971; Hagget, 1975), basada en molts aspectes en els estudis de Thiessen, inspirats a la vegada en la teoria del lloc central de Christaller (1980). Aquesta ha inspirat també altres models de distribució de poblament que han estat objecte d'aplicacions arqueològiques, com el de Kolb i Brunner, utilitzat per explicar el poblament ibèric a la zona del Penedès (Miret, Sanmartí, Santacana, 1984).

Una altra aportació important ha estat l'anàlisi de captació de l'entorn o SCA (*Site Catchment Analysis*), desenvolupat per l'anomenada "escola paleoeconòmica de Cambridge" i basat en l'estudi de les possibilitats econòmiques d'un assentament en funció dels recursos de les seves proximitats, com ara la qualitat dels terrenys potencialment explotables per l'agricultura o la ramaderia o les fonts de matèries primeres (Higgs, Vita-Finzi, 1972).

L'aportació de l'etnoarqueologia (Binford, 1994) ha representat un instrument d'anàlisi imprescindible per a la *New Archaeology*. Els seus pressupòsits impliquen l'existència d'unes "lleis" generals del comportament humà, unes pautes que es repeteixen prou regularment, i que per tant poden ser reconegudes a partir de models de comportament documentats etnoarqueològicament en el present.

Els treballs mencionats de Clarke, Hodder i Orton es fonamenten en la consideració de la relació espacial dels objectes arqueològics i dels jaciments en diferents nivells, dels quals es poden extreure dades quantificables i extrapolables estadísticament, per tal d'arribar a models explicatius. Un primer nivell, el microespacial, és el que estudia la relació entre estructures i materials arqueològics dins d'un mateix assentament per tal d'establir la seva distribució i així esbrinar diferents àrees funcionals. Un segon nivell, el semimicroespacial, estudia la relació entre l'assentament i l'entorn més immediat, de forma similar als anàlisis de captació de l'entorn o SCA. El tercer i últim

nivell, el macroespacial, estudia un conjunt d'assentaments d'un mateix territori i les seves relacions.

L'aplicació i difusió de l'Arqueologia Espacial a la península ibèrica es va produir en gran part gràcies als col·loquis i cursos organitzats des del Col·legi Universitari de Terol sota els auspicis del Dr. F. Burillo, que van ser punt de trobada i de divulgació de múltiples estudis sobre el territori en època ibèrica, entre els quals cal destacar sobretot la zona del Guadalquivir, sota la direcció d'A. Ruiz i M. Molinos (1984), i del mateix F. Burillo a la vall mitja de l'Ebre (1980), o de M. Miret, J. Sanmartí i J. Santacana a la costa central catalana (1984). Entre molts altres treballs posteriors, per la seva proximitat a la zona d'estudi, cal destacar els d'A. Oliver a Castelló (1993), els de J. Diloli al Baix Ebre (1995 i 1997), els de Martí Bonafé a la zona de *Arse-Saguntum* (1998), o els de I. Grau a la zona central de la Contestània ibèrica (2002).

El nostre estudi segueix en part la línia d'investigació d'alguns d'aquests treballs, i s'emmarca bàsicament en l'aplicació de les anàlisis semimicroespacial i macroespacial, integrant el paisatge amb els aspectes econòmics, socials i culturals identificats en el territori, per intentar comprendre la societat que els va originar.

Ara bé, tot i creure en les possibilitats dels mètodes i tècniques de l'Arqueologia Espacial, creiem que cal anar en compte en la cerca d'auxili d'altres ciències socials i dels seus mètodes –disciplines suposadament més prestigioses, i més “científiques”–, per suplir l'instrumental analític tradicional de l'arqueologia. Aquest “cientifisme” determinista, que utilitza abstraccions matemàtiques per predir resultats, pot arribar a conclusions que no es corresponguin amb la realitat d'un món que en gran part desconeixem. És evident que molts dels models construïts són plausibles i que la seva aplicació ha proporcionat alguns bons resultats, però el problema és saber fins a quin punt són generalitzables per a cada cas concret. Hi ha massa variables per poder suposar que les podem controlar totes per aconseguir un equilibri general que expliqui la complexitat dels actes humans col·lectius, ja sigui des d'una perspectiva econòmica, social o política.

Però tampoc cal caure en un escepticisme metodològic. Cal definir els supòsits en què basem els nostres raonaments, i utilitzar el mètode hipotètic-deductiu sobre models que impliquin un nombre limitat de variables, i fins i tot utilitzar mètodes estadístics pot ser recomanable, però evidentment cal no caure en l'abús de la lògica matemàtica com a instrument fonamental d'anàlisi.

Així, hem de ser prudents a l'hora d'utilitzar models de comportament sense estar segurs de controlar un nombre mínim de les variables que hi intervenen. És el cas, per exemple, de la utilització abusiva dels famosos polígons de Thiessen. Hem renunciat expressament a la seva aplicació indiscriminada i sistemàtica, ja que el nostre territori, molt accidentat i compartimentat, s'allunya massa de l'aplicació ideal d'aquest model.

D'aquesta manera, sovint hem optat per utilitzar models de poblament que tinguin en compte els escassos factors que podem controlar mínimament, com són, per exemple, les dimensions dels jaciments, les característiques del territori que ocupen, la potencialitat dels seus recursos o la distància que els separa dels seus respectius veïns.

Així, creiem més versemblant aplicar determinats conceptes de la teoria del lloc central de Christaller o dels models de distribució de poblament de Kolb i Brunner, on es pressuposen distribucions jerarquitzades amb els nuclis més importants en el centre d'un gran cercle, mentre que els nuclis subordinats es localitzen en la seva perifèria. En ocasions hem cregut convenient distorsionar aquests cercles ideals, tenint en compte la morfologia del terreny o la facilitat de les comunicacions, per tal d'aproximar-nos a una superfície més versemblant del territori d'influència directa de determinats jaciments.

Evidentment existeixen diferents nivells de jerarquia. El primer el conformen les ciutats, mentre que els nivells successius són ocupats per nuclis gradualment més reduïts, per acabar amb les estructures rurals primàries.

Un exemple de la utilització de mètodes quantitius, aplicats en el nostre treball en el cas de la interrelació entre els poblats ibèrics, el constitueix l'anomenat model de gravetat, utilitzat per altres investigadors (Mayoral, 1984). Aquest model es basa en la fórmula $Ea_2 = D_{1-2} / (1 + \pi Pa_1/Pa_2)$, on Ea_2 és el punt de equilibri des de l'assentament 2; D_{1-2} és la distància entre els dos assentaments i Pa_1/Pa_2 és la grandària dels assentaments.

També voldríem justificar la no utilització del Sistema d'Informació Geogràfica (SIG), eina de treball enormement útil quan tot el treball de recerca està pensat i orientat des d'un inici per subministrar dades al sistema. Aquest no ha estat el nostre cas, ja que en el seu inici el treball de camp i la informatització de la documentació no va ser pensada per utilitzar-lo, i per tant hem preferit no fer-ho. Si ho hem fet, ha estat tan sols per aconseguir uns "mapes bonics", quan el seu potencial és, evidentment, molt superior. Ara bé, creiem que la utilització dels SIG en arqueologia proporciona bons resultats i és una eina de recerca i de gestió extraordinària, que esperem utilitzar en un futur immediat.

Per una altra part, desenvolupar un estudi sobre el procés evolutiu i els canvis en els diferents models d'ocupació del territori en èpoques tan diverses implica treballar amb societats i estructures econòmiques molt diverses i que han produït una documentació arqueològica diferent.

Per aquesta raó, la manera d'afrontar l'anàlisi de la societat del segle VII no pot ser la mateixa que la del segle I. Així, per exemple, el model aplicable a les poblacions de principis del Bronze Final haurà de tenir en consideració el que sembla una estructura de poblament mòbil i poc estable. Per tant, en ocasions utilitzarem models etnogràfics, basats en estructures descentralitzades i segmentàries, com per exemple l'estudi de societats tribals (Sahlins, 1984).

En ocasions, l'intent d'aplicació d'un model en un període cronològic concret es veu seriosament dificultat per la quasi total absència de dades sobre el poblament, com ara en el cas de l'Ibèric Antic. Però en general, després d'una prospecció sistemàtica, l'absència de dades suggereix una manca d'ocupació.

En tot cas, la documentació és molt heterogènia, de manera que, per exemple, el model aplicat a l'ibèric ple ha tingut en compte, fonamentalment, una més que probable organització social gentilícia i jerarquitzada, la qual segurament va determinar l'aparició d'estructures de poblament subordinades a un *oppidum* o nucli central. De fet, disposem d'exemples prou nombrosos i significatius per suposar-ho així (Miret, Sanmartí, Santacana, 1984; Burillo 1988; Gracia, Munilla, García, 1994-96).

Per a època tardo-republicana i sobretot per a inicis d'època altimperial disposem d'un superior volum de dades socials i, sobretot, econòmiques, ben entès que estem en un moment en el qual la localització dels jaciments s'explica principalment a partir de la seva potencialitat productiva i en funció de l'explotació agrícola, immersa a la vegada en un sistema econòmic i social extraordinàriament més complex.

Per finalitzar, som conscients que el tipus d'anàlisi efectuat és limita a entendre la realitat històrica del passat en termes estrictament econòmics i, en algunes ocasions, socials, ja que estem relacionant en tot moment l'ocupació d'un jaciment amb la zona que versemblantment podia explotar. Queden molts aspectes sense aprofundir, com per exemple l'estructura política o aspectes religiosos i ideològics, els quals sens dubte devien influir decisivament en els models de distribució, i que només tractem de manera superficial.

En qualsevol cas, aquest estudi del territori del curs inferior de l'Ebre és una aproximació al problema, de cap manera una conclusió definitiva. Entenem la utilització de l'Arqueologia Espacial com una eina més per tal d'aproximar-nos a la solució dels problemes arqueològics, tot i que molt sovint aquest mateix instrument ens porta davant de nous interrogants. Potser és en aquest fet on radica la seva veritable utilitat, en fer-nos veure les llacunes i els problemes bàsics de la investigació arqueològica.

3.2 Estructura de l'obra

Com ja hem comentat, l'objectiu inicial d'aquest estudi ha estat caracteritzar el poblament protohistòric del curs inferior del riu Ebre mitjançant criteris arqueològics i la utilització de l'arqueologia del territori. Tot i l'existència d'un volum important de dades de prospecció, ja des de bon principi el treball començava amb un handicap important: l'escassetat de jaciments d'aquesta època excavats amb criteris estratigràfics, base d'unes dades fiables amb les quals poder treballar. D'aquesta manera, es va realitzar un intens treball de camp per intentar extreure el màxim profit d'altres fonts, com eren els materials dipositats en els museus, els procedents de col·leccions particulars i, fins i tot, la mateixa visita als jaciments coneguts prèviament per prospeccions, descobriments casuals, notícies parcials o obres d'arranjament de cultius o destinades a serveis.

Afortunadament amb el pas del temps es van intensificar les excavacions arqueològiques, en part (i em satisfà per la part que em pertoca) promogudes pel grup de recerca en el qual estic integrat, de manera que en aquests moments podem disposar d'informació actualitzada recuperada en jaciments protohistòrics de primer ordre.

En primer lloc s'han caracteritzat tots i cadascun dels jaciments actualment coneguts, recuperant tota la informació disponible, com ara el recull bibliogràfic, el dibuix del material arqueològic, el seu estudi, la visita i la descripció del jaciment (situació, accés, estructures, etc.), la seva relació amb l'entorn (visibilitat, comunicacions, potencialitat econòmica...), etc. Evidentment aquesta tasca ha representat, d'antuvi, la consulta de les dades recuperades durant les prospeccions prèvies en aquesta zona, bàsicament les realitzades en el marc del projecte *Prospección y análisis de las fases de transición de la Edad del Bronce a la Edad del Hierro en la costa mediterranea comprendida entre los rios Llobregat y Míjares*, finançat per la CICYT PB86-047, però també les cartes arqueològiques del Baix Ebre, Ribera d'Ebre, Montsià i

Priorat; la visita als museus comarcals de Reus i Amposta i al Museu Arqueològic de Catalunya a Barcelona; la consulta del fons de cartoteques de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona i del Servei Cartogràfic de Catalunya, en relació a documentació topogràfica, geològica, recursos minerometal·lúrgics, mapes de cultius actuals, mapes antics, etc.

Tota aquesta informació ha estat classificada i presentada en un total de 147 fitxes de jaciment, tot i que en cap moment la nostra intenció ha estat realitzar una mena de carta arqueològica, sinó un instrument de treball, fàcil d'informatitzar, a través del qual seguidament es poguessin realitzar de manera ràpida i còmoda càlculs estadístics, gràfics o mapes de distribució. Som conscients que la mateixa base documental d'aquest treball, les fitxes de jaciments, són susceptibles d'incorporar un grau important d'interpretació, present en tot cas ja des de la font original. Creiem que la total objectivitat i la presentació pura i nua de les dades esdevé molt difícil, quasi impossible, però en tot cas, durant l'elaboració de les fitxes de registre de jaciments s'ha intentat sintetitzar tota la informació de la forma més objectiva possible.

Un cop realitzada aquesta tasca, quedava el més difícil: analitzar aquesta massa d'informació de manera coherent i extreure'n conclusions significatives des d'un punt de vista històric.

Així, hem optat per separar en un primer apartat l'anàlisi del territori objecte d'estudi, des de tots els vessants que condicionen la seva evolució històrica: el marc geogràfic i climàtic, la xarxa hidrològica, les seves comunicacions, etc.

En un segon apartat es presenta la documentació arqueològica referent a cada jaciment, des del Bronze Final fins l'inici de l'Alt Imperi, de la manera més objectiva possible. Després de cada època estudiada es presenta l'anàlisi i interpretació de la documentació, on s'inclouen elaboracions de models d'ocupació del territori. Així mateix, determinats períodes cronològics s'analitzen des d'una perspectiva que incideix en aspectes més generals, com és l'anàlisi de l'urbanisme, de les necròpolis, del comerç, dels sistemes d'emmagatzematge, etc. Aquests aspectes són tractats de forma sincrònica i dintre d'un marc territorial més ampli, que depassa les fronteres del territori d'estudi per intentar relacionar aquesta informació amb l'obtinguda en àrees adjacents (Baix Aragó, Terra Alta, Castelló, etc).

Finalment en un darrer apartat es presenta una hipòtesi sobre els límits de la Il·lervavònia en base a la documentació arqueològica presentada i la procedent d'altres treballs.

L'estudi es clou amb unes conclusions on es resumeix l'evolució del poblament ibèric en el curs inferior del riu Ebre, les aportacions del treball, les seves mancances, els nous interrogants plantejats a la recerca i les perspectives de futur.

Finalment presentem la bibliografia utilitzada, que considerem que té un caràcter exhaustiu. Som conscients que pot semblar d'una extensió excessiva, però el volum de documentació consultat ha estat enorme, i a més considerem que pot esdevenir una eina útil per a futures investigacions.

Des de bon principi teníem el dubte si havíem d'incloure en aquest treball la nostra memòria de llicenciatura, la qual, defensada l'any 1997, va ser un estudi parcial i previ d'aquest territori, amb el títol *Evolució del poblament de la Foia de Móra des del Bronze Final a l'Antiguitat Tardana: anàlisi i evolució del territori*. Com que aquest treball ja ha estat publicat (Noguera 1998a; 1998b; 1999a), ocasionalment hi farem referència bibliogràfica, però els jaciments registrats en aquell primer moment, els dibuixos de material, l'estudi i les conclusions parcials d'aquell "primer lliurament", apareixen inclosos en aquest segon treball, evidentment actualitzats i integrats en el conjunt del territori, per facilitar la seva consulta.

Pel que fa a les figures que no es troben inserides en el mateix text (plànols, plantes de jaciments, dibuixos de material arqueològic, fotografies, fitxes de jaciments...), han estat reunides en un volum separat per fer la consulta més còmoda, i estan sempre oportunament referenciades en el text i en les mateixes fitxes de jaciment.

3.3 Comentarís a la fitxa de jaciments

L'estructura de la fitxa de jaciments, que tot seguit presentem, ha estat desenvolupada a mesura que s'avançava en el treball de recerca, i com a resposta a les seves necessitats. En ocasions, també hem adoptat les propostes d'altres autors per realitzar una fitxa de localització i descripció dels jaciments (per exemple, Burillo, Ibáñez, Polo, 1993), en part gràcies a l'assistència als cursos realitzats en el *Seminario de Arqueologia de la Escuela Universitaria de Teruel*.

Cal dir que, a diferència de la fitxa realitzada en el treball preliminar (Noguera, 1997), aquesta fitxa no pretén reflectir una tasca prèvia de prospecció, on seria necessari puntualitzar les circumstàncies en que es va produir (data, autors, estat del terreny, etc). Tampoc pretén ser una carta arqueològica, on serien necessàries dades com l'estat de conservació, el propietari, etc. Més aviat, la fitxa que presentem en aquest estudi és una eina de treball que intenta sintetitzar, ordenar i presentar, de forma lògica i coherent, tota la informació necessària per tal d'analitzar un conjunt de 147 jaciments.

Aquests objectius s'han assolit mitjançant la creació d'una sèrie de camps amb opcions predeterminades. Aquesta configuració permet exportar la informació a fulls de càlcul o a gràfiques. D'aquesta manera també s'ha intentat evitar, en la mesura del possible, camps amb llargues descripcions, difícils de tractar estadísticament.

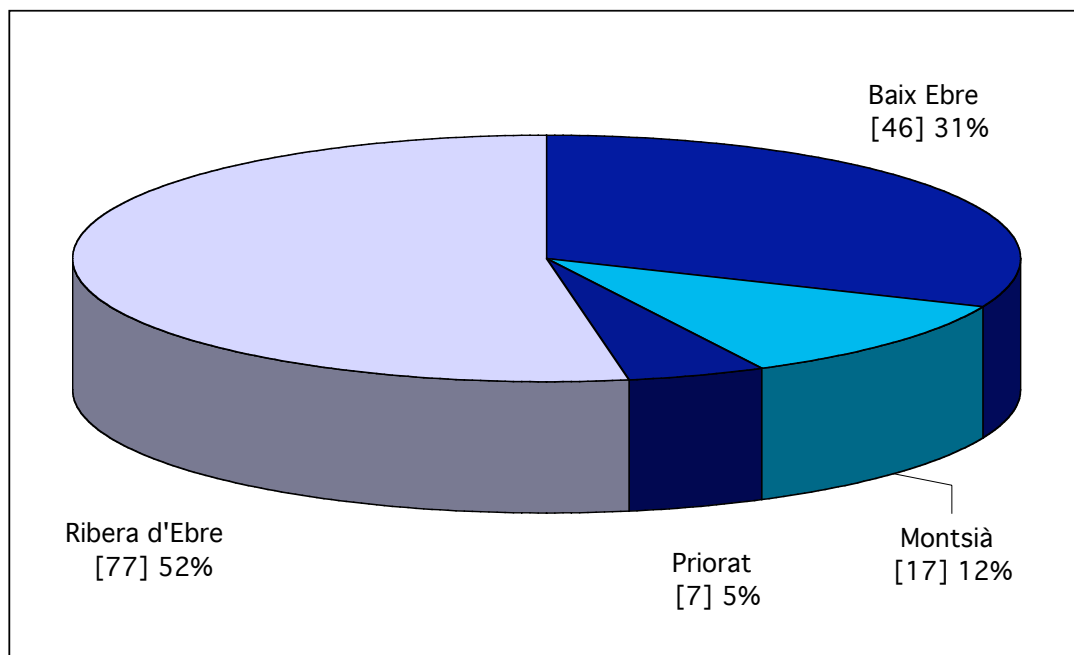
A continuació passarem a descriure cada un d'aquests camps, la seva configuració, el mètode seguit a l'hora d'omplir-los i els objectius cercats.

Identificació

Topònim: Aquest camp fa referència al nom amb el qual és conegut el jaciment en qüestió. En el cas dels jaciments inèdits s'ha conservat el topònim que apareix en els mapes topogràfics a escala 1:5.000 del Servei Cartogràfic de la Generalitat de Catalunya. Pels ja coneguts s'ha conservat el topònim que apareix a la carta arqueològica corresponent, tot i que en el camp *Observacions* s'indiquen els altres topònims amb què es coneix. En el cas d'existir jaciments amb el mateix topònim (a causa d'estar molt a prop, com pot ser el cas de les necròpolis i els corresponents poblats) s'ha optat per diferenciar-los amb números (per exemple, Castellons 1 i Castellons 2).

Número: Aquesta xifra serveix per identificar de manera ràpida i senzilla el jaciment. En tot el treball es conserva el mateix número per a cada un dels jaciments, per tal de facilitar l'elaboració de mapes i gràfiques, així com la consulta de dades. Els jaciments han estat ordenats i numerats, de nord a sud i d'est a oest, en relació al curs del riu Ebre.

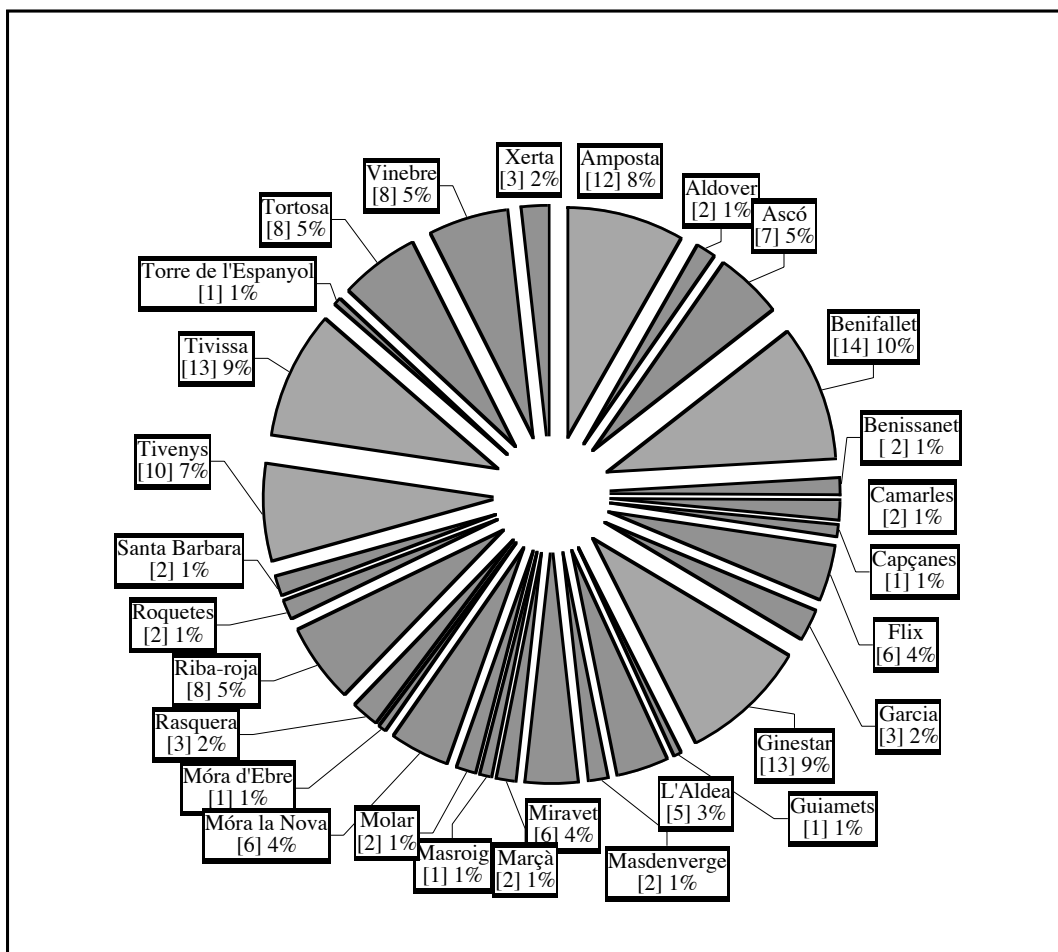
Comarca: Comarca on es localitza el jaciment. L'estudi es basa en gran part en un territori comprés a les comarques del Baix Ebre i la Ribera d'Ebre, però també compren determinades zones de les comarques del Priorat i del Montsià, ja que els límits naturals de les ribes de l'Ebre sovint no es corresponen amb els límits comarcals. Camp predeterminat format per les comarques del *Baix Ebre, Montsià, Priorat i Ribera d'Ebre.*

Percentatge dels jaciments estudiats per comarques

Municipi: Municipi on es localitza el jaciment. Gairebé tots els jaciments estan a tocar del riu Ebre, excepte en aquells casos esmentats en el paràgraf anterior, en què la configuració geomorfològica de la zona permet incloure'ls en el treball, per exemple determinats jaciments del Priorat perfectament adscribibles a la cubeta de Móra. Camp predeterminat format pels municipis de:

Amposta, Aldover, Ascó, Benifallet, Benissanet, Camarles, Capçanes, Flix, Garcia, Ginestar, Guiamets, L'Aldea, Masdenverge, Miravet, Marçà, Masroig, Molar, Móra la Nova, Móra d'Ebre, Rasquera, Riba-roja, Roquetes, Santa Bàrbara, Tivenys, Tivissa, Torre de l'Espanyol, Tortosa, Vinebre i Xerta.

Percentatge dels jaciments estudiats per municipis

Atribució: En aquest camp s'intenta definir, de forma aproximada, tant la cronologia com la funcionalitat de l'assentament. La reocupació d'un mateix jaciment, a vegades amb funcions diferents, implica que aquest camp pugui tenir múltiples opcions. La seva caracterització bé facilitada pel conjunt de camps que conformen cada registre (localització, cronologia, abast visual, superfície...), de manera que puguem diferenciar, per exemple, que es tracta d'un petit assentament, potser de caire agrícola, o bé d'un poblat. Indubtablement representa un camp subjecte a una gran dosi d'interpretació, però en certa manera ens veiem obligats a "definir-nos". D'alguna forma, representa una conclusió per a cada fitxa. És un camp predeterminat, format per nuclis caracteritzats com a:

Hàbitat indeterminat del bronze final, necròpolis del bronze final, poblat del bronze final - primera edat del ferro, hàbitat aïllat del bronze final - primera edat del ferro, necròpolis del bronze final - primera edat del ferro, poblat ibèric, punt de guaita ibèric, nucli rural ibèric, nucli ibèric indeterminat, necròpolis ibèrica, vil·la romana, nucli rural romà i necròpolis romana.

Situació

Ortofotomapa 1:5.000: La sèrie de números fa referència al número d'identificació de la restitució fotogràfica a escala 1:5000 (ortofotomapa), publicada pel Servei Cartogràfic de la Generalitat de Catalunya, on se situa cada jaciment. Cal no confondre aquest número amb les sèries topogràfiques a escala 1:5000, ja que els fulls poden no abastar el mateix territori, tot i estar basats en la mateixa base fotogramètrica.

Posició UTM: La longitud i latitud de cada jaciment ha estat calculada, sempre que el jaciment ha estat visitat, amb un aparell de localització per satèl·lit, en concret amb un model Garmin GPS 75. Aquest model proporciona un marge d'error variable, amb un màxim d'uns 100 metres, un marge perfectament admissible per a la nostra escala de treball. En els casos en que no s'ha visitat el jaciment, la posició ha estat recuperada de les corresponents cartes arqueològiques. Per últim, en les poques ocasions on no ha estat possible cap dels dos sistemes anteriors, per tal d'obtenir la posició UTM ha estat utilitzada la base cartogràfica 1:5.000 o 1:25.000.

Alçada sobre el nivell del mar: L'alçada del jaciment s'ha pres, sempre que ha estat possible, amb el mateix GPS, aparell que també proporciona altitud, sempre i quan tinguem una bona cobertura pels satèl·lits. En el cas en què això no hagi estat possible, l'alçada s'ha obtingut a partir de la base cartogràfica.

Alçada sobre l'Ebre: Aquesta altitud es pren en relació al punt més proper al riu Ebre. Aquesta és una dada afegida que creiem interessant, ja que la majoria dels jaciments estan a tocar del riu, de manera que bàsicament ens proporciona l'alçada del jaciment respecte al seu entorn. Cal tenir en compte que l'altitud de l'Ebre a Riba-roja és d'uns 46 metres sobre el nivell del mar, mentre que a prop d'Amposta no arriba a un metre.

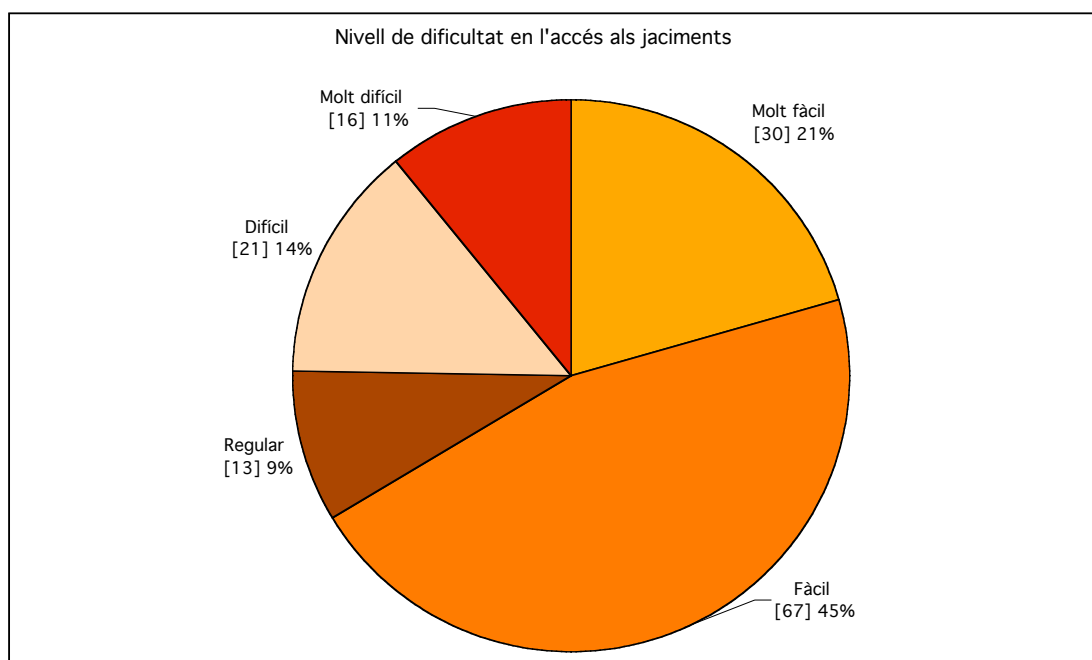
Distància a l'Ebre: Aquesta mesura es proporciona per l'interès que té el riu com a vertebrador i eix de comunicacions de totes aquestes terres. La xifra és relativa, ja que s'ha pres la distància en línia recta entre el jaciment i el punt més proper del riu sobre un

plànol a escala 1:25.000, utilitzant un aparell mesurador digital de plànols (model *Scale Master II*), que proporciona mesures ràpides i fiables.

Riba: Aquest camp fa referència a la situació del jaciment en la riba dreta (D) o esquerra (E) del riu Ebre. La seva creació correspon a un desig de facilitar la seva localització, així com la seva introducció en fulls de càlcul o gràfiques.

Accés: Aquest camp fa referència al grau de dificultat per accedir al jaciment, tenint present la seva proximitat a un camí on pot arribar un vehicle, la seva orografia, etc. Estan classificats en cinc categories, des de molt difícil (on s'ha d'arribar a peu i després d'un camí difícil i costerut) a molt fàcil (on el jaciment es troba, per exemple, a peu de carretera). Aquest camp es proporciona no tant per facilitar la seva visita com per ressaltar les seves característiques orogràfiques.

Localització: Aquest és un camp ampli per tal de permetre indicar la situació exacta del jaciment, la descripció de l'accident orogràfic on s'ubica (extrem d'una terrassa, mitja vessant, en el punt més alt d'un turó...) els seus límits naturals o artificials (barrancs, carreteres, etc.) i, en definitiva, per situar l'assentament en el seu entorn. Sovint s'indiquen l'existència d'estructures constructives, treballs precedents o la possible concentració dels materials arqueològics. Es tracta d'un camp sense text

predeterminat, per la qual cosa la seva exportació a un full de càlcul o la seva representació gràfica esdevé impossible.

Característiques

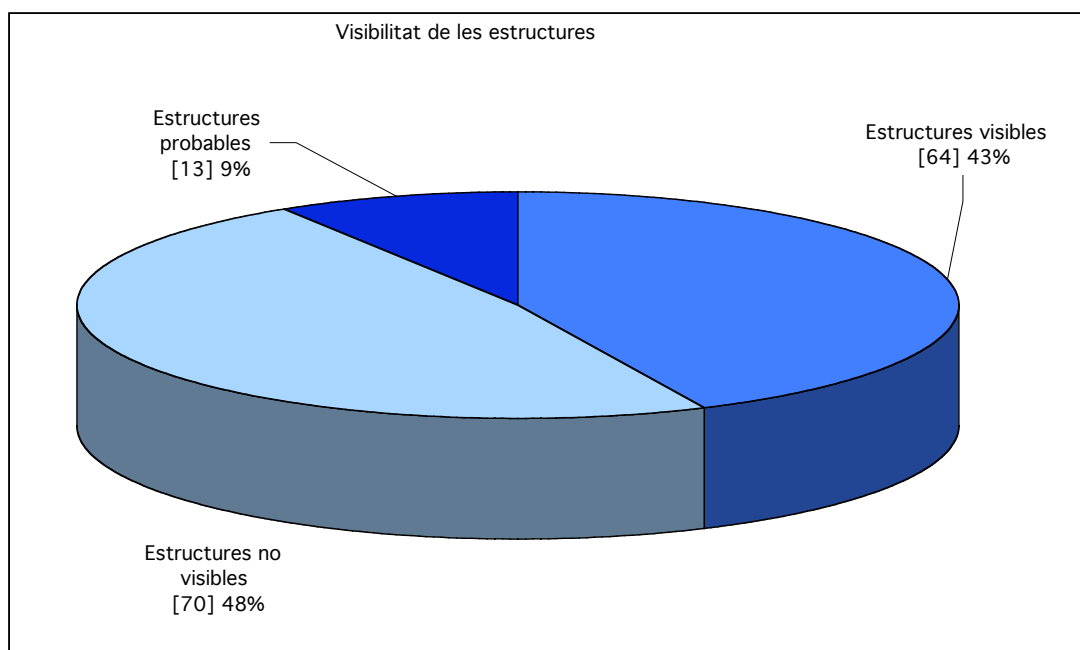
Estat del jaciment: Aquest camp fa referència a l'estat de conservació actual del jaciment. En molts casos aquesta informació és incerta, ja que generalment partim de dades de prospecció, però sovint es pot avançar una primera hipòtesi. Així, l'assentament pot haver estat destruït de forma parcial o total per agents naturals o antròpics. Aquest darrer agent és el més freqüent, sobretot a conseqüència dels grans terrassaments agrícoles a partir dels anys seixanta del segle passat, amb la mecanització del sector agrícola. També per la construcció de la xarxa de comunicacions i de serveis (carreteres, gasoductes, xarxa elèctrica...), explotacions industrials (pedreres, centres de producció d'energia elèctrica), o per l'actuació d'excavadors clandestins, per desgràcia encara molt actius en aquestes comarques. Es tracta d'un camp sense text predeterminat.

Superfície de les troballes: Aquest camp indica la superfície màxima aproximada on es van recuperar materials arqueològics atribuïbles al jaciment, és a dir, representa la seva dispersió. Aquesta dada és important, ja que permet, per una part, aproximar-nos a la superfície general que ocupava l'assentament, i, per una altra part, ens permet deduir els fenòmens erosius o postdeposicionals que han pogut incidir sobre les restes arqueològiques. Evidentment, la superfície de les troballes en superfície és una dada relativa, però a falta de prospeccions amb altres mètodes (georadar, etc.) gairebé és la única informació que ens permetrà contrastar la seva importància i la seva relació amb la resta de jaciments. Ocasionalment, ha estat impossible realitzar aquest càlcul (per exemple, per la seva destrucció/desaparició).

Superfície potencial: Aquest camp és una dada aproximativa que complementa el camp anterior. En aquest cas es fa referència a la superfície màxima que pot abastar el jaciment, tenint en compte la dispersió de materials arqueològics, la seva cronologia, els seus límits naturals (barrancs, inclinació del terreny, etc) o els possibles límits artificials (muralls, fossats, etc). Aquest camp també ofereix una informació relativa, però utilitzat conjuntament amb el camp anterior, pot oferir bons resultats. Després d'una observació

prèvia per determinar les xifres de superfície potencial de la major part de jaciments, s'han agrupat mitjançant valors predeterminats, inferiors o iguals a 100, 500, 1.500, 2.500, 5.000, 10.000 o 40.000 metres quadrats. En determinades ocasions, ha estat impossible realitzar aquest càlcul (per exemple, per la destrucció/desaparició del jaciment).

Estructures: Aquest camp només indica la presència o no (actualment o identificades en el passat) d'estructures constructives en el jaciment o, si més no, la seva probable existència (per exemple, fossats emmascarats per reompliments de terres). En el cas d'existir, la seva descripció es realitza en el camp *Localització*.

Atribució segons mapa geològic: En aquest camp s'intenten resumir les principals característiques geològiques de l'indret que ocupa l'assentament, a partir de la informació proporcionada pels mapes geològics a escala 1:50.000, bàsicament els corresponents als fulls 471 (Móra d'Ebre) i 522 (Tortosa). Aquesta informació és interessant, per exemple, des del punt de vista de la distribució del poblament sobre diferents terrenys geològics, o pel seu potencial en recursos naturals, o també des de la perspectiva d'estudi dels fenòmens erosius que han afectat els assentaments. Es tracta d'un camp amb el text predeterminat, el qual inclou les principals formacions geològiques i ressalta aquelles on l'ocupació humana és més intensa (plana al·luvial,

terrasses fluvials...). Els següents valors, després d'un petit tractament, poden ser exportats a estadístiques o gràfiques.

Glacis d'erosió quaternària, típica superfície erosiva al peu d'elevacions en ambient sec. Formada per graves cimentades per crostes calcàries i llims a la part superior, crostes que arriben als 2 metres de potència.

Formacions juràsiques del Lias Inferior, constituïdes per dolomies gris clar, amb una potència aproximada de 40 metres. Les estructures primàries més comunes fan pensar en un mitjà de plataforma marina molt proximal amb eventuais períodes d'emersió.

Primera terrassa quaternària a uns 10 metres sobre el curs de l'Ebre, de graves rodades calcàries i dolomítiques, amb matriu sorrenca de gra gruixut. Sorres i llims groguencs intercalats, amb un recobriment de llims salmonats inferior als 2 metres. Potència d'uns 15 metres.

Segona terrassa quaternària a més de 25 metres sobre l'Ebre, de graves rodades calcàries i dolomítiques, amb matriu sorrenca gruixuda. Sorres i llims groguencs intercalats. La capa superior la formen llims salmonats d'uns 3 metres d'espessor. 30 metres de potència.

Formacions oligocèniques terciàries que comprenen dipòsits de margues, conglomerats calcaris, arenisques i argiles, per la qual cosa és difícil separar aquests nivells, a causa dels recobriments i dels cultius. Potència molt variable, entre 20 i 200 metres.

Formacions juràsiques del Lias Inferior, nivell dolomític amb escletxes en el conglomerat homogeni massiu, amb una potència mitja de 150 metres. Caracteritzades per tenir moltes fàcies. És habitual que el contacte entre els diferents trams estigui erosionat.

Formació triàsica, del Muschelkalk. L'indret ha sofert una dolomitització secundària intensa que ha transformat els materials calcaris. Són habituals els nòduls de sílex, a l'atzar o alineats segons l'estratificació. Potència d'uns 90 a 160 metres.

Dipòsits quaternaris al·luvials formats per llims i sorres. Tenen el mateix origen i evolució que la plana deltaica, però la seva formació és independent i a més té una granulometria i una proporció de sediments detrítics gruixuts relativament més elevats. Correspon, en part, al curs antic i actual del riu.

Nivell cretàic calcaris amb alternància de margues i calisses, amb alguns trams dolomítics. Potència aproximada d'uns 200 metres.

Formacions quaternàries indiferenciades, corresponents a conglomerats poligènics fluvials, dipòsits a peu de muntanya o paleoplatges, a tocar d'antics aiguamolls, coberts actualment per sediments.

Zona de roques ígnies intrusives, formades bàsicament per granodiorites (quars, feldspat...). Presenten un grau de meteorització considerable, presentant-se com a sorres, generalment recobertes pels nivells quaternaris.

Conglomerats quaternaris locals d'origen fluvial i eòlic, amb aportacions de les muntanyes que l'envolten, formats principalment per calisses unides amb una matriu argilosa de color vermell.

Atribució segons mapa de cultius: Aquesta dada és força subjectiva, ja que està basada en el plànol a escala 1:50.000 del *Ministerio de Agricultura, Ganaderia y Pesca*

que representen la distribució i els cultius implantats actualment en el territori. Evidentment no poden ser reflex dels recursos agrícoles durant la protohistòria, però si més no ens acostem a la potencialitat i als tipus de conreus susceptibles de ser cultivats en aquest territori. S'han resumit en una sèrie de característiques bàsiques predeterminades:

Cultiu de secà de vinyes i ametllers en un percentatge variable.

Matolls i pins.

Oliveres en cultiu de secà.

Zona de coníferes, bàsicament pi carrasc.

Oliveres i vinyes en un percentatge variable.

Ametllers i oliveres en un percentatge variable.

Ametllers i coníferes.

Cultiu de secà amb ametllers.

Bàsicament matolls, zona molt seca i subjecta a fenòmens erosius.

Cultiu de secà ocupat per vinyes.

Pins a la punta de la terrassa i arbres fruiters a l'interior.

No existeixen cultius a causa d'accions antròpiques.

Zona propera al riu, cultiu de regadiu amb arbres fruiters.

Secció: Aquest és un camp d'imatge, per tant impossible d'exportar a un full de càlcul o a una gràfica. Les seccions s'han realitzat mitjançant la utilització de la *Carta Digital de España* realitzada pel *Servicio Cartográfico del Ejército Español*. Aquest programa permet la realització de seccions amb orientacions i longituds opcionals, sobre plànols a diferents escales, tot i que s'ha conservat la mateixa escala en tot el treball. L'escala vertical és dues vegades superior a l'horitzontal, per tal de ressaltar els accidents orogràfics. El camp inclou la situació exacta del jaciment, la ubicació del riu Ebre o afluents importants, l'orientació del tall topogràfic, la seva longitud i l'alçada del jaciment sobre el nivell del mar.

Material

Inventari general: Camp sense valors predeterminats. En aquest apartat no es pretén fer un inventari minucios de la totalitat de material aparegut en els 147 jaciments (la qual cosa multiplicaria enormement el volum d'aquest treball) sinó presentar un resum que permeti copsar ràpidament les característiques dels conjunts. Només quan el jaciment és inèdit, o quan es presenten materials que no havien estat mencionats amb

anterioritat, s'intenta presentar la totalitat del conjunt. Si els materials ja han estat estudiats i publicats, es presenta un breu resum i la referència bibliogràfica corresponent. Evidentment és impossible realitzar una tipologia sobre materials dels jaciments del curs inferior de l'Ebre a partir d'una massa de material de prospecció, descontextualitzat, per tant no entrarem en profunditat en discussions tipològiques, menys en aquells casos que, per la seva excepcionalitat, mereixin una petita explicació.

Material significatiu: En aquest camp només s'indica la presència de determinats fòssils directors ceràmics (encara que siguin fragments informes) que ens permetin acostar-nos a la forquilla cronològica d'ocupació del jaciment (evidentment no s'indica l'absència de determinats materials, ja que és una dada poc fiable a nivell de prospecció). Es tracta d'un camp amb el text predeterminat, de manera que és fàcilment exportable a un full de càlcul o a un gràfic. Les mateixes característiques dels materials recuperats (sovint en prospecció) condicionen en gran manera aquest camp, ja que sovint esdevé impossible o poc significatiu diferenciar entre tipus d'una mateixa producció, de manera que cal prendre amb les evidents precaucions els resultats obtinguts. Les produccions prèviament determinades són:

Ceràmica a mà, a mà acanalada, fenícia, a torn indeterminada, ibèrica oxidada, ibèrica grisa, púnica, àtica, precampaniana, campaniana A, campaniana B, àmfora grecoitàlica o itàlica, parets fines, Terra Sigillata Itàlica, Terra Sigillata Gàl·lica, Terra Sigillata Hispànica, Terra Sigillata Clara A i ceràmica de cuina africana.

Material dibuixat: Aquest camp respon afirmativament o negativament sobre la presència de material dibuixat del respectiu jaciment en aquest treball.

Númers dibuix: En aquest camp s'indiquen les figures i làmines on apareix dibuixat el material en aquest treball.

Foto / planta: S'indiquen les làmines on apareix el jaciment corresponent, per tal de facilitar la ràpida consulta. Sovint es tracta de vistes generals, excepte en els casos en què s'han conservat estructures. En els casos on s'han realitzat excavacions arqueològiques, s'indica on es pot trobar la planta respectiva.

Ubicació: Aquest apartat indica la localització dels materials de cada jaciment, com per exemple museus, col·leccions particulars, centres d'investigació, etc. Aquesta informació pot ser fonamental per a posteriors estudis que necessitin localitzar aquests conjunts.

Atribució cultural: En aquest apartat apareixen una sèrie de períodes culturals de la protohistòria amb valors preestablerts, i per tant, fàcilment exportables. Evidentment, les reocupacions d'un mateix jaciment impliquen que hi ha hagi més d'una opció marcada. En aquest cas el criteri seguit no és la quantitat de material arqueològic identificat, ja que, per exemple, un jaciment prospectat amb nombrosos fragments d'àmfores fenícies i amb un únic fragment d'àmfora itàlica és segur que ha conegut moments de vida durant la primera edat del ferro i durant època tardo-republicana, tot i que la seva "intensitat" en cada moment se'ns escapa a nivell superficial. Els valors predeterminats són:

Bronze indeterminat, Bronze Final, Bronze Final - Ferro I, Ibèric indeterminat, Ibèric Antic, Ibèric Ple, Època tardo-republicana, Època Altimperial i Època Baiximperial.

Observacions: Aquest és un camp que subministra informació que no té cabuda a la resta de camps (per qüestions d'espai, informació de darrera hora o inclassificable), però que pel seu interès no pot ser deixada de banda. Evidentment no respon a un camp amb valors predeterminats.

Bibliografia: En aquest apartat apareix un llistat de cites bibliogràfiques, que remetent a la bibliografia general, on apareixen els principals estudis del jaciment respectiu. La intenció ha estat presentar sistemàticament tots els treballs on apareix, d'una manera o d'una altra, cada jaciment.

Abast visual: Aquest és un camp gràfic realitzat mitjançant la utilització de la *Carta Digital de España* realitzada pel *Servicio Cartográfico del Ejército Español*. A partir de la base cartogràfica d'aquesta carta, es dibuixa una circumferència de 5 km de radi amb centre en el jaciment. Aquesta representació permet copsar ràpidament i eficaç la seva visibilitat respecte a l'entorn, la intervisibilitat amb altres jaciments inclosos en aquest radi, la situació del riu Ebre o de barrancs importants. Aquest sistema presenta, de forma prou exacta, la superfície no visible des del jaciment amb una trama ombrejada.

Així s'elimina l'alt grau de subjectivitat present en altres descripcions de l'entorn immediat, i s'uniformitza la informació.

Isometria jaciment: Camp d'imatge, on apareix un aixecament isomètric de l'entorn del jaciment, amb l'orientació, una escala gràfica i la seva situació exacta. Aquesta base documental ha estat extreta de la primera sèrie d'ortofotomapes 1.5.000 publicada per l'Institut Cartogràfic de Catalunya. Cal dir que la informació gràfica és de molt interès i qualitat, però, per les característiques dels vols aeris en que està basada la cartografia digital, les alçades estan lleugerament exagerades.

3.4 L'origen de la documentació

Aquest apartat té com a objectiu descriure l'origen de la documentació arqueològica utilitzada en aquest treball. Aquesta documentació es diferencia en base a la seva procedència, ja sigui de prospecció o d'excavació o si és recent o antiga.

En primer lloc, cal dir que el punt de partida és la prospecció realitzada en el marc del projecte *Prospección y análisis de las fases de transición de la Edad del Bronce a la Edad del Hierro en la costa mediterránea comprendida entre los rios Llobregat y Mijares*, finançat per la CICYT PB86-047. Les novetats van permetre actualitzar, en el seu moment, les cartes arqueològiques gestionades pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, les quals també han estat consultades.

Aquestes prospeccions van evidenciar la importància del poblament protohistòric en el curs inferior de l'Ebre. En el seu moment van ser la base sobre la qual es va bastir la nostra memòria de llicenciatura, un estudi diacrònic circumscrit a la cubeta de Móra, treball que ha estat utilitzat com a "esquelet" previ sobre el qual ha estat bastit l'estudi de tot el curs inferior de l'Ebre.

Aquestes prospeccions també van ser l'origen i l'inici d'un seguit d'excavacions arqueològiques desenvolupades pel Grup de Recerca d'Arqueologia Clàssica i Protohistòrica, del qual formo part. Aquestes intervencions, algunes encara en curs, han permès obtenir informació de primera mà dels nuclis de d'Aldovesta, el Castellot de la Roca Roja, el Barranc de Gàfols, el Barranc de Sant Antoni, les Deveses, el Castellet de Banyoles i la necròpolis de Santa Madrona.

Una altra font d'informació la proporcionen els treballs de recerca desenvolupats per una sèrie d'investigadors, especialment M. Genera per a la Ribera d'Ebre i J. Diloli i D. Garcia pel Baix Ebre i Montsià. A més, aquests mateixos investigadors han proporcionat informació cabdal per a una sèrie de jaciments, especialment el Puig Roig, Sant Miquel, les Planetes, l'Assut o la Carrova.

Per una altra banda, també ha estat utilitzada la documentació procedent d'excavacions antigues, gairebé totes vinculades a la personalitat del Dr. S. Vilaseca, com per exemple en el Calvari del Molar, la Tosseta, el Castellet de Banyoles o el Coll del Moro de la Serra d'Almos.

Hem afegit els materials dipositats en els museus comarcals del Montsià i de Reus, així com col·leccions particulars, principalment d'Ascó, Marçà, Vinebre i Flix.

A més, també hem inclòs els resultats de les prospeccions arqueològiques antigues, sempre i quan hagin estat publicades, o les notícies sobre nous jaciments apareguts a conseqüència dels treballs de furtius, malauradament molt nombroses.

Per una altra part, la creació del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya l'any 1983 ha permès la realització de prospeccions, sondejos puntuals o l'excavació parcial d'una sèrie de jaciments per la via d'urgència, com l'Aumedina, Casablanca, les Valletes, els Tossals, Barrugat, Mas del Catxorro, Mas de Molló, Castell d'Amposta, Barranc de Musselló... dirigides per empreses com CODEX, Cota 64 o a través d'institucions o museus comarcals, informació que ha estat consultada a través de la seva publicació o a partir de la consulta de les respectives memòries.

Per últim, i el més important, cal incloure el resultat de la visita sistemàtica de gairebé tots els jaciments presentats en aquest treball, així com la visita i caracterització dels jaciments inèdits descoberts, generalment gràcies a la col·laboració dels centres d'estudis locals. A més, cal afegir el resultat de les prospeccions arqueològiques desenvolupades a l'entorn dels jaciments excavats per nosaltres, especialment els situats a la cubeta de Móra, la qual cosa ens ha proporcionat un coneixement directe del territori.

4. Aspectes orogràfics

4.1 *Introducció*

Abans de començar amb l'estudi arqueològic pròpiament dit, creiem necessari fer una aproximació a l'entorn ecològic del curs inferior de l'Ebre, on es va desenvolupar la societat protohistòrica estudiada, la qual sens dubte va tenir una gran influència sobre les característiques del seu poblament. Aquest entorn l'analzarem des del punt de vista geològic, topogràfic, climàtic, de la vegetació, de la seva xarxa hidrogràfica i per últim, analitzarem la configuració antiga de la costa a tocar de la desembocadura de l'Ebre. En aquesta anàlisi intentarem relacionar les característiques d'aquest entorn amb el poblament que s'hi va establir.

En primer lloc cal dir que, en línies generals i fins a un cert punt, aquest entorn no ha sofert gaires canvis fins als nostres dies. Ara bé, aquesta afirmació és relativa, ja que és evident quant a la geologia i el clima, i no ho és tant pel que fa a la topografia i la vegetació, mentre que la xarxa hidrogràfica i la configuració antiga de la costa sí que ha sofert canvis significatius.

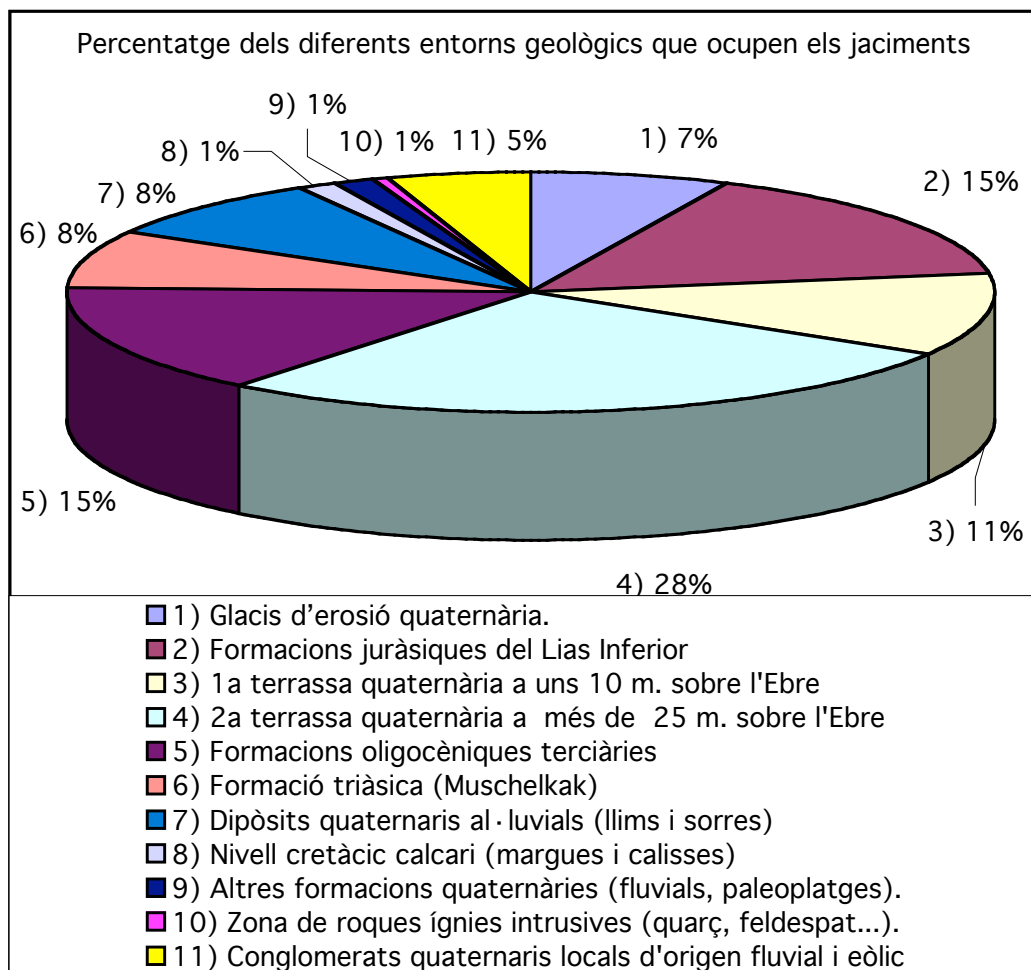
4.2 *La geologia de les comarques de l'Ebre*

Les comarques meridionals de l'Ebre es troben en el punt de contacte entre la Serralada Prelitoral amb el Sistema ibèric.

Les grans unitats geomorfològiques que les constitueixen són els Ports de Beseit a ponent (amb les serres de Caro i de l'Espina), les serres de Cardó i de Boix a la part septentrional i les serres de Montsià i de Godall a migdia (làm. 108, 5). També un ampli sector de planes centrals i el delta, de formació més recent. Riu amunt, entre el Pas de l'Ase i el de Barrufemes s'estén la cubeta de les dues Móres (làm. 108, 3), on es produeix l'eixamplament màxim en la conca del riu, cenyida per les dues branques que formen la tenalla de la Serralada Prelitoral, al nord les serres de Tormo i de la Torre, i al sud i sud-est per les serres de Tivissa i de Cardó. En aquest punt la cubeta es prolonga en una llarga llenca estesa devers el sud pel Pla del Burgar, interposat entre les muntanyes de les

serres de Tivissa i de Cardó. Menystenint aquest pas més fàcil, l'Ebre travessa les dureses calcàries de Cardó formant el pas de Barrufemes, ja a la comarca del Baix Ebre. Al nord de l'estret congost del Pas de l'Ase prossegueix la mateixa formació cenozoica amb margues, conglomerats i argiles guixoses, amb una cubeta fluvial més reduïda a la zona d'Ascó – Vinebre i una vall més estreta a Flix i Riba-roja (làm. 108, 2).

Els materials que afloren a la superfície, per ordre d'antiguitat, són els mesozoics (triàsics i juràsics) que constitueixen les dues serralades en què s'obre la Serralada Prelitoral; els relleus oligocènics, en una bona part tabulats, constitueixen la depressió central i la perifèria de la depressió de Móra; i els materials miocènics ocupen la resta, que apareixen nus a l'àrea de Faió i recoberts d'al·luvions i altres arrossegalls quaternaris al fons de les depressions. Les planes, tancades pels massissos calcaris, són el resultat del reompliment detrític, i presenten un pendent suau vers el riu Ebre i lògicament en el cas de les més properes a la costa vers llevant (Mapa Geològic de España, 1981).

Les roques que afloren són d'origen sedimentari i per tant tenen una disposició estratificada. La darrera capa de sedimentació, la quaternària, està formada per conglomerats diversos, principalment còdols, arrossegats i dipositats per l'Ebre, però també per les aportacions dels rius i barrancades laterals, que dipositaven materials procedents de l'erosió dels massissos calcaris. També durant el quaternari les glaciacions influïren en pujades i baixades del nivell del mar i el riu excavava o sedimentava materials que donaren lloc a una sèrie de terrasses que es trobaven encaixades unes dins les altres fins fa relativament poc, i el delta de l'Ebre.

El terreny quaternari és objecte d'una gran intensitat d'ocupació humana, per la qual cosa mereix una anàlisi geològica més detallada. Aquest terreny és pot subdividir en tres tipus de formacions (mapa 6):

1. Dues terrasses fluvials, la primera situada a uns 10 metres sobre l'actual nivell de l'Ebre i amb una potència d'uns 15 metres, mentre que la segona està a uns 25 metres sobre el riu, amb una potència que pot abastar els 30 metres. Estan formades per graves ben rodades, fonamentalment de composició calcària i dolomítica, encara que també existeixen pissarres, quars, etc. La matriu és sorrenca, de tamany gruixut, amb intercalacions de sorres i llims groguencs. Sobre aquests dipòsits hi ha dipositada una capa de llims de color salmonat, d'espessor variable, però que no supera els 2 metres a la primera terrassa ni els 3 metres a la segona.
2. Plana al·luvial, situada a tocar del riu, formada per graves soltes, amb matriu sorrenca gruixuda i llims a la part superior, amb una potència considerable.
3. Glacis d'erosió, típica superfície d'erosió en un país àrid, formada per graves cimentades per crostes calcàries i llims a la part superior, desenvolupades a la base dels relleus abruptes, com són, per exemple, les planes situades al sud dels Ports de Beseit o la zona de la plana del Burgar.

És important observar que la plana al·luvial, fins la construcció dels embassaments a principis de segle, era periòdicament inundada pel riu Ebre, convertint-la en una terra molt fèrtil agrícolament, però gens apte per l'establiment humà permanent, a causa del perill de riuades (Morera, 1909, 500). És per això, i pel fet que qualsevol resta arqueològica pot estar coberta per una capa de sedimentació, que aquesta

zona no subministra cap informació de tipus material, per la qual cosa s'hauria de considerar com una zona de captació de recursos.

Pel que fa a la zona del glacis d'erosió, no és gaire adient per a l'agricultura, i tampoc ho és per a l'establiment humà, ja que, en general, solament permet un cultiu de secà en unes condicions molt dures. Aquest cultiu només va iniciar-se en el segle passat amb els grans terrassaments per a la implantació de vinyes, però actualment han estat abandonats. Així i tot, existeixen determinades zones, com per exemple petites depressions, que tenen una considerable potència de llims, cosa que explica la presència d'uns pocs jaciments en aquest terreny geològic.

En canvi les terrasses fluvials, sobretot en les zones més properes al riu Ebre i coincidint amb la desembocadura de petits barrancs, conserven una certa potència de terres aptes per al cultiu, si més no de secà, però situats ben a prop de la plana al·luvial, rica en recursos (pesca, recol·lecció, agricultura de regadiu...), alhora que són indrets ben drenats i salvaguardats de les perilloses riuades. De fet, la majoria d'assentaments protohistòrics estan situats sobre aquestes terrasses.

Els darrers esdeveniments geològics que tingueren lloc a la plana, abans d'encaixar-se els barrancs, consisteixen en el desenvolupament d'un paleosòl, en el qual, al voltant de les arrels, s'anava precipitant carbonat càlcic, i a causa d'aquesta acumulació es formà una capa, més o menys continua, de tapàs (taperot o tapassos), format per lloses més aviat allargades i de color blanquinós o rogenc, que s'ha anat trencat per aprofitar la terra de conreu que té sota.

4.3 Topografia

El curs inferior de l'Ebre constitueix una mena de frontissa natural entre les terres de llevant i de ponent, no només pel riu, sinó per la mateixa orientació del seu relleu (mapes 4 i 5). Aquest es pot dividir en quatre sectors (làm. 108, 1):

Un fragment de la depressió de l'Ebre s'estén des de Riba-roja fins aigües amunt de Garcia (làm. 108, 2). Aquest relleu és generalment tabular i subhoritzontal, però variat de paisatge. El dominant és el d'aquestes plataformes estructurals, prolongació de les de la Terra Alta i les Garrigues, a dreta i esquerra de l'Ebre, respectivament. El carener de Terra Alta, situat de 10 a 20 km de l'Ebre, assoleix de 400 a 500 metres d'altitud. El pla

inclinat cap al riu davalla lentament fins a enfonsar-se de sobte en un congost a l'est de Riba-roja. La plataforma de les Garrigues és puntejada a una certa distància per un relleu en costa, amb el front abrupte cap a l'Ebre. L'Ebre segueix en direcció est fins a Flix, on dibuixa un meandre mig estrangulat i pren la direcció sud. Aigües avall forma una plana al·luvial, la de Vinebre, coneguda també com les Illes, ja que antigament era travessada per un llit del riu, avui desaparegut.

Més avall el riu forada perpendicularment el braç interior de la Serralada Prelitoral per l'anomenat Pas de l'Ase, d'uns 4 km de llargada. Aquesta és l'amplada d'un branca de serralada calcària que s'inicia al Priorat i segueix per la serra del Tormo i continua a la banda dreta del riu fins a la serra de Cavalls, ja a la Terra Alta (làm. 108, 3). Riu avall s'eixampla una plana, la depressió de Móra, que va des de Garcia a Miravet. Aquesta cubeta és prolongada a migjorn per la plana de Burgar, d'uns 15 km de llargada per uns 5 km d'amplada màxima. A l'igual que la foia de Móra, està formada per materials miocènics recoberts de materials quaternaris: argila, sorra, gresos, conglomerats, margues. A l'est de la plana de Burgar s'estén la serra de Tivissa, la qual domina el Baix Camp i la franja costanera al voltant del Coll de Balaguer. L'accés per aquesta zona es realitza en aquest indret a través del Coll de Fatxes, i una mica més al nord, pel pas de Colldejou, al sud-est del Priorat.

La tercera unitat és el braç més robust de la Serralada Prelitoral, constituïda per calcàries, gresos i conglomerats triàsics i juràsics, d'uns 15 km de gruix, que és la llargada del pas de Barrufemes, que va des de Miravet fins a Tivenys (làm. 108, 4). A la riba dreta, les altituds a la zona no sobrepassen els 400 metres (contraforts allunyats dels Ports de Beseit), però a l'esquerra, la Serralada Prelitoral mostra altitud i complexitat. La serra de Cardó domina l'Ebre de prop, assolint-ne la riba dins el Baix Ebre, amb les alçades més importants de la comarca, al voltant dels 900 m.

La darrera unitat està configurada pel tram de riu que corre entre els massissos calcaris dels Ports de Beseit (1447 m), que delimita el Baix Ebre per ponent, i la Serra de Cardó (944 m), que s'estén des de Rasquera fins a Camp-redó. Aquestes dues formacions muntanyoses configuren un gran amfiteatre triangular que protegeix la plana a ambdós costats del riu fins gairebé l'inici del delta (làm. 108, 5). Aquesta plana està dividida de nord a sud pel solc fluvial del riu Ebre d'un quilòmetre i mig d'amplada de mitjana (llevat dels 3 km que assoleix a l'altura del barranc de Sant Antoni) i d'uns 70 metres de profunditat a Xerta - Tivenys fins a uns 10-15 a Amposta. Aquest solc, de fons pla,

també és creuat de ponent a llevant per l'encaixament dels barrancs que drenen els massissos calcaris, com per exemple els barrancs de Sant Antoni, de la Cervera o de Lledó, normalment eixuts.

Lluny de la línia marcada pel riu Ebre es troba la plana litoral, que es caracteritza també per un pendent suau i un talús, vora el mar, d'uns 10-15 metres d'altitud. Podem diferenciar dues planes litorals, al nord i al sud d'Amposta (lám. 108, 5). La primera té una amplada mitjana d'uns 6 km i és solcada per barrancs que arriben directament a la mar; no és contínua, ja que el petit promontori calcari de la Punta de l'Àliga la divideix. Vers la seva part septentrional, prop del Coll de Balaguer (al límit amb el Baix Camp), és molt poc conreada per raó principalment dels forts vents que hi bufen i de la mala qualitat del sòl, cobert de grans capes de tapàs. Hi ha un sector abrupte vora la mar amb petites cales com les de Cap Roig i de Sant Jordi. La plana al sud d'Amposta, en canvi, només té uns 2,5 km d'amplada, delimitada a ponent per la serra de Montsià.

Per últim, la plana deltaica és una formació moderna, però l'extrem del lòbul meridional més proper a la costa sembla que ja existia en època protohistòrica, o si més no estava en curs de formació, de manera que cal suposar una zona d'aigües somes, amb canals canviants i zones pantanoses.

Per acabar, un element topogràfic de primer ordre a l'hora de avaluar el potencial d'un terreny per tal de ser explotat agrícolament o per situar-hi un assentament és el pendent. Així, hem elaborat un mapa de pendents que analitza el terreny per sota de desnivells inferiors al 15% (mapa 7):

1. Pendents inferiors al 5%: Terrenys amb escassa erosió, i gràcies al poc pendent, amb capacitat per retenir l'aigua de pluja, apaivagada per la seva deficient composició edafològica.
2. Pendents entre el 5 i el 15%: Terrenys amb una erosió entre moderada i alta, amb poca capacitat de retenció d'aigua.
3. Pendents superiors al 15%: Terrenys amb una erosió molt alta i una profunditat del sòl reduïda, per tant, amb baixa capacitat de retenció d'aigua.

4.4 La xarxa hidrològica

El riu Ebre és el protagonista principal i predetermina absolutament les formes d'ocupació d'aquest territori. És el tercer riu de la mediterrània, i condiciona bona part de

la geografia d'aquestes comarques. Les seves característiques han canviat lleugerament en el decurs dels anys ja que, per exemple, la possibilitat d'aprofitar l'energia i les grans riuades, que provocaven grans destrosses i nombrosos morts, van determinar la necessitat de regular el cabal del riu i la construcció dels embassaments de Flix, Riba-roja i Mequinensa. D'aquesta forma es va eliminar la navegació fluvial.

L'Ebre és tres vegades més cabalós que la resta de rius catalans de la conca mediterrània, sobretot després de rebre els 200 m³/s del Segre – Cinca, a Mequinensa, però després només rep les insignificants aportacions torrencials de petits rius de curs estacionari.

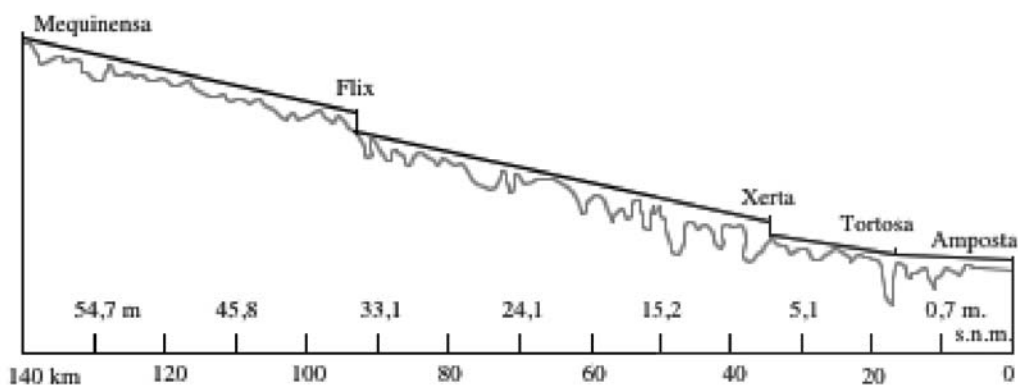
El cabal diari mitjà del riu era calculat en uns 505 m³ per segon a Flix (mitjana del període 1952-73), tot i que ofería crescudes excepcionals que arribaven als 20.000 m³ i estiatges que no aconseguien els 30 m³. La irregularitat del corrent feia que tingués més de 30 dies amb estiatges inferiors als 100 metres cúbics i variacions de cabal molt pronunciades, doblant-lo i triplicant-lo en menys de 24 hores, tot i que el més normal és que el mínim siguin quantitats properes als 200 m³ per segon.

Totes les aigües de la zona afluïxen a l'Ebre, fins i tot les subterrànies, però actualment només rep aportacions de dos rius, el Matarranya, al nord i per la dreta (6 m³/s); i el Siurana, per l'esquerra, ja amb poc cabal. Per la banda dreta rep altres petits afluents amb recorreguts entre vint i trenta-cinc quilòmetres, com el Canaletes, el riu Sec, el barranc de Xalamera, el de les Fonts o el de Sant Antoni. Per la banda esquerra en rep d'altres amb recorreguts entre deu i vint-i-cinc quilòmetres, com la Cana, la Torre o la riera del Comte. Tots tenen caràcter torrencial molt acusat i, si no és en temps de pluges intenses, cap d'ells no contribueix a créixer el cabal de l'Ebre, ja que gairebé sempre ofereixen el seu llit eixut en arribar a l'aiguabarreig. En el vessant esquerre del riu a la zona del Baix Ebre els torrents solen ser molt més curts, per la seva major proximitat a les serres de Cardó i del Boix.

Es pot dir, doncs, que els afluents que rep no en modifiquen ni el cabal ni el ritme al llarg dels 130 km del seu recorregut pel territori d'estudi (sense incloure el delta).

Entre els 54 metres sobre el nivell del mar a què es troba el llit del riu a Faió i els 13 metres a què està situat el mateix llit a Tivenys, hi ha un desnivell de 41 metres, en un recorregut realitzat per l'Ebre d'uns 80 quilòmetres. El desnivell és, llavors, de mig metre per cada mil. Però la distància entre Faió i Tivenys en línia recta es redueix a 35 quilòmetres, i això confirma que el riu Ebre realitza una gran corba i encara dins d'ella hi

ha un seguit de meandres, deixant planes al·luvials a la riba esquerra i arrambant-se al rocam de la dreta.

Perfil del riu Ebre des de Mequinensa fins a Amposta, on s'observa la seva altura, l'augment progressiu del pendent, i la irregularitat del seu fons (Carreras Candi 1993, 244).

Pel que fa a les característiques del territori que travessa, des de Faió, inici del curs inferior de l'Ebre a Catalunya, al pas de l'Ase el riu s'encaixona en una sedimentació detrítica tabular oligocènica, part final de la depressió central catalana, en contacte amb la central aragonesa i que prolonga amb menys espectacularitat el congost de Mequinensa. Les ribes s'enlairen en glacis d'erosió i turons petrogràficament identificats amb els situats en el Baix Cinca i Segre.

Es pot calcular una excavació fluvial entorn dels 400 metres, molt més aguda a la banda de la Terra Alta, on l'interfluvi és a uns quatre o cinc quilòmetres de distància del llit de l'Ebre, mentre que a la banda contrària cal anar a cercar-lo aproximadament a doble distància. Tot i que presenta sinuositats el corrent manté una orientació oest - est fins a l'agut meandre, gairebé estrangulat, de Flix, que determina el canvi de direcció envers el migdia. Aleshores les capçaleres esdevenen equidistants per les dues ribes, per bé que sempre la banda del Priorat s'ofereix més suau. Davant d'Ascó, un antic curs fluvial més dreturer, avui assecat, ha originat el dipòsit al·luvial de la plana de Vinebre, reprimit pel redreçament juràssic del pas de l'Ase.

Els seus darrers 74 km transcorren per terres del Baix Ebre (uns 25 dels quals pel delta), després d'haver travessat les dues branques en que es divideix la Serralada Prelitoral, el Pas de l'Ase i l'estret de Barrufemes.

Un cop entra a la vall del baix Ebre el riu corre inicialment en direcció sud, fins trobar-se amb les estribacions de la Serra del Montsià, moment en que gira en direcció est, entrant ja a la plana deltaica. El llit del riu en aquesta zona i la seva desembocadura

ha canviat diverses vegades, ja que, per exemple, en l'edat mitjana la desembocadura es trobava més al sud de l'actual, com veurem tot seguit.

Per acabar amb aquest resum de les característiques hidrològiques de la zona, cal parlar de les aigües subterrànies, molt abundants en aquesta zona a conseqüència d'estar ocupat per terrenys calcaris, que són molt permeables. Això provoca nombroses cavitats subterrànies, amb abundants coves i avencs que en moltes ocasions han estat utilitzades pels homes (Gran Geografia Comarcal de Catalunya, 1993).

4.5 El clima

L'extrem nord del territori d'estudi, ocupat bàsicament per la Ribera d'Ebre, ofereix un clima sec i càlid que delata, per una part, les accentuades ascendències mediterrànies i per l'altre la seva continentalitat. Les primeres aprofiten la pròpia canal de l'Ebre, i sobretot la que ofereix l'ample trauc de la plana de Burgar, per a introduir-se directament a la cubeta de Móra. Alteren aquestes influències les enormes pantalles dels Ports de Beseit, el Cardó i les Serres de Tivissa, que voregen o sobrepassen el miler de metres.

El règim de pluges és molt irregular, amb estius molt eixuts, de manera que a les localitats de la riba del riu, a la tardor, cau entre un 37 i un 44 per cent de la pluja anual, a la primavera entre un 26 i un 30 per cent, a l'hivern entre un 18 i un 22 i a l'estiu entre un 9 i un 11 per cent.

La mitjana anual de pluja caiguda a les localitats immediates al riu és de 400 mil·límetres, però a Faió, a l'extrem septentrional, influïda pel veïnatge dels eixuts aragonesos, és només de 340 mil·límetres. Flix ja té 402, Móra d'Ebre 404, Ginestar 432 i Rasquera 470 mil·límetres, de manera que es pot observar que a mida que ens acostem a la costa augmenten les pluges, com per exemple a Tortosa, amb 526 mil·límetres anuals. Si aquest fet es combina amb una altitud considerable, la quantitat de pluja augmenta, com és el cas de Tivissa (598 mil·límetres), o evidentment als Ports de Beseit i Cardó, on les temperatures són inferiors i la pluja més intensa, fins al punt de registrar-se importants nevades en els Ports. Per últim, damunt les valls de l'Ebre és habitual una boira anomenada "de riu" durant uns dies d'hivern.

Quant a la temperatura, la mitjana anual a Flix, que, posada al nord, rep les influències continentals, és de 14,7 graus, i a Tivissa de 14,9 graus. La mitjana mensual a

Flix és de 5,7 graus al gener i de 24 graus al juliol, amb una amplitud de 18,9. La zona situada al sud del pas de Barrufemes té un clima més mediterrani, amb hiverns més temperats i estius no tan calorosos, per tant amb una amplitud tèrmica molt més reduïda. La temperatura mitjana anual a Tortosa és de 16°, no acostuma a baixar dels 10° a l'hivern i només passa dels 20° durant els quatre mesos d'estiu.

La Ribera d'Ebre es troba bastant resguardada dels vents marins, que hi arriben deshidratats, i queda, en canvi, oberta als secs del quart quadrant. Per això els dominants són el cerç o vent de dalt, el migjorn i menys el llevant. El cerç o mestral, vent del nord-oest, riu amunt no és huracanat i només és perceptible en els llocs elevats i, tot i que és peculiar dels mesos freds, és temperat. En canvi, aquest mestral és més fort al Baix Ebre, i això fa augmentar l'evaporació, cosa que contribueix a intensificar el caràcter més eixut d'aquesta zona (Gran Geografia Comarcal de Catalunya, 1993).

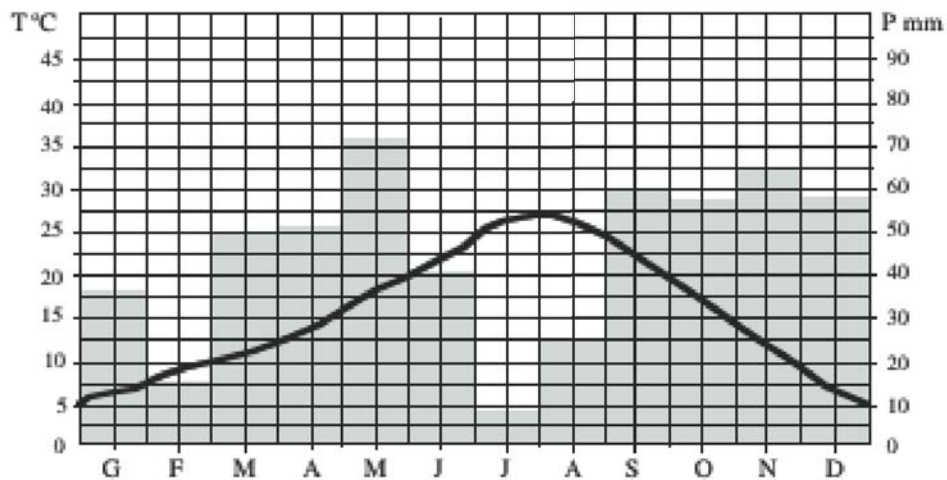

Diagrama ombrotèrmic de l'estació de Móra d'Ebre. La temperatura mitjana anual oscil·la entre els 14° i els 16°C. A uns estius calorosos i eixuts segueixen unes tardors suaus i plujoses, uns hiverns temperats i més aviat eixuts, i unes primaveres també suaus i plujoses (Geografia Comarcal de Catalunya, 1993: 400).

4.6 La vegetació

L'extrem septentrional del curs inferior de l'Ebre es troba inclòs en la zona del carrascar sense solució de continuïtat amb les Garrigues i l'Urgell. Actualment l'arbre dominant és el pi blanc, a causa de la intervenció humana, i a tocar del riu de Garcia cap a munt, trobem l'àlber i l'om. L'eixutesa estival, que coincideix amb el període de màxima insolació i la màxima temperatura i lluminositat, té l'alzina com a arbre més apropiat.

L'element principal de la vegetació natural, no alterada per l'home, hi seria una bosquina densa i ombrívola de garric i llentiscle amb margalló, ullastre, etc, és a dir, una associació de plantes que es manté sempre molt homogènia en tota la seva gran àrea de distribució en el llevant de la Península Ibèrica. La bosquina de garric i llentiscle, poc productiva, de creixença lenta, ha estat destruïda per l'home a tot arreu, ara només en resten petits clapes disperses. Un altre element que predominaria en el país, si l'home no hi hagués intervingut, sembla que seria un alzinar amb marfull a partir dels 400 metres d'altitud o a les barrancades on hi ha zones ombrívoles i humides.

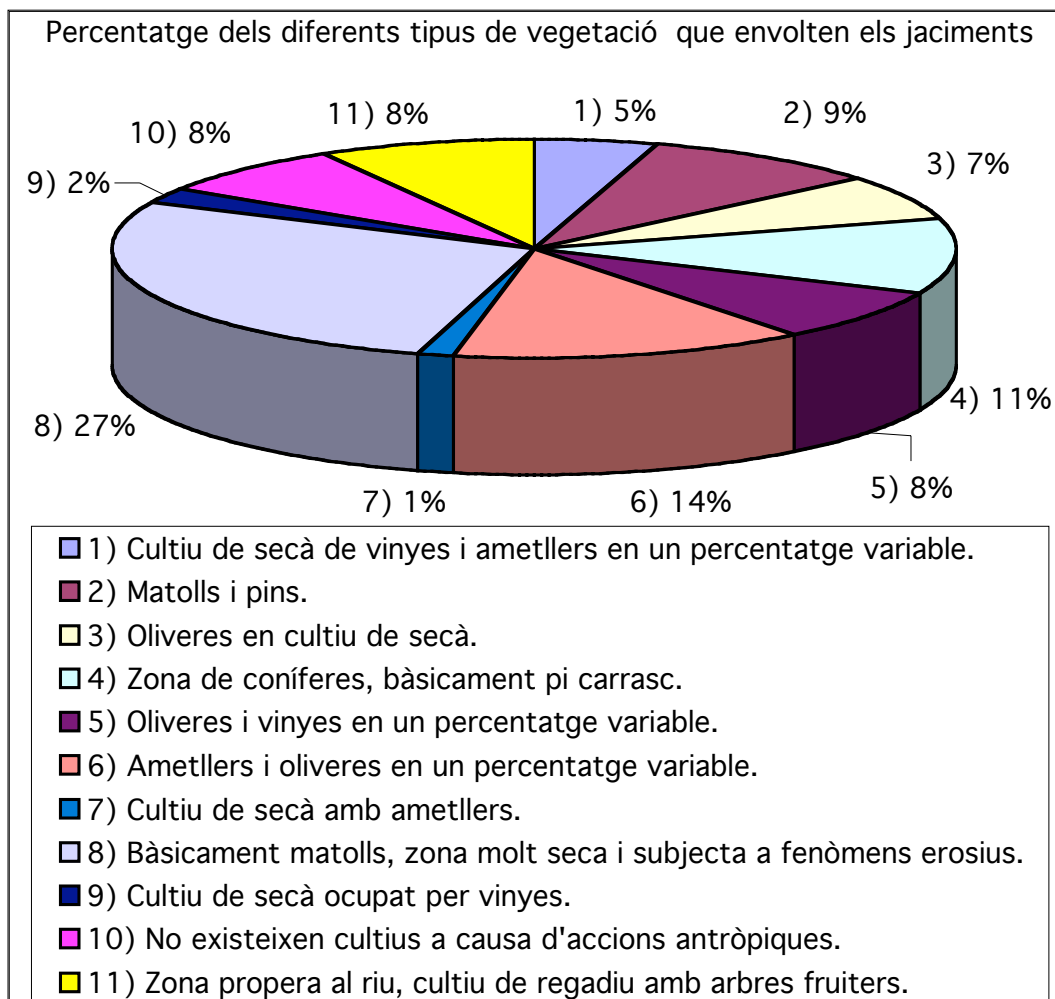
El petits boscos de pi i de roure indiquen que l'ambient dels obacs més alts de la zona de Cardó ja s'acosta molt a les condicions submediterrànies, fet evident en els Ports de Beseit, on el bosc de pi blanc ocupa una extensió considerable, localitzat en les parts més abruptes de les muntanyes, on una part de l'aigua de pluja s'escola superficialment i no penetra dins el sòl (Gran Geografia Comarcal de Catalunya, 1993).

La majoria dels antics boscos d'alzines han estat destruïts per l'home, amb la qual cosa la pineda amb sotabosc va augmentar molt la seva superfície, de manera que en el paisatge de la primera meitat del segle passat era un dels elements preponderants, al costat dels conreus llenyosos mediterranis (vinya, olivera, etc.) i de considerables àrees desforestades i poblades únicament de brolla i garrigues. Durant segles el principal conreu d'aquestes comarques va ser la vinya, gairebé la meitat de les terres llaurades, però des de la fi del segle IXI, en què va ser atacada per la fil·loxera, els ceps van ser substituïts per les oliveres, i posteriorment, en els terrenys de secà, pels ametllers, i en els de regadiu pels arbres fruiters, mentre que el cultiu de cereals és molt escàs.

En el mapa agrícola actual (Mapa de Cultivos y Aprovechamientos, 1989) es distingeix molt bé la zona de secà de la de regadiu, situada aquesta darrera bàsicament a les zones planes a la vora del riu, conegudes com a *illes*, les restes fossilitzades de les antigues lleres de l'Ebre, el qual segurament ha variat el seu llit diverses vegades des de l'antigor, sobretot abans de la regulació del seu cabal, gràcies a la construcció dels embassaments riu amunt.

La major part dels conreus solen ser de secà (oliveres, ametllers i garrofers, que formen el paisatge tradicional), però avui, i a causa de la facilitat per trobar aigua als aqüífers del subsòl, i al fet de trencar el tapàs per aprofitar la terra de conreu que té sota, moltes terres s'han convertit en regadiu. Això és el que darrerament està marcant la

destrucció de molts jaciments arqueològics, fins i tot abans de documentar la seva existència.

En els darrers anys, la reiteració dels incendis fa recular acusadament la pineda, i les muntanyes tendeixen a convertir-se en erms, fàcilment atacables per l'erosió, de manera que els boscos han quedat restringits a les zones altes, mentre que a les zones baixes pràcticament només es conserva en les obagues dels petits barrancs.

4.7 La configuració antiga de la costa

Actualment és una opinió unànime que el delta de l'Ebre és una formació posterior a època protohistòrica (Maldonado, 1972), i que el riu formaria un estuari que arribaria pràcticament fins a Tortosa (Dupré, 1987; Izquierdo, 1990).

Tot i ser una formació posterior, és interessant repassar la història de la formació del delta, encara que sigui molt breument, per tal d'esbrinar la configuració antiga de la costa.

Abans de la construcció dels embassaments, el règim d'avingudes devia estar relacionat amb el desglaç primaveral del Pirineus i, en haver-hi una producció sedimentària molt escassa, gràcies a una coberta vegetal més estable i important que l'actual, el llit fluvial devia ser deficitari, per la qual cosa devia comptar amb profunditats superiors a les actuals, i en lloc d'un delta hi devia haver una badia o estuari a la rodalia de l'actual Amposta. El fet que l'Ebre fos navegable en més de la meitat del seu curs (segons Plini el Vell a mitjan segle I dC era navegable fins a *Varea*, entre Calahorra i Logronyo) no està renyit amb les hipòtesis geològiques que suposen una major profunditat general del llit fluvial, per absència de sediments, encara que el nivell de la mar es trobés a uns 4 m. per sota de l'actual. Però no és probable que en aquell temps hi hagués una àmplia badia enfront de Tortosa, bé que en alguns trams pròxims, i d'acord amb criteris geomorfològics, el riu podia tenir una gran amplada.

En una etapa inicial, que en tot cas és la que ens interessa, el creixement del delta devia estar controlat per la dinàmica fluvial. El riu devia dipositar els sediments en direcció S-SE (la prolongació del tram encaixat previ a Amposta) i les ones es devien encarregar de redistribuir-los originant una espècie de con de dejecció submergit a escassa profunditat. Aquest procés, al costat de l'augment de sediments i l'elevació del nivell de la mar, degué originar la Banyà, en principi una illa i posteriorment una península. En tot cas, és segur que el llit del riu original es situava en el lòbul meridional del delta.

Però l'ocupació humana, amb el creixement de l'agricultura, un major risc d'incendis forestals, l'augment del consum de fusta amb la construcció de vaixells (cal pensar que hi ha testimonis de la fi del segle XIV segons els quals les muntanyes que envolten Tortosa estaven cobertes de boscos) degué provocar la desestabilització dels sòls i una major producció sedimentària. La gradual puja del nivell de la mar degué significar una pèrdua de l'energia potencial dels sediments i per tant de la capacitat portadora del riu.

Aquest augment de la sedimentació i la direcció dels corrents també va influir en les costes adjacents a la desembocadura, ja que la línia de costa de Castelló seria molt més abrupte i irregular que l'actual, ja que aquesta ha estat coberta per les aportacions de

l'Ebre, de manera que, per exemple, la península de Peníscola originalment devia ser un illot. La línia de costa tan sols devia ser suavitzada per les aportacions de les petites barrancades, amb platges de còdols (Oliver, 1996, 49-50).

Aquesta diferent configuració devia determinar decisivament la localització dels ports o badies naturals del delta.

On podria haver existit una badia en època iberomana és en el sector al sud d'Amposta, aproximadament en la zona anomenada l'Encanyissada, zona coneguda en el segle XVII com el Pantà, la qual, amb el pas del temps es va anar reomplint. En els portolans apareix citat un estuari o port natural anomenat Grau de Tortosa, però només apareix citat una vegada, i l'únic lloc on actualment perviu el topònim és en el barri al nord del castell d'Amposta. De fet, F. Esteve (2001, 87) va proposar la localització d'un port fluvial associat a restes ibèriques i romanes vora la resclosa del canal marítim, en base a referències antigues i exploracions subaquàtiques, però no existeix cap mena de documentació.

És des d'aquesta perspectiva que cobra sentit la menció de Livi (XXII, 19), quan descriu les naus cartagineses fondejades a la desembocadura de l'Ebre la vigília de la batalla naval contra els romans. Aquest autor ens diu que els mariners cartaginesos estaven dispersos, acampats fora de les seves naus i a recer de l'exèrcit de terra, i que només els vigies situats a les *turris* van poder veure les embarcacions romanes acostant-se. Llavors van avisar la flota, que sembla que no va poder tenir temps de preparar-se i va presentar batalla desorganitzada. Malgrat que la derrota en un primer moment no va ser especialment greu, la flota púnica va creure trobar refugi tornant a la costa. Però els romans van acostar-se fins a les naus varades i les van lligar a les pròpies i se les van endur, de manera que en un sol cop van acabar amb la flota cartaginesa i gairebé van doblar en nombre la pròpia.

Si fem una lectura topogràfica d'aquesta descripció tenint en compte la configuració antiga de la costa, és possible suggerir que la flota cartaginesa estava prèviament situada en un sector del riu Ebre on era impossible la visió de la costa al nord de la desembocadura, condicions que es donen al voltant d'Amposta. De fet, aquesta visibilitat només és possible des d'un lloc enlairat, com eren les *turris Hannibalis* que també menciona Plini (*His. Nat.* II, 181), expressió que, com veurem, cal associar amb

els petits hàbitats ibèrics fortificats de la zona². Una vegada desplegada i derrotada la flota cartaginesa, aquesta va retornar a la costa, i sembla que els mariners devien varar els vaixells sobre els baixos fons del delta incipient. Així s'entendria com els romans es van poder acostar a aquests vaixells i treure'ls a alta mar, sense el perill de ser atacats per l'exèrcit cartaginès situat a terra ferma.

Un cop desaparegut aquest port o badia natural a causa de la deposició dels materials aportats pel riu es va formar un altre, als Alfacs, que després del regnat de Carles III va ser conegut com Sant Carles de la Ràpita. Però entre aquests dos ports va existir en època altmedieval l'anomenat Port Fangós, el qual també va ser reomplert progressivament durant els segles XIV i XV pel braç meridional, actualment desaparegut, de la desembocadura del riu Ebre (Carreras Candi, 1993).

Tot i que els estudis geoarqueològics tenen poca tradició en el nostre país, els resultats obtinguts a la desembocadura de rius amb una capacitat sedimentològica molt inferior a la de l'Ebre³, indiquen que la desembocadura dels rius amb una conca que ha sofert importants fenòmens erosius poden amagar restes de poblament protohistòric, i en qualsevol cas han provocat enormes transformacions orogràfiques.

Tenint en compte aquest fet, combinat amb la important capacitat sedimentològica de l'Ebre i l'elevació del nivell de la mar més de quatre metres, és important recuperar la menció que una part de les restes protohistòriques del Bordissal (Camarles) es van localitzar a 4,45 metres de profunditat (Vilaseca, 1968, 361). En aquesta mateixa línia, i després de la descripció de l'evolució del delta, creiem necessari replantejar la topografia de les terres més properes a la desembocadura. Pensem, per exemple, en la situació de la necròpolis de l'Oriola, en una zona molt baixa, pràcticament en el delta.

Una altra informació es desprèn d'algunes intervencions arqueològiques recents. Per exemple, en l'excavació de la vil·la romana de la Carrova (Amposta), un assentament situat en una zona baixa, molt a prop del riu, i ocupat entre els segles II aC i el segle V dC (Garcia *et alii*, en premsa). Els seus excavadors han tingut enormes dificultats a causa de l'elevació del nivell freàtic, de manera que sovint les estructures constructives

---

² Com per exemple el poblat de les Feixes Tancades de l'Antic, situat al sud d'Amposta i sobre les estribacions septentrionals de la Serra de Montsià.

³ Per exemple a la costa de Màlaga (Arteaga, Schulz, 1997), on els sondejos han documentat ocupacions antigues 8 metres sota el nivell actual, coberts per grans capes de sediments aportats pel riu.

quedaven submergides sota l'aigua. Evidentment cal considerar inversemblant aquesta situació durant el període d'ocupació de la vil·la romana, i per tant el nivell freàtic i el mateix riu devien estar a una cota sensiblement més baixa.

En definitiva, caldria realitzar un estudi geoarqueològic que tingués en compte l'evolució del delta i de la línia de costa, la situació dels assentaments agrícoles, vies de comunicació, ports etc, durant diverses èpoques. En aquesta línia cal situar un estudi preliminar que proporciona un seguit d'evidències arqueològiques contrastades amb estudis geomorfològics que suggereixen l'existència d'una sèrie d'assentaments situats sobre la plana deltaica, però a prop de l'antiga línia de costa, ja des del neolític final (Arbeloa, 1997a, 23).

5. Les comunicacions

5.1 *La xarxa de comunicacions fluvial*

La navegació per un riu, sigui corrent avall o remuntant-lo, té unes característiques pròpies que cal definir, i el seu coneixement pot ser útil per a la identificació de camins de sirga, jaciments, o fins i tot per conèixer determinats aspectes de l'estructura comercial.

És el cas dels mandres, tan abundants a l'Ebre, on la riba còncaua i la riba convexa evolucionen d'una forma oposada, ja que generalment la riba còncaua és objecte d'una gran erosió, tant en fondària com de la mateixa riba, mentre que la riba convexa és un punt de sedimentació de materials transportats pel riu, a causa d'una pèrdua de velocitat.

El riu aproximadament té un amplada natural entre 100 i 300 metres, i una profunditat inversament proporcional, és a dir, és menys profund en els punts més amples. Per això mateix és difícil de travessar pels congosts, on el rocam és prou consistent i l'amplada prou minsa, però és més profund, mentre que a les planes i prop dels meandres es produeix una deposició de materials al·luvials, que en èpoques d'estiatge constituïrien una mena de gual.

Així, el pas d'un costat del meandre a l'altre es realitza freqüentment per una zona amb les ribes baixes i amb el llit ocupat normalment per illes amb un desenvolupament oblic, anomenades pels ebrencs *galatxos*. En aquests punts era habitual el canvi de riba dels antics camins de sirga. Així, la riba còncaua sovint està relacionada amb un canal de navegació, més profund, utilitzat pels sirgadors, mentre que la riba convexa presenta un aspecte sedimentari, baix i amb petits braços secundaris, sembrada de bancs de llims, i, per tant, poc propicia a la navegació.

Aquestes característiques impliquen una determinada geografia humana, ja que les ribes còncaues, vorejades pel canal de navegació i sovint protegides de les inundacions, són més favorables a la implantació d'hàbitats i al desenvolupament d'activitats econòmiques en relació al riu que les ribes convexes (Rieth, 1998, 23).

Totes aquestes circumstàncies són comprovables en alguns punts del territori d'estudi, com per exemple el cas dels jaciments situats al voltant del Mas de Molló

(Móra la Nova), amb una ocupació humana continuada, situats tots ells a la riba esquerra, còncava, i a tocar d'un meandre del riu que provoca l'existència d'illes, d'un tram d'escassa profunditat, i d'un gual per on és possible travessar l'Ebre.

Quant a la navegabilitat del riu, l'aportació més interessant és la de Carreras Candi (1993), autor que realitza una anàlisi històrica, topogràfica i tècnica de gran vàlua, gràcies als seus coneixements sobre la matèria, i que ens permetran acostar-nos a l'ús del riu Ebre com a mitjà de transport durant la protohistòria a partir de la comparació amb l'ús realitzat en èpoques posteriors, sobretot la primera meitat del segle XX.

El tema de la navegabilitat del riu Ebre ha estat recentment de gran actualitat a conseqüència d'un intent d'aconseguir un cert turisme fluvial, per la qual cosa s'ha dragat el fons del riu, fins aconseguir un pas amb balises.

A hores d'ara sembla que aquesta iniciativa no ha acabat de reeixir, ja que l'Ebre és un gran riu, viu, no un canal, de manera que qualsevol obra hidràulica patirà les conseqüències de les crescudes i de les aportacions de llims i sorres, malgrat la construcció dels embasaments en el decurs del segle passat.

El mateix Carreras Candi ens informa dels enormes esforços realitzats pel gran projecte de navegabilitat de l'Ebre a mitjans del segle XIX. Per exemple, durant els anys 1856-1860, a prop d'Aldover, es va rectificar el seu curs per tal d'aconseguir prou calat per a les embarcacions. Es va reduir el riu a la meitat de la seva amplada, i una gran extensió de terreny, abans ocupada per revolts o braços fluvials, es va convertir en regadiu. Aquestes rectificacions també es van produir en altres indrets, com Vinallop o Móra d'Ebre. En determinats punts, com Miravet, Xerta o Tortosa, es van construir dies i esculleres per reduir l'amplada del riu i guanyar profunditat (Carreras Candi, 1993, 248), de manera que la fesomia i la distància de determinats jaciments protohistòrics a l'Ebre ha pogut canviar sensiblement.

Molts d'aquests intents tenien com a objectiu aconseguir un riu navegable similar a un altre dels grans rius mediterranis, la Roïna. En comparació, la mitja del cabal de l'Ebre (entorn dels 400 m³/s) és similar al cabal de la Roïna en estiatge normal. Però malgrat la seva superior amplada i que té un pendent mitjà inferior, l'Ebre pateix grans irregularitats en el seu cabal i a més presenta nombrosos ràpids en alguns punts, a causa de la irregularitat del seu pendent (Carreras Candi, 1993, 307), de manera que el riu francès presenta millors condicions per a la navegabilitat.

Realment la qüestió no és si el riu Ebre podia ser navegable, que sens dubte ho era, sinó sota quines circumstàncies, és a dir, amb quin tipus de vaixell, en quina època de l'any, etc.

Tenim algunes referències antigues que ens parlen d'aquesta navegació, però no de les seves característiques. Així, Plini el Vell, en el segle I dC, menciona que l'Ebre era navegable fins a Logronyo (*Naturalis Historia* III, 4, 21), en concret diu que té una longitud de 450.000 passos, dels quals els darrers 260.000 són navegables des de la ciutat de Vareia⁴. En època medieval la navegació també devia ser intensa, com suggereix la *Chanson de Roland*, d'inicis del segle XII, on es menciona la presència d'una potent esquadra sarraïna que remuntà l'Ebre fins a Saragossa, o per exemple altres fonts que mencionen els viatges reials de Jaume II o Martí l'Humà.

La importància posterior del transport fluvial queda demostrada per l'existència d'un assut i d'un petit port fluvial a Flix (làm. 109, 5), el qual fou adquirit l'any 1389 per la ciutat de Barcelona (junt amb el Castellet de Banyoles), per tal de descarregar el blat de les Garrigues i de l'Aragó, i fer arribar el blat fins a la costa, a l'Hospitalet de l'Infant, i així estalviar-se els impostos que exigia Tortosa.

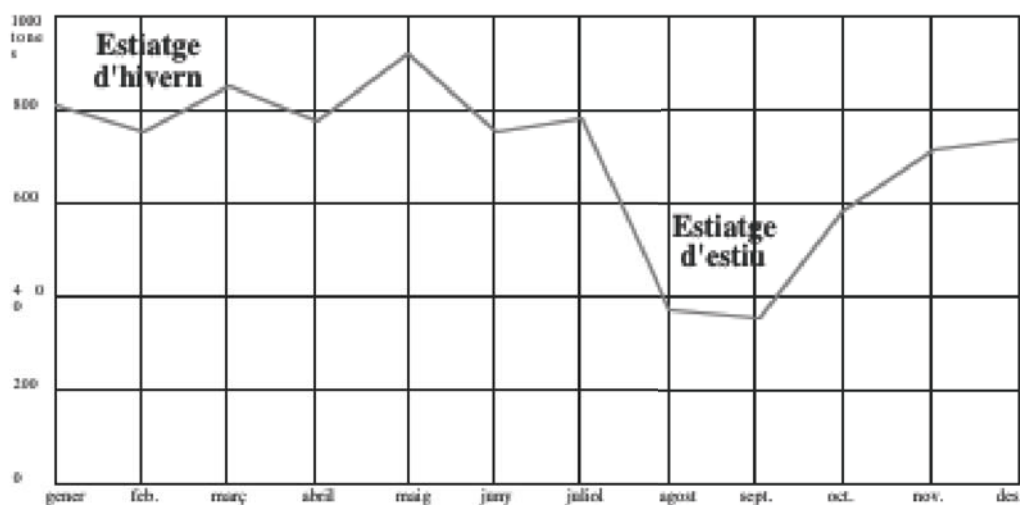
Si l'Ebre va ser navegable durant l'antiguitat sens dubte ho era amb les naus d'aquell temps, amb poc tonatge i escàs calat. Fins al segon quart del segle XX encara s'hi realitzava el transport de rais de fusta. Però les barques tradicionals eren la muleta, barca petita que no carrega més de tres tones i que s'utilitzava per passar el riu, pel transport de mercaderies lleugeres o per desplaçaments curts, i el llagut, que podia carregar fins a 30 tones.

Aquestes embarcacions remuntaven el riu mitjançant la vela (làm. 109, 1-2), remos, i la sirga o *sègola*. Aquests mètode es basa en una corda que passa per l'extrem superior del pal (per salvar la vegetació de la ribera), i acaba en els sirgadors o en un animal de tir. Remuntar el riu sempre fou una tasca molt feixuga, ja que els camins de sirga es trobaven sempre en mal estat a causa de les crescudes del riu, el fons era molt variable, les canyes i els arbres entorpien la corda, i a les zones rocoses calia fer marrades i salvar el trajecte remant, amb perxes (làm. 109, 3) o amb cordes fixades a les roques.

---

⁴ Les monedes de la primera emissió de *Dertosa* presenten com a motiu iconogràfic dos tipus de naus. A l'anvers una nau més gran, de transport marítim, la *navis oneraria*. Al revers una altra nau més lleugera, la *navis actuaría*, que no sempre era una embarcació fluvial, sinó que també podia estar destinada a feines portuàries (Llorens, Aquilué, 2001).

A més, en època d'estiatge, els llaguts només podien carregar entre un 10 i un 20% de la seva càrrega màxima (Carreras Candi, 1993, 333). Per tant, els llaguts només podien treballar a plena càrrega durant set o vuit mesos a l'any.

Moviment mensual a través de la resclosa de Xerta durant el primer decenni del segle XX. Correspon al moment més important de la navegació per l'Ebre en època moderna. Tot i així els volums són força modestos (700 Tm de mitjana). També s'observa el fort descens durant els mesos de juliol i agost, i caigudes no tan importants durant els mesos secs de l'hivern (Carreras Candi 1993, 334).

La figura, a part de mostrar la davallada de la navegació fluvial a principis de segle XX (en tot cas, sempre amb un tonatge molt discret), mostra els problemes de navegació durant l'estiatge, aproximadament entre els mesos de juliol i setembre. Cal indicar que, per contra, en l'antiguitat aquests mesos eren els més apropiats per a la navegació marítima, o sigui que els períodes adequats de navegació per mar o per riu no eren coincidents, de manera que la càrrega transportada per via marítima o fluvial potser havia de ser emmagatzemada durant un cert temps o hauria de ser transportada per via terrestre.

A més, els productes agrícoles eren objecte d'un tràfic regulat no tan sols pels estiatges o avingudes, sinó per l'època de les collites. En tot cas, per la seva poca densitat, podien omplir les barques i produir uns calats molt baixos (Carreras Candi, 1993, 335).

La última gran època del transport comercial va ser durant la primera meitat del segle passat, quan hi hagué un transport molt intens entre les mines de carbó de Faió i Mequinensa a Flix, ja que es baixava el carbó necessari per a la indústria electroquímica d'aquesta darrera població. Finalment, la construcció del ferrocarril i les preses dels pantans van acabar amb el transport fluvial.

Pel que fa a la durada del viatge, un llagut de Mequinensa a Tortosa tardava dos dies per a baixar, mentre que invertia tres per remuntar el mateix recorregut (Sànchez, 1997, 15). La durada del viatge variava d'estiu a hivern. A l'estiu pujar costava menys perquè de Tortosa a Mequinensa bufava la garbinada i per tant els animals es cansaven menys. Baixar (lâm. 109, 4), com que s'aprofitava el corrent, era quasi el mateix, encara que a l'hivern, com que el riu tenia un gran cabal, el viatge podia durar tres o quatre hores menys.

En definitiva, l'ús del riu Ebre com a via principal de comunicacions durant la protohistòria és indubtable, però creiem que només era practicable per a grans embarcacions fins a Tortosa, i amb dificultats. La resta del riu era navegable per a embarcacions petites i de poc calat, i a més exigia uns grans coneixements dels corrents i de les zones poc profundes, que a més canviaven d'una estació a una altra, i encara més antigament, quan el fenomen de crescuda i estiatge del riu era molt més acusat que en l'actualitat.

5.2 La xarxa de comunicacions terrestre

L'estudi de les vies de comunicació durant la protohistòria parteix de la base d'admetre la seva permanència i fossilització en la xarxa de comunicacions posterior, durant època romana, medieval o moderna. Creiem que en un relleu excepcionalment condicionat per la presència de l'Ebre i de les elevacions que l'envolten sembla lògic adaptar-se a la configuració abrupta del terreny, i per tant els passos de muntanya, guals del riu, o rutes tradicionals marquen unes pautes o fites pràcticament inamovibles.

Com hem indicat, la xarxa de comunicacions en aquesta zona està supeditada per una orografia, que tot i no registrar grans elevacions, és eminentment muntanyosa. Aquest relleu segueix dues alineacions paral·leles a la costa, en sentit SO-NE, corresponents als dos braços en que s'obre la serralada prelitoral (mapa 4). Un cop deixada enrere la planura aragonesa, el riu s'obre pas a través d'uns abruptes altiplans, amb difícils comunicacions.

Així, la xarxa viària terrestre entre la costa i l'interior es veu obligada a seguir una alineació inversa, en sentit est-oest, ja que les comunicacions nord-sud són assegurades per la mateixa vall de l'Ebre, i pels cursos de l'Algars i del Matarranya en el nord-oest. Evidentment, gran part de les carreteres actuals aprofiten, encara que sigui en part,

camins naturals transitats des de l'antiguitat. Aquesta hipòtesi és suggerida pel fet que molts jaciments protohistòrics estan a tocar de les actuals vies de pas o bé en punts estratègics que controlen l'accés a aquestes vies.

De manera que la comunicació es realitzava (i es realitza) a través de cinc eixos principals (mapa 9). Començant de nord a sud, en primer lloc tenim el pas entre el sud del Baix Camp i la Ribera d'Ebre, a través del sud del Priorat, pels passos del Coll de la Teixeta i de Colldejou⁵. A continuació, el pas a través del Coll de Fatxes comunica Tivissa amb Hospitalet de l'Infant. Més al sud es situa el pas natural que comunica la cubeta de Móra amb el Perelló a través de la plana de Burgar. Per últim, a través de la mateixa plana que forma el curs del riu en el Baix Ebre. Tots aquests passos serien importants per arribar des de la costa a la vall inferior de l'Ebre, ja que travessen les elevacions més baixes situades entre els Ports de Beseit i el Montsant.

Un cop arribats a la línia de la riba de l'Ebre per qualsevol d'aquests punts, el següent obstacle, menys important, el forma el segon braç de la serralada prelitoral. Aquestes elevacions, al nord dels Ports de Beseit, són fàcilment superables a través de les barracades que les solquen, com els cursos del Xalamera, el Canaletes, el barranc del Pinell, el barranc del Toll, del riu Sec o el barranc del Forn Teuler. Com es pot veure, gran part d'aquests barrancs són actualment ocupats per carreteres en direcció a la Terra Alta, on nuclis com Bot o Gandesa configuren importants cruïlles de camins, com igualment devia ser a l'antiguitat. A partir d'aquí, bé remuntant els cursos de l'Algars o el Matarranya, o bé per camins més planers, es podia arribar a la vall mitja de l'Ebre.

Pel que fa a les comunicacions a l'extrem septentrional de la zona d'estudi, bàsicament el nord de la Ribera d'Ebre, devien de resseguir els barrancs de Maials, de la Vall Major o de la Vall de Bovera, que connecten Flix i Riba-roja amb les planes occidentals catalanes, i, evidentment, pel mateix riu Ebre.

Menys dificultat presenten les comunicacions des del sud, ja que a banda i banda de la serralada prelitoral s'obren les planures elevades de la Terra Alta, i les més baixes de la zona litoral (pla de la Galera, foia d'Ulldecona...).

---

⁵ Recentment ens ha estat possible identificar una ocupació ibèrica (del segle II, però potser amb arrels anteriors), a la mola de Colldejou, plataforma des de la qual es controla el mar, la plana del Baix Camp i l'accés a l'interior de la Ribera d'Ebre i el Priorat.

Quant a la xarxa viària romana, la més antiga que ha pogut ser identificada i datada, creiem que es devia superposar en gran part (si no completament) a la xarxa de comunicacions preexistent. Fins ara han estat identificats dos trams.

El primer es tracta d'una via de caràcter secundari, localitzada en el terme de Batea, a la Terra Alta (Pérez, Rams, Jornet, 1997), però de gran importància, ja que representa la constatació de les comunicacions que, des del sud de la Terra Alta i el curs inferior de l'Ebre, es dirigien per via terrestre fins al seu curs mig, evitant la gran volta que representaria remuntar l'Ebre des de Tivenys fins a Mequinensa o Casp. És probable que alguns dels topònims que mencionen les fonts d'època romana en aquest territori, i que encara no han pogut ser ubicats, corresponguin a estacions d'aquesta via. No hem d'oblidar que la presència de monuments importants, com els de Favara o Maella, han de ser entesos com a fites ubicades prop dels camins, per tal que poguessin ser vistos.

Aquesta via probablement enllaçava amb la que, procedent de les planes occidentals a l'esquerra de l'Ebre, creuava el riu a l'alçada de Mequinensa per dirigir-se al Baix Aragó i a la Terra Alta. Aquest tram, tot i que encara no ha proporcionat restes materials o epigràfiques, ha estat identificat mitjançant fotografia aèria (Magallón, 1987, 245).

El segon és un tram de la Via Augusta a la zona del Perelló (Baix Ebre), on el camí s'allunya de la costa per tal d'evitar les pronunciades barrancades. Aquest tram unia les localitats mencionades a les fonts d'*Oleastrum* (a la desembocadura del riu Llastres, a l'Hospitalet de l'Infant), *Sub Saltum* (al sud, passat el Coll de Balaguer), *Pinon* (possiblement prop del barranc del Pi i de Sant Jordi d'Alfama) i *Tria Capita* (l'Ampolla?), per creuar després l'Ebre prop d'Amposta, mentre que un altre ramal es dirigia a Tortosa. En tot aquest tram han pogut ser recollits testimonis arqueològics de la presència d'establiments romans (Carbonell, Izquierdo, 1991; Izquierdo, 1997; Arbeloa, 1997a). L'antiguitat del tram costaner bé confirmada per la presència d'un mil·liari republicà a Sant Jordi d'Alfama (Maier, Rodà, 1997, 121).

És probable que una ciutat com *Dertosa* disposés d'un pont per travessar l'Ebre. De fet, F. Esteve menciona restes constructives que hi podrien estar relacionades, avui desaparegudes (Esteve, 2003, 23).

Una vegada creuat el riu, la via es dirigia en direcció sud. Malauradament no coneixem per quin dels tres passos naturals: la plana de la Galera, la foia d'Ulldecona o

el tram costaner, però en qualsevol dels tres no hi havia gaires dificultats⁶. El que sí és segur és que es dirigia cap a la zona de Traiguera o la Jana, identificades com la *Intibilis* de les fonts, on s'han documentat diversos mil·liaris. Aquest punt devia ser una cruïlla de camins important, ja que des d'aquí la via continuava en direcció sud, mentre que un ramal anava cap a l'interior, a través del Baix Maestrat, passant segurament pel nucli de *Lesera* (Forcall, Castelló) (Arasa, 1987, 119).

Un cas especial el constitueixen els lligallos. Aquest és un mot d'origen medieval, que no designa únicament els camins ramaders que uneixen les planes costaneres o al·luvials amb les muntanyes del Maestrat, els Ports de Beseit o altres elevacions. Originalment també designava una organització tradicional que s'encarregava del control i manteniment d'aquests camins. Els lligallos es constataren a mitjan segle XIII dC com a entitat pecuària ja tradicional, amb la qual cosa podem entreveure la seva existència en època musulmana, i potser anterior (Carreras Candi, 1993, 134). Com consta en el *Llibre dels Pastorets*, durant el segle XIV els ramats del Baix Aragó es dirigien a Tortosa per Vall-de-roures, Arnes, Horta, Alfara de Carles i Roquetes, mentre que els de la senyoria de Morella anaven a Tortosa seguint la ruta de la serra d'Horta, Sènia de Rossell, Serra de la Pietat, la Galera i Santa Bàrbara. Molts d'aquests camins estan actualment abandonats, i alguns han desaparegut, però sovint els documentem a les proximitats dels assentaments protohistòrics, la qual cosa suggereix que potser eren utilitzats des d'èpoques pretèrites.

En definitiva, si relacionem aquesta hipotètica xarxa de comunicacions amb la distribució dels nuclis protohistòrics, veiem que molts d'aquests jaciments ocupen les capçaleres dels barrancs entre les terres de l'interior i l'Ebre, els passos de muntanya, o els guals del riu. Aquesta ubicació és escollida des d'inicis de l'edat del ferro i es consolida en època ibèrica. Així, el pas entre la costa i l'Ebre pel coll de Fatxes és un escampall de jaciments, des del Coll del Moro de la Serra d'Almos fins al Castellet de Banyoles, on existia un gual per travessar l'Ebre, en el Mas de Molló, per després, a través del barranc del riu Sec, dirigir-se al Coll del Moro de Gandesa. El mateix succeeix amb un gran nombre de nuclis ibèrics, com per exemple el poblat del Forn Teuler, a la desembocadura del barranc del mateix nom i que comunicaria l'Ebre amb la zona de

---

⁶ F. Esteve proposa el pas a través de la plana de la Galera, en base a un suposat mil·liari documentat a cinc km de Santa Bàrbara, prop del barranc de Lledó, i de restes constructives d'un hipotètic pont per creuar el riu Sènia (Esteve, 2003, 25-27).

Gandesa; el de Sebes, a la desembocadura del barranc de Sant Joan, via de pas cal a les planes occidentals; o el poblat del Castellot de la Roca Roja, davant del barranc de Xalamera, un dels primers passos pel nord a través dels Ports de Beseit.

Els nuclis més tardans, d'època tardo-republicana i altimperial, malgrat que generalment abandonen les plataformes fluvials, continuen ocupant indrets situats a tocar d'aquesta xarxa viària, encara que sense preocupacions defensives ni control efectiu del territori. Així, a part de la via de comunicació que conforma el mateix riu Ebre, es dibuixa una línia que, a través del Priorat, passa per la vil·la de Marçà, per la de les Planes i pel nucli de les Cases Barates (Móra la Nova), per on devia creuar l'Ebre, aproximadament pel mateix punt i resseguint la mateixa via que utilitza actualment la carretera N-420. També podem observar com perdura la via que comunica la costa amb l'Ebre, passant pels jaciments de l'Aumedina (Tivissa), el Mas de Molló 2 (Móra la Nova), i la vil·la d'Emportells (Benissanet).

El gual del Molló, pel seu interès, mereix la nostra atenció. En aquest punt es coneix l'existència d'un port fluvial en època medieval⁷, com de fet podria suggerir el mateix topònim "molló". Però aquest nom també designa una fita, un senyal que indica el límit d'una propietat o d'un camí. És fàcil caure en la temptació d'associar-ho a la situació d'un possible mil·liari o d'una *mansio* o estació de descans i proveïment d'una ruta.

L'Anònim de Ràvena menciona una sèrie de mansions sobre una via que, des de *Contrebia*, es dirigia cap a *Tarraco*. Aquesta ruta passava pel Baix Aragó, ja que des de *Contrebia*, *Auci* i *Leonica* (identificada per alguns com a Massalió) arribava a l'Ebre (Magallón, 1987, 212), on s'haurien de buscar les mansions de *Gergium* i *Articabe*. No seria estrany que aquest itinerari mencionés la important mansió que facilitaria el pas del riu.

La distància de cada etapa evidentment depèn de molts factors, sobretot l'orogràfic, però una estació coneguda amb força probabilitats, *Oleastrum*, aproximadament a la desembocadura del riu Llastres (Maier, Rodà, 1997), està a uns vint-i-cinc quilòmetres, distància que no s'allunya de la mitja habitual (Magallón, 1987). De fet, en el Mas de Molló, punt de comunicacions estratègic, es coneix en època ibèrica

---

⁷ Construït el segle XIV a instàncies de la ciutat de Barcelona, per tal d'estalviar-se el peatge que imposava riu avall la ciutat de Tortosa.

i romana un nucli important (Espadaler *et alii*, 1983), però no sabem res de les seves característiques, i per tant hem de ser prudents en aquesta associació.

En definitiva, tot i que no tenim cap documentació segura, hi ha un seguit d'indicis que suggereixen la continuïtat de la xarxa de comunicacions antiga fossilitzada sota la xarxa de comunicacions actual.

6. Anàlisi arqueològica

6.1 *Introducció*

En aquest apartat es presenta l'anàlisi diacrònica del poblament ibèric en el curs inferior del riu Ebre, des dels seus precedents immediats fins a la seva desaparició en època romana. Per tant, els capítols dedicats al període ibèric, entre els segles VI i I aC, són els més sistemàtics i aprofundits, mentre que la resta són visions més generals.

En primer lloc, cada un dels períodes tractats, el Bronze Final, la Primera Edat del Ferro, l'Ibèric Antic, Ple i Final i els inicis de l'Alt Imperi, són caracteritzats a partir de la informació arqueològica disponible per a cada un dels jaciments, i sempre que és possible, diferenciant-los a partir de criteris funcionals. L'anàlisi es fonamenta en la informació recuperada en els 147 jaciments que serveixen com a base documental d'aquest treball (mapa 10). Aquests jaciments són presentats en una fitxa d'inventari que recull la informació disponible. En aquesta anàlisi incidim més en la documentació inèdita, no publicada anteriorment, o en informació reinterpretada a partir d'altres criteris. Per contra, els jaciments ja publicats proporcionalment no tenen un tractament tan estens, ja que en aquest cas ens permetem presentar un breu resum de les seves característiques, acompanyats de les referències bibliogràfiques pertinents.

En segon lloc, s'analitza aquesta documentació des d'una perspectiva més àmplia, que té en compte tant la informació presentada per al curs inferior de l'Ebre, com la disponible en els territoris adjacents, per tal d'obtenir així una interpretació contextualitzada en un àmbit geogràfic i cultural general. Cada un dels períodes estudiats conclou amb un capítol de conclusions, on s'intenta resumir l'estat de la qüestió i els problemes que presenta la recerca. En aquest segon apartat també s'intenta una aproximació a l'estructura del poblament present en cada moment cronològic, a partir de la creació de models i de la seva contrastació mitjançant les dades arqueològiques disponibles.

6.2 L'estructura de poblament entre els segles XI i VIII. El Bronze Final i els camps d'urnes

6.2.1 Introducció

El Bronze Final es defineix arqueològicament per l'aparició de ceràmica decorada amb profunds solcs acanalats i de formes ceràmiques característiques, i que acostumen a trobar-se associades a un nou tipus de ritual funerari: la incineració i posterior enterrament en urnes (Ruiz Zapatero, 1985).

El canvi en els costums funeraris s'ha volgut veure com a producte d'una invasió de pobles centreeuropeus, en moviment des del segle XII⁸. Actualment, aquesta interpretació invasionista tendeix a matisar-se, valorant l'aculturació dels pobles autòctons del Bronze Mig per influències portades per petits grups humans que, de forma lenta però contínua, passaren pels Pirineus. Fins i tot, existeix un corrent revisionista que proposa eliminar els "camps d'urnes" com a entitat cultural (Junyent, 2002, 32).

Aquest període ha estat definit en les comarques meridionals de Catalunya com un període sense ruptures respecte a la tradició anterior, en gran part a causa de l'abundant presència de ceràmica acanalada en hàbitats de muntanya, basada sobretot en les nombroses coves de la regió (Vilaseca, 1935; 1939; 1954), tot i que també s'han documentat hàbitats d'aquest període a l'aire lliure (Rovira, Santacana, 1982a). Aquest fet corrobora la sensació d'una continuïtat de l'economia tradicional, basada en la ramaderia, cosa per altra part lògica, si tenim en compte que, en general, es tracta d'un terreny abrupte i àrid, poc apte per al cultiu, i amb abundància de coves, abrics i profundes barrancades. En qualsevol cas, caldria afegir altres condicionants al merament orogràfic o climàtic, ja que el tipus de poblament pot variar en funció d'altres factors, com poden ser les tradicions locals o condicionants de caire econòmic i demogràfic.

El problema principal per estudiar el Bronze Final en les diferents zones d'estudi ha estat, i és, la divisió i atribució cronològica de les seves diferents fases evolutives, la qual cosa ha portat a una llarga i no finalitzada controvèrsia. Així, mentre que S. Vilaseca

---

⁸ Fins i tot, especialistes en etimologia han atribuït determinats topònims actuals a l'arribada al nord-est de la península ibèrica d'aquests components poblacionals indoeuropeus, titllats com a "sorotàptics" (Coromines 1965).

(1973, 263) atorgava una cronologia dels segles X i IX per al període inicial dels Camps d'Urnas, M. Almagro (1977) i G. Ruiz Zapatero (1985) van proposar datacions entre els segles XI i X. Òbviament, les dades d'excavacions posteriors i les seves datacions radiocarbòniques han permès precisar determinats aspectes. Per exemple, els poblats de Genó i Carretelà (Baix Segre) i de la cova del Moro en Olvena (Osca) ofereixen datacions per C-14 entorn del segle XI aC en estrats amb ceràmiques acanalades (Maya, 1990, 307; Maya, Cuesta, López, 1998, 155). Sembla bastant lògic, doncs, suposar que els primers assentaments del curs inferior de l'Ebre amb presència d'aquestes ceràmiques tenen una cronologia semblant o lleugerament posterior. En tot cas, actualment sembla que l'esquema cronològic desenvolupat per S. Vilaseca té un ampli consens entre els investigadors que treballen a les comarques tarragonines, com demostren els estudis més recents (Asensio *et alii*, 1994-96b, 242).

6.2.2 La documentació arqueològica

Els assentaments coneguts que corresponen al Bronze Final⁹ són pocs i, en general, mal caracteritzats (mapa 20). De fet, si no fos per les seves necròpolis i per dos o tres hàbitats que han estat objecte de recents excavacions, no en sabríem gran cosa. Això probablement es deu en part (com més endavant justificarem) al seu sistema de vida, amb uns hàbits seminòmades que tenen com a conseqüència establiments dispersos i de poca durada, construïts amb materials difícils d'identificar arqueològicament.

El fòssil director que ens permet definir un assentament d'aquest període és la ceràmica acanalada, tot i que som conscients que determinats jaciments, tot i correspondre a aquesta cronologia¹⁰, no presenten aquest tipus de material en superfície, de manera que se'ns presenta un problema a l'hora de caracteritzar cronològicament aquests nuclis. Per últim, cal tenir en compte que durant l'excavació d'alguns d'aquests assentaments la ceràmica acanalada apareix associada amb fragments d'àmfora fenícia.

En el nostre treball hem partit del coneixement directe que ens ha proporcionat l'excavació dels nuclis del Barranc de Sant Antoni 1, de les Deveses 1 i de les fases més

---

⁹ Amb aquesta denominació agrupem les poblacions dels inicis del primer mil·lenni anteriors als primers contactes amb productes fenicis.

¹⁰ Precisament els moments finals dels "camps d'urnes", datables en els segles VIII i VII, es caracteritzen per l'absència o disminució dels vasos amb decoracions acanalades.

antigues del Barranc de Gàfols 1, de manera que tenim una idea aproximada de les característiques del material ceràmic i dels tipus d'hàbitat, així com del sistema d'implantació sobre el territori.

La majoria dels jaciments coneguts es concentren a la cubeta de Móra (Noguera, 1997), com són les coves de Janet i de Marcó (Vilaseca, 1939), el poblat i la necròpolis del Molar (Vilaseca, 1943), la necròpolis de la Tosseta de Guiamets (Vilaseca, 1956), el poblat del Puig Roig (Genera, 1986), el poblat del Barranc de Gàfols (Sanmartí *et alii*, 2000), l'hàbitat del Barranc de Sant Antoni 1 (Asensio *et alii*, 1994-96a), el petit hàbitat de les Deveses 1 (Asensio *et alii*, 1996) i l'urna d'incineració recuperada sota les habitacions del Castellet de Banyoles (Asensio, Miró, Sanmartí, 2002, 187). Prop de la desembocadura es coneixen el Bancal de Torta i el mas de Cabiscol, a Amposta (Esteve, 1999, 17-23).

A aquesta documentació cal afegir la troballa en prospecció de ceràmica acanalada en els jaciments dels Castellons 1 i 2 (Riba-roja), els Castellons (Flix), Andisc (Ascó), la Miloquera (Marçà), el Turó de la Torreta (Miravet), el Mas de Mall (Tivissa) i, ja en el Baix Ebre, al Montsianell (Amposta).

L'explicació que hi hagi tan pocs jaciments amb fragments de ceràmica acanalada documentats en prospecció ve donada pel fet que la superfície d'aquest tipus de material resisteix malament les condicions d'intempèrie. A més, sovint només apareixen en excavació després d'haver extret els nivells superiors, la qual cosa permet deduir que els nivells més moderns del Bronze Final o els de la Primera Edat del Ferro han destruït o amagat nivells més antics. Aquest seria el cas de l'assentament del Puig Roig, on no s'han documentat elements constructius clarament associats amb els nivells estratigràfics on es trobava la ceràmica acanalada (Genera, 1993b, 106), i dels jaciments del Castellet de Banyoles, Barranc de Gàfols, Barranc de Sant Antoni i les Deveses, amb acanalats documentats en excavació, però molt pocs en les prospeccions anteriors. En aquest mateix grup potser cal incloure el jaciment del Mas de Dalt, el qual ha lliurat gran quantitat de ceràmica a mà tipològicament característica del Bronze Final, però cap fragment acanalat, tot i que ocupa una posició immillorable entre les petites terrasses a tocar del riu. Per acabar, altres jaciments que tampoc han proporcionat ceràmiques acanalades, però que probablement tenen un moment corresponent a aquesta fase són l'Aixalella (Vinebre), Roca del Sol 1 (Garcia), el Mas d'en Peles (Tivissa), la Moleta Rodona (Rasquera), el Castellot de Solà 2 (Miravet), Ligallo de Lixem, la Roca Roja i

Cova de Xafarroques (Benifallet) i les Quintanes (Amposta), tot i que en algun cas són dubtosos.

Aquests assentaments es poden dividir en dos grups ben diferenciats:

El primer grup correspon a un tipus d'hàbitat (i subsidiàriament lloc d'enterrament) situat en zones muntanyoses i de difícil accés, que probablement representa el sistema de poblament característic a les etapes més antigues del Bronze Final, i segurament present en moments anteriors. És el cas de les coves de Janet i Marcó, segurament relacionables amb hàbitats com el de la Mussara (Rovira, Santacana, 1982a), amb una economia predominantment ramadera.

El segon grup correspon a petits assentaments (alguns suposats per la presència de les seves necròpolis) situats prop del riu Ebre, sobre terrasses fluvials delimitades per petits barrancs, i que semblen posseir una economia mixta, ramadera i agrícola, amb certa tendència al seminomadisme. S'han de considerar dintre d'aquest grup els jaciments dels Castellons 1 i 2, els Castellons de Flix, Andisc, Mas de Mall - Castellet de Banyoles, el Turó de la Torreta, el Barranc de Sant Antoni 1, Les Deveses 1 i la primera fase del Barranc de Gàfols 1. Ja en el Baix Ebre es documenta el Bancal de Torta, i amb una localització sensiblement diferent, els jaciments del Montsianell i el mas de Cabiscol. Per acabar, també és possible considerar dins d'aquest grup les fases més antigues dels jaciments situats sobre la conca del riu Siurana, com són el Molar, el Puig Roig i el poblat corresponent a la necròpolis de la Tosseta, assentaments que potser també explotaven les menes de galena argentífera de les rodalies.

6.2.2.1 Les necròpolis

6.2.2.1.1 Les coves de Janet [58] i Marcó [59]. Tivissa

El primer moment dels camps d'urnes va ser identificat a la comarca per S. Vilaseca gràcies als materials de les coves de Janet i Marcó (Vilaseca, 1939). Les dues estan situades en el massís muntanyós que separa la cubeta de Móra de la costa, les serres de Tivissa i Llaberia, però clarament orientades cap a la vall interior.

En tots dos casos (làm. 90, A i B), es van identificar dos nivells d'ocupació, separats per capes estalagmítiques de 15 centímetres de gruix (cosa que suggereix un

temps considerable entre les dues ocupacions), però no es van individualitzar els materials procedents de cada estrat arqueològic. En tot cas, l'abundància de restes d'animals i de grans envasos d'emmagatzematge suggereix hàbitats en cova, tot i que també s'ha suposat que la presència d'urnes més petites cal relacionar-la amb una zona d'enterrament.

Aquestes urnes es caracteritzen per formes bicòniques, amb vores convexes i llavis bisellats vers l'interior, absència de peus, i fortes separacions entre vora i cos, amb arestes internes. La decoració presenta abundants temes acanalats, com per exemple espines de peix, espigues, fulles d'acàcia, línies verticals, semicercles concèntrics, cercles a les bases, etc (Vilaseca, 1973, 270).

6.2.2.1.2 Necròpolis del Molar (fases IA i IB) [34]. Molar

La necròpolis del Molar està situada en el vessant sud-oest del turó del Calvari, ocupat pel poblat, del qual dista uns 100 metres. S'estenia per uns 250 m², ocupats per 172 urnes enterrades individualment, a uns 50 centímetres de fondària (làm. 89 A).

La fase més antiga, o Molar IA, és datada per Vilaseca i Ruiz Zapatero en el segle VIII (Vilaseca, 1973, 263; Ruiz Zapatero, 1985, 162), caracteritzada per urnes bitroncocòniques amb carenes suaus, acanalats horitzontals, bases planes i vores convexes. Segurament la fíbula de pivot, trobada fora de context, és de finals d'aquest segle.

Però el grup més nombrós d'urnes, i que segurament pertany al moment més important del poblat, correspon a la fase Molar IB, caracteritzades per urnes bicòniques, sense acanalats o amb acanalats horitzontals situats en un ampli coll, i amb el peu anular (Castro, 1994), i malgrat la total absència de ceràmiques d'importació, associades als primers elements metàl·lics de ferro, fet que permet assignar-li un moment final a mitjans o finals del segle VII (Ruiz Zapatero, 1985, 168).

6.2.2.1.3 Necròpolis dels Castellons [13]. Flix

Situada tot just en el meandre de Flix, es tracta d'un jaciment totalment inèdit, el qual esperem que pugui ser estudiat i publicat ben aviat. Les seves característiques

responen a una necròpolis d'incineració tumular plana, formada per més de 100 enterraments, en una àrea inferior als 200 m².

Generalment estan formats per dos anells concèntrics de pedres, de menys d'un metre de diàmetre. En el centre es localitza un petit *loculus*, sense cista, amb tres o quatre pedres en el mig, sobre l'urna, que pot anar coberta per una pedra o per una tapadora ceràmica. Sembla que no s'han documentat elements de senyalització vertical (làm. 112, 4).

El ritual d'enterrament consistia en la incineració i selecció dels ossos, per després passar a la seva deposició en urnes (només en un cas hi ha constància de cendres a l'interior). En relació a la fase cronològica estudiada, es tracta d'urnes bicòniques a mà, amb vores exvasades, bases planes, sovint amb decoració acanalada de tipus geomètric (línies, ziga-zagues...). En ocasions les parets exteriors presenten un acabat brunyit. També apareixen tapadores amb decoració acanalada, peus anulars, tassetes amb una nansa i vora exvasada, o una urna amb decoració diferenciada, amb línies d'aspes creuades, incises amb valves de mol·lusc. L'aixovar metàl·lic era escàs, bàsicament bronzes, però en mal estat de conservació, per la qual cosa sembla que és de difícil caracterització.

Aquest conjunt presenta determinats trets que creiem que cal ressaltar. Així, alguns dels enterraments només són *loculi*, sense estructura tumular, però com en una fase posterior hi ha urnes a torn, és difícil atribuir aquests enterraments a una fase determinada. També es documenta un cas d'una cista rectangular amb una inhumació, sense material ceràmic, tan sols es va recuperar un petit aixovar de bronze. Per últim, també és segura la reutilització de l'espai funerari, amb sepultures que tallen altres de més antigues, la qual cosa determina una gran densitat d'ocupació.

6.2.2.1.4 La necròpolis del Castellet de Banyoles [51]. Tivissa

Pel que fa a l'urna apareguda en la campanya desenvolupada en el Castellet de Banyoles durant l'any 1998 (làm. 118, 5), el seu descobriment suggereix l'existència

d'una necròpolis d'incineració en urnes, i la presència d'un hàbitat en les immediacions, ja que en aquest període és habitual l'associació de poblat-necròpolis¹¹.

La troballa es va produir prop de l'extrem nord-est de la plataforma. El *loculus* havia estat realitzat retallant les graves que formen les terrasses fluvials del riu, sense cista¹². L'urna era coberta per la part inferior, retallada, d'una gerra a mà, sense decoració (làm. 37, 12-13). No sabem si existia alguna senyalització, ja que els nivells superiors havien estat arrasats per la construcció del poblat ibèric (làm. 95). A l'interior només va ser possible recuperar restes, molt escadusseres, de l'aixovar: una petita anella de bronze i un penjoll perforat de pedra polida. Tot i que no es conserva ni la base ni la vora de l'urna (les arrels fins i tot l'havien travessat, de manera que les cendres tampoc no es van poder recuperar), la tipologia formal i decorativa respon a la fase dels camps d'urnes antics, entre els segles XI i IX (Asensio *et alii*, en premsa).

6.2.2.1.5 La necròpolis de Cabiscol - Finca Jornet [141]. Amposta

Aquesta necròpolis va ser excavada a finals dels anys 60 (Esteve, 1999, 18-28), actualment destruïda després de la remoció de terres per al conreu (làm. 105).

Les seves característiques també responen a una necròpolis d'incineració tumular plana, similar a la documentada en els Castellons de Flix, tot i que en aquest cas sembla que es conservava una pedra vertical en el mig de la corona central, potser com a senyalització (làm. 127, 5 i 7). Les urnes, a mà i en ocasions amb una decoració acanalada, es dipositaven directament en un clot o *loculus*, sense cista, tot i que algunes petites peces ceràmiques es van recuperar fora dels enterraments, interpretades com a vasos d'ofrenes. Per la descripció que realitza l'autor de l'excavació, sembla que existien estructures relacionades amb inhumacions (làm. 105, B), potser cistes, i segurament *ustrinia*, així com restes molt malmeses de materials en bronze. El conjunt és datat per Esteve entre el 800 i 600, en base a la tipologia ceràmica, malauradament no publicada.

---

¹¹De fet, aquest enterrament podria estar relacionat amb l'hàbitat contemporani del Mas de Mall, situat en el turó contigu, al nord-est (Vilaseca, 1954).

¹²És interessant recordar que a la propera necròpolis del Molar no es van documentar cistes, excepte en un cas (enterrament núm. 5), mentre que en altres casos es van documentar anells de pedres.

6.2.2.2 Els hàbitats

6.2.2.2.1 Barranc de Sant Antoni 1 (fases I i II) [70]. Ginestar

L'excavació de l'assentament a l'aire lliure del Barranc de Sant Antoni 1 ha permès documentar dues fases d'hàbitat consecutives en un mateix indret (Asensio *et alii*, 1994-96a). Aquest jaciment va ser excavat després de les prospeccions desenvolupades l'any 1988 (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1990, 172), en aparèixer abundants fragments d'àmfora fenícia en superfície.

Ocupa la punta d'un esperó constituït per la segona terrassa fluvial sobre el riu Ebre, tot just a la dreta de la desembocadura del barranc de Sant Antoni, en un terreny de conreu d'oliveres, actualment abandonat.

Es tracta de dues estructures d'habitació que es superposen, amb cronologies diferents. L'habitable més antic (làm. 90, D) consisteix en un recinte gairebé rectangular, d'uns 7,60 metres de llargada per 3,20 metres d'amplada màxima, construït mitjançant un retall a la roca, al qual s'adossen murs confeccionats amb pedres petites, de diferents mides, sense treballar. No s'han recuperat restes de toves, de manera que és possible que l'alçat dels murs es fes amb una mena de tàpia primitiva. A l'interior de l'habitació es va localitzar una llar de foc central, i una estructura quadrangular de pedres adossada a l'angle sud-est, sense una funció clara.

La segona fase (làm. 90, C) es situa quasi directament sobre la primera, després d'anivellar l'estrat d'enderroc. Té unes dimensions de 7,10 metres de llargada per 3,30 metres d'amplada màxima, i aproximadament manté els mateixos límits que el recinte anterior, excepte al costat nord-est. El tipus de construcció dels sòcols i de l'alçat és també semblant. Aquesta similar orientació, dimensió, tècnica i material de construcció suggereix que el temps passat entre els dos recintes va ser reduït.

La cronologia ceràmica de la primera fase correspon al període dels camps d'urnes antics, datat entorn del segle X, dintre del període I de Vilaseca (1000-800) i amb les mateixes característiques de la ceràmica acanalada de les properes coves de Janet i Marcó, ja comentades. Però també apareixen algunes formes no documentades amb anterioritat, i que es podrien explicar pel fet de procedir del primer hàbitat excavat a l'aire lliure d'aquesta època en aquesta zona, com són un bol de vora reentrant, una copa

o bol fondo amb nansa i vora lleugerament exvasada, i dos bols oberts amb vora ressaltada i aresta interna (làm. 50, 1-16).

Quant al material ceràmic de la segona fase, datada dintre del període III de Vilaseca (750-600), documentat a la fase IB del Molar i a la fase II de la Tosseta de Guiamets (Ruiz Zapatero, 1985, 169, fig. 146; 172, fig. 47), es caracteritza per vasos bicònics de vora exvasada, amb acanalats horitzontals a l'espatlla, però amb la carena poc marcada. També per l'aparició d'una gran gerra d'emmagatzematge, amb cos bitroncocònic i forta carena, base plana, vora exvasada i decoració de cordons digitats a l'espatlla i a les nanses (làm. 50, 21-24). Aquestes mateixes formes es poden trobar a la primera fase del veí jaciment del Barranc de Gàfols 1, però en aquest cas van aparèixer associades a fragments d'àmfora fenícia. Malgrat això, es podrien considerar dues fases contemporànies, ja que no hem d'oblidar que encara no han aparegut les restes constructives d'on provenen els fragments ceràmics fenicis trobats en prospecció al Barranc de Sant Antoni 1, que bé podrien correspondre a aquest segon moment d'ocupació.

Per últim, indicar que la fase II de la periodització de Vilaseca (800-750), la qual només es basava en el material de la necròpolis de les Obagues (Ulldemolins), ha estat considerada d'escassa entitat, encara més si tenim en compte que una durada tan curta no permet observar canvis morfològics apreciables en l'evolució de la ceràmica (Asensio *et alii*, 1994-96a, 242).

6.2.2.2 Barranc de Gàfols (1a fase) [65]. Ginestar

Aquest jaciment, com quasi bé tots els d'aquesta zona i cronologia, està situat sobre un extrem de la plataforma constituïda per la segona terrassa fluvial del riu Ebre, en aquest cas al costat dret de la desembocadura del barranc de Gàfols. Ha estat completament excavat des de l'any 1990 fins l'any 1998 (Belarte *et alii*, 1991; 1994; Belarte, Sanmartí, Santacana, 1994; Sanmartí *et alii*, 2000).

Les primeres fases constructives del Barranc de Gàfols és coneixen molt parcialment, degut a les mateixes característiques dels hàbitats d'aquesta època, ja que per construir primer es retallaven els nivells del sòl, per després adossar-hi un sòcol fet amb pedres sense treballar. Els retalls constructius de la darrera fase impliquen la

desaparició pràcticament total dels nivells anteriors, ja que només es conserven en els carrers i en les zones no reocupades (làm. 91, D).

Es tracta d'una sèrie de cases, amb orientacions diferents, i de nombre indeterminat per les causes esmentades, amb la mateixa estructura que les del Barranc de Sant Antoni 1, i de les quals no es pot afirmar que fossin totes construïdes i habitades al mateix temps. Segurament es tracta d'un poblament que va ocupar de manera cíclica aquesta terrassa, delimitada pel riu Ebre i el barranc dels Gàfols. En relació al material ceràmic (làm. 50, 18-19), és important destacar l'associació d'acanalats del moment final dels camps d'urnes (descrits en l'apartat dedicat a la segona fase del Barranc de Sant Antoni 1, paral·lela a la fase IB del Molar i fase II de la Tosseta) amb un fragment de nansa de doble tendó que segurament pertany a un gran *pithos* fenici, cosa que suggereix que les importacions de material fenici podrien haver arribat abans de mitjans del segle VII¹³, potser fins i tot a finals del segle VIII.

La ceràmica a mà és absolutament majoritària, amb un 97% dels fragments, dels quals un 98% correspon a ceràmiques amb desgreixant calcari i la resta amb desgreixant micaci. Pel que fa al tractament de les superfícies, un 85,4% correspon a peces allisades, i la resta brunyides. Per últim, els envasos d'emmagatzematge es caracteritzen per una abundant decoració de cordons aplicats. La ceràmica a torn (3% dels fragments), es correspon a material fenici procedent del cercle de l'Estret, tot i que un 1% dels fragments tenen un origen indeterminat (Sanmartí *et alii*, 2000, 151).

A l'igual que en el Barranc de Sant Antoni 1, no es documenta la utilització de tovots per aixecar els murs (en canvi, són un element comú en l'última fase del Barranc de Gàfols), cosa que també fa pensar en un aixecament realitzat amb tàpia (o potser, que al no haver estat sotmesos a altes temperatures, els tovots no s'han conservat).

6.2.2.2.3 Les Deveses 1 [67]. Ginestar

Aquest jaciment està situat, com els anteriors, sobre la segona terrassa fluvial del riu Ebre, a la punta d'una plataforma delimitada a totes dues bandes per petits barrancs

---

¹³ De fet, alguns autors proposen una arribada de les importacions fenícies abans de la data tradicional de fundació d'*Ebusus* en el 654, en alguns casos amb cronologies molt elevades (Castro, 1994, 148).

(làm. 119, 1, núm. 3). Aquest indret fou descobert durant les prospeccions desenvolupades l'any 1988, en què se li va atorgar el nom provisional de Barranc de Sant Antoni 1 (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1990, 166).

La prospecció va documentar l'existència d'un petit nucli del Bronze Final - Primer Ferro, a jutjar pel material recuperat, que incloïa fragments de ceràmica a mà, com bases planes, peus alts, vores exvasades, i fragments de paret, alguns amb decoració de grans cordons perpendiculars, que pertanyen a grans vasos d'emmagatzematge, i també abundants fragments informes d'àmfora fenícia. Això feia pensar en un nucli semblant a la darrera fase del Barranc de Sant Antoni 1, en un moment en que les importacions colonials eren habituals.

L'excavació va donar com a resultat l'aparició de restes molt malmeses d'una cabana feta amb materials peribles (làm. 93, A), formada per una estructura de forma el·líptica delimitada pel que semblava una revora d'argila, segurament restes del recobriment d'un entramat fet amb material vegetal (làm. 119, 3), probablement sostingut per un pilar de fusta encaixat en un forat folrat de lloses verticals¹⁴ (làm. 119, 2). Prop del que semblava l'entrada, orientada al riu Ebre, es situava una llar de foc que tenia com a preparació un llit de còdols, i els fragments de la part superior d'una gerra a mà, amb la vora exvasada, perfil globular i decorat amb cordons a la carena del coll (làm. 50, 20). Envoltant aquesta petita cabana es van documentar una sèrie de petites estructures de combustió, de caràcter molt provisional.

El seu moment final està marcat per l'aparició de fragments informes d'àmfora fenícia, mentre que es documenta la presència d'acanalats i de formes cronològicament afins en el seu moment inicial, fins i tot abans de la mateixa construcció de la cabana (làm. 29, 9).

En definitiva, la interpretació d'aquest jaciment és difícil. No es pot excloure que ocasionalment es practiquessin activitats que impliquessin l'ús de nombroses llars de foc (transformació d'aliments, tractament de determinades matèries primeres, etc).

En qualsevol cas, un cop més, ens trobem amb l'evidència d'un poblament dispers, d'escassa entitat.

---

¹⁴ Aquesta tècnica de construcció també ha estat documentada en els recintes de la primera fase del Barranc de Gàfols 1 (Sanmartí *et alii*, 2000, 115-116).

6.2.2.2.4 Puig Roig [35]. Masroig

Aquest hàbitat està situat en un turó d'uns 230 metres d'alçada, sobre un jaciment de sílex. Va ser documentat per primer cop per S. Vilaseca, amb el nom de Coster del Plàcito. Aquest autor va identificar restes de construccions, fragments de molins de granit, sílex treballats i ceràmica a mà, entre la qual un fragment de vora amb tres solcs acanalats a la cara interna del coll (Vilaseca, 1954, 35, fig. 21, núm. 1, fig. 22), tret característic de la fase antiga dels camps d'urnes.

Actualment aquest nucli ha estat excavat i publicat per M. Genera (Genera 1986; 1993b; 2002). La fase constructiva corresponent al primer moment dels camps d'urnes antics sembla que ha estat destruïda per una fase posterior (lám. 88, A), a l'igual que en el jaciment del Barranc de Gàfols, com ho demostra el fet que les peces de ceràmica acanalada van aparèixer en els nivells inferiors, formant part de "la massa d'argila i pedres que anivella el terreny on s'assenta la nova fàbrica del poblat" (Genera, 1993b, 106). Cal afegir que l'aparició de fragments de molí de granit reaprofitats en la construcció dels murs posteriors, o les restes de forats de pal, podrien correspondre a moments constructius d'aquesta fase. A més, una rasa reomplerta de material ceràmic exclusivament a mà, que potser correspon a les restes funeràries (abocades?) d'una necròpolis d'incineració, està coberta per la troballa de fragments de ceràmica fenícia i per un ganivet de ferro, que es localitzaren sota els fonaments d'un mur de contenció a l'extrem nord del poblat (Genera, 1993b, 110).

Per últim, algunes ceràmiques acanalades procedents de l'excavació de la darrera fase conservada del poblat semblen correspondre a la fase antiga dels camps d'urnes, com per exemple el vas amb decoracions acanalades horitzontals a la base o la combinació d'acanaladures obliqües i acanalats horitzontals (Genera, 1993b, 149). Totes aquestes evidències permeten suposar una cronologia per aquests materials entorn dels segles X-IX (període I de Vilaseca).

6.2.2.2.5 Turó de la Torreta [79]. Miravet

Aquest jaciment està situat en un escarpat turó rocallós, al peu del castell de Miravet, a l'extrem nord del pas de Barrufemes. La seva posició podria respondre a les

característiques d'un petit poblat, però no té restes constructives visibles. Fou donat a conèixer gràcies a la publicació de les prospeccions desenvolupades per C. Garola a finals dels anys setanta. Entre el material recollit destaca (deixem per més endavant el material ibèric, de cronologia posterior) l'abundància de ceràmica a mà, sobretot fragments que pertanyen a grans vasos d'emmagatzematge amb decoració plàstica, bases planes i vores exvasades, en dos casos amb el llavi bisellat a l'interior (Garola, 1980, 42). Ens interessa destacar l'aparició de quatre fragments de ceràmica acanalada, de sílex treballats i de fragments de destrals de pedra polida. Aquest turó també va ser objecte de prospeccions posteriorment, documentant abundant ceràmica a mà i sílex (lâm. 33, 2-3), que no fan més que corroborar l'apreciació cronològica que situa aquest jaciment entorn dels segles IX al VII, tot i que l'absència d'àmfora fenícia podria indicar el seu final entre les acaballes del segle VIII i mitjans del segle VII.

6.2.2.2.6 Mas de Mall [50]. Tivissa

Aquest turó està situat al costat nord-oest de la plataforma ocupada pel Castellet de Banyoles, i actualment està pràcticament destruït per l'ampliació de la carretera. Fou prospectat per S. Vilaseca l'any 1945, documentant abundants fragments de ceràmica a mà, amb cordons horitzontals i verticals, tant digitats com incisos. També van aparèixer vores bisellades i fragments de molins de granit, i, sobretot, un fragment amb acanalats a la carena del coll (Vilaseca, 1954, 30, fig. 17). Aquest material és molt semblant a l'aparegut a la segona fase del Barranc de Sant Antoni 1, on també va aparèixer una gran gerra a mà amb una complexa decoració de cordons amb digitacions, i un vas bicònic amb acanalats a l'espatlla, per la qual cosa també és podria datar dintre del segle VIII.

6.2.2.2.7 Bancal de Torta [130]. Masdenverge

Aquest jaciment, excavat fa uns cinquanta anys però publicat recentment (Esteve, 1999, 17-18), sembla constatar l'existència, prop de la desembocadura de l'Ebre, del mateix tipus d'hàbitat definit quaranta quilòmetres riu amunt, a la cubeta de Móra. Efectivament, ens trobem davant d'una cabana aïllada, rectangular, amb les parets realitzades amb un sòcol de pedres petites, i un hipotètic aixecat de tàpia, paviments

d'argila i coberta vegetal. Tan sols es van recuperar uns quants fragments de bases planes i alguns fragments informes, tots a mà, i en cap cas amb decoració acanalada. En qualsevol cas, les seves característiques constructives són similars a l'hàbitat documentat en el Barranc de Sant Antoni 1. Però, malauradament, el material ceràmic no permet precisar-ne la cronologia.

6.2.2.3 Altres jaciments

En base a la documentació presentada, podem suggerir que, probablement, una part significativa dels jaciments on s'ha documentat ceràmica acanalada en prospecció tenen característiques similars a les documentades en els jaciments anteriors. Aquest seria el cas, per exemple, dels Castellons 1 [2] i 2 [1] (Riba-roja), els Tossals [18] (Vinebre), Andisc [15] (Ascó) i la Miloquera [37] (Marçà). Més dubtosos són els jaciments de les Quintanes/Roquissé [133] (Montsià) i el Montsianell [142] (Amposta), per l'escassa entitat de les seves troballes.

Una altra qüestió són aquells jaciments que, tot i no documentar ceràmica acanalada, han estat definits pels seus descobridors o excavadors com a jaciments del bronze final, sense més precisions, en base a un cert "arcaisme" de les ceràmiques, amb parets molt gruixudes, amb grans i nombrosos cordons aplicats, etc. El fet que sovint siguin materials recuperats en prospecció, sense estructures associades, dificulta la seva atribució a una categoria d'ocupació, per la qual cosa els hem catalogat com a hàbitats indeterminats del bronze final.

Aquests jaciments són els de l'Aixalella [17] (Vinebre), Roca del Sol 1 [25] (Garcia), Mas d'en Peles [57] , Mas de Dalt [61] (Tivissa), Barranc del Comte [76] (Rasquera), i la Roca Roja [97] (Benifallet), i la Partida d'Ametlés [140] (Amposta), aquest darrer molt dubtós.

6.2.3 Conclusions

En el curs inferior de l'Ebre actualment coneixem una sèrie d'hàbitats i necròpolis que semblen reunir una sèrie de característiques generals:

Són assentaments de reduïda superfície, que en cap cas arriben a formar ni tan sols petits poblats, sinó que més aviat són estructures domèstiques aïllades o, fins i tot, petites agrupacions de cases, però mai adossades, i sense carrers definits.

Estan construïts en bona part amb materials peribles, que no deixen restes fàcilment identificables i que de vegades han estat destruïdes, totalment o parcial, per ocupacions posteriors. Així, només ha estat possible reconèixer forats de pal, sòcols de murs fets amb pedres molt petites, retalls a la roca o, en algun cas, estructures realitzades amb terra i matèries vegetals. Mai no han aparegut restes de tovots, de manera que cal inferir que, o bé no s'han conservat, o bé era un material constructiu que no s'utilitzava.

Dins del repertori ceràmic no s'han documentat en un nombre significatiu -allà on ha estat possible fer-ho- els grans envasos d'emmagatzematge típics del moment posterior. Així, ni en la primera fase del Barranc de Sant Antoni 1, ni en el Bancal de Torta, ni en les primeres fases del Barranc de Gàfols 1, en el Puig Roig o en les Deveses 1, han aparegut aquestes grans peces, o en tot cas, ho han fet en una mínima proporció; és també el cas de les coves de Janet i Marcó. Aquesta realitat indica l'existència d'una economia que no necessitava produir i emmagatzemar gaires excedents, sinó que estava bàsicament destinada al consum propi i a un intercanvi d'abast limitat.

Podem diferenciar dues zones on la documentació arqueològica permet definir les característiques del poblament. La primera es localitza a la zona sud-oest de la foia de Móra, on es documenten ocupacions no permanents a les terrasses fluvials pròximes al riu Ebre, o bé les coves de les serres properes; el segon grup es situa al voltant de la conca del riu Siurana, amb assentaments que complementarien llur economia amb una explotació limitada dels recursos miners, probablement a partir del segle VIII. Pel que fa a la resta de jaciments, semblen ocupar preferentment llocs amb un cert control del pas, generalment en zones lleugerament elevades, com és el cas dels Castellons de Riba-roja i de Flix, Andisc o Montsianell. Però la documentació és escassa i, per tant, és probable que no representin de manera totalment fidel la distribució real de poblament durant aquest període.

En general els assentaments tenen una curta durada, ja que tots els casos ben documentats arqueològicament a través d'excavacions modernes semblen correspondre a ocupacions de caire temporal. Així ho suggereixen les escasses refeccions i les freqüents superposicions de vivendes de moments successius.

Efectivament, en diverses ocasions ha estat possible identificar reocupacions d'un mateix indret per un poblament amb les mateixes característiques. És el cas, per exemple, de la sèrie de cases amb orientacions diferents de la fase preurbanística del Barranc de Gàfols 1, o el de les dues fases consecutives del Barranc de Sant Antoni 1, i fins i tot de les dues reocupacions documentades en les coves de Janet i Marcó.

Creiem que tots aquests trets corresponen a hàbitats de caire semipermanent, amb predomini d'una economia autàrquica, basada principalment en una agricultura d'artiga, la recol·lecció, la ramaderia i subsidiàriament en la caça i la pesca. Aquesta definició és correspon amb el que es coneix com a "mode domèstic de producció" (Sahlins, 1977, 55; Rovira, Santacana, 1980), definit com un sistema econòmic no excedentari i que per tant té un sistema d'intercanvi molt limitat. Les societats que desenvolupen aquestes estructures no es defineixen per una ocupació total del territori, ja que normalment en tenen prou amb l'explotació de zones molt determinades¹⁵. És en aquest sentit com s'ha d'interpretar la concentració d'hàbitats en àrees reduïdes, ja que la baixa densitat de població no els obligava a estendre's per altres indrets. Per aquest motiu entenem que no fora lògic utilitzar, per a aquest moment cronològic, models d'ocupació del territori com els coneguts polígons de Thiessen o la teoria del lloc central, ja que amb tota seguretat es veurien distorsionats per aquest tipus de poblament.

Arribats a aquest punt, ¿com cal interpretar aquesta documentació arqueològica? En primer lloc, i en contra de la idea tradicional mantinguda des dels estudis de S. Vilaseca, l'hàbitat a tocar de la plana al·luvial entre el segle XI i els inicis del segle VII cada vegada està millor representat. Per tant, cal matisar el caràcter pastorívol atribuït tradicionalment a les poblacions del Bronze Final, idea basada en una suposada ocupació de zones muntanyoses de manera gairebé exclusiva.

En tot cas, en aquest territori ja existia en èpoques anteriors un poblament que ocupava les terrasses a tocar del riu Ebre. Això no és una novetat en aquestes terres, ja que tenim documentació arqueològica recuperada en assentaments com el Barranc de Gàfols, Mas de Dalt o Barranc de Sant Antoni (Asensio *et alii*, 1994-96a, 302; Noguera, 1997, 17-18) que demostren que havien estat freqüentats durant el segon mil·lenni (puntes de sílex, ceràmica epicampaniforme...). Però encara és més reveladora

---

¹⁵ Aquesta concentració "selectiva" dels assentaments en àrees molt concretes sembla una constant durant aquesta època, tal i com es reflexa en altres conques fluvials properes (Ruiz Zapatero, Fernández, 1984, 48).

l'existència de sitges a la zona de Ginestar, com a mínim des del Bronze Antic, la qual cosa indica una fixació en el terreny i l'existència d'una agricultura prou important com per emmagatzemar els seus excedents (Noguera, en premsa). Per últim, cal afegir l'existència d'un assentament neolític en el Mas de Molló, a Móra la Nova (Espadaler *et alii*, 1983).

És probable que la dinàmica poblacional identificada s'expliqui a partir de canvis d'ubicació dels assentaments, desplaçaments que es circumscriuen a petites distàncies realitzades per una mateixa població. Una altra explicació, difícil de corroborar, i al nostre entendre més improbable, seria l'existència de moviments periòdics o estacionals entre les muntanyes i la plana, per així explicar les dues formes de poblament testimoniats: en les coves de les serralades, com Janet i Marcó, i el poblament de plana a tocar del riu¹⁶.

El jaciment del Barranc de Sant Antoni 1 sembla exemplificar molt bé aquesta estructura de poblament, ja que presenta un moment datable entre els segles IX i VIII, amb estructures que mostren una certa fixació en el terreny, però que no són permanents. Però a més va ser abandonat i reocupat temps després, potser pel mateix grup, ja que la disposició de la segona casa és pràcticament la mateixa que la de la primera (Asensio *et alii*, 1994-96a). Això sembla una forma d'ocupació del territori pròpia de societats amb una tecnologia poc desenvolupada i un baix nivell demogràfic, probablement basada en un cicle d'agricultura d'artiga.

El que sí podem afirmar és que aquests assentaments, i consegüentment aquests grups, seran la llavor del gradual procés de concentració de poblament desenvolupat en els inicis de l'Edat del Ferro, ja que pràcticament tots els jaciments ocupats durant el Bronze Final també ho seran durant el segle VII i inicis del VI, i alguns d'ells establiran una base econòmica i social que els portarà a la constitució d'estructures protourbanístiques.

---

¹⁶ És interessant constatar que s'ha proposat un canvi en la dinàmica de poblament durant el Bronze final a la zona de les conques dels rius Siurana - Montsant, en concret una baixada i abandonament gradual dels assentaments de les terres més altes, relacionada amb un canvi en l'explotació dels recursos minerometal·lúrgics. Així, es destaca la concentració de la població entre els segles XIII i XI entorn de les menes de coure de les muntanyes de Prades, mentre que els jaciments coneguts dels segles XI al VII es concentren entorn de les menes de galena argentífera de la conca del Siurana (Castro, 1994, 151-153).

Quant a les necròpolis, hem de ressaltar que els enterraments de les fases més antigues es realitzen generalment en coves¹⁷ -tot i que comencem a documentar enterraments antics a l'aire lliure, com l'identificat al Castellet de Banyoles (Tivissa) o a la necròpolis dels Castellons (Flix) -amb un nombre poc important d'urnes, la qual cosa suggereix una gran debilitat demogràfica, mentre que els enterraments de les fases més modernes del Molar, dels Castellons i de la Tosseta de Guiamets, corresponents als segles VIII i VII, marquen segurament els primers moments d'un poblament gradualment més estable i concentrat. Hem de tenir en compte que, si bé no apareixen importacions ceràmiques o elements de ferro, ja es documenta una mínima presència d'objectes introduïts pel comerç colonial (fíbula de pivot del Molar), segurament a conseqüència d'un reduït sistema d'intercanvi de béns de prestigi entre els mateixos grups indígenes (Ruiz Zapatero, 1992, 105). En qualsevol cas, aquestes necròpolis no semblen correspondre a una societat amb un nivell de jerarquització i d'estratificació gaire complex, ja que no hi ha diferències estructurals entre les tombes i els aixovars són relativament pobres i uniformes.

És interessant constatar que en les fases més antigues d'algunes necròpolis del curs inferior de l'Ebre es documenten inhumacions, per bé que de forma merament testimonial i dins d'un ambient generalitzat d'incineracions en urnes. És el cas dels Castellons (Flix), el Cabiscol - Finca Jornet (Amposta) i, potser, la cova de Marcó (Tivissa). Aquests exemples tenen paral·lels en jaciments relativament propers, com és el cas dels Castelletes (Mequinensa) (Royo, 1994-96; Royo, 2000) i el túmul del Tancat (Granja d'Escarp) (Gallart, Vives, 1989).

Actualment és difícil trobar una explicació per a aquesta presència de restes inhumades. Potser aquest ritual es reservava només per a determinades persones o ocasions. Pel reduït nombre d'enterraments que formen aquestes necròpolis i per les característiques dels grups humans que habiten aquest territori en els inicis del primer mil·lenni, podem proposar que aquestes inhumacions devien representar la connexió amb la tradició funerària anterior; devia tractar-se d'enterraments relacionats amb caps o

---

¹⁷ En el cas de les restes exhumades per S. Vilaseca a les coves de Janet i Marcó, volem expressar un cert dubte quant a la seva identificació com a necròpolis. La mateixa descripció dels jaciments, l'existència de nombrosos fragments de gerres d'emmagatzematge, o el fet que el mateix autor constatés que no es va trobar cap indicatiu d'enterrament, només ossos humans dispersos, suggereixen que potser cal trobar una altra interpretació a aquests jaciments.

personatges d'una certa importància social, que estaven en l'origen o en la memòria d'aquests petits grups d'horticultors i ramaders.

L'arribada de les influències d'origen ultrapirinenc, tal vegada aportades per grups de població immigrant (el pes demogràfic dels quals no devia ser, en tot cas, gaire important) no va trastocar el *modus vivendi* tradicional, ni va aportar transformacions significatives (o si més no aquestes no han quedat fossilitzades en el registre arqueològic) encara que, això sí, es va produir una adaptació a un nou sistema d'enterrament, la incineració en urnes.

En resum, aquesta zona no va conèixer el desenvolupament d'estructures de poblament protourbanístiques fins a un moment molt tardà, ben entrat el segle VII, o fins i tot el segle VI, quan ja intervenen les influències "colonials", a diferència de la Catalunya occidental, on es documenten poblats a partir del segle XI. Potser caldria diferenciar la zona septentrional de l'Ebre de la resta del curs inferior del riu, ja que probablement per aquí devien arribar les primeres influències, com semblen demostrar les necròpolis i els assentaments de la zona de la confluència del Segre (Royo, 2000), clarament assimilables a les documentades en aquesta zona del territori d'estudi, com és el cas de la necròpolis dels Castellons (Flix) i la lleugerament posterior de Santa Madrona (Riba-roja).

En definitiva, podem considerar que el poblament detectat en el curs inferior de l'Ebre entre els segle XI i el segle VIII és el resultat de l'activitat de grups de pastors i horticultors, demogràficament molt dèbils (només algunes famílies), els quals segurament ocupen determinades zones baixes de la plana. Probablement un cop esgotats els recursos naturals en el seu radi d'acció (cal pensar en l'empobriment del terreny destinat a l'horticultura, el destinat al pasturatge del bestiar o de les plantes que subministraven aliments recol·lectats) abandonaven la zona per traslladar-se a un altre punt, i iniciar un altre cop el procediment. En l'estat actual de la recerca és difícil afirmar si es mantenien permanentment a la plana o, contràriament, el grup (o una part d'aquest) es traslladava estacionalment a zones muntanyoses, per la itinerància a què obliga una economia ramadera. També hem de pensar que els assentaments localitzats a prop de la conca minera del riu Siurana potser són el producte de l'activitat de grups amb les mateixes característiques, tot i que en aquest cas també serien atrets per la possibilitat d'una incipient metal·lúrgia, sempre, això sí, de caire domèstic.

Quant al tipus d'organització social existent, l'estructura del poblament, la baixa densitat de població i l'escàs desenvolupament tecnològic són els propis de societats de petita escala. No hem d'excloure un determinat grau de jerarquitització (present fins i tot en grups de caçadors-recol·lectors contemporanis), a l'interior de cada llinatge, en les qualitats personals dels diferents individus de cada grup de sexe i edat, i, entre els diferents llinatges, en la capacitat de cadascun dels caps per crear deutes socials i relacions de dependència. Per damunt dels llinatges, podem suposar l'existència d'estructures tribals.

6.3 La primera edat del Ferro: els camps d'urnes tardans i el contacte fenici

6.3.1 Introducció

Si per a la fase anterior el fòssil director era la presència de ceràmica amb decoració acanalada, per identificar els jaciments del segle VII i inicis del segle VI comptem amb les primeres produccions a torn, ceràmiques fenícies fàcilment identificables. Bàsicament són grans contenidors ceràmics, generalment àmfores i, en menor quantitat, *pithoi*. La datació relativament ben establerta d'aquest material permet fixar *grosso modo* la cronologia d'aquesta etapa entre mitjan segle VII i la primera meitat del segle VI, quan apareixen les primeres produccions indígenes a torn.

La frontera en la investigació sobre la presència de materials fenicis al curs inferior de l'Ebre es produeix a finals dels anys 80, amb l'excavació del jaciment d'Aldovesta (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1991), que venia a confirmar les hipòtesis inicials de J. Maluquer (1969) i les propostes posteriors d'Arteaga, Padró i Sanmartí (1978 i 1986). A conseqüència d'aquesta troballa fou endegat un projecte d'investigació¹⁸ que va tenir com a punt de partida la prospecció intensiva de les ribes de l'Ebre, amb resultats que van ser ràpidament publicats (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1988 i 1990; Alaminos *et alii*, 1991). Els jaciments i els materials documentats a conseqüència d'aquell projecte són una part aquesta tesi, ampliat posteriorment amb nous treballs (mapa 21).

Evidentment, aquest apartat és un perllongament natural de l'anterior, corresponent al Bronze Final, ja que l'aparició de les primeres importacions colonials fenícies es documenta en nivells amb ceràmiques acanalades¹⁹.

---

¹⁸ *Prospección y análisis de las fases de transición de la Edad del Bronce a la Edad del Hierro en la costa mediterránea comprendida entre los ríos Llobregat y Mijares*, finançat per la CICYT PB86-047.

¹⁹ Tant és així que s'ha documentat a la necròpoli del Coll del Moro de Gandesa la presència de ceràmica a mà acanalada amb engalba vermella, per la qual cosa s'ha suggerit que representa la simbiosi de la tradició indígena i de les influències orientalizants (Rafel, 1992, 99, fig. 2).

Junt amb aquesta novetat, tradicionalment l'inici de l'Edat del Ferro al nord-est de la península ibèrica s'ha definit per uns trets característics, que cal matisar a causa de les peculiaritats de cada zona geogràfica, com ara:

1. L'aparició de la ceràmica a torn.
2. L'aparició d'un urbanisme regular i planificat.
3. L'aparició d'elements metàl·lics de ferro.
4. La utilització de tovots per a la construcció.

1) Actualment és acceptat per tothom que la ceràmica a torn va ser introduïda al nord-est peninsular a conseqüència del comerç fenici, tal com han demostrat, per exemple, les excavacions a Sant Martí d'Empúries o a l'enclavament d'Aldovesta, per citar només dos extrems geogràfics (Aquilué *et alii*, 2000; Mascort, Sanmartí, Santacana, 1991).

2) Malgrat que a la conca del Segre-Cinca ja existeixen poblats, com Carretelà i Genó, amb una estructura protourbanística en una data propera al segle XI (Maya, 1990, 318), en el curs inferior de l'Ebre aquest tipus d'assentament no es documenten fins al segle VII. Potser cal relacionar la seva tardana aparició en el curs inferior de l'Ebre com a conseqüència de noves necessitats, originades pel contacte amb el món fenici, sense excloure'n l'origen indígena (Belarte, 1997, 95-97).

3) Amb la introducció del ferro, l'associació sembla també evident, ja que no serà fins als contactes amb el món fenici que apareixeran de manera sistemàtica i en quantitats significatives els objectes d'aquest metall, i, malgrat això, sempre en petites quantitats i com a element de prestigi, sobretot en necròpolis (Ruiz Zapatero, 1992, 108). Així i tot, cal ser prudents respecte a la procedència dels primers i més antics elements de ferro, que podrien tenir un origen centreuropeu (Junyent, 1992).

4) Finalment, la utilització d'una manera sistemàtica de tovots per a la construcció també és anterior en les terres de ponent que en les del curs inferior del riu Ebre, però la seva aparició en aquestes contrades podria anar lligada amb els primers contactes amb els fenicis.

Cal dir que una part significativa de la documentació arqueològica del curs inferior de l'Ebre, tant de prospecció com d'excavació, pertany a aquest horitzó

cronològic del segle VII i inicis del segle VI. En part, el motiu és una major intensitat de la investigació en aquest període, però també és evident que les troballes en superfície indiquen una gran abundància i dispersió d'aquests jaciments i, per tant, un creixement notable de la població.

Efectivament, l'associació de ceràmica a mà característica del Bronze Final-Primer Ferro amb ceràmica a torn fenícia originària de la zona del cercle de l'Estret de Gibraltar, sobretot àmfores tipus 10.1.2.1 (Ramon, 1995, 230), és la troballa en prospecció més habitual. Aquesta constatació mostra una notable intensitat del contacte comercial, que es confirma a l'enclavament d'Aldovesta (Benifallet), un centre indígena de recepció i redistribució de productes fenicis, dotat d'un gran magatzem de planta semicircular, on van aparèixer gran quantitat d'àmfores fenícies (la majoria T.10.1.2.1, però també algunes T.10.1.1.1 i un únic exemplar de T.2.1.1.2), amb una curta durada compresa, com a màxim, entre el 650-575 (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1991, 41).

Els nuclis que han proporcionat fragments de ceràmica fenícia en més o menys quantitat –i que, per tant, es poden datar aproximadament entre mitjan segle VII i el primer quart del segle VI– són els següents: Castellons 1 [2], Magalanya [6] (Riba-roja), Sebes 2 [12] (Flix), Tossals [18] i Roca de la Bruixeta [20] (Vinebre), Roca del Sol 2 [26] (Garcia), Barber Medina [31] i els Mugrons [32] (Ascó), el Molar [33] (Molar), Puig Roig [35] (Masroig), Mas de Mall [50], Coll del Moro [55] i Coll Alt [56] (Tivissa), Punt km 47 [62], Barranc de Gàfols 1 [65] i 2 [66], les Deveses 1 [67], Caseta del Flaquet [69] i Barranc de Sant Antoni 1 [70] i 2 [71] (Ginestar), les Pedres [73], Sant Vicenç [74], Barranc del Comte [76] i Moleta Rodona [78] (Rasquera), lo Toll [88], el Martorell [90], Aldovesta [92], Turó de Xalamera [96] (Benifallet), Assut [101], Barranc Fondo [102], Turó d'en Serra [105], Plana de Nelo [106], Punta del Rojal [108], Plana de la Móra 1 [109] i 2 [111], Punta Plana de la Móra [110] (Tivenys), Tossals [114] (Aldover), Pont de la Pedrera [135] (l'Aldea), Barranc d'en Fabra [129], Mas de Cabiscol [141] i el Montsianell [142] (Amposta).

Amb tota seguretat aquesta llista es podria incrementar significativament, ja que és quasi segur que molts dels poblats ibèrics posteriors amaguen nivells d'ocupació del segle VII, com de fet mostren els exemples de Sebes 2, l'Assut o la Punta de la Plana de la Móra.

Per últim, hem d'afegir a aquest llistat un nombre de jaciments dels que sabem ben poca cosa, ja que només han lliurat material ceràmic a mà, a vegades informe i molt

rodat. Només podem atribuir aquests assentaments a un període de transició entre el Bronze Final i el Primer Ferro per llur situació topogràfica (quasi sempre sobre la segona terrassa fluvial del riu Ebre), idèntica a la dels jaciments excavats d'aquest mateix període. També en ocasions hem de concloure que determinats jaciments amb segura ocupació durant el segle VII (gràcies a la presència d'àmfora fenícia) van ser ocupats en períodes anteriors, si més no esporàdicament, com ens suggereix el material arqueològic recuperat. Aquest és el cas del Mas d'en Peles [57] (Tivissa), Castellot de Solà 2 [82] (Miravet), Ligallo de Lixem [91] i Cova de Xafarroques [93] (Benifallet) i el Bancal de Torta [130] (Amposta).

En general, augmenta significativament el nombre de jaciments respecte al moment anterior, malgrat que molts ja tenien una ocupació prèvia documentada gràcies a la presència de ceràmica acanalada. Això sembla indicar un increment de la població, un augment de la presència d'hàbitats pròxims al riu i, com veurem més endavant, un procés de concentració relativament ràpid.

Les característiques generals i comunes d'aquests jaciments són:

- Petites dimensions, ja que l'àrea de dispersió de materials és molt reduïda, quasi sempre inferior als 500 m², a excepció dels poblats excavats del Molar, Puig Roig (amb una problemàtica diferent) i Barranc de Gàfols.
- Situació damunt petites terrasses fluvials sobre el riu Ebre, delimitades per barrancades. Aquesta norma es deixa de complir en els jaciments situats en llocs de difícil accés i en els que estan situats sobre la conca minera del riu Siurana, on prima la visibilitat, comunicació, fàcil defensa i, sobretot, proximitat a les mines.
- Curta durada. Molt pocs d'aquests jaciments que acabem d'esmentar perllonga la seva vida més enllà de mitjan segle VI. Només comptades excepcions, com el Coll del Moro de la Serra d'Almos, els Tossals d'Aldover, el Barranc d'en Fabra i probablement el Coll Alt, s'allarguen fins al període ibèric antic, però cap perdura en el segle V.
- Tot i la dispersió per tot els curs del riu Ebre, es produeix una concentració en una sèrie de zones, com són el sector sud-oest de la cubeta de Móra i la riba dreta de riu al voltant del municipi de Tivenys. La resta de jaciments semblen distribuir-se, en general, en la conca del riu Siurana o en llocs molt determinats de difícil accés i fàcil control del pas.

6.3.2 La documentació arqueològica

6.3.2.1 *Les necròpolis*

6.3.2.1.1 Santa Madrona [5]. Riba-roja

La necròpolis protohistòrica de Santa Madrona està situada en el terme municipal de Riba-roja (Ribera d'Ebre), a uns dos-cents metres al sud-est de la façana principal de l'ermita de la qual pren el nom i uns quinze metres més elevada (làm. 109, 7).

La primera notícia sobre aquest jaciment la va proporcionar M. Sanz (1973-74, 11-22), investigador que va localitzar, durant unes prospeccions desenvolupades el 1970, fragments d'urnes d'orelletes i de ceràmica campaniana A.

La possibilitat de documentar una necròpolis de l'ibèric ple ens va portar a realitzar dues intervencions (Belarte, Noguera, Ros, 2003 i 2004), publicades parcialment (Belarte *et alii*, 2005). El jaciment ja ha estat completament excavat, de manera que creiem oportú presentar una anàlisi preliminar del conjunt, tot i que els resultats no són definitius, ja que una gran part de la documentació roman en estudi.

La zona ocupada pel jaciment és una plataforma plana i allargada (làm. 85). Les excavacions han documentat dues ocupacions, la primera datada durant la primera edat del ferro, i la segona a finals del segle III o inicis del segle II. En el primer cas s'han documentat les urnes i les estructures d'enterrament d'una necròpolis d'incineració, mentre que en el segon cas tan sols s'han pogut recuperar un conjunt de materials ceràmics procedents dels nivells superficials, els quals semblen procedir d'una necròpolis ibèrica totalment arrasada.

Quant a la tipologia de les tombes de la primera edat del ferro, s'han identificades diversos tipus d'enterraments (làm. 85):

1. Urnes de ceràmica col·locades directament sobre l'estrat natural (roca o argila) o a vegades encaixades en retalls a la roca, sovint delimitats amb pedres.
2. Cavitats practicades a la roca que contenen ossos cremats i cintes de bronze, sense restes de contenidors ceràmics.
3. Retalls a la roca delimitats amb pedres, però que no contenen cap material arqueològic al seu interior.

4. Estructures de pedres de planta rectangular, les quals suggereixen l'existència de túmuls quadrangulars.
5. Estructures de pedres formant una anella circular, amb cista de pedres central o no, i dintre d'aquesta cista amb urna ceràmica o no.

Quant al primer tipus, es documenta a les sepultures 1, 3, 4, 11, 16 i 21 (là. 110, 7). En totes elles hi havia urnes de ceràmica a mà, però no totes contenien restes òssies o aixovars, com és el cas de les SP 1, 11 i 16, que potser cal considerar vasos d'ofrena o d'acompanyament (là. 1, 5). La SP 21 encara no ha estat excavada en el laboratori. Per últim, la SP 4 i la SP 20 també reuneixen aquestes característiques, però estaven gairebé destruïdes, de manera que no podem saber si contenien un enterrament.

S'han identificat dos casos, les sepultures 2 i 5, en què els ossos cremats i les cintes de bronze van ser col·locats en forats realitzats en l'estrat natural (roca o argila), sense contenidor ceràmic (là. 110, 1).

A l'extrem sud de la plataforma excavada s'han documentat cinc estructures (SP 7, 8, 9 i 10), que reaprofitaven forats o depressions naturals de la roca, posteriorment reestructurades amb pedres afegides, per acabar de conformar un dipòsit, però on no s'ha documentat cap evidència arqueològica, estaven buides, reomplertes pels nivells superficials. Per tant, no sabem si alguna vegada van contenir enterraments, o van ser construïdes com una mena de cenotafi (là. 110, 2).

S'han documentat dues estructures de pedra de planta rectangular (EC 12 i 14), unides pels seus costats nord i sud. La EC 12, ben conservada (là. 110, 3), era una estructura gairebé quadrada, construïda amb pedres amb la cara vista plana, amb unes dimensions de 210 cm de sud a nord, uns 190 cm d'est a oest, i uns 30 cm d'alçada. La EC 14 era més rectangular, de 150 cm de sud a nord, uns 190-200 cm d'est a oest, i uns 20 cm d'alçada. Per sota d'aquestes estructures no es va documentar cap urna d'enterrament. Per últim, immediatament al nord-est, es va documentar una petita estructura quadrangular (EC 18), molt mal conservada i sense cap urna d'enterrament relacionada.

Finalment, el tipus que presenta una major variabilitat és el format per estructures definides per l'existència d'una anella exterior de pedres. Pot aparèixer amb cista central, però sense urna d'enterrament (EC 15) (là. 110, 5); sense cista central, però amb urna d'enterrament (EC 17) (là. 110, 6); o amb cista central i urna d'enterrament (EC 13)

(làm. 110, 4). Per últim, la SP 19 (làm. 110, 8) podria formar part d'aquest grup si considerem que les restes, gairebé arrasades, d'una anella circular formen part del mateix conjunt. Si no fos el cas, caldria considerar la sepultura 19 com del primer grup. En tot cas, aquesta variabilitat és intencional, i no és deguda a diferències de conservació de les estructures d'enterrament.

Quant a les característiques de les urnes estudiades (les corresponents a la campanya de 2003), només podem ressaltar el fet que només hi ha una peça (làm. 1, 3) amb el característic acanalat de les fases del bronze final. A més, tampoc es documenten les formes bitroncocòniques amb carenes marcades, característiques d'etapes anteriors del bronze final, sinó que sempre es tracta de peces amb el perfil globular. També cal afegir que no s'ha recuperat cap fragment ceràmic a torn associat a aquestes urnes. Això suggereix una cronologia general de la primera meitat del segle VI, moment en què la ceràmica a mà acanalada ja és poc freqüent, mentre que les produccions importades fenícies característiques del segle VII gairebé han desaparegut, i encara no és present la primera ceràmica a torn paleoibèrica. Tot això en consonància amb la desaparició de la tradició d'enterrament tumular, i el cada vegada més important ritual de cremació dipositat en *loculi*, característic de les necròpolis ibèriques posteriors, com les documentades a la desembocadura de l'Ebre (Maluquer, 1987).

Quant al material metàl·lic, cal dir que gran part dels fragments recuperats provenen de nivells superficials o molt remoguts, de manera que estratigràficament no podem assegurar si procedeixen de la necròpolis d'inicis del segle VI, o de la necròpolis del segle III. Ara bé, la seva tipologia, comparada amb l'aixovar metàl·lic de les necròpolis del Coll del Moro de Gandesa i de la desembocadura de l'Ebre, ens suggereix que la seva major part correspon a la necròpolis de la primera edat del ferro (Rafel, 1997). De fet, això és segur en el cas de les peces més abundants, les anelles i els braçalets de bronze, sovint amb els extrems decorats amb incisions rectilínies, aparegudes a l'interior de sepultures (làm. 2, 17-23), o també en el cas d'un pont d'una fíbula de ressort bilateral (làm. 2, 15).

Per una altra part, podem identificar determinats objectes de bronze apareguts en els nivells superficials, malgrat el seu estat fragmentari. Així, hi ha molts fragments de fíbules de ressort bilateral, com per exemple els seus extrems decorats amb un botó aixecat (làm. 2, 1), o les boletes que remataven els extrems de l'eix d'aquestes mateixes fíbules (làm. 2, 7-9). Aquestes peces apareixen en datacions del segle VI, o fins i tot

anteriors, a les necròpolis del Coll del Moro (Gandesa) (Rafel, 1991, 17), a Mas de Mussols (Tortosa) (Maluquer, 1987, 77 i 154). També apareixen anelles amb apèndix esferoïdal²⁰ (làm. 2, 4-6), característics d'aquestes mateixes necròpolis (Rafel, 1991, 78; Rafel, 1997, 100), on és habitual documentar-les associades a sivelles de cinturó (Maluquer, 1987, làm. VI i XII) i a altres tipus d'anelles més senzilles (làm. 2, 12-13). Igualment, ens ha arribat un tipus de braçalet obert amb els extrems amb una terminació arrodonida (làm. 2, 2-3), presents a la necròpolis de Mas de Mussols (Tortosa) en el segle VI (Maluquer, 1987, 85). Així mateix, apareixen fragments de fermalls de cinturó (làm. 2, 11), però malauradament no permet gaires precisions, ja que no s'ha conservat cap garfi, ni elements decoratius significatius. Per últim, és possible que algunes restes de ferro dels nivells superficials procedeixin d'aquesta fase de la necròpolis, però no ho podem assegurar.

En definitiva, a partir dels materials estudiats durant la campanya de 2003 (sepultures 1 a 11) creiem que és un conjunt que es pot situar entre el 600 i el 550.

Ara bé, la continuació dels treballs durant l'any 2004 ha proporcionat nova documentació, la qual permet realitzar una sèrie de reflexions, tot i que cal insistir que són absolutament preliminars. En primer lloc, és interessant constatar que en el sector excavat durant l'any 2003 no hi ha cap estructura tumular d'enterrament, sigui circular o quadrangular, mentre que més al nord, en el sector excavat durant l'any 2004, hi ha dos túmuls quadrangulars i tres anelles circulars. A més, la forma i la decoració d'algunes de les urnes d'aquest sector (especialment la SP-21, amb una rica decoració acanalada) podrien portar la seva cronologia a etapes anteriors. En resum, és possible que hi hagi diverses fases d'ocupació en la necròpolis de la primera edat del ferro de Santa Madrona, la qual cosa és habitual en necròpolis similars d'aquest territori, com per exemple els Castelletes de Mequinensa (Royo, 1994-96), Coll del Moro de Gandesa (Rafel, 1993), o la necròpolis inèdita dels Castellons de Flix. Una altra interpretació podria ser que aquestes diferències d'enterrament es corresponguin amb diferències de prestigi i de jerarquia social, cosa que no descartem, però en aquests moments, com ja hem dit, no podem assegurar que totes aquestes sepultures siguin coetànies.

---

²⁰ Recentment, han aparegut motlles per fabricar aquestes peces en el poblat de Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Alcanar), en un context d'inicis del segle VI (agraïm aquesta informació al Dr. D. Garcia).

Finalment, tot i que l'estudi paleoantropològic encara està en una fase molt preliminar, i que els ossos recuperats estan en un estat molt fragmentari, gairebé calcinats, podem avançar que, de quatre enterraments analitzats, tres contenen restes humanes, en concret de tres adults i d'un infant²¹.

6.3.2.1.2 Necròpolis dels Castellons [13]. Flix

Aquesta necròpolis ja ha estat comentada anteriorment. Es localitza en el marge esquerre de l'Ebre, tot just en el meandre de Flix. És totalment inèdita, però hem tingut un accés puntual als materials. Les seves característiques responen a una necròpolis d'incineració tumular plana, en una àrea inferior als 200 m², formada per més de 100 enterraments.

Majoritàriament estan formats per dos anells concèntrics de pedres, de menys d'un metre de diàmetre (làm. 112, 4). En el centre es localitza un petit *loculus*, sense cista, amb tres o quatre pedres en el mig, sobre l'urna, que pot anar coberta per una pedra o per una tapadora ceràmica. Sembla que no s'han documentat elements de senyalització.

En relació a la fase cronològica estudiada, no podem aportar gairebé res, ja que requeriria un estudi del material ceràmic. Només podem suggerir que, després d'una ràpida observació del conjunt de materials, existeix una part significativa de peces a mà amb formes globulars sense decoració acanalada, amb vores exvasades, bases planes i cordons en el coll, tassetes amb una nansa i vora exvasada, en definitiva, materials semblants als documentats a la necròpolis del Coll del Moro de Gandesa (Rafel, 1993), la fase II del Molar (Vilaseca, 1973) i de Santa Madrona (Riba-roja).

6.3.2.1.3 El Molar [34]. Molar

La necròpolis del Molar està situada al sud del poblat protohistòric del mateix nom, el qual ocupa la part superior del turó conegut com el Calvari, sobre la conca fluvial i minera del riu Siurana. La fase II d'aquesta necròpolis (làm. 89, A) es caracteritza per urnes bitroncocòniques i globulars llises, amb peus alts i colls diferenciats, sense decoració acanalada, encara que en ocasions presenten incisions (Vilaseca, 1943). Els

---

²¹ Agraïm aquesta informació a la Sra. Thaïs Fadrique, responsable de les anàlisis paleoantropològiques.

aixovars metàl·lics són més nombrosos que en les fases anteriors, amb fíbules de doble ressort i anelles de bronze, però curiosament amb relativament pocs elements de ferro (Ruiz Zapatero, 1985, 170; Castro, 1994). Aquest moment de la necròpolis probablement s'ha de relacionar amb l'últim moment de vida en el poblat, datant-se a finals del segle VII o inicis del segle VI.

6.3.2.1.4 Necròpolis de la Tosseta [38]. Guiamets

La necròpolis de la Tosseta es troba situada en un lloc molt estratègic, ja que també està sobre la conca fluvial i minera del Siurana, a uns 10 km del riu Ebre, i sobre uns turons que barren l'accés directe entre el Priorat i la Ribera d'Ebre. El poblat corresponent encara no ha estat trobat, però potser caldria relacionar-lo amb un breu apunt, facilitat per Ll. Vilaseca, en el qual es fa referència al "Pla del Curtet", jaciment a l'oest de Capçanes, on es van recollir nombrosos fragments de ceràmica decorada amb relleus, i que podria estar en relació amb aquesta necròpolis, per la seva proximitat geogràfica (Vilaseca, 1958, 242).

L'any 1952 la necròpolis de la Tosseta va ser pràcticament arrasada i espoliada pels agricultors que la van descobrir. Malgrat això, S. Vilaseca va poder recuperar gran part dels materials i excavar dos enterraments intactes (Vilaseca, 1956, 842). A causa de l'absència d'estratigrafies, els materials van ser ordenats en funció a la tipologia de la propera necròpolis del Molar, ja que són molt semblants. Segons Ruiz Zapatero (1985, 171), la fase Tosseta I està poc representada i correspon a un moment avançat de la fase I del Molar, amb decoració d'acanalats horitzontals al coll i algunes decoracions incises. La fase numèricament més important, o Tosseta II, es caracteritza per urnes amb formes bicòniques amb peus alts i coll diferenciat, o per formes globulars amb la base umbilicada. En qualsevol cas, és predominant l'absència de decoració acanalada. Per últim, abunden els elements metàl·lics de bronze (fíbules de doble ressort, etc) i ja és present el ferro. Tots aquests elements suggereixen una cronologia entre el 700 i el 600.

6.3.2.1.5 Mas de Cabiscol [141]. Amposta

Aquesta necròpolis estava situada a la dreta de l'Ebre, a l'entrada de la foia d'Uildecona, tot just al nord del Montsianell. L'any 1968 es van documentar les restes d'una necròpolis tumular, datada entre el 800 i el 600 (làm. 105).

Les estructures són similars a les documentades en els Castellons (Flix) i a Santa Madrona (Riba-roja), amb anelles de pedres, configurant túmuls plans circulars, amb pedres disposades horitzontalment, i una pedra vertical en el centre, com a senyalització (làm. 127, 5). L'urna es dipositava en un clot a l'interior, sense cista.

Segons el seu excavador (Esteve, 1999, 18-28), el material ceràmic és tot a mà, amb formes globulars, sense carenes, amb decoració plàstica de cordons i incisions, i acabats grollers. Tan sols hi havia uns pocs fragments brunyits, i únicament un fragment acanalat. Aquesta descripció, característica de les urnes a mà d'inicis de l'edat del ferro, i la probable presència de ceràmica a torn fenícia, és el que permetria datar aquesta necròpolis durant la segona meitat del segle VII. Malgrat tot, aquesta presència de material fenici no deixa de ser una suposició, ja que Esteve tan sols menciona la presència d'un únic fragment de ceràmica a torn. En el cas que aquest fragment no fos recuperat dels nivells remoguts o superficials, sinó que efectivament fos de la necròpolis, només podria tractar-se d'aquest tipus ceràmic.

6.3.2.2 *Els hàbitats*

6.3.2.2.1 Castellons 1 [2] i Magalanya [6]. Riba-roja

Aquests dos jaciments estan situats a l'extrem septentrional de la zona d'estudi (làm. 109, 6; làm. 111, 1). La presència de ceràmiques a torn fenícies va ser confirmada pels autors de la Carta Arqueològica, recollides amb abundants fragments ceràmics a mà, de parets rectes, vores exvasades, etc, i algun fragment de ceràmica ibèrica oxidada (Carta Arqueològica 1987: Ribera d'Ebre). El fet d'haver-se construït una fortificació musulmana, en el primer cas, i la pobre documentació, en el segon (làm. 7, 1-4), impedeixen pronunciar-se sobre les característiques d'aquests jaciments.

6.3.2.2.2 Sebes 2 [11]. Flix

Aquest assentament està situat sobre un turó, tot just a la dreta de la desembocadura del barranc de Sant Joan a l'Ebre, a l'oest del meandre de Flix. Fou definit com un assentament preibèric (Genera, 1982, 104; Garola, 1984-85) en base a l'abundància de ceràmiques a mà que mostraven un cert "arcaisme" pel gruix de les seves parets. Les darreres prospeccions han permès concretar aquesta antiguitat, com a mínim fins al segle VII, gràcies a la presència d'àmfora fenícia. Durant el treball de camp²² hem identificat un important sistema defensiu (làm. 111, 6), i un assentament d'època ibèrica, Sebes 1, situat en el vessant sud-est.

6.3.2.2.3 Tossals [18] i Roca de la Bruixeta [20]. Vinebre

El jaciment dels Tossals (làm. 113, 1) va ser donat a conèixer per M. Genera (1982, 82-84), on indicava que, entre un gran nombre de materials dels segles II i I, es recuperaven fragments d'àmfores fenícies. Les prospeccions posteriors han confirmat aquesta informació (làm. 7, 5-17), gràcies a la presència d'una carena d'àmfora fenícia amb restes de pintura (làm. 7, 16), però en aquest cas els materials recuperats s'emmarcaven en un context de ceràmiques a mà típiques dels primers moments de l'edat del ferro. Aquest fet, i sobretot la diferent descripció física dels llocs de troballa, suggereixen que són dos jaciments diferents, situats en els turons coneguts com els Tossals.

La presència de material fenici és igualment confirmada a la Roca de la Bruixeta (làm. 113, 2) pels autors de la Carta Arqueològica (1987: Ribera d'Ebre), al costat de ceràmica a mà característica d'aquests moments (làm. 7, 18-26), on predominen les formes carenades, les bases planes, etc, i on també van ser recollits diversos objectes de bronze (un fragment de punyal i una punta de fletxa), i abundant material de sílex (Genera, 1982, 100-102).

---

²² El mes de setembre de 2005 hem iniciat els treballs en aquest jaciment. Els primers resultats confirmen que es tracta d'un petit poblat fortificat de la primera edat del ferro, amb una necròpolis de la mateixa època, situada a uns 200 metres (Noguera, 2005).

6.3.2.2.4 Roca del Sol 2 [26]. Garcia

En aquesta elevació, que tanca el Pas de l'Ase per l'oest (làm. 115, 1), l'any 1973 es van recollir restes que, en principi, semblen correspondre a un hàbitat ibèric molt romanitzat, dels segles II i I, al costat de materials que es podrien relacionar amb qualsevol època, com molins de granit i sílex (Genera, 1982, 105). Gràcies a les prospeccions posteriors es van identificar restes molt minses d'un poblament anterior, però prou significatives, com fragments informes d'àmfora fenícia (Carta Arqueològica 1987: Ribera d'Ebre), mentre que en les prospeccions de 1988 es van recuperar fragments de ceràmica a mà que podrien pertànyer al mateix període cronològic. Aquestes restes semblen indicar, a falta de més informació, una petita ocupació entorn del segle VII.

6.3.2.2.5 Roca de l'Ortiga [30], Barber Medina [31], Mugrons [32]. Ascó

Aquests tres jaciments estan situats a l'elevació que tanca el Pas de l'Ase per l'est, just al davant de la Roca del Sol, a l'altra banda del riu Ebre (làm. 114, 3-4). Cal dir que els separen pocs metres, i que llur material ceràmic és molt similar, per la qual cosa són presentats i estudiats com un de sòl.

Els treballs desenvolupats per M. Genera ja van identificar un poblament atribuïble als inicis del Bronze Final, definit per fragments de ceràmica a mà amb una abundant decoració de cordons, perpendiculars, paral·lels, etc. Més clara és la filiació de dues urnes, una troncocònica i l'altra bitroncocònica, trobades a la part superior del cim (Genera, 1982, 73).

El material procedent de les prospeccions de 1988 és anàleg a l'anterior (làm. 10, 9-12 i 15-20). Es tracta de ceràmica a mà, amb vores exvasades -algunes amb incisions paral·leles en el llavi-, vores rectes, bases planes, vores de tapadores, i fragments informes amb una decoració plàstica molt elaborada, que denoten un cert arcaisme. Finalment, cal esmentar la troballa de dos fragments informes d'àmfora fenícia a la zona dels Mugrons, que podrien correspondre al moment final d'aquest hàbitat.

6.3.2.2.6 El Molar [34]. Molar

El poblat del Molar (Vilaseca, 1943, 37), excavat parcialment, ocupa la part superior del turó conegut com el Calvari. Recentment s'han reprès les campanyes arqueològiques (Rafel, 2000; Rafel, Armada, 2005). En el moment de la primera excavació, es van documentar una sèrie d'habitacions adossades a un mur comú de grans dimensions, i separades per parets mitgeres, amb portes que s'obren a un carrer, i amb un alçat de les parets realitzat amb tovots (làm. 89, A). Aquest esquema organitzatiu de distribució de l'espai és similar a l'identificat en els poblats del Puig Roig i del Barranc de Gàfols, la qual cosa permet pensar que, com aquests, es tracta d'un poblat amb una estructura protourbanística (si més no, la fase documentada) i amb una cronologia similar, entre mitjans del segle VII a principis del segle VI. Ara bé, cal dir que les darreres intervencions semblen evidenciar un urbanisme més complex (Rafel, Armada, 2005, 59).

Quant al material ceràmic recuperat, S. Vilaseca indica que es tracta de ceràmica que s'allunya molt de la descoberta en la necròpolis, com petits vasos sense decoració, o grans tenalles d'emmagatzematge amb decoracions de cordons, incisions, mugrons, etc, material molt similar a l'aparegut en el Barranc de Gàfols. En els dos assentaments van aparèixer fragments de fang cuit, destinats a suport de les grans tenalles d'emmagatzematge (Vilaseca, 1943, 38, làm. XXI, 9)²³.

En relació a la prospecció de l'any 1988 desenvolupada entorn del Molar, és important observar que, al costat de les formes ja apuntades per Vilaseca, com bases amb peu anular, bases planes o vores exvasades de segura atribució a vasos de perfil globular (làm. 33, 16-17 i 20), apareixen abundants fragments de ceràmica a torn, no identificats per Vilaseca, dels quals només un proporciona una certa forma, un fragment de espatlla carenada d'àmfora fenícia (làm. 33, 19). Cal afegir que, entre els fragments informes a torn d'àmfora recuperats en prospecció, n'hi ha tres que no poden ser atribuïts a la tradicional fàbrica sudpeninsular, i que han d'associar-se a una producció que segueix models formals fenicis, però amb argiles de diferent procedència, com succeeix en el Barranc de Gàfols (Sanmartí *et alii*, 2000, 166). La presència de ceràmica fenícia i de les

---

²³ És possible que hi hagi una fase antiga en el poblat del Molar, de difícil datació, però probablement relacionada amb les ascles i fulles de sílex i les destrals de basalt, recollides en superfície (Vilaseca, 1943, 38, làm. XX).

seves imitacions ha estat confirmada, en context estratigràfic, durant les darreres intervencions (Rafel, Armada, 2005, 62), la qual cosa permet datar la fi d'aquest assentament durant el segon quart del segle VI.

Igualment, l'activitat metal·lúrgica ha estat constatada, gràcies a la recuperació d'una tovera de secció quadrangular, un molí per a triturar metall, i diversos objectes de bronze (Armada *et alii*, 2005), i, molt recentment, un forn metal·lúrgic (Rafel, Armada, 2005, 56).

6.3.2.2.7 Puig Roig [35]. Masroig

La darrera fase d'aquest poblat, excavat per M. Genera (1986; 1993b), es correspon pràcticament amb l'última fase del poblat del Barranc de Gàfols, tant per les característiques del material ceràmic, com per la tècnica constructiva.

Està en un punt de fàcil defensa, i a prop de les mines de la conca del riu Siurana. Ocupa tota la part superior d'un turó el·líptic, amb una superfície aproximada de 1200 m². L'urbanisme es caracteritza per un carrer central, de 1,5 metres d'amplada, amb cases a totes dues bandes, alineades en bateria i compartint la paret mitgera (làm. 128, 1), menys a la zona est, on només hi ha una alineació de cases, a causa de ser l'àrea més estreta. A la zona nord existeix un ample mur de contenció, amb dues parets perpendiculars com a contraforts (làm. 88, A).

Les habitacions són de planta rectangular (1,6 per 7 metres), en ocasions excavades a la roca natural, amb un sòcol de pedres de gres roig sense escairar, unides amb un morter de fang. Sobre aquests sòcols s'aixecava una paret construïda amb tovots, aproximadament de 50 cm de llargada, 20 cm d'amplada i 16 cm d'alçada, molt sovint amb empremtes de dits per millorar la capacitat d'adherència de l'argamassa que els unia. Finalment, la teulada sembla que era formada per un entramat d'elements vegetals, recobert per una capa de fang per conferir-li resistència.

Estratigràficament es poden diferenciar quatre nivells, de composició molt similar al jaciment del Barranc de Gàfols:

1. Una primera capa superficial de sediment natural.

2. Una capa molt potent formada per l'enderroc de les parets de tovots, els quals, a conseqüència de l'incendi que sembla va destruir el poblat, es van endurir i van quedar conservats.
3. Una capa de cendres, carbons i argiles, que es correspon amb l'incendi dels materials del sostre de les habitacions.
4. El paviment o sòl de les habitacions, realitzat amb terres i argiles depurades, sota de les quals a vegades existia una capa de còdols per anivellar les irregularitats del terreny.

No es menciona l'existència de cap mena de llar en tot el poblat, però és de suposar que alguna mena d'estructures per coure aliments havien d'existir a l'interior de les habitacions.

Quant al material ceràmic recuperat, cal distingir quatre tipus ben diferenciats:

1. Ceràmica a mà de grans i mitjanes dimensions, sobretot grans tenalles d'emmagatzematge, de pasta poc depurada, amb abundant desgreixant, què sovint conté mica. Són habituals les decoracions amb grans cordons afegits.
2. Ceràmica a mà brunyida, molt sovint amb decoració d'acanalats. Algunes d'aquestes ceràmiques podrien datar-se en les primeres etapes del bronze final. El fet que hagin estat trobades en els estrats inferiors permet suposar que estarien relacionades amb els pobladors de les fases més antigues.
3. Ceràmica a torn de procedència fenícia, sobretot àmfores de la zona de l'Estret de Gibraltar, a vegades pintades.
4. Per últim, també es van recuperar formes indígenes a mà que imiten ceràmiques fenícies.

Els pocs materials metàl·lics recuperats són, majoritàriament, de bronze. Cal destacar una punta de fletxa amb peduncle i aletes, amb nervi central; dos destrals rectangulars amb anella, típics de la zona Segre-Baix Aragó durant els segles VIII-VII (Ruiz Zapatero, 1985, 923); una fíbula de doble ressort (finals segle VIII- mitjans segle VII); i altres objectes, com botons, anelles, braçalets, etc. Només va aparèixer un estri de ferro, un ganivet, i molt deteriorat. També es van trobar restes d'activitats metal·lúrgiques, com alguns motlles i restes de galena i de plom fos.

La cronologia d'aquesta darrera fase del poblat ha estat fixada entre els segles VIII i VII, però potser podria allargar-se lleugerament, ja que les imitacions indígenes a mà de prototipus fenicis indiquen un moment cronològicament posterior, com demostren els *oinochoai* presents en aquest mateix poblat i en el Barranc de Gàfols. En el primer cas es tracta de la imitació a mà d'un *oinochoé* (Genera, 1993b, 151) molt semblant a un altre, fet a torn (Genera, 1993b, 155), i també a dos exemplars del Barranc de Gàfols, també a torn (Asensio *et alii*, 1994-96a), els quals sembla que ja no són d'origen fenici.

Finalment, un altre exemplar de ceràmica a mà potser també imita un tipus fenici. És el cas d'una petita urna amb coll diferenciats, vora exvasada i dues petites nanses, aplicades sobre una carena entre el coll i la panxa, aquesta molt pronunciada (Genera, 1993b, 158), que recorda les urnes fenícies tipus Cruz del Negro, i que és molt similar a un vas documentat en el Tossal Redó (comarca del Matarranya) amb una cronologia del segle VI (Sanmartí, 1979, 142, fig. 5, 1).

6.3.2.2.8 Coll del Moro de la Serra d'Almos [55]. Tivissa

L'estudi general d'aquest poblat serà desenvolupat més endavant, en el moment de tractar la fase corresponent a l'ibèric antic, molt més important, però hem de mencionar-lo en aquest capítol, per la presència, molt escadussera, d'àmfora fenícia.

Es tracta d'una sèrie de fragments informes i d'una única forma, un fragment de vora del tipus 10.1.2.1 (lãm. 39, 1), amb la pasta tipus Màlaga (Ramon, 1995, 47 i 230) la qual cosa ens permet assegurar l'existència d'aquest assentament durant la primera meitat del segle VI, o potser fins i tot a finals del segle VII.

6.3.2.2.9 Coll Alt [56]. Tivissa

Aquest jaciment ocupa la part superior d'un turó situat al nord-est de la població de Tivissa, a uns 500 metres sobre el nivell del mar, i amb un excel·lent control de l'accés a la cubeta de Móra des de la costa, alhora que es troba molt a prop del poblat del Coll del Moro de la Serra d'Almos, amb el qual sembla coincidir cronològicament durant uns anys. El Coll Alt només és conegut gràcies a un breu article (Barberà, Sanmartí 1976-78), on es donava notícia de la descoberta, mitjançant prospecció, de nombroses

restes ceràmiques. A aquests materials cal afegir els recuperats durant les prospeccions de l'any 1987 per a l'elaboració de la carta arqueològica de la Ribera d'Ebre. Mai ha estat possible identificar cap mena d'estructura.

Tenint en compte els materials d'ambdues prospeccions, els tipus ceràmics documentats són tres:

En primer lloc, ceràmica a mà que sens dubte pertany a les acaballes del Bronze Final i els inicis de l'edat del Ferro, com ho demostren llurs formes i decoracions, com vores i bases planes de grans gerres d'emmagatzematge, urnes amb el coll alt i exvasat (Barberà, Sanmartí 1976-78, fig. 1, núm. 1 i 2; fig. 2, núm. 1), tapadores, i petits vasos amb el peu elevat (làm. 33, 21-29). És important destacar la presència d'una nansa circular sobre un fragment de paret amb carena entre el coll i la panxa, mol similar a les urnes tipus Cruz del Negro (Barberà, Sanmartí 1976-78, 292, fig. 4, núm. 1). També cal ressaltar la total absència de ceràmica a mà acanalada o de formes ceràmiques arcaïques, corresponents als camps d'urnes antics.

En segon lloc, la presència de fragments de ceràmica a torn, d'indubtable filiació fenícia, els més evidents dels quals són dos fragments d'àmfora, una vora del tipus 10.1.2.1. de J. Ramon (Barberà, Sanmartí 1976-78, 292, fig. 2, núm. 4) i un fragment de nansa (làm. 33, 23), tots dos amb abundant desgreixant esquistós.

En tercer lloc fragments de ceràmica a torn, únicament identificats per J. Barberà i E. Sanmartí, atribuïbles, segons aquests investigadors, a l'horitzó ibèric antic.

Com a conclusió, es pot dir que ens trobem davant d'un jaciment, segurament un poblat, amb una cronologia compresa entre els segles VII i VI-V, amb límits indefinits per totes dues bandes, malgrat que es pot assegurar que va ser abandonat en un moment indeterminat de l'ibèric antic, potser en el mateix moment que el Coll del Moro de la Serra d'Almos, per motius que actualment ens són totalment desconeguts.

6.3.2.2.10 Mas de Mall [50]. Tivissa

En aquest petit turó, situat entre el riu Ebre i el Castellet de Banyoles (làm. 116, 6), S. Vilaseca va documentar, l'any 1945, les restes materials d'un assentament que cronològicament es situa entre l'edat del Bronze i l'edat del Ferro, però malgrat realitzar unes petites rases exploratòries, no va documentar cap resta constructiva (Vilaseca 1954, 33). A aquestes dades cal afegir el material documentat en les prospeccions de l'any

1988, numèricament molt escàs a causa de la destrucció quasi total del jaciment. Es tracta d'un fragment de ceràmica a mà amb la vora recta, i un altre fragment a torn de filiació indeterminada, amb la paret carenada. Però el més significatiu és un fragment de paret amb doble carena interna d'una àmfora fenícia (làm. 33, 1), el qual podria senyalar l'últim moment d'ocupació d'aquest indret, entorn del 650-575.

6.3.2.2.11 Barranc de Gàfols 1 [65]. Ginestar

El jaciment protohistòric del Barranc de Gàfols, situat sobre la segona terrassa fluvial a l'esquerra de l'Ebre, a l'alçada de Ginestar (làm. 121, 3), ha estat completament excavat des de l'any 1990 fins al 1998, amb diverses publicacions preliminars (Belarte *et alii*, 1991; 1994a; Belarte, Sanmartí, Santacana, 1994), i amb una recent publicació definitiva (Sanmartí *et alii*, 2000), la qual considerem referència obligada per a l'estudi de la protohistòria en aquest territori.

El poblat consta de dues fases. La primera fase, ja descrita en el capítol anterior, es defineix per una sèrie de cases aïllades, sense cap mena de planificació urbana. La segona, i última fase, correspon a un assentament planificat, que va suposar un esforç col·lectiu considerable (làm. 91, C).

Es tracta de grups de cases rectangulars, adossades en bateria, separats per carrers estrets rectilinis (làm. 120, 3). En tots els casos la roca natural va ser retallada prèviament a la disposició de les parets, formades per un sòcol de pedra, sobre el què va aixecar-se una paret de toves.

L'excavació va mostrar una estratigrafia molt simple. El primer nivell el formava un estrat de terra vegetal, d'uns 30 cm, sota del qual es va trobar una potent capa d'enderroc formada per les restes de les parets de toves, les quals, a conseqüència del fort incendi que sembla que va destruir el poblat, sovint es van trobar endurides i intactes (làm. 120, 1-2). Barrejat amb aquest potent enderroc, de fins a 40 cm de gruix, es van recuperar nombrosos fragments ceràmics i elements d'argila crua, de difícil interpretació (làm. 120, 5). Un cop retirat aquest nivell, apareixia una capa de cendres d'uns vuit centímetres, producte de l'incendi que va cremar el sostre i els elements mobles de les cases. Per últim, sota aquestes cendres, apareixien els paviments de terra batuda, amb les seves corresponents llars de foc (làm. 120, 7).

Entre l'enderroc van aparèixer restes d'arrebossats o revestiments de fang adossats a les toves, els quals en ocasions conservaven traces de decoració pintada de color vermell, formant motius aparentment geomètrics. També es va documentar el tipus de coberta existent, gràcies a les empremtes vegetals deixades sobre el fang cuit. Sembla que es combinaven capes de fang amb un entramat d'elements vegetals, sostingut tot el conjunt per bigues de fusta.

Quant al paviment, era constituït per capes de terra molt depurada, argilosa i compacta, dipositada sobre la roca natural o sobre una preparació de graves per anivellar les irregularitats del terreny. Aquest paviment estava retallat per una llar central, i depenent de l'habitació, amb diferents tipus de preparació (còdols, fragments ceràmics...).

Dintre de l'apartat d'infraestructures, cal destacar dos elements importants, de caire comunitari:

En primer lloc, un forn per coure aliments, de planta ovalada (110 per 95 cm), construït amb terra i amb un basament de pedres de dimensions variables, amb una capa refractària realitzada amb petits còdols, i una volta, no conservada íntegrament, feta amb terra argilosa molt depurada.

En segon lloc, el que sembla una gran cisterna excavada a la roca natural (l'àm. 120, 4), situada en el límit del poblat per l'est, amb unes dimensions aproximades de divuit metres de llarg, una amplada variable entre els dos i quatre metres i una fondària d'uns dos metres. Aquestes extraordinàries dimensions impliquen un esforç i una planificació important per part de la comunitat que la va construir.

Pel que fa al material moble, la ceràmica a mà representa el 87% dels fragments. Un primer grup el formen els vasos de dimensions petites i mitjanes, amb la superfície externa brunyida (3,4% dels fragments) o allisada (96,6% dels fragments), normalment amb desgreixant calcari i en comptades ocasions amb desgreixant format per partícules de mica daurada (3,3% dels fragments), cosa que suggereix que es tracta de material exogen, probablement de la zona granítica que envolta la conca del riu Siurana. Un altre grup el formen els vasos de mitjanes i grans dimensions, generalment tenalles d'emmagatzematge, de perfil ovoide, amb grans vores exvasades, amb una capacitat aproximada entre els 60 i els 110 litres, i absència de mica en el desgreixant.

Quant a la ceràmica a torn, també es defineixen dos grans grups. El primer, numèricament poc important (1% de fragments), el constitueix el lot de ceràmiques fenícies procedents de l'àrea de l'estret de Gibraltar, quasi exclusivament àmfores tipus Ramon 10.1.1.1 i 10.1.2.1 i *pithoi*, amb una cronologia entre finals del segle VII i inicis del segle VI. Però cal indicar que aquests recipients ceràmics, poc nombrosos i molt fragmentats, podrien ser elements residuals, que no estaven en ús en aquesta darrera fase del jaciment.

El segon grup el forma un tipus de ceràmica a torn, que morfològicament respon en gran part a models fenicis occidentals, però que per la composició de la seva argila s'allunya d'aquestes produccions. Es tracta d'un tipus totalment absent en la fase antiga del poblat. Numèricament és més important (12% fragments), que la ceràmica fenícia del cercle de l'estret (làms. 38-40). Els darrers estudis (Asensio *et alii*, 2000b, 1739; Sanmartí *et alii*, 2000, 159-166) assenyalen que una part d'aquesta ceràmica segueix prototipus grecs (imitacions de copes jònies B1, tapadores, *lekanai*), i potser models del sud-est de la península ibèrica (plats, urnes del tipus Cruz del Negro)²⁴. L'anàlisi microscòpica ha identificat la presència constant de fragments de roca metamòrfica, incompatibles amb la geologia local, per la qual cosa s'ha proposat un origen situat al sud-est peninsular (Sanmartí *et alii*, 2000, 161 i 232), i al mateix temps ha evidenciat la multiplicat de centres de producció. És important destacar que, en aquests moments, un 35% del material correspon a vaixel·la, mentre que els envasos de transport i emmagatzematge sumen un 22% (i on ara els *pithoi* són lleugerament més nombrosos que les àmfores). A més, en aquesta fase apareixen recipients destinats a usos culturals, cas dels *thymiateria*, cosa que suggereix la importància de les influències exteriors sobre el món indígena, el qual probablement assumeix determinades pràctiques rituals exògenes.

Finalment, cal afegir que no s'ha recuperat cap fragment atribuïble a ceràmiques paleoibèriques o àmfores derivades de la sèrie 10 (és a dir, dels tipus 10.2.1.1 i 10.2.2.1), la qual cosa suggereix el final del poblat entorn del 575/550.

---

²⁴ Ceràmiques morfològicament similars (tot i que amb argiles diferents) han estat identificades en les excavacions de la necròpolis del Coll del Moro (Gandesa), en els poblats de la Moleta del Remei i Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Alcanar), o en el Turó del Calvari (Vilalba dels Arcs). Probablement una revisió dels materials de jaciments excavats d'antic portaria a la identificació en altres indrets d'aquest tipus ceràmic, o d'altres similars.

6.3.2.2.12 Barranc de Gàfols 2 [66]. Ginestar

Aquest jaciment va ser documentat gràcies a les prospeccions de l'any 1988 (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1990, 166). Està situat en un turó a poca distància del poblat de Barranc de Gàfols 1, a l'altra banda del barranc del mateix nom (làm. 119, 1, núm. 2). Com la majoria de jaciments d'aquesta zona, es tracta d'un assentament de petites dimensions i de curta durada, a jutjar pel material recuperat. Hi ha una gran proporció de ceràmica a mà, amb bases planes i vores exvasades (làm. 29, 3-4), però apareixen nombrosos fragments d'àmfora fenícia, entre els quals cal destacar una única forma, un fragment de vora amb el llavi relativament alt (làm. 29, 2) que potser podria correspondre al tipus 10.1.1.1, amb una cronologia compresa entre el 750-650 (Ramon, 1995, 230). Evidentment, la franja a finals de la primera meitat del segle VII sembla la més versemblant.

6.3.2.2.13 Barranc de Sant Antoni 1 [70] i 2 [71]. Ginestar

A l'igual que l'anterior, aquests dos jaciments també van ser descoberts durant la campanya de prospeccions de 1988. Es troben situats a banda i banda del barranc de Sant Antoni, un dels molts torrents secs tributaris de l'Ebre, sobre la plataforma que forma la segona terrassa fluvial d'aquest riu, i a un quilòmetre a l'est del barranc de Gàfols (làm. 119, 1, núm. 4 i 5). En tots dos casos es van recuperar abundants fragments de ceràmica a mà, acompanyats d'un nombre relativament important de fragments informes d'àmfora fenícia (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1990). A conseqüència d'aquestes troballes es va excavar el jaciment conegut com Barranc de Sant Antoni 1, però malgrat constatar dues fases d'ocupació corresponents als camps d'urnes antics, no es va poder identificar estratigràficament cap nivell d'ocupació relacionat amb el material fenici que es recupera en superfície, de manera que només podem assegurar que aquest assentament era ocupat durant els inicis de l'edat del ferro (Asensio *et alii*, 1994-96a).

6.3.2.2.14 Punt Km 47 [62], les Deveses 1 [67], Caseta del Flaquet [69], les Pedres - Sant Vicenç [73-74], Barranc del Comte [76]. Ginestar

Tots aquests jaciments presenten unes característiques similars, per la qual cosa els presentem agrupats. Són assentaments de petites dimensions, delimitats per petits barrancs i que ocupen les plataformes de les terrasses fluvials de la zona sud-est de la foia de Móra, orientats al riu Ebre (làm. 121, 2; làm. 119, 1, núm. 3 i 6).

En tots els casos es van recuperar alguns fragments informes de ceràmica fenícia, acompanyats d'abundants fragments de ceràmica a mà i sílex, com per exemple al Punt Km 47 (làm. 33, 8-15), la Caseta del Flaquet o Sant Vicenç (Noguera, 1997). En el cas de les Deveses 1 (làm. 93A; làm. 119, 3), tenim dades estratigràfiques que ens permeten afirmar que el material fenici (bàsicament, fragments amfòrics) van aparèixer en un estrat immediatament superior als estrats on es van recuperar els fragments de ceràmica acanalada (Asensio *et alii*, 1996).

És tracta, evidentment, d'un poblament de dimensions molt reduïdes, però amb una gran dispersió i especial densitat a les terres properes al riu Ebre. Per la quantitat de les troballes i la superfície que ocupen, sembla tractar-se de petits recintes, potser assentaments agraris o cabanes de pastors, sempre amb un caràcter molt eventual.

6.3.2.2.15 Moleta Rodona [78]. Rasquera

El poblat de la Moleta Rodona fou descobert per M. Jassans, i publicat per primer cop per M. Genera. Està situat sobre una petita plataforma rocallosa, pràcticament inaccessible, que controla el pas per la plana de Burgar, depressió natural que comunica la costa, a l'alçada del Perelló, i el sud-est de la cubeta de Móra, fet que li confereix un caràcter d'autèntica torre de guaita natural (làm. 115, 5 i 6).

El formaven unes 12 habitacions de planta quadrangular (actualment quasi desaparegudes), construïdes amb pedres sense escairar (làm. 115, 7). Tenen una superfície aproximada d'uns 12 m², algunes d'elles excavades a la roca, i cinc formant una bateria de cases que comparteixen les parets mitgeres (làm. 93, B). A jutjar pel material recuperat, aquest hàbitat sembla presentar diverses fases d'ocupació.

La fase més antiga sembla correspondre al Bronze Antic - Mig, caracteritzat per un material lític de tipologia antiga, entre el qual destaca una punta de sageta pedunculada (Genera, Jassans, 1978, 302, fig. 4) molt semblant a la recuperada en el Barranc de Gàfols (Sanmartí *et alii*, 2000, 123). També són nombrosos els fragments de

ceràmica a mà, de tècnica molt grollera, i decorats amb abundants cordons, paral·lels i perpendiculars.

Una fase més moderna sembla representada per un fragment de paret, amb la carena poc marcada i acanaladures a l'espatlla (Genera, 1982, 121), i vasos bicònics amb perfil globular, d'argila i tècnica més depurades (Genera, Jassans, 1978, 302, figs. 1 i 2). Aquest material sembla respondre a les característiques pròpies de la fase III de Vilaseca (750-600). Aquesta hipòtesi sembla recolzada pel tipus d'arquitectura que presenta el poblat, amb parets mitgeres, i per la troballa en les prospeccions de 1987 de fragments informes a torn, que semblen fenicis, al costat d'uns quants fragments de ceràmica a mà, un d'ells amb la paret carenada. De fet, anteriorment, ja s'havien documentat fragments de ceràmica a torn, però no havien estat definits (Genera, Jassans, 1978, 301). Malgrat tot, es presenta un problema a l'hora d'atribuir les restes constructives al Bronze final, ja que durant el nostre treball de camp es van identificar gran quantitat de fragments informes d'àmfora ibèrica, procedents d'un clot fet per excavadors furtius, amb la qual cosa potser podria pensar-se que les edificacions, o almenys una part, podrien ser d'època ibèrica.

6.3.2.2.16 Castellot de Solà 2 [82]. Miravet

El Castellot de Solà és un jaciment inèdit, descobert durant els nostres treballs de recerca a la Ribera d'Ebre. Està situat sobre un cim allargassat, en direcció NE-SO, encaixat entre l'Ebre i el costat nord de la desembocadura del barranc de Masdeus, elevació coneguda com la muntanya de Pegna, al sud del municipi de Miravet. El jaciment es situa a mitja vessant (làm. 121, 4), en una zona que ha patit una intensa erosió, i on actualment hi ha un bosc de pins, de manera que no ha estat possible identificar restes constructives.

El material ceràmic que s'observa en superfície és exclusivament a mà, en concret un fragment de vora exvasada amb un cordó aplicat, quatre fragments de bases planes i vint-i-cinc fragments informes. A més, també ha estat possible identificar restes de molins barquiformes i dues peces de sílex, una d'elles una raspadora (làm. 52, 9-19).

Entre el material no s'ha documentat cap fragment a torn de procedència fenícia, però les característiques del material a mà, amb bases planes i vores exvasades, ens

suggereix una cronologia del bronze final – primera edat del ferro, corresponent a un petit hàbitat situat en aquest turó a tocar del riu, com tants d'altres en aquesta zona.

6.3.2.2.17 Lo Toll [88]. Benifallet

El jaciment de lo Toll ha estat caracteritzat recentment per J. Diloli (1997). Està situat en un petit turó (làm. 128, 3-4), que controla l'Ebre i el camí en direcció a les terres de l'interior (actualment ocupat per la carretera de Benifallet a Pinell de Brai). Presenta una fàcies ceràmica poc habitual (làm. 55, 18-26), ja que al costat de ceràmiques a mà i d'àmfores fenícies amb l'argila característica del cercle de l'Estret, es recuperen formes que imiten aquestes àmfores amb una pasta completament diferent. Igualment, apareixen àmfores ibèriques i fragments d'àmfora que, per la carena de l'esquena i l'arrencament de la nansa, proposem el seu origen grec (làm. 55, 24). Tant per les característiques de la pasta, com per la cronologia en la qual ens movem, ens suggereix una filiació coríntia. La presència de material corinti en el curs inferior de l'Ebre està documentada per un *aryballos* a la necròpolis de Mas de Mussols (Maluquer, 1987). Així, podem proposar per a aquest jaciment una cronologia a partir del segle VII, i que perduraria més enllà dels inicis del segle VI, ja que presumiblement abastaria tot aquest segle.

6.3.2.2.18 El Martorell [90]. Benifallet

La presència d'importacions fenícies en el Martorell, jaciment situat tot just davant de l'aiguabarreig del riu Canaletes a l'Ebre, va ser definida en els primers treballs de prospecció desenvolupats a la zona (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1988), gràcies a la troballa de dues vores d'àmfores T.10.1.2.1, entre un gran nombre de ceràmiques ibèriques oxidades (làm. 58, 1-2).

6.3.2.2.19 Aldovesta [92]. Benifallet. Un nou model d'assentament

L'excavació del nucli d'Aldovesta en el seu moment va proporcionar la constatació arqueològica de la importància del component fenici a les boques de l'Ebre

(Mascort, Sanmartí, Santacana, 1991). Aquesta importància ha estat després confirmada per a tot el nord-est peninsular per un seguit de nous jaciments. Potser els més recents, i espectaculars, són els situats a l'hàbitat antic del turó de Sant Martí d'Empúries (Aquilué *et alii*, 2000), el Calvari de Vilalba dels Arcs (Bea, Diloli, Vilaseca, 2005) i la necròpolis de Vilanera a l'Escala (Agustí *et alii*, 2004).

Aldovesta està situat sobre un turó que controla un gran meandre que forma el riu Ebre a l'estret de Barrufemes, i que a més està davant del barranc de Xalamera, pas que facilita l'accés a la Terra Alta (làm. 122, 5). Tot i les seves reduïdes dimensions (aproximadament 320 m²), va proporcionar un nombrós conjunt de grans recipients de transport i emmagatzematge fenicis, bàsicament àmfores del tipus 10.1.2.1 (làm. 59-60), mentre que els estris d'ús quotidià responien a una fabricació totalment autòctona, modelada a mà (làm. 61), amb una absència total de ceràmica acanalada.

La cronologia proposada per a aquest jaciment abasta un curt període de temps, entre el 650 i el 575. La datació inicial és suggerida per l'absència de ceràmica a mà acanalada, i per la presència de fragments amfòrics del tipus 10.1.1.1 de J. Ramon. El seu moment final bé marcat per la presència (minoritària, quasi testimonial), d'una nova producció ceràmica a torn, present en la darrera fase del poblat de Barranc de Gàfols, probablement procedent del sud-est peninsular (Sanmartí *et alii*, 2000, 166).

La interpretació del recinte de planta circular com a magatzem ha estat variada per altres autors, els quals han proposat una funció defensiva (Dies Cusí, 2001, 106). En qualsevol cas, no es pot dubtar que era un assentament amb una funcionalitat comercial, i en mans indígenes. Fins i tot, creiem possible que en el curs inferior de l'Ebre hi hagi altres jaciments amb les mateixes característiques, encara per documentar.

Aportarem alguns raonaments per recolzar la proposta original, tot i que suggerirem algunes petites correccions, no a la seva funcionalitat, però sí a les característiques constructives de l'edifici (làm. 92, B).

La tècnica constructiva utilitzada en l'aixecament dels sòcols era un doble parament de lloses falcades verticalment, farcit amb un pedruscall barrejat amb fang. Aquest sistema no respon necessàriament a prototipus semites, ja que, durant la mateixa època, les colònies del sud de la península ibèrica, d'on prové el material importat, no proporcionen exemples similars (Dies Cusí, 2001, 81-82).

Realment, aquest sistema sembla més aviat condicionat per la matèria primera a l'abast, ja que el jaciment està sobre un morrot calcari, del qual és fàcil obtenir lloses

d'aquest material (làm. 122, 7). A més, un sistema constructiu molt similar fou emprat, durant el bronze final, en el jaciment indígena de la Torre Madrina, a la Terra Alta (Pérez, Rams, Jornet, 1998). També es documenta, en una data lleugerament posterior, en el Calvari del Molar (Vilaseca, 1943, 36), i en la darrera fase del Barranc de Gàfols 1 (Sanmartí *et alii*, 2000, 126).

Quant a les fases constructives definides per l'equip d'investigadors d'Aldovesta, potser caldria matisar-les i aconseguir, de passada, una nova interpretació per a la gran estructura semicircular del conjunt, la més característica, i, a la vegada, la més problemàtica (làm. 122, 6).

La hipòtesi es basa en la suposició que aquesta estructura semicircular fou en realitat la primera (o una de les primeres) en aixecar-se, i que originalment potser formava un gran àmbit circular, retallat posteriorment per les estructures quadrangulars²⁵.

L'esquema evolutiu mostrat pels autors indica com, contràriament, el recinte semicircular A és el darrer en ser bastit (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1991, làm. 5). Però una observació atenta de les seccions, evidencia que l'estratigrafia del recinte B reposa sobre l'estratigrafia del recinte A (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1991, làm. 4, secció b-b'). A més, el fet que l'escala d'accés descendeixi des del recinte A al B, suggereix que el recinte semicircular va ser tallat pel recinte B, i no a l'inrevés.

Una altra dada, que també defensa l'anterioritat del recinte A, és l'existència d'un gran forat de pal (amb restes d'un tronc de pi) gairebé al centre de la circumferència que descriuria aquest recinte originalment (làm. 92, B). Les seves grans dimensions, amb un diàmetre d'uns 70 cm, s'explicarien per ser el forat de pal d'una gran estructura, i no d'un espai tan reduït com el recinte B, i, a més, desplaçat del seu centre.

Per una altra part, el gruix superior de la paret sud-est del recinte A, s'explicaria millor per la inclinació del terreny en aquesta direcció, la qual cosa implicaria que aquesta paret suportaria més pes, i no tant per una suposada necessitat d'aïllament tèrmic. En el moment de la hipotètica destrucció parcial de l'edifici A, es podria haver fet perillar la seva estabilitat, per la qual cosa es va reforçar amb un mur rectilini (UE 57).

Es descriu l'evolució constructiva del conjunt (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1991, 21), en la qual primer es construïren els recintes quadrangulars orientals, per a

---

²⁵ Evidentment tot aquest conjunt d'hipòtesis caldria contrastar-les sobre el terreny, per tal de certificar arqueològicament la suposada anterioritat del recinte semicircular A.

continuació construir els més occidentals i acabar aixecant l'estructura semicircular²⁶. Estem d'acord amb aquest esquema evolutiu, excepte pel que fa a la construcció del gran recinte A, que nosaltres considerem el més antic. De fet, la diferent orientació dels recintes quadrangulars D i B es podria explicar per la necessitat d'adaptació a aquest espai circular prèviament construït, i reconvertir aquest recinte A en un gran espai semicircular, utilitzat com a magatzem.

Per una altra banda, es considera que el recinte C és el primer construït, per la presència d'elements domèstics. Però com els mateixos autors indiquen (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1991, 19), el mur de fons sud-oest d'aquest mateix edifici està bastit sobre una ocupació anterior (lám. 122, 8), en qualsevol cas ja relacionada amb el comerç amfòric fenici. Precisament, els nivells d'ocupació per sota d'aquest mur, estan dintre de la hipotètica superfície original del recinte A.

Per esbrinar la superfície màxima ocupada per aquesta estructura circular, utilitzem la fórmula per calcular l'àrea d'un cercle: π pel radi al quadrat, tenint en compte que el radi està comprès entre 4,5 i 5,5 metres. Això donaria una superfície entre 64 i 95 m², i dividit per dos obtenim la superfície del semicercle actualment conservat: entre els 32 i 48 m², coherents amb els 40 m² proposats pels autors (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1991, 18).

En definitiva, creiem que, abans de la construcció de la planta coneguda del jaciment d'Aldovesta, existia en el mateix punt un petit assentament, en forma d'estructura circular. Les estructures circulars són molt característiques de les comarques del curs inferior de l'Ebre en datacions antigues, com per exemple les recentment excavades a Vilalba dels Arcs (Bea, Diloli, Vilaseca, 2005, 28), a Valdeltormo (Moret, 2001), o fins i tot la urgència realitzada al Barranc de Musselló, a Flix (Pérez, Rams, Jornet, 2002), totes posteriors a Aldovesta. En tots tres exemples es tracta de recintes exempts, de planta circular, i de grans dimensions, i en el dos primers casos, buits.

La superfície construïda i habitable del Turó del Calvari (66 m²), i de la torre del Tossal Muntanyès (28 m²), proporcionen una idea de les grans dimensions que poden assolir aquestes estructures circulars exemptes, encara més si tenim en compte que tenien pisos superiors, confirmat en aquests dos casos, i possible en el cas d'Aldovesta, si considerem els tres metres d'amplada del mur del recinte A.

---

²⁶ Tot i que s'afirma que els murs del recinte A s'entreguen als murs dels recintes D i F, la diferència entre entregar-se o ser retallat és molt subtil.

Així, seguint molts aspectes apuntats pels mateixos autors de l'excavació, creiem que l'ocupació del morrot d'Aldovesta és anterior a la construcció de la planta definitiva del jaciment. Una sèrie d'indicis permeten suggereixen que aquest hàbitat primigeni estava format per una estructura relacionada amb el recinte semicircular conservat. La cronologia d'aquesta primera ocupació resta incerta, però l'absència de ceràmica acanalada sembla indicar un moment tardà dintre del bronze final, o ja en els inicis de l'edat del ferro, i associat a les primeres importacions fenícies, per tant en ple segle VII.

6.3.2.2.20 Turó de Xalamera [96]. Benifallet

El jaciment està tot just davant del nucli d'Aldovesta, a l'altre riba de l'Ebre, sobre l'aiguabarreig del barranc de Xalamera en el riu (làm. 124, 1). Fou documentat durant les prospeccions de 1988 (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1990), on es feia èmfasi en la proporció elevada de fragments de ceràmica a torn fenícia, bàsicament àmfores i *pithoi*, en relació a la ceràmica a mà, la qual cosa podria suggerir que el jaciment d'Aldovesta no era un cas aïllat, sinó que podrien haver altres nuclis amb funcions similars (làm. 55, 1-5).

6.3.2.2.21 Assut [101]. Tivenys

Aquest jaciment és l'últim nucli abans de la sortida de l'Ebre pel pas de Barrufemes, de manera que ocupa una posició privilegiada. La seva darrera fase d'ocupació correspon a un poblat ibèric (Diloli *et alii*, 2002), amb un sistema defensiu i unes proporcions característiques de l'ibèric ple (làm. 125). La identificació de material fenici va ser produïda per l'activitat dels excavadors clandestins, els quals havien practicat un profund clot en el seu extrem septentrional. Al voltant d'aquest forat es podien recuperar materials extrets dels nivells inferiors, en aquest cas fragments de carena (làm. 73, 10) i informes d'àmfora fenícia.

Molt recentment, l'equip d'excavació que treballa en aquest jaciment ha documentat nivells arqueològics amb fragments de ceràmica ibèrica i àmfora fenícia (Equip Assut 2005, 658), que potser cal datar en el segle VI²⁷.

6.3.2.2.22 Barranc Fondo [102]. Tivenys

Aquest jaciment està situat lleugerament al sud del jaciment de l'Assut, en els mateixos contraforts de la serra de Cardó. Va ser documentat per J. Diloli (1997), però una visita recent ha proporcionat evidències d'un gran nombre de fragments d'àmfora i *pithoi* fenicis (làm. 71, 11-14) davant una presència absolutament minoritària de ceràmica a mà. Potser cal atribuir aquesta desproporció a un fet fortuït, ja que es podria tractar dels fragments d'un mateix envàs. De fet, el material es concentrava en uns 10 m², la qual cosa ho suggereix. En qualsevol cas, ens podríem trobar davant d'un jaciment amb una funcionalitat específica, com Aldovesta, o potser el Turó de Xalamera o lo Toll.

6.3.2.2.23 Turó d'en Serra [105]. Tivenys

Assentament situat tot just a l'inici del meandre de Xerta, sobre una extensa plataforma elevada que el domina, i a la sortida d'una barrancada que és una important via de pas cap a la Serra de Cardó (làm. 126, 1). Fou caracteritzat durant les prospeccions de 1988 (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1990), gràcies a la presència de fragments d'àmfora fenícia i ceràmica a mà (làm. 71, 16-19).

6.3.2.2.24 Plana de Nelo [106]. Tivenys

Aquest jaciment, en principi, va ser identificat com un nucli prehistòric per la presència de sílex (Carta Arqueològica 1992: Baix Ebre), però més tard com un nucli ibèric, per la recuperació de fragments de ceràmica ibèrica oxidada (Diloli, 1997, 83-84).

---

²⁷ Els darrers treballs han identificat un recinte circular, probablement també del segle VI, similar al documentat en el Tossal Muntanyès, integrat posteriorment en el sistema defensiu. Agraïm aquesta informació als directors d'aquesta intervenció.

Sense negar aquesta caracterització, una visita recent també ha pogut determinar la presència de ceràmica a mà i d'àmfora fenícia, en concret un fragment d'espalla carenada (làm. 74, 1-2). En qualsevol cas, sembla que podria tractar-se d'ocupacions de reduïda entitat (cabanes, cases aïllades...).

6.3.2.2.25 Punta del Rojal [108]. Tivenys

Tot i que aquest jaciment actualment sembla arrasat per l'activitat agrícola i per la construcció d'estructures modernes (Diloli, 1997), els autors de la Carta Arqueològica (1987: Ribera d'Ebre) van poder observar la presència d'àmfora fenícia entre una gran quantitat de fragments ceràmics d'època ibèrica. Nosaltres no hem pogut accedir, ja que l'accés està barrat (làm. 126, 2).

6.3.2.2.26 Plana de la Móra 1 i 2 [109 i 111]. Tivenys

Aquests dos jaciments, a banda i banda de l'assentament de la Punta de la Plana de la Móra (làm. 126, 2), van documentar-se durant les prospeccions de 1988 (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1990), on ja es mencionava la presència de fragments d'àmfora fenícia, en poca quantitat, i en relació a uns quants fragments de ceràmiques a mà (làm. 74, 3-4).

6.3.2.2.27 Punta Plana de la Móra [110]. Tivenys

Aquest jaciment, com el cas de l'Assut, presenta una darrera fase d'ocupació com a poblament ibèric. Es tracta d'un morrot allargat, molt estret i amb vessants abruptes, orientat en sentit est-oest. Està situat davant de la població d'Aldover, a l'altra banda del riu (làm. 126, 2-3). Fou identificat com a tal l'any 1988 (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1990), però més tard va ser millor caracteritzat per J. Diloli (1997), en base a les possibles estructures conservades. Una visita recent ha pogut constatar aquesta caracterització, així com la gran dispersió de material d'època ibèrica a l'exterior de la

zona ocupada pel poblat. Entre aquest material, cal ressaltar la presència de material fenici, sobretot una vora d'àmfora T.10.1.2.1 (làm. 75, 5)

6.3.2.2.28 Tossals [114]. Aldover

Aquest assentament està ubicat a l'extrem nord de la terrassa fluvial situada al nord de la població d'Aldover, tot just a la sortida del poble en direcció a Xerta (làm. 126, 6).

La presència de material fenici procedent dels Tossals és coneguda des d'antic, ja que existeix un lot de ceràmiques conservat en el Museu Comarcal del Montsià. El conjunt més important el formen les ceràmiques a mà (làm. 76), amb bases planes, vores exvasades, decoració de cordons en el coll, i àmfores fenícies amb la pasta característica del cercle de l'estret de Gibraltar (làm. 77, 1-3 i 7-9). Però el més important és que també hi ha determinades peces a torn que imiten la vaixel·la fenícia, com una vora de morter de tres peus (làm. 77, 6), o peces que imiten formes originalment documentades en el sud-est de la península ibèrica, com és el cas d'una tapadora d'urna d'orelletes pintada, o un plat amb el llavi exvasat (làm. 77, 4-5). Aquestes peces semblen estar realitzades amb la mateixa argila, però difereixen sensiblement de les produccions a torn documentades en el Barranc de Gàfols durant la primera meitat del segle VI. La presència d'urnes d'orelletes suggereix una datació lleugerament més tardana per als Tossals, com a la necròpolis de Mas de Mussols, on les primeres urnes d'orelletes documentades es daten entre el darrer quart del segle VI i inicis del segle V, ja en un ambient plenament paleoibèric.

6.3.2.2.29 Barranc d'en Fabra [129]. Amposta

Aquest jaciment presenta un problema de localització, ja que el material presentat en aquest estudi es conserva en el Museu Comarcal del Montsià amb aquesta etiqueta, però no se sap per qui ni d'on es van recuperar aquests materials. És de suposar que provenen d'una zona al voltant del conegut jaciment neolític. En qualsevol cas, és segura la seva atribució a un jaciment de les rodalies d'Amposta.

Dues terceres parts del material corresponen a fragments ceràmics a mà, amb les característiques pròpies d'aquest moment: bases planes, vores exvasades i decoració plàstica de cordons (làm. 79, 8-9). Aproximadament una tercera part són fragments a torn, que es poden dividir en dos grans grups: un primer conjunt de ceràmiques estrictament fenícies, i un altre que cal considerar ibèric.

El material fenici està format per una vora del tipus 10.1.2.1 (làm. 79, 13) i un gran nombre de fragments de carena d'aquesta mateixa producció (làm. 79, 14-15 i 19), acompanyats per vores d'urnes tipus Cruz del Negro, amb restes molt malmeses de pintura (làm. 79, 16-17) i de fragments de paret amb bandes pintades de color vermell fosc, els quals segurament pertanyen a vasos d'aquest tipus. Però el més interessant, és la presència de dues vores exvasades de plats, amb la vora pintada (làm. 79, 18). Aquests plats no són una producció eivissenca, sinó que són ceràmiques fenícies occidentals²⁸. Per últim, el lot es completa amb uns quants fragments informes a torn, atribuïbles a una producció ibèrica antiga.

La presència de material fenici del sud de la península, al costat de material ibèric antic, ens suggeria que estàvem davant de dos conjunts diacrònics recuperats en prospecció en un mateix jaciment, amb una continuïtat d'ocupació entre els segles VII i VI. Però a l'illa d'Eivissa hi ha conjunts, amb plats, àmfores i *pithoi*, molt similars, com per exemple el PM NE-83 (Gómez Bellard, 1990, 47-48). Un reestudi d'aquest conjunt ha permès datar-lo en el segle VI (Ramon, 1994-96, 412). Aquesta datació és significativa, ja que constata l'arribada de materials fenicis sudpeninsulars en una data tardana, tot i que de forma minoritària, i potser restringida a determinats punts (Eivissa i la franja costanera).

En definitiva, el conjunt del Barranc d'en Fabra es podria datar en ple segle VI. Així i tot, cal dir que els materials poden no ser coetanis, ja que es tracta de material de prospecció, fora de context.

6.3.2.2.30 Pont de la Pedrera [135]. L'Aldea

En el Museu Comarcal del Montsià hi ha un lot de materials amb la indicació que procedeixen d'un jaciment situat a la base del Tossal Redó, prop del pont de l'autopista

---

²⁸ Agraïm la col·laboració del Dr. J. Ramon per ajudar-nos a caracteritzar aquest material.

sobre l'Ebre. Tan sols són uns pocs fragments: l'agafador d'una tapadora de ceràmica a mà (làm. 78, 2), i un parell de fragments de material tardo-republicà i baiximperial. Però el més interessant, per l'època que ens ocupa, és una llàntia fenícia, quasi complerta, amb un sol bec, pasta dura i desgreixant de quars i mica (làm. 78, 4).

Les llànties fenopúniques d'un sol bec són molt rares a la mediterrània occidental. De fet, no es documenten ni a Eivissa, ni a Motya ni a Nora, i, fins fa uns anys, només es coneixia un exemplar a Cartago (Deneauve, 1969, 23). Per aquest motiu, han estat datades del moment de fundació de la ciutat, vers la fi del segle VIII o inicis del VII. El nostre exemplar té un únic bec, i, a més obert, una característica arcaica, ja que els becs s'aniran tancant fins convertir-se en tubs.

No hem pogut documentar aquest jaciment sobre el terreny, però creiem que pot correspondre a la descripció realitzada per F. Esteve (1999, 43) d'un assentament situat a l'extrem nord-oest de la terrassa de la Palma, al costat de la pedrera del desaparegut ferrocarril de Tortosa a la Cava. En aquest lloc s'obrien grans sitges (làm. 127, 6), plenes de terra fosca i ossos d'animals, ceràmica "ordinària" i grans claus de ferro. Al seu costat encara es conservaven restes de parets que delimitaven habitacions llargues i estretes de "pobre aspecte", amb ceràmica a torn "probablement romana tardana". Però també indica que podia haver hagut una necròpolis i/o un poblat ibèric, ja que va aparèixer un fragment a torn d'urna d'orelletes. També hi ha documentació de sitges i d'una estela anepigràfica, de pedra calcària, i amb forma paral·lelepípede, clavada verticalment i sobresortint 1,5 metres (Forcadell, Villalbí, 1990).

Certament, són unes dades molt ambigües, però suggereixen un indret ocupat durant el segle VII, i que potser cal relacionar amb contactes amb comerciants semites.

6.3.2.2.31 Montsianell [142]. Amposta

Tot i la divergència d'opinions per tal de situar un jaciment protohistòric en aquest indret (Diloli, 1997; Garcia, 1999), ens inclinem per acceptar-ho, malgrat que no respon a la disposició característica dels enclavaments d'aquesta època, habitualment en alçades sensiblement inferiors. En qualsevol cas, sembla que ha estat documentada la presència de ceràmica fenícia, associada a ceràmica a mà, en concret bases anulars i grans recipients decorats amb cordons.

6.3.3 Conclusions

6.3.3.1 Introducció

La documentació arqueològica suggereix un gran dinamisme en aquesta zona en el període que transcorre entre final del segle VIII i la primera meitat del segle VI, sobretot en contrast amb èpoques anteriors. Però cal no oblidar que habitualment un període és més “dinàmic” o “brillant” que un altre en funció de la quantitat i qualitat de la informació que ens ha arribat, de manera que normalment classifiquem els que ens són mal coneguts com a moments “estàtics” i “obscur”. Per tant, intentarem defugir els pressupòsits pels quals caldria suposar que aquesta època i el contacte amb el món colonial suposaria un pas endavant en el “progrés” de les poblacions autòctones del Bronze final, culturalment “inferiors”. Així, tot i que en aquestes conclusions insistirem en la importància del component fenici, cal no oblidar que van ser les poblacions indígenes les protagonistes de les transformacions en la cultura material i en els model d’ocupació del territori.

En qualsevol cas, hem constatat que l’arribada de materials fenicis al curs inferior de l’Ebre té una extraordinària intensitat. De fet, cap producte importat durant la protohistòria tindrà una difusió comparable, en aquest territori, amb l’arribada dels envasos comercials fenicis, ni tan sols les àmfores itàliques cinc-cents anys més tard. Aquesta intensitat, a més, es veu reforçada pel fet que es va produir en un període relativament curt, i també perquè les troballes es localitzen en un gran nombre de petits assentaments, de forma que és estrany el nucli a tocar del riu Ebre ocupat durant aquesta cronologia que no en proporcioni alguna.

Com ja s’ha dit, la llista de jaciments que han proporcionat evidències d’importacions fenícies és llarga, i gairebé tots responen a un mateix patró. Són assentaments amb una superfície molt reduïda²⁹, situats sobre les terrasses fluvials del riu, no excessivament elevades, i amb control visual de l’entorn més immediat. Sovint ocupen la intersecció del riu amb barrancs, bàsicament vies de pas que es dirigeixen a les

---

²⁹ La superfície de dispersió dels materials arqueològics és variable, però en els hàbitats de poblament no concentrat d’aquesta cronologia és sempre inferior als 500 m².

terres altes, alhora que devien ser prop de terrenys més aptes per al cultiu, tot i que aquest darrer aspecte no sembla una preocupació fonamental.

Tot seguit, presentarem una anàlisi de la documentació que es basarà fonamentalment en la informació subministrada per les excavacions modernes. Aquesta informació serà contrastada amb la procedent dels jaciments coneguts a nivell de prospecció superficial. Presentarem les nostres conclusions seguint un criteri cronològic, establert a partir dels fluxos d'arribada dels materials fenicis i de les seves imitacions posteriors. En aquest capítol, també intentarem relacionar les dades del nostre treball amb la documentació disponible a zones adjacents.

Abans, però, exposarem breument l'estat de la qüestió respecte a determinats aspectes del fenomen comercial fenici que afecten al nostre territori d'estudi. Com hem dit, podem proposar tres etapes cronològiques en funció de les novetats aparegudes en la cultura material moble:

Una primera fase, en la qual l'arribada de materials fenicis és esporàdica, datable entre el final del segle VIII, o poc després, i mitjan segle VII. Aquesta datació antiga, basada en l'associació de ceràmiques fenícies amb ceràmiques acanalades al jaciment de Barranc de Gàfols, es confirma per l'arribada puntual d'àmfores del tipus 10.1.1.1 i per determinats objectes de bronze de datació antiga.

Una segona etapa, entre la segona meitat del segle VII i inicis del segle VI, on la voluntat d'obrir noves rutes i nous mercats és evident, i on es produeix una gran aflluència de productes fenicis, bàsicament continguts en les àmfores tipus 10.1.2.1, acompanyades de *pithoi*, gerres i morters, però, com en el període anterior, amb una proporció molt baixa de vaixel·la, que és quasi inexistent.

Una tercera etapa, que abastaria la primera meitat del segle VI, on disminueix dràsticament l'arribada de productes fenicis del sud peninsular, els quals són substituïts per altres materials caracteritzats per heretar, en gran part, les formes i decoracions fenícies, però que incorporen també trets propis de les ceràmiques gregues, de les ceràmiques protoibèriques del sud-est peninsular i fins i tot de les ceràmiques autòctones.

6.3.3.2 El fenomen comercial fenici en el mediterrani occidental

Evidentment aquest treball no té com a objectiu estudiar la problemàtica general de la colonització fenícia a occident, però tampoc pot ignorar-ne certs aspectes, ja que no

hi ha dubte que el tràfec comercial que li està lligat va afectar la dinàmica de les poblacions del nord-est peninsular, especialment les situades en el nostre territori d'estudi.

A mitjans del segle VII les colònies fenícies del sud de la península ibèrica estan immerses en una dinàmica d'expansió comercial a gran escala. Una part d'aquest comerç arriba al curs inferior de l'Ebre, com evidencien els nombrosos fragments d'àmfores fenícies de la sèrie 10 i *pithoi* (Ramon, 1995), amb unes argiles característiques que les fan fàcilment reconeixibles. Aquesta mateixa identificació de pastes s'ha produït a l'assentament de Sa Caleta (Eivissa), de manera que en els primers moments de la colonització fenícia sembla que aquesta colònia no produïa àmfores ni el producte que contenien (Ramon, 1994-96). Així, els inicis de la colonització eivissenca probablement estan marcats per una producció que no és especialment excedentària, o com a mínim ni s'envasa ni es transporta en àmfores. Ara bé, el fet de ser un punt d'escala de la navegació comercial entre orient i occident i per la facilitat d'arribar a les costes orientals de la península ibèrica i del golf de Lleó (Dies Cusí, 1994), devia facilitar l'abastament alimentari i l'arribada d'altres matèries primeres.

Sens dubte, entre aquestes matèries cal incloure els metalls, com suggereixen les abundants restes d'escòria documentades a Sa Caleta (Ramon, 1994-96). Aquesta presència recolza la idea tradicional respecte a l'objectiu de l'expansió comercial fenícia en el segle VII, la cerca de noves fonts de proveïment després de la crisi minerometal·lúrgica de les societats tartèssiques.

Això explicaria la gran abundància d'àmfores sudpeninsulars a l'Ebre, i al mateix temps l'existència de materials indígenes a la colònia de Sa Caleta (Ramon, 1994-96, 414), responent així a l'objectiu comercial d'aquesta colònia.

Durant aquest segle sembla que l'expansió fenícia busca la instal·lació de colònies en llocs on la població indígena sigui poc densa o gairebé inexistent, com la mateixa Eivissa, fenomen que de fet ja s'havia produït durant la instal·lació en el sud peninsular. En el cas que això fos impossible, la implantació potser hauria estat resolta mitjançant la ubicació en jaciments indígenes.

Aquesta relació entre els fenicis i els indígenes és un aspecte relativament poc tractat en la bibliografia arqueològica, la qual cosa ens porta a reflexionar sobre el mateix caràcter d'aquests comerciants, navegants i/o colonitzadors. Sens dubte, originalment el seu component fenici era predominant, però després de més de quatre generacions

d'instal·lació a la península ibèrica, és possible plantejar-se si es va produir un procés de mestissatge amb la població autòctona, malgrat que suposem la seva instal·lació en zones quasi deshabitades. En qualsevol cas, aquesta hipòtesi és molt difícil de comprovar. Però el que si es pot comprovar arqueològicament és l'adopció d'aspectes determinats de la cultura material (ceràmica a torn, metal·lúrgia, etc).

Aquest "mestissatge cultural" sembla evident en enclavaments com la Peña Negra (González Prats, 1983), l'Alt de Benimaquia (Gómez Bellard *et alii*, 1993) o Guardamar de Segura. De fet, la mateixa controvèrsia sorgida entre els dos equips de recerca que investiguen aquest darrer jaciment, considerant-lo un assentament fenici (González Prats, 1991b), o orientalitzant (Azuar *et alii*, 1998), és una mostra fefaent de la dificultat de diferenciar, amb la informació actualment disponible, si estem davant d'una població semita, d'una població mixta o d'una població indígena profundament aculturada.

6.3.3.3 Finals del segle VIII i la primera meitat del segle VII

Aquest primer període és el més incert de tots tres, principalment a causa de l'escassa documentació i de la dificultat de datació. Només podem parlar d'hipòtesis a partir de materials descontextualitzats i que ens porten a recapitular sobre la datació que s'atorga al comerç semita, o millor dit, sobre els contactes inicials entre el món indígena del curs inferior de l'Ebre i els navegants fenicis.

Evidentment, el comerç fenici en aquesta zona no és anterior a les primeres colonitzacions semites en el sud de la península ibèrica, que cal datar en el segle IX (Aubert, 1994). Des d'aquesta data fins al segle VII no va existir una voluntat o necessitat per part dels fenicis per comerciar amb el nord-est peninsular, tal com demostra la documentació arqueològica³⁰. Ara bé, una altra cosa són els contactes ocasionals que es van poder produir com a conseqüència del pas i de les escales que els vaixells fenicis realitzaven durant les seves rutes. Actualment es defensa la idea que la navegació antiga a la mediterrània occidental seguia unes rutes estretament relacionades amb els corrents marins i amb els vents predominants, amb un sentit invers a les agulles d'un rellotge.

---

³⁰ A l'assentament de Sa Caleta s'han documentat materials fora de context estratigràfic que podrien correspondre a una fase inicial d'ocupació d'inicis del segle VII (Ramon, 1994-96, 408).

Així, el trajecte entre la l'estret de Gibraltar i el golf de Lleó es realitzava remuntant la costa a partir del riu Millars, després d'una escala a Eivissa (Dies Cusí, 1994, 329). Això explicaria la utilització d'Eivissa com a escala natural de navegació (Ruiz de Arbulo, 1990, 105) ja que sovint és la ruta més fàcil per arribar a les costes del nord-est peninsular des del sud, mitjançant navegació amb vela quadrada.

No hi ha res que no permeti suposar que durant aquests viatges, o, més aviat, durant les escales ocasionals (regulars o forçades), alguns productes no poguessin ser bescanviats amb els habitants de les costes del nord-est de la península, però, insistim, aquesta possibilitat no devia respondre a una voluntat de comerç regular i estable. En canvi, aquesta idea permet explicar lles dates relativament altes per a alguns productes colonials en mans indígenes, com poden ser alguns tipus específics de fíbules o l'aparició d'algun element de ferro (Junyent, 1992, 26). Amb això no volem defugir la controvèrsia sobre aquest tema, sinó evidenciar les múltiples explicacions que poden existir amb l'escassa documentació a l'abast.

Així, és possible que l'arribada de materials fenicis al curs inferior de l'Ebre es pugui remuntar a finals del segle VIII o inicis del segle VII. A més, cal no oblidar que, morfològicament, les àmfores fenícies tipus 10.1.1.1 i 10.1.2.1 definides per J. Ramon (1995) no presenten diferències significatives durant la seva evolució (sobretot a nivell fragmentari, com és el nostre cas), i el mateix succeeix amb els *pithoi*, la qual cosa dificulta la seva discriminació. Per últim, hem de senyalar un fet molt significatiu: l'absència gairebé absoluta de vaixella importada, cosa que també impossibilita afinar amb més precisió la cronologia d'arribada dels materials fenicis.

En tot cas, hi ha una sèrie de dades que permeten suposar aquesta antiguitat per a determinats materials. Per exemple, el fet que alguns dels jaciments que hem presentat com a propis del bronze final, amb ceràmiques amb decoració acanalada, proporcionin fragments d'àmfores fenícies, malauradament quasi bé mai estratigràficament relacionats. Una excepció és la fase antiga del Barranc de Gàfols, on va aparèixer un fragment de *pithos* fenici associat a ceràmiques acanalades, en un nivell datat amb criteris tipològics entre final del segle VIII i principi del segle VII (Asensio *et alii*, 2000, 17-34; Sanmartí *et alii*, 2000, 159). En el jaciment veí de les Deveses, on es va documentar un recinte de caire molt provisional, potser una petita cabana, es van recuperar en nivells successius fragments amfòrics fenicis i ceràmica a mà acanalada

(Asensio *et alii*, 1996). Altres jaciments on es produeix aquesta associació, tot i que no tan clara, són els Castellons 1, el Molar, i potser el Puig Roig i el mas de Cabiscol³¹.

A més, es documenten altres materials als quals podem atorgar una cronologia antiga, de ple segle VIII, com podria ser el cas de la fíbula de pivot apareguda (fora de context) en la necròpolis del Molar, algunes vores d'àmfora fenícia tipus 10.1.1.1 (Aldovesta, Barranc de Gàfols 1 i 2...), amb una cronologia compresa entre el 750-650, o la llàntia fenícia de la fi del segle VIII o inici del VII recuperada prop del Pont de la Pedrera.

En definitiva, no hi ha cap obstacle per admetre una arribada de determinats objectes de filiació semita abans de mitjans del segle VII al curs inferior de l'Ebre³², però el que ens interessa aquí és la gran massa dels materials, arribats a conseqüència del desig intencionat de bescanviar productes produïts al sud o llevant de la península per productes indígenes del curs inferior de l'Ebre, en una data que cal fixar a partir de la meitat de segle VII.

6.3.3.4 La segona meitat del segle VII i inicis del segle VI

Aproximadament a partir de la segona meitat del segle VII les costes del nord-est peninsular són un punt d'arribada habitual dels navegants fenicis. Les evidències són nombroses, des de la fundació de la colònia de Sa Caleta (Eivissa), passant pel gran nombre de jaciments que han donat materials fenicis, que en algun cas, concretament a Aldovesta, són majoritaris, i acabant per la presència de materials fenicis en el lloc on s'ubicarà la *palaiapolis* focea de Sant Martí d'Empúries (Aquilué *et alii*, 2000), així com a la necròpolis de Vilanera, situada a les proximitats (Agustí *et alii*, 2004, 111). Aquests jaciments i molts altres marquen la nova ruta comercial de la mediterrània occidental que enllaça els assentaments fenicis meridionals amb l'extrem nord-est de la península.

Per una altra banda, hi ha una sèrie de materials que demostren que aquesta zona nord-est està en la intersecció del circuit etrusc i el circuit fenici de la mediterrània

---

³¹És interessant observar que el material fenici va remuntar l'Ebre i fins i tot els seus afluents septentrionals, on es documenten poblats amb ceràmiques acanalades associades a ceràmiques fenícies (Maya, Prada, 1986-89).

³²Alguns autors fins i tot han proposat cronologies més elevades, de la segona meitat del segle IX, per a l'arribada de productes fenicis a les costes del llevant peninsular (González Prats, 1991a, 112; Castro, 1994, 148)

central. Així, per exemple, es documenten àmfors fenícies tipus 2.1.1.2, produïdes en aquesta darrera zona i datades entre el 650 i el 575 (Ramon, 1995, 178), en els assentaments de Sant Martí d'Empúries (Aquilué *et alii*, 2000, 25), Aldovesta (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1991, 41), la Moleta del Remei (Gracia, Munilla, Garcia, 2000, 60), i a la colònia de Sa Caleta (Ramon, 1994-96). Aquesta intersecció també permet explicar la presència minoritària de material etrusc a Sant Martí d'Empúries i també a les boques de l'Ebre, com per exemple a la Moleta del Remei (Munilla 1991).

Com ja hem comentat, sembla que l'objectiu principal d'aquest comerç era la cerca de metalls o dels minerals necessaris per obtenir-los. A Sa Caleta, una part important de l'activitat econòmica estava destinada a la producció metal·lúrgica, i en el poblat del Molar es documenta una activitat minerometal·lúrgica indígena, mentre que a Aldovesta o a Sant Martí d'Empúries s'han recuperat lots de metalls amortitzats que probablement eren bescanviats amb els comerciants fenícies. Altres elements que podrien haver estat comercialitzats són els productes agraris, o en definitiva, aliments diversos, que són gairebé impossibles d'identificar a nivell arqueològic. Aquests productes haurien de ser una necessitat tant per als mateixos navegants com per a les colònies d'origen, així com per a les noves instal·lacions colonials.

Cal pensar que si a l'entorn de qualsevol colònia es van plantar ceps o oliveres per aconseguir produir vi o oli, aquestes no produïrien fins passats uns anys, i a més fins que aquesta producció no arribava a ser significativa no es devia iniciar la producció d'àmfors produïdes en el mateix establiment. Aquest és el cas d'Eivissa, i segurament de la majoria de colònies, que justifica la presència en un primer moment d'envasos de la metròpoli o d'una altra zona.

A canvi, els indígenes rebien el contingut de les àmfors, que devia ser vi, oli i/o salaons, tot i que segurament el primer producte era el majoritari (Chamorro, 1994; Aubet *et alii*, 1999). Altres materials producte del comerç fenici són les fíbules, la qual cosa podria anar lligada a l'arribada de productes tèxtils transformats, els quals sabem que eren una de les mercaderies comercialitzades pels semites, junt amb les joies, perfums, objectes sumptuosos, etc (Asensio *et alii*, 2000).

L'arribada de materials fenícies, bàsicament àmfors i *pithoi*, és particularment intensa en els assentaments indígenes costaners. Això és evident al sud de la desembocadura de l'Ebre, on es documenten un gran nombre de poblats de nova planta concentrats en una zona molt reduïda. Aquest és el cas de la Moleta del Remei, Sant

Jaume-Mas d'en Serrà, la Cogula, la Ferradura (Garcia, 1999), o, una mica més al sud, les Senioles (la Sènia, Montsià) (Garcia, Villalbí, 2001), i el Mas Nou, el Coll del Moro, el Mas de Vito i les Carrasquetes (Rosell, Baix Maestrat) (Oliver, 1996).

Tots aquests nuclis estan situats en alçades i habitualment estan protegits per murs perimetrals, en ocasions amb muralles i torres defensives, com per exemple a Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Garcia, Gracia, 2002, 39). Aquesta densitat d'assentaments de nova planta suggereix que en el segle VII es produeix un augment demogràfic. De fet, en aquesta zona, aquest nombre i concentració de jaciments no es produeix en cap altre moment de la protohistòria.

La causa de la concentració de poblats en el segle VII a la conca del riu Siurana, la zona de Rosell³³ i d'Ulldecona ha d'estar relacionada amb la seva potencialitat minera, limitada en conceptes actuals, però significativa per l'època.

Els intercanvis comercials van arribar a ser prou importants per fer que un petit grup de pobladors indígenes s'instal·lessin a Aldovesta, en un revolt estratègic del riu Ebre. Aquest establiment respon a un desig de controlar les mercaderies que poguessin passar pel riu, però també de les que per via terrestre baixaven des de la zona de la Terra Alta - Matarranya. Només així s'explica la seva posició, just en la intersecció del riu i allà on el pas per les serralades dels Ports ja és més fàcil³⁴.

Les restes documentades en aquest jaciment ens permeten realitzar un seguit de conjectures, al nostre entendre, prou interessants.

En primer lloc, el caràcter autòcton de l'establiment ens indica que els contactes i la capacitat redistributiva de les mercaderies estaven en mans indígenes. A més, la reduïda dimensió d'Aldovesta és inversament proporcional a la seva gran capacitat d'emmagatzematge d'àmfores, la qual cosa suggereix que la redistribució era fiscalitzada per un sector reduït de la població.

En segon lloc, les característiques de l'indret i la gran dispersió de les àmfores documentades al llarg del riu³⁵ permeten suposar que Aldovesta era un punt de trobada i d'intercanvi, ja que la redistribució des del mateix establiment hauria suposat potser la

---

³³ El curs del riu Sènia concentrava importants recursos miners a la zona de Fredes, Benifassà i Rosell, explotats fins a època medieval.

³⁴ A part d'aquesta ruta, cal no menystenir la ruta que, des del nord de Castelló, a través dels afluents del Guadalupe i del Matarranya, comunicava la costa amb el Baix Aragó (Paracuellos 2000, 1853), on s'han documentat importacions fenícies.

³⁵ Però sempre en petites proporcions, cosa que ens suggereix que cada un d'aquests petits establiments en tenia un nombre reduït.

instal·lació a la part baixa del riu i una força de treball molt superior per part dels seus habitants.

Per últim, una altra dada interessant és l'absència de vaixella a torn fenícia, de manera que és probable que durant el període de vida d'aquest assentament no existís a les boques de l'Ebre, o a les seves proximitats, cap instal·lació semita permanent, ni tan sols mixta. Possiblement la seva existència hauria quedat reflectida amb la presència, ni que fos mínima, d'algunes peces d'ús domèstic (plats, gerres...).

Aquesta hipòtesi sembla recolzada pels assentaments indígenes al sud de les boques de l'Ebre, com Sant Jaume-Mas d'en Serrà, la Ferradura o la Moleta del Remei, on durant el segle VII gairebé només es documenten àmfores, morters o *pithoi*, elements que cal considerar com a envasos de transport, contenidors o elements destinats a la preparació d'aliments.

Així i tot, no descartem que aquesta hipòtesi pugui ser matisada en el futur, si tenim en compte que el fenomen comercial fenici en el curs inferior de l'Ebre va tenir una durada relativament breu, però va ser d'una intensitat extraordinària. Aproximadament uns quaranta jaciments han proporcionat materials fenicis (un 80% dels jaciments d'aquesta època), però aquesta importància no és només quantitativa, sinó qualitativa. Així, els autors de l'excavació del Turó del Calvari (Vilalba dels Arcs), proposen l'existència d'un recinte de caire cultural datat entre el 625 i el 575, amb importants influències semites (Bea, Diloli, Vilaseca, 2002, 85), element difícil d'explicar a partir exclusivament del contacte amb la cultura material fenícia.

En definitiva, de moment, i fins que noves investigacions aportin més dades, creiem que durant el segle VII l'Ebre és una zona de proveïment de recursos per a l'expansió comercial fenícia, però probablement no és objecte d'instal·lació d'un establiment colonial, de manera que la línia Alacant-Eivissa marca el límit septentrional de l'expansió efectiva dels colons del sud-est peninsular durant el segle VII.

Com hem vist, en el curs inferior de l'Ebre es documenta un augment molt significatiu del nombre de jaciments, tant poblats com necròpolis. Això suggereix un augment de la població, de manera similar a la documentada al sud de la desembocadura del riu, o a la identificada en la zona de la Terra Alta-Matarranya (Sanmartí, 1979; Rafel, 2003). Però a excepció dels poblats de la conca del Siurana, el Puig Roig i el Molar (relacionats amb activitats minerometal·lúrgiques), la major part del poblament

documentat en el territori d'estudi és un poblament no concentrat, dispers per les terrasses fluvials a tocar del riu Ebre.

Per exemple, al voltant del meandre de Xerta/Tivenys, sobretot a les rodalies de l'actual població d'Aldover, hem documentat un gran nombre de punts on ha estat possible recollir fragments ceràmics de contenidors fenicis, sens dubte datables a finals del segle VII i inicis del VI. Així ha estat a l'Assut, el Barranc Fondo, la Punta de la Plana de la Móra, els Tossals o la Plana de la Móra 1 i 2. No coneixem les característiques concretes de cap d'aquests jaciments, ja que no hi cap excavat. Més tard, ja en ple segle VI, només hi haurà ocupació en els Tossals (mapa 22, 2).

L'altra concentració remarcable es situa a les rodalies de la població de Ginestar, on sobre les terrasses del riu ha estat documentada una freqüentació de poblament que va rebre productes fenicis durant el segle VII, emmagatzemats en àmfores i/o *pithoi*. És el cas de Barranc de Gàfols 1 i 2, les Deveses 1, Caseta del Flaquet, Barranc de Sant Antoni 1 i 2 i diversos punts de la desembocadura del barranc del Comte. En tots els jaciments excavats podem afirmar que són petites cases o cabanes aïllades, de curta durada. A partir del segon quart del segle VI només es documenta ocupació en el poblat de Barranc de Gàfols 1 (mapa 22, 1).

Potser l'explicació per aquesta diferència entre els poblats de la costa, més grans i amb més importacions, i els petits nuclis de l'interior³⁶, rau, en part, en la major incidència del fenomen comercial fenici a les àrees costaneres. Així, si a Sant Jaume-Mas d'en Serrà, la Moleta i la Ferradura els materials fenicis representen un 25% dels fragments (Garcia, Gracia, 2002, 44), durant la mateixa època el Barranc de Gàfols en proporciona un 3% (Asensio *et alii*, 2000, 165), molt probablement arribats a través d'Aldovesta³⁷.

Paral·lelament a l'augment demogràfic i a la concentració del poblament, probablement es devia produir una progressiva complexitat social. Així ho suggereix l'edificació de poblats amb estructures defensives o la gestió de la redistribució dels productes fenicis. Això fa pensar en individus o grups que basaven el seu prestigi i cabdillatge en la capacitat de subministrament d'aquests productes foranis i en el control

---

³⁶ Probablement, el Puig Roig i el Molar són precisament una excepció per la seva importància minerometal·lúrgica.

³⁷ En aquest jaciment el 57% del material era fenici, però probablement aquesta diferència respon a una dinàmica especial, de caire redistributiu.

de la producció metal·lúrgica a bescanviar. Per una altra banda, cal dir que aquesta hipotètica jerarquització social no s'evidencia en els hàbitats (Sanmartí, Belarte, 2001, 165) ni a les necròpolis, on les estructures i els aixovars no semblen especialment diferenciats, tot i que ja comencen a mostrar indicis d'elements de luxe i prestigi (Rafel, 2003, 82). Per últim, cal afegir que, a l'extrem septentrional de la zona d'estudi, les necròpolis de Santa Madrona, Sebes o Castellons estan formades per anelles circulars, com les del baix Segre, per la qual cosa cal suposar un ambient cultural similar.

A inicis del segle VI es produeix l'abandonament d'un gran nombre de poblats, sovint després de nivells d'incendi i destrucció generalitzats. És el cas de la Moleta del Remei, Sant Jaume-Mas d'en Serrà, Puig Roig, el Molar i molts altres. A partir d'aquest moment les seves respectives necròpolis ja no s'utilitzaran més. Aquesta ruptura és coetània o immediatament posterior a l'arribada d'una nova producció ceràmica, documentada en el Coll del Moro de Gandesa, Puig Roig, Barranc de Gàfols o Aldovesta (Asensio *et alii*, 2000, 166) i probablement també en el Molar i a Sant Jaume-Mas d'en Serrà.

La distribució d'àmfores sudpeninsulars T.10.1.2.1 s'atura, però aquest fenomen pot no respondre estrictament a una crisi de les colònies fenícies, sinó a la seva reestructuració (Vives-Ferrándiz, 2005). Així, per exemple, a la mateixa època s'abandona la colònia de Sa Caleta per passar a ocupar un assentament a la badia d'Eivissa. En qualsevol cas, aquesta nova conjuntura va implicar la fi de l'enclavament d'Aldovesta, mitjançant amb les poblacions interiors del curs inferior de l'Ebre.

Encara estem lluny de saber amb certesa quin va ser el motiu exacte d'aquests abandonaments generalitzats, però per l'extensió geogràfica del fenomen, ens inclinem per un període de transformacions a gran escala de l'estructura social indígena.

Aquesta transformació pot estar relacionada amb els canvis detectats en la dinàmica comercial. L'arribada de ceràmiques a torn, procedents del sud-est peninsular, substitueix la producció fenícia anterior. A partir d'aquests moments arribaran més *pithoi* que àmfores, i més vaixel·la que envasos de transport i emmagatzematge. A més, abandonats molts dels poblats del segle VII, els circuits de redistribució devien canviar. Per tant, l'estructura política i econòmica sobre la qual s'assentaven les elits incipients del segle VII es devia veure afectada.

6.3.3.5 La primera meitat del segle VI

Com ja hem comentat, en el Mediterrani occidental es produeix un retrocés del comerç fenici sudpeninsular a partir del segon quart del segle VI. Però potser cal parlar més de reestructuració i no tant de crisi (Delgado, Fernández, Ruiz, 2000). És un moment d'abandonament d'alguns enclavaments, com Toscanos o Morro de Mezquitilla (en tot cas, potser no d'una forma tan generalitzada com fins fa pocs anys es defensava) i de fundació d'altres nous, com per exemple *Malaka* o la mateixa *Ebusus*, tant o més importants (Aubet, 1994; Pellicer 1995). Altres nuclis es mantenen, com *Sexi* o el Cerro del Mar, on estan en plena producció els forns d'àmfores (Barceló *et alii*, 1995). En el Cerro del Villar (Màlaga), durant la primera meitat del segle VI, gairebé la meitat de les 3,2 Tm de fragments ceràmics recuperats són d'àmfores (Curià *et alii*, 2000). Les anàlisis paleocarpològiques realitzades indiquen que el producte envasat en vistes a la seva posterior comercialització devia ser vi (Aubet *et alii*, 1999).

En aquesta nova conjuntura s'hauria de considerar el paper dels focs a partir de la fundació de *Massalia* i *Emporion* i de la presència de materials grecs en el segle VI en el sud peninsular, en indrets com *Onuba* o *Mainake* (Gran-Aymerich, 1991, 162). De fet, els primers materials grecs que delaten la fundació de *Massalia* en el 600 arriben a Sant Martí d'Empúries en el primer quart del segle VI (Aquilué *et alii*, 2000, 26).

Pel que fa a l'àrea de l'Ebre, en aquests moments es produeix una sèrie de canvis significatius, sens dubte relacionats amb el que tradicionalment s'ha denominat "iberització". Els canvis impliquen transformacions importants en la cultura material, l'estructura de poblament, l'urbanisme i els sistemes constructius.

Pel que fa a la cultura material, és el moment de l'aparició de ceràmiques a torn que són una clara imitació de formes fenícies, però que també imiten models grecs (Asensio *et alii*, 2000, 165). Però el més significatiu és que arriba en una proporció (respecte a la producció pròpia a mà) superior a la d'origen estrictament fenici del període anterior. A més, el percentatge de vaixel·la també és superior, ja que representa el 35% del material a torn en la darrera fase d'ocupació del Barranc de Gàfols (590-560). Com hem vist, aquests prototipus eren inexistents en els jaciments de la zona d'estudi durant el segle VII, mentre que durant la primera meitat del segle VI també apareixen en proporcions significatives en establiments indígenes (o mixtes) del llevant, com

Guardamar, Penya Negra o Alt de Benimaquia, probablement immersos en una similar dinàmica comercial.

Un paral·lel llunyà el representa el jaciment de Pinos Puente (Granada), on en un horitzó indígena son presents ceràmiques a mà molt similars als *thymiateria* del Barranc de Gàfols, al costat de materials fenicis, mentre que en un moment posterior es documenta una producció a torn autòctona en una cronologia del segle VII (Mendoza *et alii*, 1981, làm. 13-14). La producció local d'àmfores de tipologia fenícia, per part de les comunitats indígenes del sud de la península ibèrica, des dels segles VIII i VII, implica una producció d'oli o vi, i la seva exportació a les colònies fenícies de la costa (Padial *et alii*, 2000, 1845).

Pel que fa als canvis en l'estructura del poblament, en el curs inferior de l'Ebre durant la primera meitat del segle VI assistim a la desaparició dels hàbitats dispersos amb presència de les àmfores fenícies del segle VII, per passar a documentar un nombre inferior d'assentaments, alguns d'ells sens dubte relacionats amb un procés de concentració del poblament.

Per últim, sempre que ha estat possible documentar-ho, aquests nuclis presenten una sèrie d'elements (protourbanisme, utilització de tovots per a la construcció, aparició d'estructures comunitàries, etc), que semblen aparèixer a partir del segle VII com a novetat en jaciments com el Molar (Rafel, Armada 2005) o Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Garcia, Gracia, Moreno 2005).

En el cas del Barranc d'en Fabra (Amposta) sembla que estem davant d'un conjunt de materials ceràmics similar al documentat en els nivells de fundació del nou establiment creat a inicis del segle VI a la badia d'Eivissa, ja que es tracta de materials (plats, *pithoi*, àmfores...) de clara filiació sudpeninsular i perfectament datables en aquesta època (Ramon, 1994-96, 412). Cal indicar que el conjunt del Barranc d'en Fabra està associat a ceràmica que es pot assimilar perfectament a les primeres produccions ibèriques. Malauradament es tracta de material de prospecció, descontextualitzat, però en qualsevol cas sembla confirmar la continuïtat de l'assentament durant la segona meitat del segle VI.

Pel que fa a l'assentament dels Tossals (Aldover), el seu material respon a un moment cronològic coetani a la darrera fase del Barranc de Gàfols, en la primera meitat del segle VI, ja que en un context indígena es recuperen un gran nombre d'envasos que imiten prototipus fenicis (àmfores, morters...) i apareixen produccions a torn que

anuncien la ceràmica ibèrica antiga, com plats, tapadores o urnes d'orelletes, seguint models presents en el sud-est peninsular.

El mateix Barranc de Gàfols és el jaciment que ens ha proporcionat més informació i, per tant, la base de les nostres reflexions. En aquest assentament s'han documentat una sèrie de canvis fonamentals entre els anys 590-560, com és, per exemple, la construcció d'un poblat amb una certa regularitat i planificació, de manera que es pot parlar de protourbanisme. També l'aparició de murs aixecats amb tovots i la construcció d'elements comunitaris (forn, cisterna, etc). Tot això estretament relacionat amb l'arribada d'un nou tipus ceràmic, ja comentat, en una proporció (13% dels fragments) comparativament elevada respecte a la fase anterior (3%). A més el percentatge de vaixel·la (35%) ara és superior al material de transport i emmagatzematge (22%). A més, per primera vegada els *pithoi* són més nombrosos que les àmfores (Asensio *et alii*, 2000, 165), característica que es mantindrà en aquesta zona durant tot el període ibèric.

Creiem important recordar el fet que al voltant d'aquests dos assentaments, els Tossals i el Barranc de Gàfols, es concentrarà el poblament durant el segle VI, mentre que durant el període anterior hi havia una multiplicitat de petits nuclis que desapareixen a partir del primer quart del segle VI, un cop s'abandona Aldovesta.

Aquest fenomen creiem que podria ser paral·lelitzable en altres jaciments, com els Castellons (Flix), el Coll del Moro de la Serra d'Almos o el Coll Alt (Tivissa), on sembla que també es documenta aquest tipus ceràmic (Cela, Noguera, Rovira, 1999; Barberà, Sanmartí, 1976-78)³⁸.

L'abandonament dels assentaments d'una mateixa zona en benefici d'un únic hàbitat en el segle VI és un fenomen que també s'ha documentat en territoris adjacents a la zona d'estudi. Així, per exemple, a la zona de Rosell (Baix Maestrat), dels diversos assentaments del segle VII únicament continuarà el Mas de Vito en el segle VI (Oliver, 1996, 101). En el cas de la zona d'Ulldecona l'únic jaciment que potser perdura és la Ferradura, on es documenta ceràmica a torn, que sembla que no pot ser qualificada de fenícia, que permet allargar la seva cronologia com a mínim fins mitjan segle VI (Maluquer, 1987, 17-21).

---

³⁸ En el cas dels poblats del Molar i del Puig Roig, la concentració de poblament, l'aparició d'un cert urbanisme i de cases complexes, podria ser lleugerament anterior, probablement per la importància minerometal·lúrgica de la conca del Siurana. Malauradament, encara no coneixem prou bé les seves fases finals.

D'aquesta manera, podem proposar que existeix un fenomen de concentració de poblament a escala local, potser implicant poblacions amb una certa relació de parentiu o veïnatge secular.

És probable que la concentració en aquests poblats en el segle VI estigui en relació amb una nova estructura econòmica. És evident que hi ha hagut un canvi en l'estructura del comerç a les costes de llevant de la Península Ibèrica i en els seus protagonistes. Potser en el segle VII estem davant d'un comerç controlat des de centres de producció uniformes, lligats a un ambient purament fenici amb una estructura comercial de llarga tradició, i que podia donar sortida als seus productes a través d'un mitjancer comercial indígena, com era el cas d'Aldovesta. En canvi, en el segle VI, assistim a una transformació de l'estructura de producció en el sud-est peninsular, en un ambient indígena més autònom i amb una gran diversitat de centres de producció. Aquesta hipòtesi s'adiu amb les anàlisis arqueomètriques realitzades sobre la ceràmica a torn del segle VI, les quals han identificat argiles procedents de llocs diversos, encara desconeguts, però en qualsevol cas és segur que no van ser produïdes a la conca de l'Ebre (*Asensio et alii*, 2000, 231-232). Materials a torn similars, però no iguals, han estat identificats en moltes altres zones, com el Cabezo Montañés (Valdeltormo) (*Moret*, 2001), el Calvari (Vilalba dels Arcs) (*Bea, Diloli, Vilaseca*, 2002), i encara més lluny, al Torelló d'Almassora (*Clausell*, 2000).

En el cas millor conegut, el Barranc de Gàfols, l'explicació proposada ha estat el probable inici de la producció vinícola indígena (*Asensio et alii*, 2000, 267). Aquesta hipòtesi vindria recolzada per la fi de l'arribada del vi envasat a les àmfores fenícies i per la seva ràpida substitució per imitacions amfòriques del sud-est, on precisament es documenten assentaments indígenes on aquesta producció vinícola ha estat identificada, com l'Alt de Benimaquia (*Gómez Bellard et alii*, 1993). A més, a finals del segle VI ja existeix una producció amfòrica autòctona, la qual cosa suggereix que el seu contingut habitual, el vi, també es produeix, i, fins i tot, comercialitzat a escala mediterrània (*Nieto, Santos, Tarongí*, 2004).

En qualsevol cas, les causes de la desaparició del nucli del Barranc de Gàfols són difícils de determinar, però és possible que siguin similars a les d'altres nuclis durant el segle VI, com el Coll del Moro de la Serra d'Almos, el Coll Alt, lo Toll, els Tossals o el Barranc d'en Fabra. En tot cas, aquestes causes haurien de vincular-se amb el període

d'instabilitat i crisi que caracteritza el segle VI, període de redefinició de l'estatus de les elits.

6.4 El període Ibèric Antic en el curs inferior de l'Ebre

6.4.1 Introducció

Els pocs més de cent anys que transcorren entre mitjans del segle VI i la segona meitat del segle V són un període de gran importància, ja que, tot just després, a finals del segle V, trobem un poblament amb una estructura consolidada, complexa i del tot diferent, com demostren els seus patrons d'assentament i els múltiples poblats fortificats, de nova creació.

L'inici d'aquest període, a mitjans del segle VI, es defineix principalment per un canvi radical en els patrons d'assentament, i per l'aparició de la primera producció a torn indígena o ceràmica ibèrica antiga, caracteritzada per la seva pasta porosa i, sovint, per una pintura de color vinós que desapareix fàcilment.

En el nostre estudi preliminar, limitat al territori de la cubeta de Móra (Noguera, 1997; 1998b), fèiem esment de l'escassa documentació arqueològica per a aquest període. En part, atribuïem aquest buit a la dificultat d'atorgar una cronologia concreta a la ceràmica ibèrica, que presenta poques diferències morfològiques en el decurs del temps. Per una altra banda, les importacions –el millor element de datació– són molt escadusseres. Aquestes circumstàncies continuen sent avui en dia una realitat, però les dades procedents de l'excavació recent del poblament del Castellot de la Roca Roja (Benifallet), i el reestudi d'una sèrie de jaciments del curs inferior de l'Ebre, permeten començar a matisar aquest buit en la investigació.

Fins fa relativament poc temps, a les àrees interiors del territori d'estudi només es disposava per a aquesta època de les dades d'excavació del jaciment del Coll del Moro de la Serra d'Almos, fet que contrasta amb la relativa riquesa de dades a les boques del riu. Efectivament, en una zona molt reduïda es documenten tres necròpolis: l'Oriola (Esteve, 1974), Mas de Mussols i Mianes (Maluquer, 1987; Esteve, 1999). L'absència de dades a l'interior de la nostra zona també contrasta amb la significativa documentació respecte a l'ibèric antic existent a les comarques de la Terra Alta i del Matarranya, amb jaciments com el Coll del Moro (Gandesa) (Rafel, 1992), Tossal Redó (Calaceit), la Gessera (Caseres), Sant Cristòfol (Maçalió), els Castellans (Calaceit) (Sanmartí, Padró, 1976-78), el Tossal del Moro (Pinyeres) (Arteaga, Padró, Sanmartí, 1990) i recentment el

Tossal Muntanyès (Valdeltormo) (Moret, 2001), tot i que en la major part dels casos el seu coneixement encara és molt superficial (Sanmartí, 1975a).

Es podria pensar que aquest baix percentatge de jaciments datables entre el segle VI i el segle V en el curs inferior de l'Ebre és en part conseqüència d'una manca de prospecció. Però els resultats de les excavacions recents en el poblat del Castellot de la Roca Roja suggereixen que, en jaciments on es produeix una llarga ocupació, la raó és, sovint, que aquests nivells estan ocults –i en gran part destruïts– pels de l'ibèric ple. De fet, abans d'aquests treballs d'excavació només es coneixien restes d'estructures adscribibles a l'ibèric antic en jaciments sense continuïtat d'ocupació, com és el Coll del Moro de la Serra d'Almos.

Actualment, gràcies a diversos treballs relativament recents (Diloli, 1997; Noguera 1998b; 1999b; Esteve 1999; Cela, Noguera, Rovira, 1999; Belarte, Noguera, Sanmartí, en premsa; 2002) i a la revisió de la documentació disponible, es pot assegurar que els següents jaciments han tingut un moment d'ocupació entre el 550 i el 450 (mapa 23):

Necròpolis dels Castellons [13], Flix
Castellons [14], Flix
Coll del Moro de la Serra d'Almos [55], Tivissa
Coll Alt [56], Tivissa
Lo Toll [88], Benifallet
Castellot de la Roca Roja [94], Benifallet
Tossals [114], Aldover
Necròpolis de Mianes [124], Amposta
Barranc d'en Fabra [129], Amposta
Necròpolis de Mas de Mussols [136], l'Aldea
Necròpolis de l'Oriola [144], Amposta

Però també tenim documentació d'altres jaciments, que, sense proporcionar elements del segle VI, tenen materials datables del segle V, tot i que habitualment ja són de finals d'aquesta centúria. Es tracta del Barranc de Mosselló 2 [10], les Planetes [112], les Valletes [115], Mas Roig [127] o el Castell d'Amposta [132]. Tractarem tots aquests jaciments de forma acurada a l'apartat corresponent a l'ibèric ple, però aprofitem per insistir en la dificultat per separar l'evolució del poblament en períodes i fases poc

flexibles, i que només responen a la nostra necessitat de dividir el passat en compartiments.

Igualment, és més que probable que, sota els nivells d'alguns hàbitats de l'ibèric ple on també s'ha documentat ocupació durant el primer ferro, s'amaguin restes corresponents a l'ibèric antic, les quals només podran ser documentades després d'una excavació arqueològica. És potser el cas dels jaciments de Forn Teuler [28], Turó de l'Audi [86], El Martorell [90], l'Assut³⁹ [101] o la Punta de Plana de la Móra [110].

6.4.2 La documentació arqueològica

6.4.2.1 Les necròpolis

6.4.2.1.1 Necròpolis dels Castellons [13]. Flix

Malauradament, coneixem molt poc de l'extraordinària documentació que ha proporcionat aquesta necròpolis, ja que encara roman inèdita. Pel que fa a l'ibèric antic, que representa el moment final d'aquest jaciment, només podem confirmar la presència d'elements de ferro, però en poca quantitat i en un estat molt fragmentari⁴⁰. En el conjunt, amb més de 100 enterraments, es van documentar una dotzena d'urnes realitzades a torn, amb una pasta molt porosa i lleugera, amb decoració pintada geomètrica. La majoria eren urnes de tancament hermètic, però almenys tres no eren urnes d'orelletes, sinó formes amb la vora exvasada i la nansa geminada.

Aquestes característiques, suggereixen un moment arcaic dintre de l'ibèric antic, quan el ritual d'incineració en urna encara no està totalment uniformitzat i es realitzen

---

³⁹ En el cas d'aquest jaciment, és molt significatiu l'existència de molins de granit, del tipus denominat barquiforme, aprofitats com a carreus en el parament del sistema defensiu (lám. 125, 3), la qual cosa fa pensar que abans de la seva construcció el turó ja era habitat. De moment, però, és impossible assegurar si aquest material prové d'una fase datable de l'ibèric ple, antic, o bé del segle VII, coetània de les àmfores fenícies que s'hi han documentat. Recentment, els autors de les excavacions ja han identificat estructures constructives anteriors a l'ibèric ple (Equip Assut, 2005, 658).

⁴⁰ Comunicació personal del Sr. J. Mª Bagés.

enterraments en urnes de tipologies diverses, com és el cas de la necròpolis de Mas de Mussols, en una cronologia de la segona meitat del segle VI.

En el poblat contigu dels Castellons [14], a uns 500 metres, estratigràficament encara s'ha documentat una datació de l'ibèric antic. Però, com veurem més endavant, hi ha materials superficials que suggereixen una datació dels segles VI i V.

6.4.2.1.2 Mianes [124]. Amposta

El que coneixem de les fases corresponents als segles VI i V d'aquest nucli només fa referència a la seva necròpolis, ja que el poblat, documentat arqueològicament gràcies a prospeccions i excavacions d'urgència, només ha proporcionat evidències dels segles IV i III, amb una reocupació en època romana.

El ritual d'enterrament es basa en la deposició de les cendres en una urna ceràmica, enterrada en un clot poc profund, pel que sembla sense cap tipus de senyalització, i amb un aixovar d'acompanyament relativament pobre (Maluquer, 1987).

La datació més antiga, de finals del segle VI, la proporcionen els materials metàl·lics, ja que les ceràmiques, totes a torn i majoritàriament d'orelletes, no permeten precisar tant la cronologia. Així, aquesta datació es basa en les fíbules, amb ressort d'eix i peu elevat amb botó terminal, i una sivella de cinturó d'un sol garfi i sense decoració (Munilla, 1987). Cal destacar la presència d'abundants penjolls de bronze, amb representacions d'animals, bàsicament coloms i boccs, i l'absència de ceràmiques importades. F. Mayoral (1992b) proposa una datació entre el 550 i el 500, mentre que G. Munilla (1991) suggereix perllongar la seva cronologia fins inicis del segle IV. La publicació de material inèdit (Esteve, 1999), en concret una falcata damasquinada (Moret, 2002b, 114), ha permès allargar la seva cronologia fins a mitjans del segle IV.

6.4.2.1.3 Mas de Mussols [136]. l'Aldea

De les tres necròpolis d'incineració documentades a les boques de l'Ebre, la necròpolis de Mas de Mussols és la que presenta la cronologia més antiga, compresa entre el darrer quart del segle VI i inicis del segle V (Maluquer, 1987). El material

procedeix d'uns 70 enterraments⁴¹, amb urnes de tancament hermètic sovint pintades amb bandes o cercles concèntrics.

Però la datació més recent també podria allargar-se sensiblement, ja que en el Museu Comarcal del Montsià es conserva un petit conjunt de vernissos negres, alguns amb senyals evidents d'haver estat sotmès a l'acció del foc, amb indicació de procedir de la necròpolis⁴², de manera que la seva fase final es podria fer arribar fins l'ibèric ple, com veurem més endavant.

En tot cas, la datació antiga, que és la que ens interessa en aquest apartat, ens la proporcionen un conjunt de materials d'importació. Es tracta d'una ampolla i un vas gris, fenicis, i un *aryballos* corinti. A més, algunes peces indígenes imiten prototipus forans. El material a mà és escàs, aproximadament un 4% del total, i habitualment formava part d'ofrenes.

Per últim, E. Sanmartí (1973, 233) menciona l'existència d'un peu d'una copa jònica B2 procedent de la tomba 4, datable entre el segon i el tercer quart del segle VI, que hem pogut documentar en el fons del Museu Comarcal del Montsià (lám. 78, 5).

6.4.2.1.4 L'Oriola [144]. Amposta

De la necròpolis de l'Oriola, només coneixem l'existència d'unes 30 urnes d'incineració (Esteve, 1974), però és quasi segur que s'estenia sobre una gran superfície. Per tant, és de suposar que hi havia molts més enterraments, actualment destruïts per la intensa activitat agrícola.

La seva cronologia se situa entre mitjans del segle VI fins al darrer quart del segle V, a partir del material metàl·lic (Munilla, 1987). No hi ha constància de cap ceràmica de importació, a l'igual que a la necròpolis de Mianes, tot i que sorprèn la seva absència.

La major part de les incineracions es van dipositar dins d'urnes de tancament hermètic, mentre que una petita part ho van ser dins d'urnes amb la vora exvasada, en forma de coll de cigne. Quant al material metàl·lic, són abundants els objectes de ferro,

---

⁴¹ Disset urnes, excavades per F. Esteve, i cinquanta-tres per J. Maluquer, però sembla que hi havia moltes més.

⁴² De fet, el mateix F. Esteve (1999, 57) descriu alguns exemplars exhumats de la necròpolis, que podrien ser els mateixos que es conserven en el museu.

bàsicament armament (espases, *soliferrea...*), i els objectes de bronze, formant part d'objectes d'ornament personal (fíbules, braçalets, penjolls...).

6.4.2.2 Els hàbitats

6.4.2.2.1 Castellons [14]. Flix

L'assentament està situat en el revolt del meandre de Flix, sobre un turó circular, delimitat al nord pel penya-segat excavat per l'acció erosiva del riu, a 75 metres d'alçada d'aquest (làm. 112, 3).

L'ocupació dels Castellons durant l'ibèric antic es basa en una sèrie d'indicis. Així, per una banda, sabem que a la necròpolis immediata hi ha urnes a torn de l'ibèric antic, algunes d'elles de tancament hermètic, ja comentades. Per altra banda, una part del material recuperat en prospecció, té unes característiques que es poden relacionar amb materials identificats en les fases arcaïques d'altres assentaments. És el cas de vores d'àmfora ibèrica, particularment altes (làm. 8, 11 i 12), que recorden les antigues àmfors fenícies de la sèrie 10; un fragment d'àmfora ibèrica amb arrencament de nansa que conserva la característica carena a l'espatlla, pròpia de les àmfors fenícies (làm. 8, 9); un fragment de paret de tenalla amb arrencament de nansa bífida i restes de pintura amb bandes paral·leles que recorda les tenalles documentades a les fases finals del Barranc de Gàfols o del Coll del Moro de la Serra d'Almos (làm. 8, 10); o un fragment de morter ibèric amb les característiques anelles concèntriques (làm. 8, 13), amb un paral·lel en els estrats de finals del segle VI en el Castellot de la Roca Roja (làm. 70, 3)⁴³.

6.4.2.2.2 Coll del Moro de la Serra d'Almos [55]. Tivissa

Aquest jaciment es data entre finals del segle VI i principis del V (Vilaseca, 1953b). Tot i ser un punt de referència constant en la bibliografia arqueològica, distava

---

⁴³ L'inici de les excavacions en aquest assentament ja ha identificat importacions ceràmiques, en concret, un fragment de nansa d'una *kylix* àtica de la segona meitat del segle VI (Genera *et alii* 2005b, 648).

molt de ser ben conegut. Per aquest motiu es van reestudiar els materials dipositats en el Museu Comarcal de Reus (Cela, Noguera, Rovira, 1999). L'interès d'aquest jaciment rau en el fet que presenta un conjunt de materials ben conservat i cronològicament homogeni, circumstància excepcional en aquesta zona, per la qual cosa serà analitzat amb més deteniment. Per una altra banda, estudiarem conjuntament el poblat i l'enterrament, ja que, com tot seguit veurem, per les seves mateixes característiques es fa difícil separar-los.

Així, a l'extrem est del poblat es va localitzar un enterrament poc habitual, un túmul col·locat sobre les ruïnes de dos petits recintes (làm. 115, 4). A l'interior es va trobar un esquelet humà, envoltat d'ofrenes, i pel que sembla, amb senyals evidents d'haver sofert una cremació parcial. Dintre del túmul es van diferenciar una sèrie de nivells successius⁴⁴.

Pel que fa a la interpretació general del conjunt, el jaciment del Coll del Moro de la Serra d'Almos és de difícil classificació en el context protohistòric ibèric, no només per les peculiars característiques del túmul, sinó també per la planta del poblat.

Segons Vilaseca (1953b, 24), els recintes documentats, consistents en una sèrie de petits compartiments rectangulars de 2 m², no delimitaven habitatges, sinó que més aviat podrien ser dipòsits o magatzems situats sota les veritables vivendes del poblat (làm. 89B). És evident que tenen una superfície massa reduïda per considerar-les habitacions. Una hipòtesi més versemblant fora considerar que aquests espais són en realitat contraforts o reforços, per tal de salvar el fort pendent on està situat el poblat.

En qualsevol cas, no hi ha dubte que el poblat s'estenia pel vessant sud, tal com hem pogut comprovar durant una recent visita, i per les afirmacions en aquest sentit del mateix Vilaseca (1953b, 25).

El fet que el túmul amortitzi les estructures del poblat, la riquesa de les troballes, i la raresa del ritual funerari, suggereixen que estem davant d'un cas excepcional en la idiosincràsia ibèrica de finals del segle VI, i, pel mateix motiu, difícil d'explicar. En qualsevol cas, el material exogen (bronzes, ferro, pasta de vidre, ambre, ceràmica àtica...), evidencia que els contactes comercials amb la costa no s'havien trencat, però el protagonisme fenici havia minvat molt, mentre que el pes del comerç grec començava a fer-se notar.

---

⁴⁴ Pels problemes estratigràfics i d'interpretació que presenta l'excavació d'aquest jaciment, vejis Cela, Noguera, Rovira, 1999, 107-109.

Els materials procedents d'aquest jaciment es poden diferenciar en quatre grups en base al seu origen:

- Els procedents de les prospeccions desenvolupades durant la campanya de 1988 a la Ribera d'Ebre i Baix Ebre (Alaminos *et alii*, 1991) (l'àm. 39).
- Els procedents de les remocions prèvies a l'actuació de S. Vilaseca, portades a terme per aficionats locals a la zona sud-est del túmul funerari (l'àm. 43).
- Els materials, escassos, molt fragmentaris i difícils de contextualitzar, de les excavacions de Vilaseca a la zona del poblat. Cal destacar una vora d'urna d'orelletes (l'àm. 41, 6); una vora d'una tenalla amb la forma de coll de cigne (l'àm. 41, 7); una fíbula de bronze de doble ressort (l'àm. 45, 13), datada al voltant del 500 (Ruiz Zapatero, 1985); i dues tiges, també de bronze (Vilaseca 1953b, 24 i 25, fig. 6).
- Per últim, els materials procedents de l'excavació del túmul (làms. 31-33), que constitueixen el lot més nombrós i significatiu.

En aquest estudi, analitzarem conjuntament la ceràmica a mà, la ceràmica a torn i els metalls, independentment de la seva procedència. Finalment, l'aixovar funerari sembla que es completava amb altres objectes, com destrals de basalt, ambre, un ullal de porc senglar, fusaioles i *pondera* (l'àm. 40, 9-12).

Ceràmica a mà

Entre les formes d'emmagatzematge predominen les olles de perfil en essa, decorades amb cordons a l'estrangulament del coll, i amb les vores exvasades (l'àm. 43, 7 i 8; l'àm. 40, 3, 6 i 8). Potser la peça més interessant és un vas amb una característica decoració plàstica de cordons aplicats al coll i a la base (l'àm. 43, 9) amb paral·lels exactes a la Gessera (Bosch Gimpera, 1913-14a, 830, fig. 59), i amb un fragment aparegut en un context estratigràfic de finals del segle VI en el Castellot de la Roca Roja (l'àm. 70, 1), però sobretot a l'enterrament secundari de la cista del Mas de Flandí (Bosch Gimpera, 1915-20, 651, fig. 484; Sanmartí, Padró, 1976-1978, 169). Aquest tipus d'estructures adossades es daten entre el 650 i el 550/525 a la necròpolis del Coll del Moro de Gandesa (Rafel, 1995, 52). En aquest enterrament primari es va col·locar una urna a torn, semblant a vasos de la necròpolis del Mas de Mussols, datats a la segona meitat del segle VI, o a urnes del Barranc de Gàfols (l'àm. 47, 1-3), de mitjans del segle

VI. Per tant, si datem la peça a torn del túmul primari del Mas de Flandí cap al 550, i l'enterrament afegit és, evidentment, posterior, creiem que aquests vasos a mà amb decoració plàstica de cordons poden ser datats en el darrer quart del segle VI.

Una altra de les peces, amb trets característics i diferenciadors, és un vaset bitroncocònic amb una única nansa i decoració de petits botons aplicats (làm. 40, 5), que té paral·lels exactes a la necròpolis del Coll del Moro de Gandesa i en altres jaciments del Baix Aragó, com per exemple a la Gessera (Bosch Gimpera, 1913-14a, 835, fig. 72). El material a mà procedent de les prospeccions (làm. 39, 11-14), és perfectament coherent amb els materials exhumats per Vilaseca.

Per últim, una tapadora, amb l'agafador buit i decoració acanalada formant motius geomètrics, reflecteix un tipus habitual en el curs inferior de l'Ebre en el segle VI, ja que existeixen exemplars similars en el poblat del Puig Roig (Genera, 1995), a Sant Cristòfol de Maçalió (Bosch Gimpera, 1915-20, 646, fig. 465), la Gessera (Bosch Gimpera, 1913-14a, 835, fig. 72), o al recentment excavat del Turó del Calvari, a Vilalba dels Arcs (Bea, Diloli, Vilaseca, 2002, 82).

Ceràmica a torn

Entre el material exhumat per Vilaseca només hi ha una peça d'importació: una copa àtica de vernís negre del tipus C, de peu alt i llavi còncau (làm. 42, 1), datable entre finals del segle VI i principis del segle V. La petita, però significativa, evolució d'aquesta forma ceràmica (Sparkes, Talcott, 1970, 91, làm. 19, núm. 405) suggereix que podria pertànyer al canvi de segle.

Pel que fa a la ceràmica ibèrica a torn, cal destacar que, habitualment, i a excepció del material amfòric, presenta una decoració geomètrica lineal, característica dels segles VI i V. Cal ressaltar una gran plàtera (làm. 43, 1), una gerra *oinochoe*⁴⁵ (làm. 43, 2), i una tenalla pithoïde (làm. 43, 3). Aquesta darrera forma està relacionada amb les tenalles pithoïdes de dues nanses bífides, documentades en contextos de primera meitat o mitjans del segle VI, que imiten directament els prototipus fenicis. Ens referim als exemplars del Barranc de Gàfols (làm. 47, 6 i 7), així com als exemplars procedents de Sant Cristòfol de Maçalió, o del sepulcre 13 de Mas Flandí de Calaceit (Sanmartí, Padró, 1976-1978,

---

⁴⁵ Publicada per Vilaseca com una peça feta a mà, realment és una peça a torn.

164). Només a partir de la segona meitat del segle VI, o inicis del segle V, documentem les tenalles pithoïdes de quatre nanses bífides oposades dos a dos: són un fragment de vora de la Gessera (Sanmartí, Padró, 1976-78, 166) i l'exemplar de Coll del Moro de Serra d'Almos.

Quant a les àmfores, es tracta d'exemplars ibèrics antics (làm. 42, 2 i 3), inspirats en les Vuillemot R1⁴⁶, tot i que la carena ja no és tan marcada com en els exemplars de primera meitat del segle VI (Sanmartí, Bruguera, Miñarro, 2004) documentats al jaciment de Barranc de Gàfols, Alt de Benimaquia o Los Almadenes (Asensio *et alii*, 2000; Gómez, Guerin, 1995; Sala, López, 2000). També apareixen tenalles amb vora exvasada del tipus 'coll de cigne', sense nanses (làm. 41, 3). Aquest és l'envàs d'emmagatzematge més abundant a partir de segona meitat del segle VI fins a mitjan segle V. Aquesta forma apareix en ocasions com a urna cinerària, com en el cas de la necròpolis de Mianes (Maluquer, 1987), on està clarament en minoria respecte a les urnes d'orelletes. Per últim, apareix una variant de l'anterior, la tenalla amb broc inferior (làm. 41, 4 i 5). Els exemplars més antics coneguts a la zona són els del Coll Alt [56], a Tivissa (Barberà, Sanmartí, 1976-78), i els del Castellot de la Roca Roja [94], a Benifallet (làm. 70, 15), datables cap a finals del segle VI i inicis del segle V, i el broc de Tossal del Moro de Pinyeres (Arteaga, Padró, Sanmartí, 1990), datable en el segle V.

Pel que fa a la vaixella, menys abundant, cal destacar un plat de vora exvasada i peu anular còncav (làm. 41, 2). És una forma de vaixella abundant durant l'ibèric antic en els jaciments de l'Ebre. També cal afegir un fragment de vora i nansa bífida d'una gerra *oinochoe* (làm. 41, 1), paral·lelitzable a un exemplar del Barranc de Gàfols (làm. 48, 12), tot i que el cos és lleugerament més estret. Aquesta forma està en relació directa amb els models fenicis arcaics de vernís roig de la costa andalusa.

La ceràmica ibèrica a torn recuperada en prospecció (làm. 39), és coherent amb la descrita fins ara, però hi ha una peça d'importació que cal comentar. Es tracta d'un morter (làm. 39, 2), definit anteriorment com a púnic (Alaminos *et alii*, 1991, 171, fig. 9), però que potser caldria pensar en una filiació grega, ja que és molt similar als morters

---

⁴⁶ En aquest sentit, cal dir que aquesta àmfora va ser catalogada en un estudi anterior com a àmfora punicoebusitana (Ramon, 1991, 102, fig. 19), però l'autor ja considerava la possibilitat que es tractés d'una producció ibèrica dels segles VI i V. Per últim, remarcar la similitud de l'àmfora de la figura 2 amb les T.10.2.2.1 (Ramon, 1995, 232, fig. 419), àmfores fenícies de finals del segle VI, i de l'àmfora de la figura 3 amb l'àmfora ibèrica arcaica trobada a la tomba 93 de la necròpolis Martí d'Empúries, datada entre el 525-500 (Almagro, 1953).

amb el "llavi de collaret" trobats a l'àgora d'Atenes amb idèntica cronologia (Sparkes, Talcott, 1970, 222, làm. 90, 16). Aquests darrers, fabricats amb motlle, van ser produïts des de la primera meitat del segle VI fins al tercer quart del segle V, sense gaires canvis morfològics. Possiblement les característiques del nostre exemplar, sense vessador ni agafador, suggereixen que es tracta d'un morter del segle VI⁴⁷. Una evolució ibèrica d'aquest tipus es va recuperar en el poblat del Barranc del Moselló, a Flix (Sanz, 1978, 60, fig. 16), en una cronologia aproximada del segle V.

Els objectes metàl·lics

El material d'argent és molt escàs. Consisteix en una peça paral·lelepípede incompleta (làm. 45, 15), probablement l'extrem d'un lingot, i una arracada, amb forma de creixent, i buida interiorment (làm. 39, 16).

El material de bronze és molt més abundant, com una sivella de cinturó amb tres garfis (làm. 44, 3), similar a les aparegudes a les necròpolis de les boques de l'Ebre (tomba 10 de Mas de Mussols, i tombes 26, 35 i 44 de Mianes); una punta de sageta plana (làm. 44, 5); un braçalet filiforme (làm. 44, 2) amb paral·lels a les necròpolis del Molar (Vilaseca, 1943), i Mas de Mussols (Maluquer, 1984, 56, fig. 21); tretze elements helicoïdals; una quarantena de petits segments (làm. 45, 1); part d'un collaret format per vint-i-nou minúscules denes cilíndriques; fragments de tiges; un conjunt ornamental (làm. 44, 1), format per tres tires de penjolls unides a una anella, que molt probablement anava associat a un torques, formant un collar com el de Mas de Mussols (Maluquer, 1984, 54-55, fig. 20); un penjoll triangular laminar (làm. 45, 2); un segment de cadeneta (làm. 45, 3); vint-i-dues petites anelles (làm. 45, 4 a 7); dues anelles mitjaneres (làm. 45, 8 i 9), tres anelles de secció laminar (làm. 45, 10 a 12); una petita fíbula de doble ressort (làm. 45, 14), probablement una placa-fíbula com les de les necròpolis de Mas de Mussols (Maluquer, 1984, 51, fig. 17); petits fragments acintats (làm. 45, 18); anelles, i un penjoll anular amb apèndix esferoïdal i ganxet de suspensió del mateix material (làm. 45, 19).

---

⁴⁷ Tot i que en aquest paral·lel concret es tracta de peces de filiació coríntia, cal dir que la pasta del morter del Coll del Moro de la Serra d'Almos no recorda en absolut les pastes corínties, però morters del mateix tipus van ser produïts en altres enclaus grecs, com per exemple a *Massalia*.

És important senyalar l'absència de fíbules de ressort bilateral i peu alt, presents, en canvi, en les tombes més recents d'algunes de les necròpolis del baix Ebre (Maluquer, 1987).

Potser la peça més interessant del conjunt és un bol de bronze (làm. 46, 4) amb una decoració geomètrica complexa, incisa mitjançant un punxó. Correspon al grup d'elements metàl·lics d'influència etrusca de l'horitzó antic de les necròpolis ibèriques, amb una cronologia entre el 660-475 (Munilla, 1991, 136-137, fig. 11). Va ser elaborat mitjançant una xapa, la qual cosa implica un treball mecànic del metall, estirant el bronze per laminar-lo i corbar-lo, probablement amb l'ajut d'algun aparell metal·lúrgic giratori, un tret que denota cert grau de desenvolupament tècnic per part de l'artesà. Es tracta d'un objecte força excepcional, i la seva dificultat d'elaboració permet suposar una producció exògena, força anterior al moment de l'amortització.

El material de ferro consisteix en destrals (làm. 46, 1 i 2), i restes de les seves abraçadores (làm. 46, 3), bàsicament estris per al treball de la fusta o el camp. També dos fragments laminars, atribuïts a un possible ganivet de ferro, de tipus indeterminat (Vilaseca, 1953b, 44, figura 12; núm. 32).

6.4.2.2.3 Coll Alt [56]. Tivissa

El material recollit en prospecció va permetre definir una fase de l'ibèric antic al jaciment del Coll Alt (Barberà, Sanmartí, 1976-78). Així, es van documentar una sèrie de fragments ceràmics atribuïbles a aquest període, en concret tres fragments de nanses bífides de doble tendó, una vora d'àmfora que imita prototipus fenicis, i, per últim, un fragment de paret amb un broc en la part inferior de la panxa (Barberà, Sanmartí 1976-78, fig. 2, núms. 3, 5 i 6 i fig. 4, núms. 3 i 4), del qual existeixen dos exemplars sencers en el veí jaciment del Coll del Moro de la Serra d'Almos (làm. 41, 4 i 5). Prospeccions i estudis posteriors (Noguera 1998a; 1998b) van confirmar aquesta caracterització, amb la identificació de nanses d'àmfora fenícia (làm. 33, 23), i material a mà adscriuible a aquest moment cronològic, com bases planes (làm. 33, 26), vores exvasades (làm. 33, 21-22 i 27-29), i agafadors buits de tapadora (làm. 33, 24).

D'aquesta manera, i a falta d'una excavació que ho confirmi, sembla que cal datar aquest nucli en un moment indeterminat entre finals del segle VII i la segona meitat del segle VI, o fins i tot d'inicis del segle V.

6.4.2.2.4 Lo Toll [88]. Benifallet

Aquest jaciment va ser descrit per primera vegada per J. Diloli (1997). La seva localització és estratègica, ja que està situat sobre un turó, al costat d'un barranc que es dirigeix a la Terra Alta des del riu Ebre. Aquesta disposició, i les seves reduïdes dimensions, suggereixen que es tracta d'un petit jaciment amb unes funcions relacionades amb el control d'aquesta via de pas.

El material de prospecció ha proporcionat un lot de materials poc habitual. La major part correspon a ceràmica a mà, característica de la primera edat del ferro, amb vores exvasades, bases planes i decoració de cordons, sense gaire precisió cronològica. Però aproximadament un terç del material correspon a ceràmica a torn, en la seva major part fragments d'àmfores que imiten prototipus fenicis, mentre que només va aparèixer un fragment informe, que es pot adscriure a la producció característica del segle VII de la zona del cercle de l'estret de Gibraltar. Els pocs fragments amb forma permeten datar aquest jaciment en ple segle VI, ja que apareixen imitacions d'àmfores i *pithoi* fenicis (làm. 55, 25), alguns amb restes de pintura (làm. 55, 20). Però també apareixen peces que es documentaran durant molts anys en el repertori ibèric, però amb trets arcaics, com la gerra amb nanses horitzontals de doble tendó, llavi pla exvasat i amb una lleugera motllura sota la vora que recorda el prototipus fenici (làm. 55, 26). Però potser el fragment més emblemàtic és un fragment de carena de l'esquena amb arrencament de nansa d'una àmfora que, sens dubte, segueix un cànon grec (làm. 55, 24). La seva pasta, lleugera, de color vermell clar, i amb nòduls de color vermell fosc, és difícil d'atribuir a un origen determinat, però per les seves característiques formals ens inclinem a adscriure-la a una producció coríntia del segle VI. La presència d'àmfores gregues en el curs inferior de l'Ebre és quasi nul·la, ja que només coneixem un altre exemplar, del segle V, una vora d'àmfora massaliota del tipus Py 3/5, recuperada en els nivells superficials del Castellot de la Roca Roja (làm. 64, 8).

En definitiva, el material ceràmic present en aquest jaciment configura un conjunt emmarcable entre la segona meitat del segle VI i la primera meitat del segle V.

6.4.2.2.5 Castellot de la Roca Roja [94]. Benifallet

Les excavacions en aquest poblat ibèric, repeses des de l'any 1998, i aturades des de l'any 2002 (Belarte, Noguera, Sanmartí, 2002; Belarte, Noguera, Sanmartí, en premsa), han permès identificar un nivell d'hàbitat anterior a la construcció de les cases rectangulars amb sòcol de pedra actualment visibles, i segurament anterior a la construcció del sistema defensiu⁴⁸. Es tracta d'estructures negatives constituïdes per retalls artificials a la roca, d'una profunditat de quasi un metre, que van ser reblides (UE 3054, 3060, 3064 i 3072), i posteriorment cobertes per estructures més tardanes (làm. 98, A). Entre el rebliment van ser recuperats fragments ceràmics de finals del segle VI i principis del segle V, els quals constitueixen un conjunt similar al documentat en el Coll del Moro de la Serra d'Almos. La ceràmica a torn és de factura ibèrica antiga, amb una proporció elevada respecte al material fet a mà, i, a més, el pes quantitatiu dels materials d'importació és molt reduït (1% del nombre de fragments; 3% del nombre d'individus, no ponderat).

Pel que a les ceràmiques indígenes, només és representada la ceràmica ibèrica a torn (85% dels fragments), i la ceràmica a mà (15%), amb total absència de la ceràmica grisa i de la ceràmica de cuina a torn. Un nombre important de les ceràmiques a torn oxidades tenen decoració pintada geomètrica, ben conservada. Quant a la composició del conjunt de vasos ibèrics, des del punt de vista funcional, el tipus més corrent són els vasos d'emmagatzematge (40%), seguits per les àmfores i ceràmiques de cuina (l'un i l'altre 21%) i la vaixel·la (18%).

Quant a les peces a mà, en algun cas (làm. 70, 1) recorden tant la forma com la decoració de peces documentades en el Coll del Moro (Tivissa), i en el Mas de Flandí (Calaceit), a finals del segle VI. Entre el material a torn, normalment amb una pasta que presenta una bona cocció, també apareixen les característiques gerres amb broc inferior (làm. 70, 15), vores de coll de cigne (làm. 70, 12 i 16), plats (làm. 70, 8 i 12), morters (làm. 70, 3), i urnes d'orelletes (làm. 70, 7). Si aquest material no fos prou definidor, en el mateix context estratigràfic va aparèixer un fragment de base d'una copa B2, amb una datació del segle VI (làm. 70, 9). El lloc de producció d'aquesta peça no pot ser determinat amb precisió, però és probable una procedència de la Grècia de l'Est. Durant

---

⁴⁸ L'anàlisi detallada d'aquest poblat es realitzarà en l'apartat corresponent a l'ibèric ple.

la darrera campanya de 2002 es va documentar en els nivells arcaics del sector 9 de la zona 3 una vora de la mateixa producció (làm. 66, 12).

Quant a les importacions amfòriques, en aquesta fase són representades per tres fragments d'àmfora púnica del Cercle de l'Estret de Gibraltar, i per dos fragments corresponents a una producció incerta, tal vegada púnica centremediterrània.

Entre els materials importats arcaics recuperats en nivells superficials, cal destacar un fragment de la part superior de la tija d'una copa àtica del tipus C de Bloesch, i que possiblement cal datar vers 500 (làm. 65, 2), i un fragment de vora d'àmfora massaliota del tipus Py 3/5, datable entre el 475 i el 400 (làm. 64, 8).

La presència de materials indígenes arcaics, acompanyats d'importacions, en una cronologia antiga, ja havia estat avançada, gràcies al material recuperat en els sondejos realitzats en aquest mateix jaciment durant l'any 1974 (Izquierdo, Gimeno, 1991), i reestudiat posteriorment (Noguera, 1999b).

Així, en el sondeig 1⁴⁹, entre un conjunt de materials sense context estratigràfic clar, va aparèixer una altra vora d'una copa jònia B2 (làm. 62, 15).

En els nivells inferiors del sondeig 3⁵⁰, es van recuperar nombrosos fragments informes de ceràmica ibèrica pintada (làm. 63, 8), un fragment de paret amb el vessador d'un vas amb broc inferior (làm. 63, 9), i un fragment de peu d'una *kylix* de peu alt (làm. 63, 10), probablement una *Akrocup*, del segle V.

Per últim, el nivell 3 del sondeig 2⁵¹, va proporcionar un fragment de vora de tapadora de ceràmica a mà, diversos fragments d'àmfora ibèrica, i, el que és més interessant, dues peces que s'han pogut reconstruir amb tot el seu perfil (làm. 63, 14-15). Es tracta d'una urna d'orelletes de perfil esfèric i nanses geminades, amb la seva tapadora (amb els apèndix sense perforar) i d'una gerra de cos globular, vora exvasada, i coll estrangulat troncocònic amb una motllura. La decoració en totes dues peces respon a un mateix patró, amb bandes de diferent gruix, i cercles i semicercles concèntrics, situats en la meitat superior dels vasos. No hi ha constància de restes incinerades en el seu interior, per tant hem de suposar que es tracta de material domèstic, no funerari. Però responen a les mateixes característiques formals i decoratives que les urnes recuperades a

---

⁴⁹ Situat en el sector 11 de la zona 3.

⁵⁰ Aquest sondeig es va realitzar a l'interior d'una estructura rectangular, que si bé no forma part de la muralla, sí que s'adossa a aquesta pel seu extrem septentrional (làm. 96), de manera que constitueixen un *terminus ante quem* per tal de datar el sistema defensiu.

⁵¹ Situat entre el carrer 100 i els sectors 11 i 13 de la zona 3.

les necròpolis de la Solivella (Fletcher, 1965, 33, fig. 16, 14; 38, fig. 20), Mianes (Maluquer, 1987) o l'Oriola (Esteve, 1974), totes elles de la primera meitat del segle V.

Durant la restauració del vas corresponent a la figura 14 (làm. 63), no va ser possible assegurar l'existència de nanses, però en qualsevol cas sembla respondre a l'expansió d'un tipus documentat en el segle VII a la baixa Andalusia, mentre que en el segle VI és més freqüent en àrees perifèriques: alta Andalusia (Toya), sud-est (el Oral) (Abad, Sala, 1993, 212, fig. 161), o el Llevant (la Solivella). L'evolució d'aquesta forma passa de tendència esfèrica a bicònica, de bases amb peu marcat, a bases còncaues sense peu.

En definitiva, podem concloure que aquestes peces provenen de nivells ibèrics antics, de finals del segle VI o de la primera meitat del segle V, com la resta del material abans descrit, procedent d'estrats arqueològics.

Quant a l'evolució urbanística i arquitectònica del jaciment en la seva fase arcaica, de moment és molt poca cosa el que podem dir.

Només es pot assegurar l'existència d'un hàbitat en aquest jaciment durant la segona meitat del segle VI en base a les estructures semiexcavades documentades. En una data anterior a finals del segle V es va dotar d'un potent sistema defensiu. El *terminus ante quem* per a la datació d'aquesta estructura ha estat establert definitivament per evidències estratigràfiques durant les darreres campanyes en els nivells inferiors dels recintes situats a l'interior de la torre⁵², que és l'estructura més antiga del sistema defensiu. També, com ja hem vist, en un recinte adossat a l'extrem septentrional de la muralla, es van recuperar materials de finals del segle V. Per últim, durant la campanya de l'any 2000, es va realitzar un sondeig contra el parament exterior de la muralla, per tal de datar-la. El farciment dels estrats arqueològics inferiors de la rasa de fonamentació, UE 4003 i UE 4005 (làm. 99), ha proporcionat molt poc material, quasi sempre informe i molt fragmentari. La peça més antiga correspon a un fragment informe de vernís negre àtic, presumiblement del segle IV. Només futures campanyes d'excavació podran determinar si aquest tram del sistema defensiu és un reforç amb una datació molt posterior.

---

⁵² Amb escassos fragments de vernís negre, molt mal conservats, datats a finals del segle V.

6.4.2.2.6 Tossals [114]. Aldover

El nucli protohistòric dels Tossals està situat sobre la plataforma fluvial al nord-oest de l'actual població d'Aldover. Es coneix l'existència d'estructures d'habitació, posades al descobert per actuacions clandestines, però la visita al jaciment no ha pogut determinar la seva ubicació. Uns sondejos d'urgència (Arbeloa 1986b), i el gran nombre de fragments ceràmics, en la seva major part corresponents a àmfores fenícies o imitacions, confirmen que estem davant d'un nucli antic.

En el Museu Comarcal del Montsià es conserva un lot ceràmic que, molt probablement, procedeix dels Tossals, tot i que només està etiquetat com a procedent d'Aldover.

Es tracta d'un conjunt format per grans gerres a mà, pràcticament senceres, de vora exvasada, fons pla, i decoració plàstica de cordons a l'estrangulació del coll (làm. 76, 10-12). El seu bon estat suggereix que van ser recuperades d'un estrat arqueològic molt potent i ben conservat. També hi ha un gran nombre de fragments de vores exvasades i fons plans, fets a mà, alguns amb decoració incisa (làm. 76, 2 i 5).

Però el lot més interessant el forma la ceràmica a torn, constituïda per nombrosos fragments que permeten reconstruir el terç superior d'àmfores fenícies (làm. 76, 7-9), fragments de carenes de l'esquena (làm. 76, 1 i 2), així com fragments de nanses (làm. 76, 3). Alguns d'aquests fragments sens dubte pertanyen a produccions que imiten prototipus fenicis. Per últim, hi ha un conjunt a torn, que per les seves característiques tècniques i formals no dubtem a qualificar com a propi de la ceràmica ibèrica antiga, ja que es tracta de fragments amb la pasta molt porosa, que embruta al tacte, i quan s'ha conservat, decorada amb bandes horitzontals de pintura vermellova. Entre les formes cal destacar un fragment que proporciona la forma quasi completa d'una tapadora de tancament hermètic (làm. 77, 4), un plat de vora exvasada (làm. 77, 5), i un fragment de vora que morfològicament imita els morters de tres peus fenicis (làm. 77, 6), desconeguts riu amunt, però relativament abundants al sud de la desembocadura de l'Ebre, com per exemple a la Moleta del Remei (Gracia, Munilla, 1993), i Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Alcanar) (Gracia, Garcia, 1999).

Gràcies a aquest material, es pot datar aquest jaciment entre el segle VII i la segona meitat del segle VI, en tot cas, no gaire més enllà d'inicis del segle V.

6.4.2.2.7 Barranc d'en Fabra [129]. Amposta

Malauradament aquest nucli només es coneix per una referència documentada en el fons del Museu Comarcal del Montsià, ja que la visita al jaciment no ha proporcionat resultats positius.

Com ja hem comentat durant el capítol dedicat a la primera edat del ferro, el conjunt ceràmic conservat és molt interessant. Dues terceres parts del material corresponen a fragments ceràmics a mà, i una tercera part són fragments a torn. D'aquest darrer, una part són ceràmiques estrictament fenícies, i una altra és una producció ibèrica.

Aquestes darreres ceràmiques responen sense cap mena de dubte a la producció autòctona del segle VI i gran part del V, amb la característica pasta molt porosa i lleugera, amb restes de decoració pintada geomètrica, en concret bandes horitzontals de color vermellós (lám. 79, 10-12), però malauradament no hi cap fragment amb forma.

6.4.3 Conclusions

Com hem comentat en el capítol anterior, des d'inicis del segle VI, l'arribada de materials fenicis al nord-est de la península ibèrica ha minvat extraordinàriament, però aquest comerç no ha desaparegut del tot, com s'ha suggerit freqüentment. Així, cal no oblidar que els centres fenicis del sud de la península ibèrica estan en un moment de reestructuració, i potser no cal parlar tant de crisi com d'un fenomen econòmic i social de gran envergadura. Cal recordar que el segle VI és el moment en què Cartago comença la seva influència en el mediterrani central i occidental i on els petits establiments fenicis són "substituïts" per nuclis de gran importància i més dependents d'aquesta metròpoli. De fet, la fi del segle VI i l'inici del segle V es caracteritzaran per un període de tensions i lluites entre grecs i cartaginesos, amb un punt àlgid en la batalla d'Alàlia en el 535.

Per una altra banda, a partir de la segona meitat del segle VI comencen a arribar productes grecs al curs inferior de l'Ebre, en una dinàmica comercial diferent a la de pocs anys abans, bàsicament d'origen sudpeninsular. Sens dubte, això és conseqüència de l'activitat grega, concretament massaliota i emporitana, en els golfs del Lleó i de Roses. Així, en el segon quart del segle VI s'han identificat els primers indicis de l'assentament arcaic focu de Sant Martí d'Empúries (Aquilué *et alii*, 2000, 28).

És interessant destacar la similitud dels conjunts ceràmics propis de finals del segle VI en el curs inferior de l'Ebre amb els documentats en el sud de França, amb copes jònies B2, àtiques de tipus C, morters, etc. Pel que fa al nord-est peninsular, la necròpolis indígena de la muralla NE d'Empúries i l'hàbitat arcaic de Sant Martí d'Empúries són els millors exemples d'aquest moment, ja que hi són presents quasi tots els materials d'importació que apareixen a la zona d'estudi.

Aquest horitzó d'importacions gregues de l'Ebre⁵³ té el seu paral·lel a l'àrea de la desembocadura del Roine, tot i que, en aquesta darrera, a una escala sensiblement superior, la qual cosa és lògica, atesa la proximitat de *Massalia*. El carregament del derelict de la Pointe Lequin 1A (Porquerolles, Hyères), mostra perfectament l'arribada d'aquests productes des d'orient a un port de redistribució com *Massalia*. Les copes B2 són absolutament majoritàries, però també contenia grans quantitats de copes Bloesch C, ceràmica àtica de figures negres, ceràmica grisa pseudojònia i morters (Long, Miró, Volpe, 1992, 221, fig. 37). Aquest derelict és una bona representació de les importacions que podem trobar en els jaciments de l'Ebre a finals del segle VI. Navilis com aquest feien arribar els productes que, un cop redistribuïts, trobem en els jaciments indígenes.

Ara bé, tot i que en aquests moments els materials grecs superen en nombre els materials fenopúnics, en general l'arribada d'aquests materials exògens al curs inferior de l'Ebre és molt baixa.

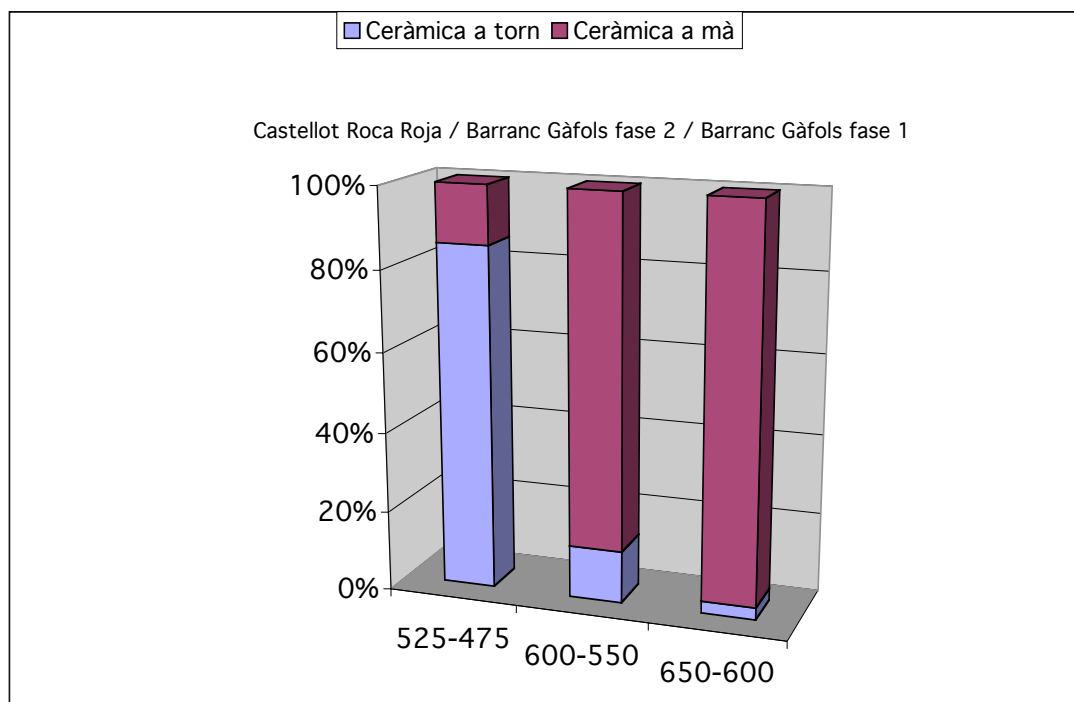
En tot cas, a partir de la segona meitat del segle VI són observables una sèrie de transformacions en la composició i origen del material moble, canvis que, de fet, tenen la seva arrel a les acaballes del període anterior, i que es poden resumir en els tres punts següents:

- En primer lloc, es pot copsar un augment ràpid i progressiu dels percentatges de ceràmica a torn respecte als percentatges de ceràmica a mà. Així, durant la segona meitat del segle VII, en la primera fase del jaciment del Barranc de Gàfols, només el 3% dels

---

⁵³ M. J. Pena (1989) proposa la relació del topònim que apareix a l'*Ora Marítima* d'Avié, *Tyrichae*, amb l'abundància del comerç fenici en el baix Ebre. Així, per a l'autora, aquest topònim vindria a dir, en grec, "la Tiria o la de los Tirios", i per tant seria un testimoni de la presència comercial fenícia en torn del primer quart del segle VI. Però, en qualsevol cas, aquesta referència del periple massaliota també indicaria que els grecs coneixien aquest territori durant el segle VI.

fragments són ceràmiques a torn d'importació fenícia, mentre que en el segon període, durant la primera meitat del VI, el percentatge augmenta fins el 13% dels fragments a torn. Per esbrinar l'evolució posterior d'aquests percentatges, l'únic jaciment de la zona d'estudi investigat amb criteris estratigràfics moderns, i amb conjunts d'aquesta època mínimament quantificables, és el Castellot de la Roca Roja, on els nivells datats a finals del VI o principis del V contenen un 77% de fragments de ceràmica ibèrica a torn. Aquest fet fa palès que la generalització de la ceràmica a torn es produeix en un temps molt breu, no més de cinquanta anys⁵⁴. Així, en el poblat del Tossal del Moro de Pinyeres, a la segona meitat del segle V, el 80% de ceràmiques són a torn, molt sovint amb decoració pintada de tipus geomètric (Arteaga, Padró, Sanmartí, 1990, 123-124).

Aquesta transformació és encara més ràpida si tenim en compte que els envasos detectats en el període 2 de Gàfols encara no són una producció autòctona (Sanmartí *et alii*, 2000, 231-232). A més, és interessant constatar que una gran part del material ibèric presenta decoracions pintades, d'estil simple i geomètric. Així, un 30% del material a torn del Castellot de la Roca Roja conserva aquest tipus d'acabat.

⁵⁴ Aquesta evolució en els percentatges entre la ceràmica a mà i la ceràmica a torn són semblants als documentats a l'assentament arcaic de Sant Martí d'Empúries entre el 580 i el 480 aC (Aquilué *et alii*, 2000, 29).

Un jaciment clau per entendre el procés d'assimilació de la nova producció ceràmica és el Coll del Moro de Gandesa, on les excavacions en les necròpolis han posat de manifest la continuïtat entre l'arribada de materials fenicis, la fase d'arribada d'un nou tipus ceràmic a torn i la presència, a mitjan segle VI, d'urnes de tancament hermètic pròpies de l'ibèric antic (Rafel, 1992, 102). També sembla documentar-se, tot i que amb problemes, una continuïtat entre les darreres fases de les necròpolis i el començament del poblat, amb un horitzó caracteritzat per la preponderància de les ceràmiques a mà, en moltes ocasions imitant formes fenícies i ibèriques (Rafel, 1993, 68), cosa que suggereix que aquestes últimes també eren productes forans.

- En segon lloc, la dinàmica de les importacions ha variat profundament. Així, durant el VII, com ja s'ha dit, es produeix una afluència molt important de materials de transport i emmagatzematge fenicis. Durant la primera meitat del segle VI es produeix la substitució del centre (o centres) de producció de materials exògens i l'arribada d'un repertori de formes més variat, i, al mateix temps, també es documenta la concentració d'aquests materials en un nombre molt més reduït de jaciments i en un percentatge respecte a la ceràmica a mà sensiblement més alt. En la segona meitat del segle VI i principis del segle V, el panorama que se'ns presenta és la desaparició quasi total dels materials sudpeninsulars⁵⁵ i la presència, molt modesta en termes quantitius, d'importacions gregues, bàsicament vaixel·la, tot i que, molt rarament, també arriben àmfors. Així, només s'han documentat copes jònies B2 al Castellot de la Roca Roja i a Mas de Mussols, vaixel·la àtica al Coll del Moro de la Serra d'Almos i al Castellot de la Roca Roja, i un envàs de perfum corinti a Mas de Mussols, àmfora coríntia a lo Toll i àmfora massaliota al Castellot de la Roca Roja⁵⁶.

- Finalment, els materials metàl·lics, sobretot els objectes de bronze, com anelles, cadenetes, penjolls..., són ja habituals a les necròpolis meridionals de l'època (Mas de Mussols, Mianes, l'Oriola, la Solivella...) amb petites variacions quant a dimensions i tipologia. Totes aquestes peces tradicionalment s'han considerat elements aportats pel

---

⁵⁵ En els nivells datats a finals del segle VI en el Castellot de la Roca Roja es van recuperar tres fragments informes d'àmfora púnica del Cercle de l'Estret. Per la cronologia i per la important difusió que va tenir el SG-11.2.1.0 (Ramon, 1995), és possible que es tracti de peces similars. En tot cas, no es documenten materials arribats d'Eivissa ni del Mediterrani central.

⁵⁶ Aquest baix percentatge de materials grecs sembla que no estaria en consonància amb el descobriment d'una antefixa grega arcaica, descontextualitzada, a la desembocadura del riu Llastres, a l'Hospitalet de l'Infant (comunicació personal del Dr. X. Dupré). En tot cas, cal recordar que l'*Oleum Flumen*, suposadament aquest mateix riu, apareix citat a l'*Ora Marítima* d'Aviè.

comerç colonial, a partir de la seva presència en el món itàlic-etrusc de finals del segle VIII a principis del VII. La identificació de tots aquests elements ornamentals en diversos dipòsits de la mediterrània occidental demostra que es tracta d'una producció de bronze objecte de comerç en el segle VI, moment de la seva aparició a les boques de l'Ebre, si bé llur senzillesa formal i tècnica va facilitar les imitacions.

Aquesta abundància i concentració d'objectes de bronze va suggerir l'existència d'un focus artesanal dedicat a la "joieria i quincalleria" situat prop de les boques del riu (Maluquer, 1983-84; Rafel 1997, 112) i que podria haver difós els seus productes fins a l'illa d'Eivissa (Ramon, 1994-96). Així, durant la segona meitat del segle VI podem suposar l'existència de menestrals especialitzats en la producció metal·lúrgica, i també de ceramistes que van fabricar els primers envasos a torn indígenes, de manera que els productes que abans havien estat objecte de bescanvi amb el món fenici occidental ara seran produïts localment.

No hem d'oblidar, però, que els envasos de transport semites van tenir una difusió extraordinària en aquesta zona no pel seu valor intrínsec, sinó pel seu contingut, el qual totes les evidències senyalen que majoritàriament era vi (Chamorro, 1994; Aubet *et alii*, 1999). De la mateixa manera, l'inici d'una producció ceràmica a torn pròpia, que implica una adaptació dels coneixements tècnics i que segueix els models coneguts amb anterioritat, ha d'obeir a un fenomen que s'ha de relacionar amb l'inici d'una cadena productiva. Per tant, cal interpretar la presència d'àmfores ibèriques que imiten els models fenicis anteriors com l'evidència que s'està produint localment el producte que hi havia contingut, suposadament vi. Així, a finals del segle VI en el Castellot de la Roca Roja, les àmfores ibèriques ja representen el 21% de la producció a torn indígena⁵⁷. És probable que la producció de vi i el seu consum en rituals específics, tipus *symposia* grecs, fos patrimoni de les elits socials. Així, la cadena operativa de la producció del vi en particular, i de l'alcohol en general, estaria controlada per les elits, per aconseguir mobilitzar una força de treball en les seves comunitats i per consumir les seves aspiracions socials (Dietler, 1989, 137; Sanmartí, 2004, 22; Jennings *et alii*, 2005, 286).

Quant a les novetats en el ritual d'enterrament, en primer lloc cal recordar que a les acaballes del bronze final i els inicis de l'edat del ferro predomina molt àmpliament la

---

⁵⁷ Durant la mateixa època, la major part de les àmfores transportades en el vaixell grec de Cala Sant Vicenç (Mallorca), són ibèriques (Nieto, Santos, Tarongí, 2004). A més, a inicis del segle V, més de la meitat dels fragments ceràmics recuperats a Sant Martí d'Empúries corresponen a àmfores ibèriques (Aquilué *et alii*, 2000, 29-30).

incineració, amb variacions a l'hora de protegir o ressaltar aquests enterraments, que van des de la incineració sense urna (Santa Madrona), l'urna amb *loculus* (Castellet de Banyoles, Molar, la Tosseta...), l'encerclament amb una petita anella de pedres, normalment doble i sovint amb una pedra vertical com a senyalització (Castellets de Mequinensa, Castellons de Flix, Santa Madrona, Mas de Cabiscol...) a grans estructures tumulars (Castellets de Mequinensa, Coll del Moro de Gandesa). Cal incloure, com a excepció que confirma la norma, unes poques inhumacions, molt sovint en cistes (Castellons de Flix, Mas de Cabiscol), que cal atribuir a rituals reservats a individus de caràcter excepcional.

Davant d'aquesta diversitat, les necròpolis conegudes de l'ibèric antic semblen mostrar una tendència a la uniformitat del ritual. Així, ara l'enterrament és sempre la cremació i posterior deposició selectiva en urnes dipositades en *loculi*, pel que sembla sense cap mena de senyalització o protecció. Només apareix un cas discordant a la necròpolis més antiga, Mas de Mussols, en concret una incineració dipositada en una urna d'orelletes a torn, col·locada a l'interior d'una cista rectangular feta amb lloses (Esteve, 1999, 53-54), però no hi ha excepcions en els cementiris, lleugerament posteriors, de l'Oriola o Mianes. A més, les urnes s'estandarditzen, ja que, si en un principi són utilitzats recipients molt variats, en els enterraments del segle V s'utilitzen sempre les urnes de tancament hermètic, elements vasculars que tenen els seus precedents en les necròpolis del sud-est peninsular, amb una cronologia que oscil·la entre mitjans del segle VI i finals del IV a primera meitat del III aproximadament, malgrat que alguns exemplars arriben fins el segle I (López Bravo, 2002, 97-98).

Per últim, les necròpolis conegudes de l'ibèric antic són molt poques, i gairebé totes concentrades a la desembocadura de l'Ebre. Només coneixem un exemple de l'època a l'interior de la zona d'estudi, la fase final de la necròpolis dels Castellons (Flix), encara inèdita. Aquest nombre tan escàs de cementiris contrasta amb la gran quantitat de necròpolis documentades durant el segle VII i inicis del segle VI.

Les característiques dels aixovars dels enterraments d'aquest període suggereixen l'existència d'elits indígenes⁵⁸. Per primer cop apareixen objectes associats als enterraments que permeten suposar-ho, com ara peces de bronze, ferro i plata, però sobretot per la presència freqüent d'armament de ferro; aquest element sembla indicar, en

---

⁵⁸ La qual cosa no vol dir que no existissin abans, però potser amb menys preponderància.

efecte, l'existència d'un grup social que en fa ostentació⁵⁹. Així, un treball centrat en aquestes necròpolis (Mayoral, 1992b, 106-108) suggereix l'existència d'una base social gentilícia, alterada pels estímuls comercials mediterranis, que hauria donat lloc a una estructura de llinatges.

Quant a les transformacions en el sistema d'ocupació del territori, ja hem vist com, a principis del segle VI, es produeix un procés d'abandonament dels petits jaciments que ocupaven les terrasses fluvials i es produïa un procés de concentració en determinats nuclis, com per exemple el Barranc de Gàfols. A partir de la segona meitat del segle VI, la manca d'informació és gairebé total, ja que en cap d'aquestes terrasses s'ha documentat un sol fragment ceràmic que pugui portar a pensar en una continuïtat de poblament en els inicis d'època ibèrica. Aquest fet, per si sol, indica que estem en un moment de canvis socials i econòmics d'importància.

Els pocs indrets on ens consta poblament durant l'ibèric antic tenen una disposició més estratègica que la documentada en moments anteriors, ja que en general estan situats en elevacions sensiblement més importants, disposen d'una gran visibilitat i, sobretot, estan sobre vies de pas (Coll del Moro de la Serra d'Almos, Castellot de la Roca Roja, lo Toll...). Aquest tret sembla que prima sobre la facilitat d'accés a bones terres de conreu.

Si bé seria fàcil relacionar aquesta estratègica disposició amb la intenció per controlar les xarxes comercials, el moviment i l'intercanvi de productes, cal observar que els materials d'importació (àmfores, vaixel·la, objectes metàl·lics, etc) són extremadament minoritaris, pràcticament excepcionals. És el cas del Coll del Moro de la Serra d'Almos, amb una sola peça, de les necròpolis del Baix Ebre, o –l'exemple més evident– els estrats antics del Castellot de la Roca Roja, amb només un 1% de fragments ceràmics importats. Potser l'explicació rau en el fet que és el pas cap a la zona de la Terra Alta–Matarranya, on aquests productes semblen relativament més abundants, tot i que també en aquesta zona la seva presència és, en termes absoluts, força reduïda.

La reducció radical del nombre d'assentaments i la posició estratègica que ocupen a partir de l'ibèric antic es pot relacionar amb una situació d'instabilitat generalitzada.

---

⁵⁹ En relació a l'ús del ferro en l'economia productiva, en el Coll del Moro de la Serra d'Almos s'han identificat destrals d'aquest material, les quals representen el primer moment d'aplicació d'aquest metall a la subsistència, en una fase situada globalment entre la segona meitat del segle VI i mitjans del V, quan després d'haver-se restringit inicialment a objectes d'ús personal serví per transformar el medi, en tasques de desforestació i adequació del sòl.

Aquesta situació ha estat constatada en els moments precedents, en el segle VI, en jaciments com el Puig Roig, Barranc de Gàfols, Sant Jaume-Mas d'en Serrà, la Moleta del Remei, la Ferradura o el Molar, i molts altres de la zona de la Terra Alta–Matarranya, de manera que no es tracta d'un fenomen local. La majoria d'aquests poblats van ser abandonats precipitadament després d'incendis generalitzats. De manera que és coherent plantejar-se la idea que el poblament posterior tingués preocupacions defensives.

Per una altra part, aquest moment també és el de l'aparició de les cases–torre aristocràtiques, hipotètiques residències d'aquesta élite social, desconegudes en moments anteriors. En aquesta línia, és interessant la documentació que ha proporcionat el Tossal Muntanyès (Valdeltormo, Matarranya), jaciment que s'ha datat de la segona meitat del segle VI. Es tracta d'una torre exempta i buida, probablement amb un pis superior (Moret, 2001), un lloc d'hàbitat fortificat reduït a la mínima expressió. Per una altra banda, una recent reinterpretació d'un petit poblament excavat d'antic, la Gessera (Caseres, Terra Alta), proposa veure-hi una estructura similar (Moret, 2002a, 71). Probablement, el reestudi d'altres jaciments permetria augmentar el nombre d'exemples, i potser, en alguns casos, aquestes torres podrien haver estat l'origen de poblats posteriors, de l'ibèric ple, com és el cas de la Gessera.

En definitiva, a partir de la segona meitat del segle VI sembla que s'accentua un model d'ocupació del territori caracteritzat per una baixa densitat i amb preocupacions defensives, com correspon a un moment d'inestabilitat. La hipotètica pèrdua de la gestió de la redistribució dels materials fenicis potser va provocar una reestructuració dels mecanismes de control de les elits incipients. En aquesta nova conjuntura és probable que es produís una certa tensió en l'estructura de la societat. De fet, per primera vegada, els indicis que mostren l'existència d'élites socials estan caracteritzats per aspectes militars (armament a les necròpolis, vivendes amb forma de torres defensives...) ⁶⁰. Aquesta conjuntura perdura fins a la segona meitat del segle V, inicis de l'ibèric ple, moment en què es produeix l'aparició d'un gran nombre de nuclis amb fortificacions de nova planta i de grans dimensions en relació amb la superfície habitada.

---

⁶⁰ Un altre dels aspectes que ha estat considerat com a evidència de l'aparició d'élites socials és l'existència d'escultura en pedra. En el territori d'estudi aquests materials són gairebé inexistents, a excepció del cos sencer d'un boc (lám. 81, 1), d'origen desconegut (Gimeno 1974). També es coneix un cap de boc, recuperat a les rodalies de la necròpolis de Bovalar (Benicarló), datat entre finals del segle VI o principis del segle V (Esteve, 1966).

A més, molts d'aquests petits nuclis de l'ibèric antic proporcionen quantitats molt limitades d'importacions. Habitualment ja no són productes transportats en àmfores, sinó vaixel·la, normalment d'origen grec, com les copes recuperades al Castellot de la Roca Roja i al Coll del Moro de la Serra d'Almos. El mateix es pot dir del territori de la Terra Alta-Matarranya, amb la troballa excepcional d'alguns fragments de ceràmiques importades, com una *kylix* etrusca de *buchero nero* que imita una copa de Siana, procedent de la Gessera, amb una cronologia de la segona meitat del segle VI (Sanmartí, 1975b); un fragment de paret d'una *oinochoe* àtica de figures negres, procedent dels Castellans, de la mateixa cronologia, o un fragment de paret i vora de *kylix* de vernís negre àtica del tipus C amb el llavi còncau, també dels Castellans, del darrer quart del segle VI (Sanmartí, 1975a, 101).

És possible que aquestes peces es convertissin en un bé molt preuat, en un símbol de prestigi social. La seva perduració en contextos de l'ibèric ple és un símptoma que eren objectes que passaven de generació en generació (Moret, 2002, 125). Si durant el segle VII i inicis del segle VI les elits incipients fiscalitzaven la redistribució del vi contingut dins les àmfores fenícies, ara l'aristocràcia fa palés el seu estatus a través de l'armament de ferro i la utilització del servei de taula grec. És possible que, a més, aquest ús es realitzés a la "manera hel·lènica", per tal d'emfatitzar la pertinença a una classe social superior (Sanmartí, 2004, 22).

Malauradament, a la zona d'estudi, no sabem pràcticament res de les estructures d'hàbitat d'aquesta època. Com ja hem comentat, només tenim unes estructures excavades en el Castellot de la Roca Roja, i unes habitacions mal documentades en el Coll del Moro de la Serra d'Almos. Amb aquestes dades, només podem suggerir que, per les seves dimensions, són sempre nuclis molt reduïts. L'escassa documentació no ha proporcionat evidències d'estructures defensives comunitàries, però és possible que en un futur es pugui identificar que l'origen d'alguns dels poblats posteriors de l'ibèric ple està en un petit recinte fortificat, tipus torre.

Arribats a aquest punt, cal preguntar-se si aquestes radicals transformacions en la cultura material i en la distribució del poblament van ser conseqüència d'un procés intern de la població autòctona, o més aviat va ser provocada per l'arribada de nous contingents de població procedents del sud-est de la península ibèrica.

Per una banda, hi ha propostes que interpreten tots aquests transcendents canvis com a producte de l'arribada de nous pobladors procedents de l'àrea costanera, fortament

influits pels anys de contacte directe amb el món colonial. Així, en el cas del baix Aragó, aquests nou vinguts van “desplaçar” i “renovar” el seu poblament, aportant un ús generalitzat del ferro, de la ceràmica a torn i de nous sistemes d'urbanisme (Burillo, 1989-90, 117; Arteaga, Padró, Sanmartí, 1990, 156).

Per una altra banda, la posició contrària es representada per autors com E. Junyent (2002, 29) que defensen una explicació a partir del propi desenvolupament de les societats indígenes.

És un tema polèmic i que en general ha estat poc tractat (Santacana, 1993, 152), i és des d'aquesta perspectiva que cal interpretar l'ús en la bibliografia arqueològica d'epítets poc comprometedors, com “influències”, “penetracions” o “infiltracions”. Recentment s'ha tornat a plantejar aquesta qüestió, proposant superar la limitació de les aproximacions teòriques tradicionals (Sanmartí, 2004, 29).

Les evidències que sustenten la hipòtesis de migracions es basen en determinades fonts històriques, la lingüística i la documentació arqueològica.

Així, quant a les fonts escrites, cal recordar que Hecateu va anomenar *Misgetes* (“mixtes o barrejats”) als indígenes del nord de l'Ebre (Sanmartí, 2004, 28), la qual cosa podria suggerir la idea de pobles en moviment.

Quant a la lingüística, J. de Hoz (1993) ha proposat que els noms de persona identificats al sud-est peninsular són plenament ibèrics, mentre que els documentats al nord-est només ho són parcialment. De fet, proposa que la llengua ibèrica del sud-est es va expandir cap al nord-est durant el segle VI, a instàncies de l'expansió comercial focea, però tan sols com a llengua escrita.

A més, com hem vist, la producció autòctona de ceràmica a torn, fins arribar a percentatges molt alts, és un fenomen produït en menys de cinquanta anys. A més, aquesta producció és immediatament posterior a l'arribada de ceràmica a torn indígena del sud-est. Paral·lelament, s'imiten a mà aquestes produccions meridionals, com per exemple al Barranc de Gàfols (Asensio *et alii*, 2000, 157) o al Coll del Moro de Gandesa (Rafel, 1993, 68).

També hem destacat com es produeix un canvi en les necròpolis, tant en el seu nombre, com en el ritual, com en els aixovars presents. De fet, la zona costanera, per on suposadament haurien arribat aquests nous contingents poblacionals, és on es documenta la major concentració de necròpolis d'aquesta època, on, a més, per primera vegada es recuperen armes de ferro.

Per últim, el segle VI sens dubte és un període d'inestabilitat en l'estructura del poblament, ja que molts assentaments són destruïts i apareixen altres de nous, alguns amb un clar component defensiu, amb un nou patró de distribució dels jaciments sobre el territori.

En definitiva, és evident que en aquests moments es produeix una profunda transformació. Ara bé, la possibilitat de migracions no exclou altres alternatives, com processos interns de canvis dins la mateixa societat indígena, de manera que aquests dos fenòmens podrien haver succeït simultàniament i haver-se influït reciprocament (Sanmartí, 2004, 29).

En el cas que s'hagués produït una migració, creiem que caldria rebutjar la idea de pobles sencers en moviment, on el model d'expansió contínua o *wave of advance*, proposat per G. Ruiz Zapatero (1983, 153-155) en seria un exemple. A més, aquest model és lent en comparació a la realitat arqueològica, constatada en la difusió del ferro a gran escala o la ràpida adopció de la tecnologia que implica la ceràmica a torn.

Potser caldria pensar més en petites aportacions poblacionals (amb els coneixements tècnics necessaris per produir ceràmica a torn o els nous coneixements metal·lúrgics) que en invasions. Probablement és més vàlid un model d'expansió discontinua, en el que les migracions consisteixen en una sèrie de salts o esglaons. Per tant, en aquest cas fora lògic documentar zones on el grau d'adquisició de les novetats és sensiblement diferent. És evident que en aquest model és molt important conèixer la relació entre el focus d'origen i l'àrea de destí, estudiant el desenvolupament de les zones entre les dues àrees en discussió.

Ara bé, els fenòmens migratoris són molt complexos, i hi ha moltes variants que se'ns escapen. Per exemple, el mateix poble que migra va modificant la seva cultura material per processos de reestructuració i innovació. A més, cal tenir en compte el grau de preservació dels elements culturals que han estat introduïts pels nou vinguts (Ruiz Zapatero, 1983).

Per una altra banda, ¿a partir de quin nombre de gent es pot parlar de migració? Les transformacions documentades en la cultura material podrien haver-se produït sense l'aportació significativa de nous pobladors. Per tant, és important establir a partir de quin grau de ruptura és pot parlar de transferència de població, o de difusió de les idees i de la cultura material, ja que cal diferenciar els canvis en la cultura material de les transformacions socials (Moret, 2002, 119-121).

De fet, hem vist com determinats canvis poden ser explicats des de la perspectiva de processos interns de la societat indígena, en part protagonitzats per una reacció de les elits aristocràtiques. Potser s'haurien de considerar tots dos fenòmens alhora, i considerar que en el cas que s'hagués produït una migració, podria haver actuat com a catalitzadora de les transformacions, però no com una relació directa causa – efecte.

6.5 *Ibèric ple*

6.5.1 Introducció

L'estudi d'aquest període, comprès entre la segona meitat del segle V i finals del segle III, constitueix el nucli principal del present treball, un cop analitzats els precedents i els inicis del període ibèric. Fins fa relativament poc temps, no disposàvem de gaire documentació sobre aquests dos segles d'història. De fet, des dels treballs de S. Vilaseca en el Castellet de Banyoles en els anys 40, fins els anys 90, pràcticament no s'havia excavat en el curs inferior del riu Ebre cap jaciment ibèric datable en aquesta època⁶¹.

Darrerament, gràcies als treballs desenvolupats en jaciments com les Valletes (Arbeloa, 1986a), el Castell d'Amposta (Villalbí, Forcadell, Artigues, 1994), les Planetes (Diloli, Bea, Vilaseca, 2003), el Castellot de la Roca Roja (Belarte, Noguera, Sanmartí, 2002), el Castellet de Banyoles (Asensio, Miró, Sanmartí, 2002 i 2005), el Barranc de Mosselló (Pérez, Rams, Jornet, 2001), l'Assut (Diloli *et alii*, 2002; Equip Assut 2005) i, molt recentment, els Castellons de Flix (Genera *et alii* 2005b), el panorama ha variat sensiblement.

Aquestes excavacions, el nostre treball de prospecció i un reestudi i revalorització de la documentació a l'abast ens permeten proposar que entre la segona meitat del segle V i les darreries del segle III estaven ocupats o en ús els jaciments següents, que, després del treball de camp i de l'anàlisi de la documentació, hem catalogat en cinc categories⁶²: (mapa 24):

Necròpolis: Santa Madrona [5], Mianes [124], Mas de Mussol? [136], l'Oriola? [144].

Poblats: Santa Madrona [4], Barranc de Mosselló 2 [10], Sebes 2 [12], Castellons [14], Castellons [16], Roca del Sol 2 [26], Forn Teuler [28], Castellet de Banyoles [51],

---

⁶¹ Com a excepció, cal esmentar els sondejos realitzats per R. Pallarès en el Castellet de Banyoles, i per T. Gimeno i E. Sanmartí en el Castellot de la Roca Roja, inèdits fins al reinici dels treballs en aquests dos assentaments.

⁶² Sense excloure, evidentment, que una part puguin canviar d'atribució després de nous treballs o després de la seva excavació, tot i que, en línies generals, creiem que el quadre que presentem té prou validesa.

Castellot de Solà 1/3 [83/81], Roca dels Penjats [85], Turó de l'Audi [86], Martorell [90], Castellot de la Roca Roja [94], Assut [101], Punta Plana de la Móra [110], Planetes [112], Valletes [115], Castell de la Suda [118], Barranc de Sant Antoni [120], Mianes [123], Castell d'Amposta [132], Mas de Mussols [137], Bordissal [146], Feixes Tancades de l'Antic [147].

Punts de guaita: Roca de la Bruixeta [20], Roca de l'Ortiga [30], lo Quiquet [75], Moleta Rodona [78], Coll de Som [99], Tossal Redó [138].

Nuclis rurals: Quatre Camins [45], Mas d'en Serrano [47], Cementiri de Ginestar [63], Granges de Ginestar [64], Barranc de Gàfols 2 [66], Les Deveses 2 [68], Mas de Xalamera [95], les Trampes [98], Km. 14 [103], Arenalets [104], Turó d'en Serra [105], Plana de Nelo [106], Pla de les Sitges [121], Mas Roig [127]

Nuclis ibèrics indeterminats: Barranc de Mosselló 1 [9], la Miloquera [37], el Calvari [43], Ermita de Santa Anna [53], Turó de la Torreta [79], Castell de Miravet [80], Barranc de les Fonts [100], Punta del Rojal [108], Plana de la Móra 1 [101], Pla d'Empúries [131], Quintanes / Roquissé [133]

La documentació recuperada en els jaciments anteriors és molt heterogènia, ja que existeixen nuclis dels quals tenim molta informació, mentre que en altres és extremadament escassa, fins al punt que, a voltes, es pot fins i tot dubtar de la seva mateixa existència (és el cas d'algun dels nuclis catalogats com a indeterminats). Per altra part, cal dir que la catalogació dels jaciments presenta a vegades dificultats considerables, en ocasions insalvables, per la impossibilitat intrínseca de definir determinats nuclis sense informació procedent d'excavacions arqueològiques, però creiem que és necessària per tal de poder establir diferents categories i funcionalitats entre els assentaments.

La distinció d'un poblat o d'una necròpolis no presenta gaires problemes, ja que la tipologia del material mòble (per exemple, la presència d'urnes d'orelletes o bronzes amb senyals d'haver estat sotmesos a l'acció del foc), la situació del jaciment, les estructures conservades (muralles, etc), la proximitat a un nucli de poblament de la mateixa cronologia (en el cas d'una necròpolis) o una dispersió de materials arqueològics molt elevada (en el cas d'un poblat) són indicis sovint prou clars per permetre una atribució més o menys precisa.

Més problemes presenta la identificació d'un nucli rural, ja que han estat definits amb aquesta funció aquells jaciments situats en zones d'un cert potencial agrícola, sense possibilitats defensives, escassa visibilitat sobre el territori circumdant, una superfície de dispersió de materials arqueològics inferior que en els poblats, i que, a vegades, mostren indicis d'una activitat relacionada amb l'agricultura (com per exemple, la presència de sitges⁶³).

La caracterització dels punts de guaita comparteix amb la dels nuclis rurals la reduïda superfície de dispersió de materials arqueològics, però el primers estan normalment situats lluny de les zones més aptes per al conreu, tenen un gran control visual del territori i, en conseqüència, mantenen una intervisibilitat notable amb altres punts de guaita o poblats. Ara bé, com veurem més endavant, la reduïda superfície de la majoria dels poblats i la seva posició enlairada fan que no sempre es pugui decidir a quina categoria correspon un jaciment. En realitat, aquesta dificultat a l'hora de diferenciar-los respon a la mateixa funcionalitat dels poblats com a veritables punts de guaita i control del territori. En tot cas, generalment els jaciments considerats com a punts de guaita són més petits i estan situats en punts molt més elevats que els poblats, per tant, amb més dificultats de comunicació terrestre. En canvi, llur posició enlairada els permet controlar un territori molt més estens que els poblats, de manera que visualment comuniquen amb múltiples assentaments.

Quant a la d'"indeterminats", la fan necessària les dificultats de classificació d'un bon nombre de jaciments i, en alguna ocasió, la insuficiència de dades per tal d'assegurar la seva mateixa existència durant el període estudiat. En aquest darrer cas, és habitual que el jaciment hagi desaparegut sota edificacions modernes.

En resum, la identificació d'un poblat o d'una necròpolis no presenta en general grans dificultats, però a vegades és difícil diferenciar dels primers els punts de guaita. També presenta certa dificultat identificar els nuclis rurals, més si tenim en compte que actualment encara no s'ha realitzat cap excavació d'aquests tipus de jaciments en el curs inferior de l'Ebre, de manera que no en coneixem els trets característics des del punt de vista estructural i arquitectònic.

Un altre problema, aquest de moment insalvable, és la cronologia de cada assentament. Evidentment, en l'estat actual de la recerca, no podem saber si un jaciment

---

⁶³ En el cas que es tracti realment de sitges de l'ibèric ple.

que tan sols presenta en superfície materials tardo-republicans o altimperials amaga nivells arqueològics més antics. Aquesta incògnita només pot ser resolta després d'una excavació arqueològica, o bé per una troballa fortuïta.

Per una altra part, la datació a partir del material recuperat en prospecció d'estructures constructives visibles en els jaciments (muralls, torres, habitacions, etc) és només una hipòtesi, però sovint hem d'arriscar-nos a proposar-ne una, si més no aproximada. En aquests casos, sempre intentem utilitzar altres dades, com ara la comparació amb altres jaciments excavats de característiques similars, però, així i tot, som ben conscients de la relativitat d'alguns dels nostres raonaments relatius a aquestes qüestions.

Per acabar, la datació dels hipotètics punts de guaita i dels nuclis rurals sovint es realitza a partir d'uns pocs fragments ceràmics d'importació, habitualment de campaniana A. Atès que cap d'aquests jaciments ha estat excavat, la informació prové de material de prospecció, normalment molt rodat, del que no es poden extreure gaires precisions cronològiques. Aquest fet és especialment greu si tenim en compte que, com veurem més endavant, aquests fragments es podrien atribuir tant a una xarxa de punts de guaita relacionada amb una estructura de poblament jerarquitzada anterior a l'arribada dels romans, a les acaballes del segle III, com a l'estructura de poblament del segle II, ja sota el control romà, però amb moments de notable inestabilitat i inseguretat, tal i com ens diuen les fonts escrites.

6.5.2 La documentació arqueològica

6.5.2.1 Les necròpolis

6.5.2.1.1 Introducció

La informació disponible dels llocs d'enterrament durant l'ibèric ple en el curs inferior de l'Ebre és pràcticament nul·la, a l'igual que succeeix a la resta de Catalunya, on només es coneixen les necròpolis del Puig de Serra (Serra de Daró, Baix Empordà) i la del Turó dels Dos Pins (Cabrer de Mar, Maresme).

Aquesta circumstància sens dubte no obeeix únicament a un problema en la investigació, sinó a una característica intrínseca de les necròpolis d'aquesta època: la seva difícil localització, per tractar-se d'un simple forat (*loculus*) on es diposita l'enterrament, i potser també per l'existència d'un ritual específic que dificulta enormement documentar necròpolis d'aquesta època. Però sembla que el ritual era gairebé el mateix durant l'ibèric antic, i en canvi tenim un nombre d'exemples considerable per a aquest moment cronològic, com són en el nostre cas les necròpolis del baix Ebre. Llavors, potser més que un canvi en el ritual d'enterrament, cal pensar que aquest ritual anava destinat a un nombre reduït de la població. De fet, com veurem més endavant, sembla produir-se un augment de població respecte a l'ibèric antic (si més no, un augment del nombre d'hàbitats), però en canvi, inversament els llocs d'enterrament son quasi desconeguts.

6.5.2.1.2 Santa Madrona [5]. Riba-roja

Creiem haver identificat una necròpolis, de finals del segle III, a uns 200 metres del turó on es situava el poblat ibèric de Santa Madrona, i a una cota lleugerament superior (làm. 109, 7).

Aquest jaciment ha estat completament excavat en el curs de dues campanyes realitzades els anys 2003 i 2004. Els resultats són encara preliminars, però el més destacat és que, a sobre d'una necròpolis de la primera edat del ferro, ja comentada, sembla que es va instal·lar una necròpolis ibèrica. Malauradament aquesta fase d'ocupació està completament arrasada i no hem pogut documentar cap estructura que s'hi associi. Però les característiques dels materials apareguts en els nivells superficials indiquen que a finals del segle III es va reaprofitar el mateix espai funerari. Els materials que apareixen, en estat molt fragmentari, són:

- Urnes de tancament hermètic (làm. 3; làm. 4, 1-2). La majoria presenten un perfil globular, malgrat que també hi ha algun exemplar de perfil bitroncocònic. La cronologia d'aquestes peces oscil·la entre mitjans del segle VI i finals del IV/primera meitat del III, aproximadament, malgrat que alguns exemplars arriben fins el segle I (López Bravo, 2002, 97-98).

- Ceràmica de vernís negre (làm. 4, 4-9). Malgrat que una part important de la ceràmica de vernís negre ha patit l'acció del foc i és difícil establir-ne la producció, el repertori indica que es tracta majoritàriament de ceràmica campaniana A, tot i que alguns fragments poden pertànyer a altres produccions, com el Taller de Roses. Les formes més representades són la forma Lamb. 36, diverses copetes de la forma Lamb. 49A/F 3221, plats de peix (Lamb. 23/F 1120,1122), plats de la forma Lamb. 27, un bol de la forma Lamb. 28 i un craterisc de la forma Lamb. 40 del taller de Roses. Destaca, per la seva excepcionalitat, la vora d'una copeta de la sèrie 1760 de Morel (làm. 4, 6), una producció originària d'una part de la Campània Septentrional, del Laci o de l'Etrúria Meridional, que es situa en una cronologia entre el 300 fins al principi del segle II (Morel, 1981, 134). Entre la resta de formes de ceràmica campaniana A representades n'hi ha que es corresponen amb la campaniana A antiga i mitjana: Lamb. 23/F 1120, 1122 i la Lamb. 36/F 1312-1315; la forma Lamb. 23/F 1120, 1122 desapareix al segon quart del segle II; les formes Lamb. 36/F 1312-1315 es rarifica a partir de finals del segle II; i la forma Lamb. 49A/F 3221 no arriba al darrer quart del segle II (Sanmartí, Principal, 1998, 208-210). La forma Lamb. 40 del taller de Roses no sobrepassa el primer quart del segle II.

- S'han recollit altres formes de ceràmica ibèrica a torn (oxidada i grisa) que no es corresponen amb contenidors funeraris: pàteres, bols, gerres i tenalles, així com diversos fragments d'ungüentaris (làm. 4, 3), però en qualsevol cas, en una proporció clarament minoritària respecte a les urnes de tancament hermètic.

- Per últim, també s'han identificat fragments d'àmfora grecoitàlica, tots ells informes.

En els nivells superficials corresponents a la campanya de 2003 (UE 1 i UE 3), els percentatges obtinguts a partir de la quantificació de la ceràmica (número mínim d'individus, ponderat per u) són el següents:

Per a la UE 1, la ceràmica ibèrica oxidada a torn és la predominant, amb un 56% del total del material, un 27% del qual correspon a urnes de tancament hermètic. El segon grup més representat és el de la ceràmica a mà, amb el 19%, mentre que el vernís negre campanià en representa un 17%. La ceràmica ibèrica reduïda i l'àmfora grecoitàlica són els grups menys representatius, amb un 7% i un 1%, respectivament.

Per a la UE 3 els percentatges varien. Així, tot i que la ceràmica ibèrica oxidada a torn continua sent el grup majoritari (63%), ara les urnes de tancament hermètic disminueixen considerablement, ja que només representen el 8% del material. En canvi, la ceràmica a mà augmenta el seu pes (25%) i la de vernís negre disminueix fins al 7%. La ceràmica ibèrica reduïda i l'àmfora grecoitàlica continuen sent els grups menys representatius, amb un 3% i un 2% del total, respectivament.

Podem veure, doncs, com la ceràmica a mà resulta més representativa en el nivell inferior (UE 3), que tal vegada podria correspondre, en part, a l'arrasament de la necròpolis de la primera edat del ferro, mentre que la superior representació de les urnes de tancament hermètic i la ceràmica de vernís negre a la UE 1 ens inclinen a pensar en l'existència d'una necròpolis posterior, possiblement de finals del segle III, com hem exposat anteriorment. De tota manera, resulta una mica arriscat fer aquesta diferenciació, ja que els materials provenen tots ells de nivells superficials.

Quant al material metàl·lic recuperat en aquests estrats, determinades peces es podrien relacionar amb la necròpolis ibèrica de finals del segle III. Aquest és el cas de dues arracades abotifarrades, una de bronze i una segona d'argent (lám. 2, 14 i 16). Aquestes arracades són absents a les fases de les necròpolis dels segles VII i VI del Coll del Moro de Gandesa i de la desembocadura de l'Ebre, mentre que han aparegut en el poblat del Castellet de Banyoles, la fi del qual es data a inicis del segle II (Asensio, Miró, Sanmartí, 2002, 198).

Això ens permet recordar que algunes de les peces descrites en l'apartat corresponent a la primera edat del ferro poden correspondre tant a la necròpolis dels segles VII-VI com a la de les acaballes del segle III, com per exemple el fermall de cinturó, les anelles o determinats fragments de fíbula.

Cal afegir que no descartem la presència d'elements de ferro a la necròpolis de Santa Madrona, però malauradament sempre han estat documentats en nivells superficials i en molt mal estat de conservació, de manera que esdevé molt difícil la seva identificació.

Per acabar, creiem que s'ha de considerar la intenció dels habitants de la zona, a les acaballes del segle III, per ser enterrats al costat dels seus "avantpassats" de quatre segles abans. Sembla evident suposar que els túmuls quadrangulars i circulars encara eren visibles, i si no ho eren, les primeres remocions de terra per encabir les urnes

d'orelletes ho devien evidenciar. De manera que cal concloure que va ser una decisió conscient i amb una clara intenció. Tornarem més endavant sobre aquesta qüestió.

6.5.2.1.3 Mianes [124]. Amposta

Creiem poder suggerir que existeixen determinades dades que defensen l'existència d'una reutilització tardana a les necròpolis del baix Ebre.

En el cas de Mianes, la datació més baixa proposada ja entra pràcticament en els inicis del segle IV (Munilla, 1991, 142), però una anàlisi preliminar dels nous materials, publicats per F. Esteve (1999), ja ha pogut rebaixar la seva cronologia com a mínim fins al segon quart del segle IV, en base a la presència d'una falcata damasquinada (Moret, 2002b, 114), un objecte exòtic meridional.

Això ens indica que és difícil diferenciar el material (majoritàriament urnes de tancament hermètic, i sense importacions) i el ritual d'enterrament (un simple *loculus* on es diposita la urna, sembla que sense senyalitzacions exteriors) de les necròpolis ibèriques del segle V de les del segle IV, cosa que hauria de ser tinguda en compte per a l'estudi de la resta de necròpolis de l'ibèric antic.

6.5.2.1.4 Mas de Mussols [136]. L'Aldea

En el cas de Mas de Mussols hi ha constància que, durant els treballs d'excavació de la necròpolis per part de F. Esteve, van aparèixer ceràmiques d'importació (Esteve, 1999, 57), en concret una copa jònia (làm. 78, 5) de finals del segle VI. Hi ha altres materials, de procedència més dubtosa, bàsicament ceràmiques de vernís negre, en la seva major part campaniana A. Com que mai s'han recuperat materials tan tardans a la necròpolis, és probable, gairebé segur, que aquests materials, o una part, podrien haver estat recollits a la zona d'hàbitat.

De fet, en el poblat de Mas de Mussols, situat a uns 200 metres (làm. 127, 4), es van recollir en superfície materials que porten fins i tot a època tardo-republicana.

En definitiva, en aquest cas sembla que la necròpolis únicament va estar en ús durant l'ibèric antic.

6.5.2.1.5 L'Oriola [144]. Amposta

En el cas de la necròpolis de l'Oriola no tenim cap indicati de la hipotètica perduració d'aquesta necròpolis durant l'ibèric ple. Però com ja hem dit, la similitud de materials i de ritual en un moment en que gairebé no apareixen materials d'importació⁶⁴ fa que aquesta possibilitat resti oberta, com ja han observat altres autors (Moret, 2002b, 114).

En definitiva, és molt poc el que sabem de les necròpolis de l'ibèric ple. En tot cas, l'anàlisi de la documentació suggereix que determinades zones d'enterrament de l'ibèric antic de la desembocadura de l'Ebre es van continuar utilitzant, durant els segles V i IV. Ara bé, aquests enterraments de l'ibèric ple semblen minoritaris, gairebé excepcionals, en comparació amb els del període anterior.

Per una altra banda, és evident que es produeix un descens del nombre de necròpolis, ja que els enterraments datats de la primera edat del ferro són molt nombrosos, mentre que disminueixen durant l'ibèric antic, i són excepcionals en l'ibèric ple. Aquesta disminució no es pot explicar únicament per una qüestió ritual, ja que, bàsicament, sembla el mateix, l'enterrament de l'individu incinerat en el subsòl. Per tant, l'explicació ha de ser d'un altre tipus, molt probablement de caire social.

6.5.2.2 Els punts de guaita

6.5.2.2.1 Introducció

En un treball preliminar (Noguera, 1998b, 30) defensàvem la hipòtesi de l'existència d'una xarxa de punts de guaita al servei del poblat ibèric del Castellet de Banyoles, la qual abastava pràcticament tota la cubeta de Móra. Creiem que aquella hipòtesi continua sent vàlida. Per una altra part, gràcies al treball de camp, hem constatat l'existència d'altres jaciments de característiques similars en el curs inferior de l'Ebre.

---

⁶⁴ Maluquer (1987, 38) menciona la possibilitat que existís una peça importada, però mai ha estat identificada ni estudiada.

Ara bé, com ja hem comentat, actualment dubtem de la cronologia d'alguns d'aquests establiments, de manera que podria tractar-se d'un model que apareix a partir del segle II, després de l'arribada dels romans. El problema rau en la dificultat per datar uns pocs fragments de ceràmica de vernís negre recollits en superfície i, per tant, molt erosionats i difícils d'identificar. En qualsevol cas, creiem que, encara que molts d'aquests jaciments es puguin datar en el segle II, podien haver estat ocupats abans de la conquesta romana.

És ben segur que existeix una xarxa de punts de control del territori més densa que la que podem presentar. A més, també hem de tenir en compte que els mateixos poblats ibèrics, amb les seves torres, eren autèntics punts de guaita, en previsió d'atacs ràpids i imprevistos⁶⁵. Per últim, cal recordar que aquest tipus d'assentament presenta unes característiques que dificulten enormement la seva localització, com són:

- Un accés costerut i difícil, normalment relacionat amb una alçada considerable.
- Una superfície reduïda.
- Normalment no han estat mai terrenys conreats, per la qual cosa hi ha pocs materials en superfície.
- L'erosió hi ha actuat d'una forma especialment acusada; el fort vent, la pluja i l'erosió gravitacional han fet desaparèixer les estructures i han despulat el terreny, habitualment rocallós.
- De vegades han sofert reocupacions en èpoques diverses, pel mateix fet de la seva privilegiada posició, cosa que ha facilitat la destrucció de les fases més antigues.

Un exemple paradigmàtic és el nucli del Coll de Som [99], sens dubte un assentament ibèric que servia de punt de vigilància i comunicació visual per a la xarxa de poblament ibèric al congost de Barrufemes, un indret d'una gran importància estratègica. Des d'aquesta elevació, en un dia clar, es visualitza gran part de la plana del Baix Ebre i del recorregut final del riu. La seva importància estratègica queda demostrada pel fet de haver-hi bastit una muralla de barrera en el seu únic accés, i també per haver estat ocupat en èpoques diverses, com ara les guerres carlines i l'última guerra civil.

En definitiva, proposem que els següents jaciments poden formar part d'una xarxa de punts de guaita entre el segle V i III, més aviat a les acaballes d'aquest període:

---

⁶⁵ Moret 1998; Noguera 2000.

Roca de la Bruixeta [20], Roca del Sol 2 [26], Roca de l'Ortiga [30], Ermita de Santa Anna [53], Lo Quiquet [75], Moleta Rodona [78], Castell de Miravet [80], Roca dels Penjats [85], Coll de Som [99] i Tossal Redó [138].

Creiem que han de faltar més punts que completin aquesta estructura de control, però la disposició sobre el territori dels que tenim documentats suggereix que aquest tipus de jaciments es concentra a les entrades i sortides dels congostos de l'Ebre, o bé controlant l'accés per la plana de Burgar, o des de la línia de costa; en definitiva, controlant les principals vies de comunicació⁶⁶.

6.5.2.2.2 Roca de la Bruixeta [20]. Vinebre

Aquest jaciment coneix una fase d'ocupació més important durant el bronze final i la primera edat del ferro (Genera, 1993a), però la troballa d'alguns fragments de ceràmica ibèrica en superfície (làm. 7, 22) suggereix la seva reocupació durant aquest període. La posició enlairada del jaciment (làm. 113, 2), el seu domini visual del sud de la cubeta del riu Ebre a la zona d'Ascó–Vinebre, controlant l'accés des del Priorat a través del Coll de la Torre, i el fet de ser un turó fàcilment reconeixible (per la seva forma característica) des de qualsevol punt de les rodalies, permeten suposar que podria haver estat un assentament amb funcions de punt de guaita.

6.5.2.2.3 Roca del Sol 2 [26]. Garcia

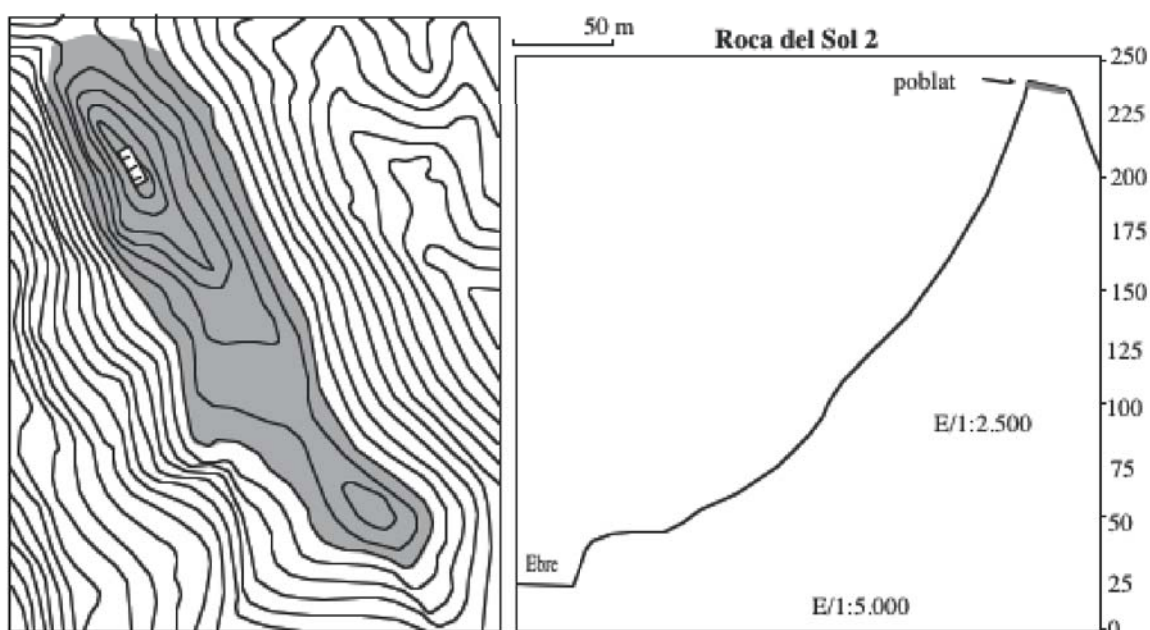
Aquest jaciment ocupa una plataforma rocallosa en forma d'esperó, a 240 metres d'alçada sobre l'Ebre, a l'esquerra del riu, tot just en el congost del Pas de l'Ase (làm. 115, 1), uns 160 metres més alt que el poblat ibèric de Sant Miquel de Vinebre (làm. 113, 3). Per la seva disposició, en un dels punts més estratègics de la zona, amb un gran control del pas pel riu, i amb una panoràmica de tota la cubeta de l'Ebre al seu pas per Ascó i Vinebre (làm. 113, 6), no hi ha dubte que es tracta d'un punt de control del territori.

---

⁶⁶ Remetem als plànols que representen la conca visual dels respectius assentaments que es pot trobar a les fitxes d'inventari de jaciments.

En realitat són dues plataformes unides per un suau vessant, amb una superfície de forma rectangular i amb els costats més llargs orientats paral·lelament al riu. La superfície ocupada per l'assentament coincideix amb la part més planera del jaciment, en el punt més alt del turó. Aquesta extensió fa que no pugui ser considerat únicament com un punt de guaita, sinó com un hàbitat en una posició estratègica, similar al Coll de Som en el Pas de Barrufemes.

Les troballes (làm. 10, 1-7) indiquen que en aquest indret es va situar un assentament, que es data amb seguretat en època tardo-republicana, però no descartem una ocupació anterior.

6.5.2.2.4 Roca de l'Ortiga [30]. Ascó

Aquest jaciment està situat en la mateixa posició que l'anterior, però a l'altra riba del riu, a uns 100 metres sobre aquest, i amb una panoràmica similar, però diferent orientació (làm. 114, 4). En aquest cas la cronologia també sembla tardana, però el més interessant és que fins fa uns anys encara es podien observar les restes d'un edifici, amb unes dimensions aproximades de 5,80 per 4,80 metres, fet de pedra i amb un aparell irregular, d'uns 50 cm d'amplada (Genera, 1982, 78). Pel fet de ser un edifici aïllat, per la seva situació, pel gruix dels seus murs -que suggereixen una gran alçada i/o l'existència d'un pis superior-, no dubtem a catalogar-lo com un punt de guaita.

Però, com és habitual, la seva datació en època ibèrica plena no és segura, ja que tot i que es recull material ibèric, també apareix material romà (de fet, un fragment d'*imbrex* podria ser significatiu), o de cronologies posteriors.

6.5.2.2.5 Lo Quiquet [75]. Tivissa

Aquest jaciment va ser descobert durant el nostre treball de camp. Està situat sobre l'extrem d'un esperó, a uns 180 metres d'alçada sobre el riu Ebre, al sud de la cubeta de Móra. Creiem que respon a un petit enclavament subordinat al poblat ibèric del Castellet de Banyoles, ja que, des del Castellet, el turó de lo Quiquet és perfectament visible (làm. 121, 1). Des d'aquesta elevació es divisa el poblat ibèric, el sud de la cubeta de Móra i l'accés des de la plana de Burgar. Malauradament, en aquest indret l'erosió és molt acusada, de manera que les hipotètiques restes constructives han desaparegut. Tot i així, ha estat possible recuperar fragments de ceràmica ibèrica i de vernissos negres, en concret de campaniana A, material coherent amb la fase millor documentada en el Castellet de Banyoles, de finals del segle III o principis del segle II.

6.5.2.2.6 Moleta Rodona [78]. Rasquera

Aquest jaciment està situat sobre un turó de forma cònica a uns 360 metres d'alçada sobre el riu Ebre, una superfície inferior als 500 m² i amb un accés extremadament difícil (làm. 115, 5 i 6). La seva ubicació respon a un control de l'accés a la cubeta de Móra des de la plana de Burgar, i podríem dir que ocupa una posició similar a la del jaciment de lo Quiquet, però a l'extrem oposat d'aquesta plana. El jaciment ja havia estat ocupat durant el bronze final - primera edat del ferro, moment en el qual cal datar la construcció dels recintes, parcialment retallats a la roca i amb murs de pedra de factura molt grollera (làm. 93, B; làm. 115, 7), relacionables amb el material ceràmic d'aquesta cronologia (Genera, 1982, 113). Però en superfície també es recupera abundant ceràmica ibèrica a torn, en concret fragments d'àmfores, per la qual cosa suggerim la seva reutilització com a punt de guaita en època ibèrica, òbviament per la seva immillorable visibilitat i fàcil defensa. Malauradament, el material ibèric recuperat no permet cap tipus d'aproximació cronològica. En tot cas, el fet que algun fragment hagi

estat recuperat barrejat amb restes de morter de calç suggereix la construcció posterior d'algun tipus d'estructura.

6.5.2.2.7 Coll de Som [99]. Benifallet

El Coll de Som és un turó que delimita la plana al·luvial i el congost de Barrufemes en el tram final de l'Ebre, abans de la seva desembocadura. També és l'elevació més important de les que voregen el riu en aquesta zona (làm. 124, 3). D'alguna manera, la seva posició és equiparable a la que ocupen la Roca del Sol 2 o la Roca de l'Ortiga, al nord del pas de l'Ase. La seva posició estratègica és, doncs, immillorable, ja que controla el pas pel riu i domina una gran part de la plana. Des d'aquest punt, en un dia clar, són visibles un gran nombre dels poblats ibèrics de la zona, com el Castellot de la Roca Roja, l'Assut o la Punta de la Plana de la Móra (làm. 124, 2). El seu perfil característic és fàcilment identificable des de qualsevol punt de les rodalies (làm. 124, 4). Aquests trets han fet que hagi estat un punt ocupat en època ibèrica, romana, musulmana i moderna, fins construir-se un fortí de vigilància durant les guerres carlines, i ser un punt d'observació de primer ordre durant la guerra civil. De fet, els fonaments de la construcció del fortí del segle XIX han estat considerats per alguns autors com a ibèrics, potser d'època tardo-republicana (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1990).

Però els trets propis d'aquest jaciment l'allunyen del punt de guaita "característic" que hem descrit fins a aquests moments. En primer lloc, la abundància de material ceràmic en superfície, inusual en un simple punt de control. En segon lloc, la seva superfície és superior a l'habitual, entre els 1000 i els 1500 m². Per últim, el seu accés (a través de la carena que el connecta a la resta de la serralada), està protegit per una petita muralla de barrera⁶⁷, construïda amb grans carreus, i parcialment enderrocada (làm. 124, 5 i 6).

Aquestes característiques fan que el jaciment del Coll de Som s'acosti al model que nosaltres hem considerat com a propi dels poblats ibèrics de la zona. Aquesta

---

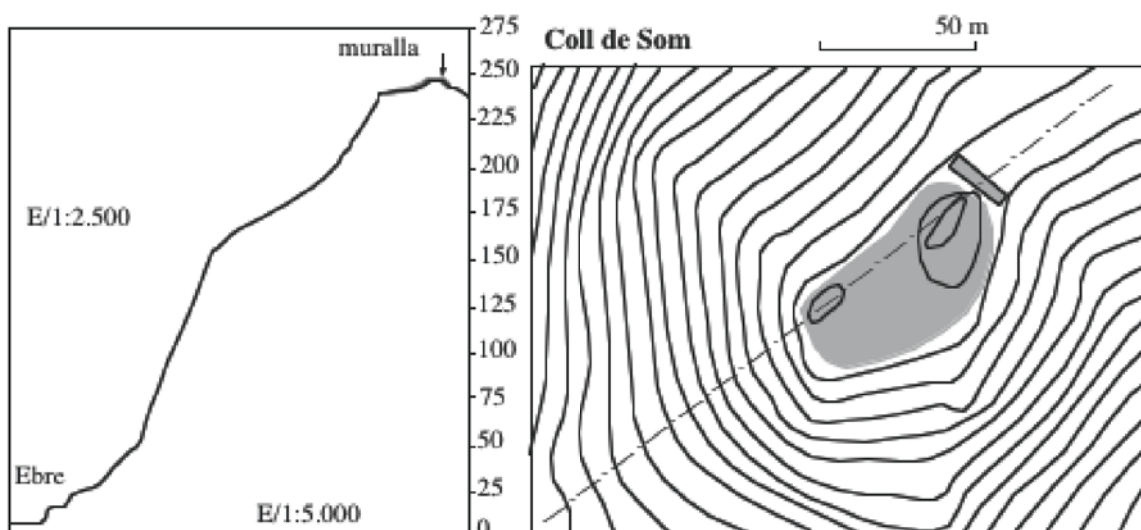
⁶⁷ A aquesta muralla se li adossen murs que són de factura posterior. Un d'ells ha estat datat en època musulmana, o posterior, per la troballa de ceràmica d'aquesta època entre el seu morter (Diloli, 1997).

especificitat, sens dubte, és conseqüència de la importància intrínseca d'aquest enclavament.

Quant a la seva cronologia, de moment només podem suggerir una datació inicial de finals del segle III o de la primera meitat del segle II, tenint en compte el material d'importació, àmfora grecoitàlica i campaniana A, d'inicis d'època tardo-republicana. El material recuperat durant les darreres prospeccions, bàsicament ceràmica ibèrica oxidada i fragments informes d'importació de la mateixa producció (làm. 71, 20-31), no desdiu aquesta hipòtesi. Cal destacar l'abundància de fragments de grans contenidors, tot i la gran dificultat que representaria el seu transport fins al cim del turó.

Ja per acabar, sembla que en aquest jaciment es van recuperar dues monedes, en concret una dracma ibèrica de tipus emporità amb llegenda (*o*)*rsoti* i un as uncial de Roma (Ripollès, 1982), malauradament fora de context i sense procedència segura.

6.5.2.2.8 Tossal Redó [138]. L'Aldea

Aquest turó gaudeix d'una gran visibilitat de la franja costanera i de la desembocadura del riu, ja que és la darrera elevació, per la seva esquerra, abans de l'aiguabarreig de l'Ebre a la mediterrània. Tot i aquesta situació elevada, el seu accés és fàcil, ja que té unes vessants suaus, que el comuniquen sense dificultats amb els camins que voregen la costa o remunten el riu. A la part superior s'ha documentat material ceràmic d'èpoques diverses, des de ceràmica ibèrica a material romà, o fins i tot de l'edat del bronze. En tot cas, les diferents ocupacions sembla que han de relacionar-se amb l'existència d'un punt de guaita, probablement en ús en època ibèrica. Malauradament és

impossible concretar la cronologia d'aquest jaciment, donada la fragmentació i escassa entitat del material ibèric recuperat.

Aquests són els punts de guaita d'època ibèrica coneguts, però de ben segur que n'hi ha d'haver d'altres. Per exemple, el nucli de Magalanya [6], que podria haver comunicat els poblats de Sebes [11] i Santa Madrona [4]; també és probable que altres dos jaciments catalogats com a nuclis ibèrics indeterminats, l'ermita de Santa Anna [53], a Tivissa, i el Castell de Miravet [80], hagin complert en realitat funcions de punts de control del territori, com sembla suggerir la seva disposició, en punts elevats, i en els dos casos podria ser completant la xarxa de punts de guaita que depenien del Castellet de Banyoles.

6.5.2.3 Els nuclis rurals

6.5.2.3.1 Introducció

Aquesta és la categoria de jaciment més difícil de definir, bàsicament perquè en aquest territori encara no se n'ha excavat cap. Ara bé, els nuclis amb aquesta funció es defineixen per ocupar espais oberts, normalment sense cap preocupació defensiva, i sempre en zones baixes o, si més no, a tocar de terres aptes per al cultiu. Normalment, l'extensió i la dispersió de materials arqueològics en superfície, tot i que a vegades és important, és més reduïda que en un poblat, mentre que la tipologia dels materials és radicalment diferent de la que es documenta en una necròpolis i, finalment, el lloc on s'ubica és l'antítesi de l'ocupat per un punt de guaita.

Dins d'aquesta categoria, creiem convenient separar dos grups, en funció de la diferent qualitat de la informació recuperada:

Un primer grup, on sens dubte estem parlant d'hàbitats molt reduïts i relacionats amb una activitat agrícola i/o ramadera, com ara els de Quatre Camins [45], Cementiri de Ginestar [63], Mas de Xalamera [95], les Trampes [98], Km. 14 [103], Pla de les Sitges [121] i Mas Roig [127].

Un segon grup que, per la dispersió realment reduïda de material ceràmic, podria ser producte d'una activitat similar, però esporàdica, com són els de Mas d'en Serrano

[47], Granges de Ginestar [64], Barranc de Gàfols 2 [66], Les Deveses 2 [68], Arenalets [104], Turó d'en Serra [105] i Plana de Nelo [106]. Malauradament, com ja hem assenyalat, mai s'ha excavat cap d'aquests jaciments, de manera que no podem saber quines característiques estructurals tenen ni, de fet, determinar la seva cronologia.

6.5.2.3.2 Quatre Camins [45]. Benissanet

El jaciment documentat a Quatre Camins està situat, com el seu propi nom indica, a tocar d'una cruïlla de camins, que per una banda segueixen paral·lelament el curs de l'Ebre, i per l'altre discorren perpendicularment a aquest. De fet, el camí que, des del Castellet de Banyoles, creua el riu i es dirigeix cap al Coll del Moro de Gandesa, passa ben a prop. Aquest fet, la reduïda dispersió de materials ceràmics, i la seva mateixa ubicació en un indret pràcticament planer, sense defenses naturals i en terrenys potencialment conreables, indica que es tracta d'un nucli rural. Probablement tenia una funció eminentment agrícola, tal i com suggereix la majoria del material ceràmic recuperat, bàsicament restes de grans contenidors, però creiem important constatar que està al mig d'una concentració de sílex natural, que potser era explotat amb alguna finalitat econòmica.

Quant a la seva cronologia, els fragments d'àmfora, itàlica o grecoitàlica, i el fragment de ceràmica gris de la costa catalana, advoquen per una cronologia entre les acaballes del segle III i el segle II, sense més precisió.

6.5.2.3.3 Cementiri de Ginestar [63]. Ginestar

En aquest nucli ens trobem, un cop més, amb una reduïda dispersió de materials, aproximadament d'uns 100 m². Està situat a tocar de l'antiga plana d'inundació, en un indret sense cap mena de defensa natural, per la qual cosa creiem que ha de tractar-se d'un petit nucli rural, probablement subordinat al poblat del Castellet de Banyoles. La seva cronologia resta força indeterminada, ja que només s'ha recuperat material ceràmic ibèric, sense formes reconeixibles. En tot cas, si seguim la hipòtesi de la seva subordinació al Castellet de Banyoles, probablement hauríem de datar-lo entre els segles III i I.

6.5.2.3.4 Mas de Xalamera [95]. Benifallet

Aquest nucli ha estat recentment caracteritzat per J. Diloli (1997), el qual proposava la seva dependència respecte del poblat del Castellot de la Roca Roja, a l'altra banda de l'Ebre. En aquest cas, tot i la reduïda superfície de dispersió de materials, inferior als 200 m², el jaciment no està en una cota baixa, a tocar de la plana al·luvial, sinó que està sobre un petit turó a 60 metres sobre el riu (làm. 124, 1). Aquest fet pot ser conseqüència d'estar ubicat a l'estret de Barrufemes, una zona on les antigues i periòdiques crescudes del riu eren molt ràpides i importants.

6.5.2.3.5 Les Trampes [98]. Xerta

En aquest cas creiem que és un exemple similar a l'anterior, un nucli rural dispers, a prop de l'Ebre i de la petita plana al·luvial que hi ha a la desembocadura del torrent de Xalamera (làm. 124, 2). El jaciment també està en un turó, a uns 60 metres sobre la riba dreta de l'Ebre, i presenta una dispersió de materials similar, d'uns 300 m². La seva ubicació sembla que també respon a un desig de fugir de les perilloses crescudes del riu, més que a una prioritat defensiva. Per últim, la ceràmica ibèrica oxidada recuperada no permet ajustar gaire la cronologia (làm. 55, 6-8).

6.5.2.3.6 Km. 14 [103]. Tivenys

Aquest nucli presenta una dispersió de materials molt reduïda. La seva situació s'allunya de l'habitual en els hipotètics nuclis rurals, ja que està allunyat del riu i a una cota relativament elevada, però en un indret pla i prop de terrenys aptes per al cultiu. La cronologia és molt difícil de determinar, una vegada més, per l'estat fragmentari, no identificable, del material ceràmic recuperat.

6.5.2.3.7 Pla de les Sitges [121]. Tortosa

El Pla de les Sitges és un cas especial en el conjunt dels jaciments coneguts en el curs inferior de l'Ebre (làm. 127, 2), ja que en aquest lloc es coneix, des d'antic, l'existència de més de dues-centes sitges (Abril, 1931, 19) (làm. 92, A). La presència ibèrica en aquesta plataforma quaternària és segura, ja que és habitual recuperar material d'aquesta època en superfície, fins i tot a l'interior de moltes de les sitges, excavades a la roca (làm. 127, 3), i sovint colgades de terra pels conreus actuals. De fet, sembla que durant la neteja d'alguna d'aquestes sitges s'han pogut recuperar fragments de ceràmica ibèrica del seu fons⁶⁸. Així i tot, aquest fet no certifica la seva construcció o ús pels ibers, ja que podria haver estat el producte de reompliments posteriors. Fins que no es localitzi una sitja intacta, i es pugui excavar un farciment uniforme i no alterat, no podrem determinar amb seguretat la seva adscripció.

Però encara que no podem assegurar l'adscripció ibèrica d'aquestes sitges, tenim una dada que confirma que els ilercavons coneixien i feien ús d'aquest mètode de conservació i emmagatzematge, potser a una escala reduïda, i circumscrita a la franja costanera. Així, durant l'excavació del jaciment del Bordissal (Camarles) [146], va aparèixer una sitja de 2,2 metres de fondària i 1,7 metres d'amplada, reblida amb fragments de tovots, i ceràmica a torn i a mà d'època ibèrica (Vilaseca, 1968), la qual cosa indica que va ser amortitzada en aquest moment.

6.5.2.3.8 Mas Roig [127]. Amposta

Aquest jaciment es localitza sobre una petita plataforma quaternària, a tocar de l'Ebre i a uns setze metres d'alçada, molt a prop d'Amposta. Actualment ha desaparegut a conseqüència dels rebaixos agrícoles, però fins fa uns anys es podia observar, en una superfície d'uns 100 m², abundant ceràmica ibèrica oxidada. En la seva major part, les formes identificades responen a envasos d'emmagatzematge, bàsicament tenalles, àmfores i urnes amb el coll de cigne (làm. 78, 14-19). La seva situació i dimensions suggereix que estem davant d'un petit hàbitat rural. La cronologia d'aquest nucli es

---

⁶⁸ Volem agrair aquesta informació a la conservadora del Museu del Montsià, Ma Mar Villalbí.

defineix per un lot de material ceràmic, conservat en el Museu Comarcal del Montsià, on ha estat possible identificar fragments informes corresponents a vernissos negres àtics i de campaniana A, de manera que podem suggerir una datació entre el segle IV i el II, aproximadament.

Això pel que fa als nuclis del primer grup, aquells que considerem amb més probabilitat establiments rurals dispersos.

Quant al segon grup, són els jaciments que no creiem que puguin ser considerats talment com a establiments rurals, ja que només han proporcionat restes molt escadusseres de material moble, potser producte d'activitats agrícoles i ramaderes puntuals.

En l'estat actual de la qüestió, la consideració d'aquests jaciments com a nuclis rurals dispersos durant l'ibèric ple presenta una sèrie de problemes.

En primer lloc, la presència de nuclis rurals dispersos està millor representada entre els segles II i I, tant al nord-est del territori d'estudi (*Asensio et alii*, 2002) com al sud (Oliver, 2001).

En segon lloc, l'abundant nombre de petits poblats ibèrics, separats per una distància reduïda (com veurem més endavant, per uns 2 km de mitjana), suggereix que són per ells mateixos nuclis d'hàbitat i de producció agrícola i/o ramadera o d'altres activitats econòmiques, i que no necessiten de l'existència de nuclis subordinats. Per aquest motiu, insistim un cop més, probablement alguns d'aquests jaciments no són pròpiament nuclis d'hàbitat rural dispers, sinó més aviat evidències d'una activitat desenvolupada des d'un poblat.

Ara bé, probablement no tot el curs inferior de l'Ebre funciona de la mateixa forma. Així, la foia de Móra, una gran plana d'uns 15 km de llargada, sota la influència directa del Castellet de Banyoles, presenta un nombre considerable de jaciments d'aquesta categoria, i en canvi no s'ha identificat cap petit poblat. De manera que potser en el cas dels jaciments de Quatre Camins [45], Cementiri de Ginestar [63], el Mas d'en Serrano [47], les Granges de Ginestar [64], el Barranc de Gàfols 2 [66] i les Deveses 2 [68], sí que estem davant d'hàbitats rurals dispersos, depenents del Castellet de Banyoles.

6.5.2.4 Nuclis indeterminats

Aquesta categoria abasta un conjunt de jaciments que, si més no pel període que ens ocupa, els segles V al III, són molt mal coneguts, per motius diversos. Per exemple, per l'existència d'edificacions modernes a sobre, com és el cas del Calvari [43] a Móra la Nova (Sanz, 1973-74). També pot ser per dificultats de localització, o per l'escassa documentació disponible, com en el cas del Barranc de Mosselló 1 [9]. Igualment, hi ha una sèrie de jaciments que tant podrien ser petits poblats com punts de guaita, com és el cas de Magalanya [6] (làm. 111, 1), la Miloquera [37] (làm. 114, 5), l'Ermita de Santa Anna [53], el Turó de la Torreta-Castell de Miravet [79–80] (làm. 121, 3), la Punta del Rojal [108] (làm. 126, 2), o simplement petits nuclis rurals, potser com la Plana de la Móra 1 [101], o bé representar únicament indicis d'activitat o, senzillament, potser no haver existit en aquesta època, com podria ser el Barranc de les Fonts [100], el Pla d'Empúries [131] o Quintanes/Roquissé [133].

En definitiva, la documentació és tan escassa que no ens atrevim a catalogar-los en relació a la seva possible funció.

6.5.2.5 Els poblats

6.5.2.5.1 Introducció

En primer lloc, cal definir què entenem com a poblat en l'àmbit territorial del curs inferior de l'Ebre entre els segles V i III. Sota aquest epítet englobem concentracions de poblament molt homogènies, ja que, amb la sola excepció del Castellet de Banyoles⁶⁹ – un cas especial que detallarem més endavant –, comparteixen una sèrie de característiques que serviran per definir-los:

- Tenen en comú una ubicació similar, ja que normalment ocupen llocs de fàcil defensa, com ara petits turons, l'extrem de les terrasses fluvials, molt sovint en forma d'esperó, o, de vegades, la confluència d'una barrancada.

---

⁶⁹ I potser el poblat situat sota el castell de la Suda de Tortosa.

- Habitualment, són assentaments amb un perímetre mínimament delimitable, gràcies als seus límits naturals (barrancs, el mateix riu Ebre, formacions rocalloses, penya-segats...) o artificials (muralls, fossats...), de forma que la seva superfície pot ser calculada amb una certa exactitud.
- La superfície que ocupen és molt reduïda, de 500 m² a 3.000 m².
- Relacionat amb el punt anterior, la seva població devia ser poc nombrosa, des de poques desenes fins a alguns centenars d'habitants.
- Pel que coneixem dels assentaments excavats en extensió, les cases ocuparien d'una manera densa l'escassa superfície destinada a l'hàbitat.
- La majoria presenten (o han presentat) restes constructives visibles, en diferent grau de conservació, però de segura factura ibèrica. Evidentment, les restes més habituals, per les seves dimensions i espectacularitat, són les que conformen el sistema defensiu (muralls, torres, fossats...).
- Quan s'ha pogut identificar el sistema defensiu, normalment se situa en el punt d'unió de l'indret ocupat pel poblat (terrassa, turó...) amb la resta de turons o terrasses fluvials que l'envolten. Per tant, és habitual que el sistema defensiu sigui l'element constructiu més allunyat del riu Ebre.
- És freqüent que la zona del poblat ocupada pels recintes d'habitació presenti un lleuger pendent en direcció a l'Ebre. A més, l'accés des del riu acostuma a ser molt difícil, sinó impossible.

No tots els jaciments considerats com a poblats reuneixen totes i cadascuna d'aquestes característiques, però si una part important, de manera que no presenten gaires problemes per caracteritzar-los.

Així, per exemple, hi ha una sèrie de jaciments que, tot i que han fornit abundant material ceràmic en prospecció, no han proporcionat evidències de restes constructives. És el cas de Santa Madrona [4] o de Mas de Mussols [137], però la presència de necròpolis a les seves proximitats i d'un accés en forma d'istme (en el segon cas, artificial) suggereixen que es tracta d'assentaments amb preocupacions defensives. Altres exemples són el Turó de l'Audi [86], el Martorell [90] o el Bordissal [146], els quals, per la quantitat de material moble documentat i per la seva ubicació, creiem que són també poblats.

Un altre cas, potser més problemàtic, el representen el Castell de la Suda de Tortosa [118] i els Castellons d'Ascó [16]. En el primer cas, una sèrie d'indicis, dels quals parlarem més endavant, advoquen per l'existència d'un important nucli. En el segon, notícies antigues documenten l'existència d'un hàbitat en aquest revolt de l'Ebre, avui ocupat per la central nuclear d'Ascó. A més, com veurem, el seu hipotètic emplaçament ocupa un espai buit en la xarxa de poblats ibèrics que es distribueixen seguint el curs del riu a distàncies aproximadament regulars.

Per a la resta de jaciments (gairebé la meitat amb excavacions recents), no hi ha dubte que reuneixen la condició de poblats ocupats durant els segles V i III, i tots ells presenten moltes de les característiques generals anteriorment mencionades.

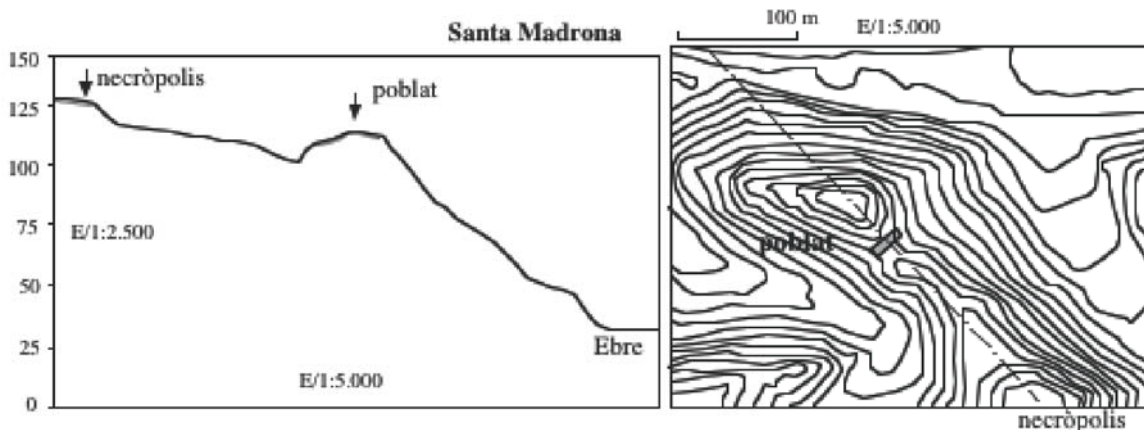
6.5.2.5.2 Santa Madrona [4]. Riba-roja

L'assentament de Santa Madrona és el poblat més septentrional dels datats en època ibèrica a la zona d'estudi. Ocupa una plataforma cònica, a uns 150 metres de distància de l'Ebre, i a uns 70 metres d'alçada sobre el riu.

No existeix cap mena de documentació segura per certificar l'existència d'un poblat ibèric sota una església bastida el segle passat. Però el nombre i la qualitat dels indicis així ho indiquen. Pel que fa a les estructures, res no ha pogut conservar-se després de l'explanació realitzada per construir l'ermita. De fet, actualment, només es pot recuperar material ceràmic en els vessants. Però el turó presenta una forma i unes característiques que responen a les emblemàtiques dels poblats ibèrics de la zona. Així, és gairebé inaccessible excepte per un estret istme, on encara es localitza un aflorament rocallós que segurament devia ser inclòs en el sistema defensiu (lám. 109, 6). La superfície màxima que podria abastar, uns 2.500 m², està en consonància amb les dimensions de la resta dels poblats ibèrics de la zona. Per últim, l'existència d'una necròpolis amb una datació de finals del segle III (lám. 109, 7), ja comentada, suggereix que en aquest turó hi va haver un assentament (Belarte *et alii*, 2005).

Durant les excavacions realitzades a la necròpolis es van realitzar un seguit de prospeccions en el turó ocupat pel poblat, per tal de fixar la seva entitat i cronologia. Es va poder constatar la gran quantitat de ceràmica dispersa pels vessants, sobretot en el sud, menys cobert de vegetació. La major part són fragments de ceràmica ibèrica oxidada, entre els quals cal destacar l'abundància de material de transport i emmagatzematge,

àmfores (làm. 4, 13-16) o tenalles (làm. 4, 18-20). També vaixel·la, sovint pintada, i fragments de ceràmica campaniana indeterminada. El conjunt recuperat no desdiu de l'estudi realitzat sobre 84 peces recuperades en prospecció anys abans (Sanz, 1973-74, 20; Sanz, 1980). Entre la ceràmica ibèrica oxidada destaca l'abundància d'urnes amb el coll de cigne, àmfors, *kalathoi*, tenalles, gerres o plats. Existeix un fragment de ceràmica grisa que imita un plat campanià i un fragment de vora de vernís roig ilergeta (Sanz, 1980, 82). Però, com és habitual, és la vaixel·la d'importació la que proporciona la datació més ajustada, ja que la presència d'un fragment d'una copa "precampaniana" de vernís negre Lamb. 42 (presumiblement, una copa castulo àtica), determina una cronologia inicial de finals del segle V i inicis del segle IV (Sanz, 1980, 84). És segura la continuïtat del poblat en època tardo-republicana, tal i com demostren les formes de campaniana A (Lamb. 27, 29 i 36), i B (Lamb. 2, 5 i 8b).

6.5.2.5.3 Barranc de Mosselló 2 [10]. Flix

La terrassa fluvial on s'ubica aquest jaciment, a uns 45 metres d'alçada sobre l'Ebre, està delimitada pel barranc de Mosselló, a l'esquerra, i el mateix curs del riu, a uns 20 metres al nord.

La recent campanya de neteja i delimitació⁷⁰ (Pérez, Rams, Jornet, 2001) ha posat al descobert les restes d'una torre semicircular massissa (làm. 111, 2-4), construïda amb pedra, així com restes de cinc o sis recintes d'habitació de forma quadrangular, situats al sud del bastió (làm. 86). No sembla que el jaciment s'estengui més enllà d'aquesta

⁷⁰ Agraïm als autors de la intervenció les facilitats per investigar aquest jaciment.

reduïda zona, tot i que l'activitat d'una pedrera, immediatament a l'est, podria haver destruït un sector de l'assentament.

L'aixecament de la torre, d'aproximadament uns 60 m², va ser realitzat després de construir un enorme basament de pedres en forma de corona exterior, bastit mitjançant la col·locació de grans lloses planes (Pérez, Rams, Jornet, 2002, 153).

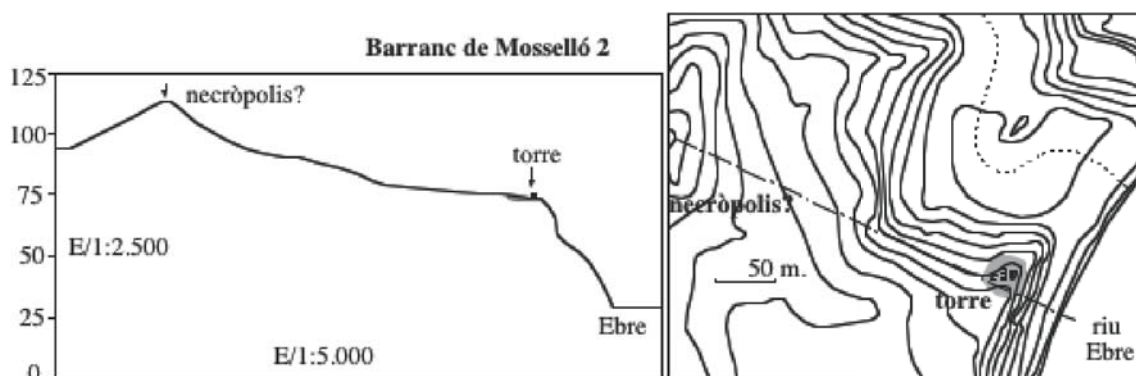
Malauradament, no disposem de materials recuperats en estrats arqueològics tancats, però els autors de la intervenció, a partir del material ceràmic ibèric superficial, no dubten en datar el jaciment en els segles V i IV. Aquesta hipòtesi creiem que es versemblant, ja que M. Sanz (1978, 55-72) data aquest jaciment entre finals del segle V i el segle IV, també a partir de l'estudi de cinquanta set fragments superficials.

Pel que fa al material ibèric, cal ressaltar la similitud de la vaixel·la a torn amb el material present durant el segle V en el jaciment del Tossal del Moro de Pinyeres (Arteaga, Padró, Sanmartí, 1990), conjunts on són presents els plats carenats, sovint pintats, les gerres de vores exvasades amb forma de coll de cigne, o les urnes d'orelletes. Quant a la ceràmica a mà, presenten les típiques característiques: bases planes, vores exvasades, decoració plàstica de cordons...

Pel que fa al material importat, tan sols hi ha un fragment, minúscul, de ceràmica àtica de figures roges, datat entre finals del segle V i inicis del segle IV. Però potser també podrien considerar-se com a importacions els fragments núm. 14 i 38, concretament una vora i un fragment de paret d'àmfora. El primer té una pasta descrita com de color vermellós, ben cuita, amb desgreixant de sílice, i granets de calcita i mica molt fins (Sanz, 1978, 60). Les característiques formals de la peça, amb una incisió a la carena de l'esquena, en el punt d'unió amb les nanses, i la descripció de la pasta, es corresponen amb les característiques de les àmfors produïdes en el sud-est peninsular durant el segle V. Aquestes àmfors poden presentar, com l'exemplar del Barranc de Mosselló, una incisió horitzontal a la part superior de les nanses (Ramon, 1995, 168). La seva pasta, de tonalitats variades, presenta desgreixant sorrenc, calcita blanca i mica triturada (Ramon, 1995, 257). El segon fragment (Sanz, 1978, fig. 38), tot i ser informe, presenta una pasta i unes marques de torn que suggereixen que potser estem davant d'un fragment d'una àmfora punicoebusitana. Per últim, la vora de morter presentada a la figura 16 (Sanz, 1978, 60-61) probablement respon a la mateixa tipologia o a una evolució del morter recuperat en prospecció en el Coll del Moro de la Serra d'Almos (lám. 39, 2).

Per tant, aquesta anàlisi confirma la datació del conjunt ceràmic entre la segona meitat del segle V i la primera meitat del segle IV.

La consideració d'aquest jaciment com a poblat potser és massa agosarada, ja que té una extensió reduïda, de manera que potser és un nucli de control subordinat a l'assentament de Sebes. Però com no entra dins de la categoria de punt de guaita, el considerem un hàbitat de petites dimensions. A més, és possible que a prop hi hagi una zona de treball, probablement un forn (Arqueociència, 1999a; 1999b), així com una necròpolis d'aquesta mateixa època, encara no confirmada. Evidentment, en aquest cas estem davant d'una població molt reduïda, al voltant d'unes vint-i-cinc persones, un dels nuclis d'hàbitat més petits de la zona d'estudi, i que s'hauria de relacionar amb el poblat de Sebes, un hàbitat més gran situat a l'altra banda del riu.

6.5.2.5.4 Sebes 1/2 [11/12]. Flix

L'existència d'un assentament ibèric a la partida de Sebes està confirmada per excavacions clandestines, les quals han posat al descobert murs d'habitació i un gran nombre de ceràmica ibèrica (là. 8, 4-8) majoritàriament fragments informes, sobretot d'àmfores i de tenalles (là. 112, 1).

El jaciment es situa sobre una plataforma fluvial delimitada pel riu Ebre, uns 500 metres al sud, i pel barranc de Sant Joan, el camí més directe en direcció a les planes occidentals de Lleida (là. 111, 5).

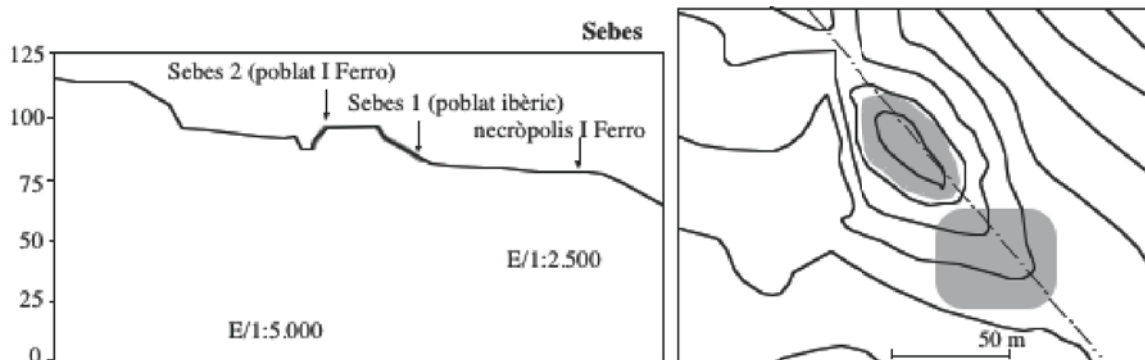
Està delimitat per un petit turó, on s'ha identificat un poblat del segle VII, i els límits de la mateixa terrassa fluvial. Aquesta terrassa té gairebé una hectàrea, però la

dispersió del material ceràmic d'època ibèrica tan sols ocupa uns 1.000 m², de manera que cal pensar que era un assentament reduït.

Quant a la cronologia de l'assentament, només podem recuperar la informació proporcionada per C. Garola (1984-85; 1985, 27) i M. Genera (1982). El material recollit i publicat suggereix la seva ocupació en el segle V, com per exemple una àmfora quasi sencera i alguns fragments (Garola, 1984-85, figs. 50-53), que recorden les àmfores produïdes en el sud-est peninsular en aquesta cronologia, semblants a les T-1.2.1.3 o T-1.3.2.4. (Ramon, 1995, 168 i 172). Però, per la similitud de la seva pasta amb la resta de la ceràmica ibèrica, també és possible que es tracti d'una producció local.

Les vores i bases de gerres de coll de cigne són molt abundants. Cal afegir la presència de vores de morters (lám. 8, 8; Garola 1984-85, fig. 70), entre els quals segurament una base de morter puniceobusità, amb les característiques acanaladures a la base (Garola, 1984-85, fig. 68). Tot i que no apareix representat entre el material dibuixat, cal insistir en la gran quantitat de fragments informes d'àmfora ibèrica presents en el jaciment, producte de les remocions incontrolades.

C. Garola també va identificar fragments de campaniana B i C. Aquest autor atribueix aquests fragments de campaniana a les fases d'ocupació més modernes, relacionades amb la presència de materials romans prop de la plana al·luvial de l'Ebre, mentre que atorga una cronologia d'època ibèrica plena per a aquesta zona del turó de Sebes.

6.5.2.5.5 Castellons [14]. Flix

El nucli documentat en els Castellons de Flix és un cas específic, per presentar trets distintius respecte a la resta de poblats.

L'assentament està situat en el revolt del meandre de Flix, sobre un turó circular, delimitat al nord pel penya-segat excavat per l'acció erosiva del riu, a 75 metres d'alçada d'aquest (làm. 112, 3). La resta del perímetre està delimitat per una muralla que envolta la resta del turó, a diferència de la majoria de poblats, que disposen de muralles de barrera. Aquesta peculiaritat sens dubte és deguda a la diferent configuració topogràfica. La superfície d'hàbitat delimitada per aquesta muralla i pel penya-segat és d'uns 2.500 m², i a l'interior es poden observar un gran nombre d'habitacions de planta quadrangular, semiexcavades per l'acció de furtius, de segura factura ibèrica (làm. 112, 5 i 6), ja que en el seu interior és fàcil observar nivells d'enderroc i de paviment, barrejats amb abundant ceràmica ibèrica oxidada, majoritàriament grans envasos d'emmagatzematge (làm. 8, 9-23), alguns d'ells amb trets arcaics, ja comentats en el capítol dedicat a l'ibèric antic.

Però el més interessant d'aquest jaciment és que a l'exterior del perímetre delimitat per la muralla s'observen recintes i materials d'època ibèrica, però únicament al costat del penya-segat, entre el poblat i la necròpolis de la primera edat del ferro, situada a uns 500 metres al nord-est. Aquestes habitacions estan molt deteriorades, i segurament si s'han conservat és perquè la maquinària agrícola no s'acosta al tall, i per tant no ha estat mai una zona conreada. En canvi, en els terrenys llaurats que envolten el turó no es documenta cap tipus d'estructura, però sí abundant ceràmica, en una superfície de dispersió d'aproximadament 10.000 m².

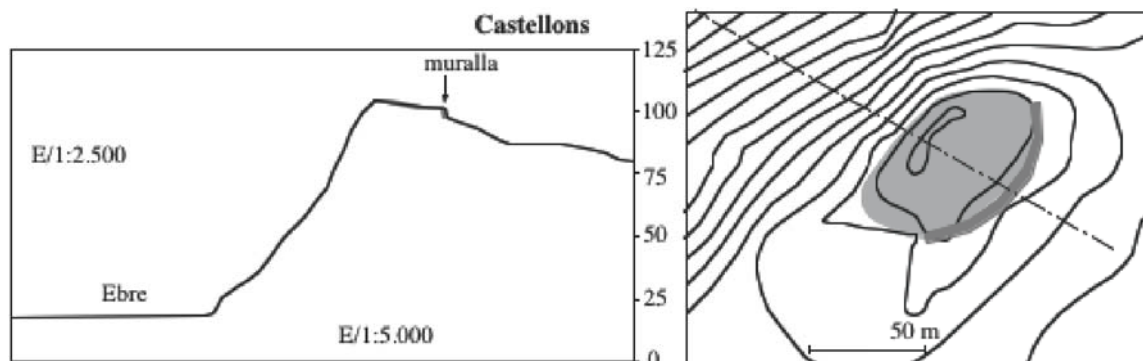
És evident que el poblat dels Castellons de Flix va conèixer un període en el qual el seu perímetre superava àmpliament el delimitat pel turó i la seva muralla. A tall d'hipòtesi, creiem que la zona del turó i la construcció de la muralla caldria datar-la a partir de la segona meitat del segle V, coetània a la construcció d'altres sistemes defensius en aquesta zona, mentre que l'hàbitat de dimensions superiors potser cal datar-lo en un moment indeterminat del segle III⁷¹.

Quant a la cronologia, probablement el poblat representa la continuïtat, durant l'ibèric ple, d'un hàbitat, encara desconegut, associat a la fase del segle VI documentada a la necròpolis contigua, hàbitat que potser encara resta ocult en el mateix turó, amagat per les fases més modernes. En qualsevol cas, el material, bàsicament ceràmica ibèrica

---

⁷¹ Com veurem més endavant, sembla que en una data al voltant del segle III determinats poblats augmenten de superfície, com el Coll del Moro de Gandesa, Sant Antoni de Calaceit, i potser el Castellet de Banyoles de Tivissa.

oxidada, no ens permet gaires precisions cronològiques, de manera que només podem suggerir la continuïtat de l'hàbitat durant l'ibèric ple, sense poder precisar-ne la durada⁷².

6.5.2.5.6 Roca del Sol 2 [26]. Garcia

Aquest hàbitat es situa sobre una plataforma calcària en forma d'esperó, a 240 metres d'alçada sobre l'Ebre, a l'esquerra del Pas de l'Ase (làm. 115, 1). En realitat són dues plataformes unides per un suau vessant, amb una superfície de forma rectangular, i amb els costats més llargs orientats paral·lelament al riu. La superfície ocupada per l'assentament es defineix per l'àrea de dispersió dels materials ceràmics, aproximadament uns 5000 m², que coincideix amb la part més planera del jaciment, en el punt més alt del turó. Aquesta extensió fa que no pugui ser considerat únicament com un punt de guaita, sinó com un hàbitat amb una posició estratègica, similar a la del Coll de Som en el Pas de Barrufemes, però de majors dimensions.

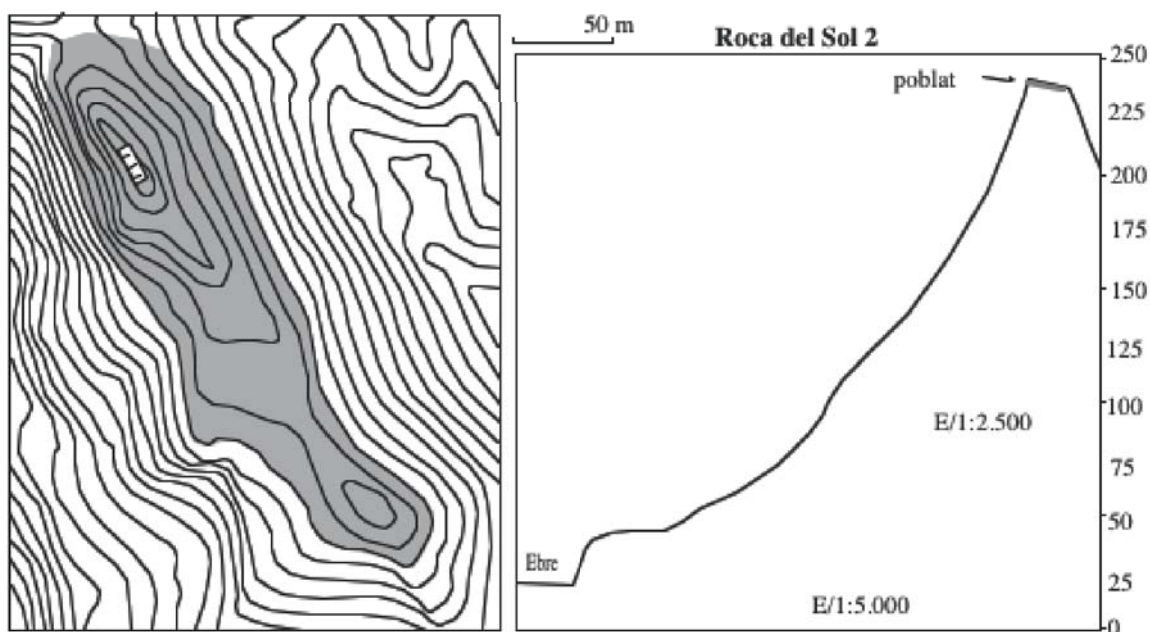
No s'han documentat restes d'un hipotètic sistema defensiu, però potser no va ser necessari, ja que la topografia configura un accés costerut i difícil. En tot cas, la plataforma més septentrional, més petita, està lleugerament més elevada que la plataforma meridional, i presenta un aflorament rocallós en el punt d'unió amb la resta d'elevacions de la serra del Tormo, en el seu extrem nord-oest. La plataforma meridional és sensiblement més gran, i és on s'observen més fragments ceràmics en superfície. Actualment s'observa un conjunt d'habitacions rectangulars, en bateria, realitzades amb lloses de pedra disposades horitzontalment, amb més de tres filades conservades, i entre 45 i 65 cm d'amplada (làm. 115, 2-3).

---

⁷² Recents treballs han confirmat la gran extensió del jaciment, així com un llarg període d'ocupació, datat entre la segona meitat del segle VI fins al segle I aC (Genera *et alii* 2005b).

La majoria del material recuperat en prospecció determina un horitzó adscriuible als segles II i I, per la presència d'àmfora i ceràmica de cuina itàliques, així com fragments de campaniana A. També es recupera abundant ceràmica ibèrica oxidada, com plats, bols, *kalathoi* i àmfores (lám. 10, 1-7). Tot i que creiem que aquest nucli coneix la seva màxima entitat durant l'ibèric tardà (com tractarem més endavant), la presència de fragments informes de vernís negre àtic, o el fet que es recuperin fragments d'àmfora fenícia del segle VII, suggereix que aquest punt ja era ocupat en èpoques anteriors, i també, versemblantment, durant l'ibèric ple.

De fet, les intervencions realitzades a tocar del riu Ebre, a conseqüència de les obres d'eixamplament de la carretera en el congost del Pas de l'Ase, han identificat una rampa de terra i pedres, probablement un embarcador fluvial. Aquesta estructura ha estat datada pel seus excavadors en el segle IV (Genera, Adell, Brull, en premsa). Aquesta cronologia només pot correspondre amb la fase de l'ibèric ple de la Roca del Sol 2, ja que la fundació del poblat de Sant Miquel de Vinebre és clarament posterior, de la segona meitat del segle II.

6.5.2.5.7 Forn Teuler [28]. Ascó

El poblat del Forn Teuler és un dels casos més paradigmàtics dintre del model de poblat característic de l'ibèric ple en el curs inferior de l'Ebre. Està situat al sud de la cubeta d'Ascó, amb una gran visibilitat de tota la depressió, sobre una terrassa fluvial

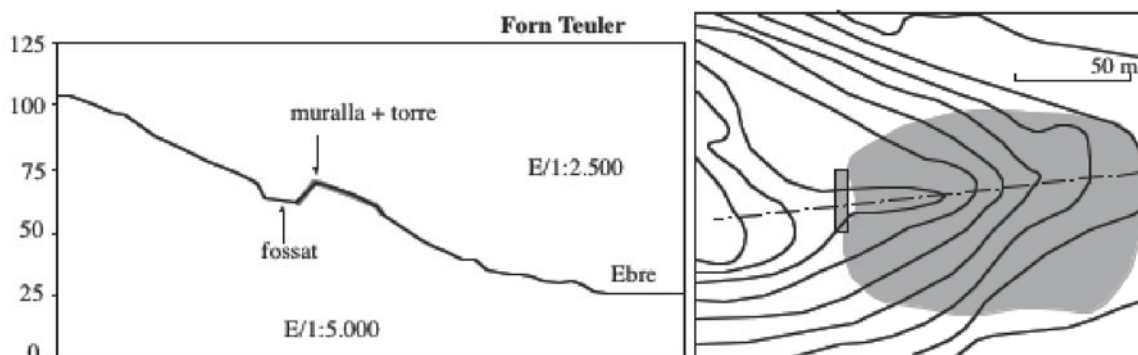

amb forma allargassada, entre dues barrancades i el riu Ebre (l'àm. 113, 6), de manera que el seu accés es realitza per la part més allunyada del riu. Té una alçada d'uns 45 metres respecte a l'Ebre, i la zona d'hàbitat presenta un lleuger pendent descendent en direcció al riu. L'accés està protegit per un potent sistema defensiu, format per una combinació de fossat (l'àm. 113, 7), muralla de barrera (l'àm. 113, 8) i torre adossada (l'àm. 114, 1).

La superfície de la zona d'hàbitat és, aproximadament, d'uns 1.500 m², i per les restes de murs que es documenten actualment (l'àm. 114, 2) estava densament ocupada.

El material més antic recuperat en prospecció és un fragment de base de ceràmica àtica de vernís negre, en concret d'una pàtera Lamb. 21/22 (l'àm. 11, 1). També apareixen vernissos negres itàlics, de cronologia més tardana, en concret campanianes B (Genera, 1982, 69). Les importacions documentades es completen amb una base de morter punicoebusità (l'àm. 11, 4). La ceràmica ibèrica oxidada està representada per grans tenalles d'emmagatzematge, bols, tapadores, gerres, etc (l'àm. 11).

Així, creiem que cal datar aquest jaciment com a mínim a partir del segle IV, tot i que probablement encara oculta fases més antigues, mentre que la seva datació final entra ja en època altimperial, com demostra la presència de fragments de Terra Sigil·lada Hispànica.

6.5.2.5.8 Castellet de Banyoles [51]. Tivissa

El Castellet de Banyoles és el poblat més extens del curs inferior de l'Ebre. La importància d'aquest centre ibèric és inqüestionable. Les seves impressionants defenses, la immillorable posició estratègica, el control de les comunicacions pel riu i a través de la serra de Tivissa fins a la costa, els tresors recuperats, les seves dimensions, etc, ho fan ben palès. Però fins al moment, el Castellet de Banyoles no ha proporcionat cap context estratigràfic clar que ens permeti parlar d'una ocupació en els segles VI o V.

Més aviat al contrari, les antigues i recents excavacions mostren un únic nivell de destrucció, datat a finals del segle III, mentre que sembla que va existir una certa reocupació a finals del segle II i durant el segle I (Vilaseca, Serra Ràfols, Brull, 1949; Asensio, Cela, Ferrer, 1997; Asensio, Miró, Sanmartí, 2002).

En qualsevol cas, les característiques d'aquest assentament contrasten clarament amb la resta de poblats. D'entrada, està situat sobre una plataforma de forma triangular a uns 115 metres sobre el nivell del riu (làm. 116, 8), amb una superfície màxima d'uns 42.000 m². Fins l'any 2002, les excavacions només havien documentat recintes d'habitació en el perímetre de la plataforma, de manera que es suposava que a la zona central s'obria un gran espai públic, però recentment s'ha descobert un nou barri, situat al sud de la zona 2, de manera que la superfície edificada podria ser molt més important (làm. 95).

El sistema defensiu està format per dues torres pentagonals flanquejant l'entrada (làm. 117, 1-2). Les torres pentagonals en el món grec no són anteriors al segle III, i, en qualsevol cas, les torres del Castellet tenen més aviat una funció de prestigi que una funció defensiva (Moret, 1996, 217-218). Sembla que van ser construïdes en un moment concret, i estretament relacionat amb els conflictes de la segona guerra púnica. No sabem si existien altres elements defensius, com murs avançats, tot i que davant d'aquestes torres hi ha restes d'estructures, les quals havien estat interpretades com a restes d'un *epikampion* (Pallarés 1983-84), hipòtesi actualment rebutjada. Per una altra banda, malgrat que mai ha estat identificat un fossat, cal mencionar que l'estret istme que hi ha al davant de les torres pentagonals presenta una cota sensiblement inferior que la resta de la zona d'accés (Pallarés 1986, 285).

Els inicis de la investigació cal cercar-los a principis del segle XX, ja que durant els anys 1912, 1925 i 1927 es van produir un seguit de troballes fortuïtes i espectaculars, que van fer d'aquest jaciment, fins i tot abans de la seva excavació, un dels més importants de Catalunya. La primera troballa estava formada per deu arracades i penjolls d'or, tres braçalets, dos anells i vint-i-nou monedes de plata (Bosch Gimpera, 1913-14b). La troballa de 1925 constava bàsicament d'una estatueta de bronze amb dos bous lligats al jou d'una arada, i tres monedes de bronze. La troballa més espectacular, realitzada en 1927, constava d'un lot de quatre pàteres decorades (làm. 38), onze vasos i dos braçalets (Serra Ràfols, 1941). Per últim, existeix una altra troballa de 17 monedes de plata, aparegudes en una zona i en una data indeterminades (Villaronga, 1982).

Com es pot observar, les troballes monetàries són molt diverses, però només una part corresponen a tresors. De fet, només poden ser considerats com a tals els recuperats al voltant de l'any 1912 (Tivissa I, amb 29 monedes), i el publicat per Villaronga l'any 1982 i que també va ser recuperat a principis de segle (Tivissa IV, amb 17 monedes). Tots dos tresors van ser localitzats a l'extrem occidental de la plataforma, i semblen formar part de la mateixa ocultació. Prop d'aquesta zona també va ser recuperat l'anomenat tresor número tres, format per pàteres, vasos i braçalets d'argent, però cap moneda. Les tres monedes considerades com a tresor número dos, anterior a 1925 i associades a un petit jou de bous de bronze, segurament són producte d'una recollida superficial prop de l'entrada del jaciment, a l'extrem oriental. Per últim, una darrera troballa de tres monedes (Vilaseca, Serra Ràfols, Brull, 1949, 14), sense cap indicació de les seves característiques, sembla que també va ser recuperada prop de l'entrada (Tarradell, 2003-04).

A conseqüència d'aquestes troballes, entre els anys 1929 i 1937 es van realitzar les primeres intervencions arqueològiques, amb l'exhumació de les dues torres pentagonals, mentre que durant els anys 1942 i 1943 es va excavar el barri al costat de l'accés (Vilaseca, Serra Ràfols, Brull, 1949; Serra Ràfols, 1964-65). Amb posterioritat, fins a l'inici de les excavacions actuals, només va haver-hi intervencions puntuals per part de R. Pallarés (1984), i de l'empresa Còdex, que romanen inèdites (CÒDEX, 1993a), però que no van tenir una gran incidència en la comprensió general del jaciment.

Des de l'any 1998 s'han reprès els treballs a l'extrem nord-oest del jaciment, amb l'objectiu d'excavar en extensió una gran superfície, per tal de poder conèixer la trama urbana i intentar determinar les fases més antigues del jaciment⁷³.

Els treballs han revelat l'existència d'una sèrie de grans unitats estructurals, articulades entorn de patis de grans dimensions, al voltant dels quals es disposen diversos recintes de planta rectangular allargada (l'àm. 95; l'àm. 118, 4-6). En total, entre pati i estances, els edificis assoleixen superfícies entre 250 i 300 m², dimensions inèdites en la resta de poblats de la zona. A més, sovint, tan sols un dels recintes de cadascuna de les cases excavades té llar de foc.

---

⁷³ Agraïxo als directors de les excavacions les facilitats per poder consultar aquesta documentació. En qualsevol cas, donada la gran quantitat de novetats, ens remetem a les publicacions recents (Asensio, Miró, Sanmartí, 2002 i 2005).

Quant a la tècnica de construcció, els murs apareixen encaixats en trinxeres de fonamentació, que retallen les graves naturals. L'amplada d'aquests sòcols és generalment de 30 o 40 cm, i una alçada d'uns 20 a 40 cm. Al damunt hi havia un alçat de toves, segons mostra la troballa d'algun fragment en els nivells d'enderroc. L'estratificació és molt senzilla, ja que només es documenten nivells d'enderroc formats directament sobre les graves naturals, que, segons sembla, eren utilitzades com a sòls (làm. 118, 1-4).

Pel que fa al material ceràmic, les importacions més antigues recuperades corresponen a ceràmiques àtiques de mitjans o segona meitat del segle IV. En tot cas, en els nivells d'amortització dels edificis completament excavats, predomina la campaniana A sobre altre tipus de vaixel·la d'importació, mentre que les importacions de ple segle III són escasses: algun fragment del Taller de Roses i de ceràmica pseudocampaniana ebusitana (Asensio, Miró, Sanmartí, 2002, 193-196).

Entre els materials descoberts en la campanya de 1999 són particularment rellevants les monedes, de plata i molt ben conservades. Es tracta de tres dracmes ibèriques d'imitació empuritàna (una de la seca *Illirtar* i dues de la seca *Kum*) (làm. 37, 1, 3 i 5), i de tres monedes romanes (un victoriat anònim, un victoriat MP i un denari) (làm. 37, 2, 4 i 6). El denari i el victoriat MP es daten en el 211-208, i com totes les peces estan poc gastades, es pot concloure que la seva amortització es va produir poc després de la seva encunyació⁷⁴. Els nivells d'enderroc també han proporcionat dues peces d'orfebreria, un penjoll abotifarrat senzill, i una altra peça més complexa (làm. 37, 10-11).

Per una altra banda, els nivells superficials han proporcionat un nombre important de ceràmiques de vernís negre, campaniana A i B, datables de la segona meitat del segle II i principis del segle I, acompanyades d'àmfora, ceràmica de cuina i gobelets de parets fines, de producció itàlica. També tres monedes de bronze: un as de *Kaiskata*, un as de *Tabaniu* i un as d'*Illirta*, corresponents a aquest mateix moment (làm. 37, 7-9). Aquest darrer període d'ocupació de l'assentament, que tractarem més endavant, està molt mal documentat a causa de l'arrasament de les estructures constructives, de manera que no és possible precisar-ne les característiques planimètriques ni arquitectòniques.

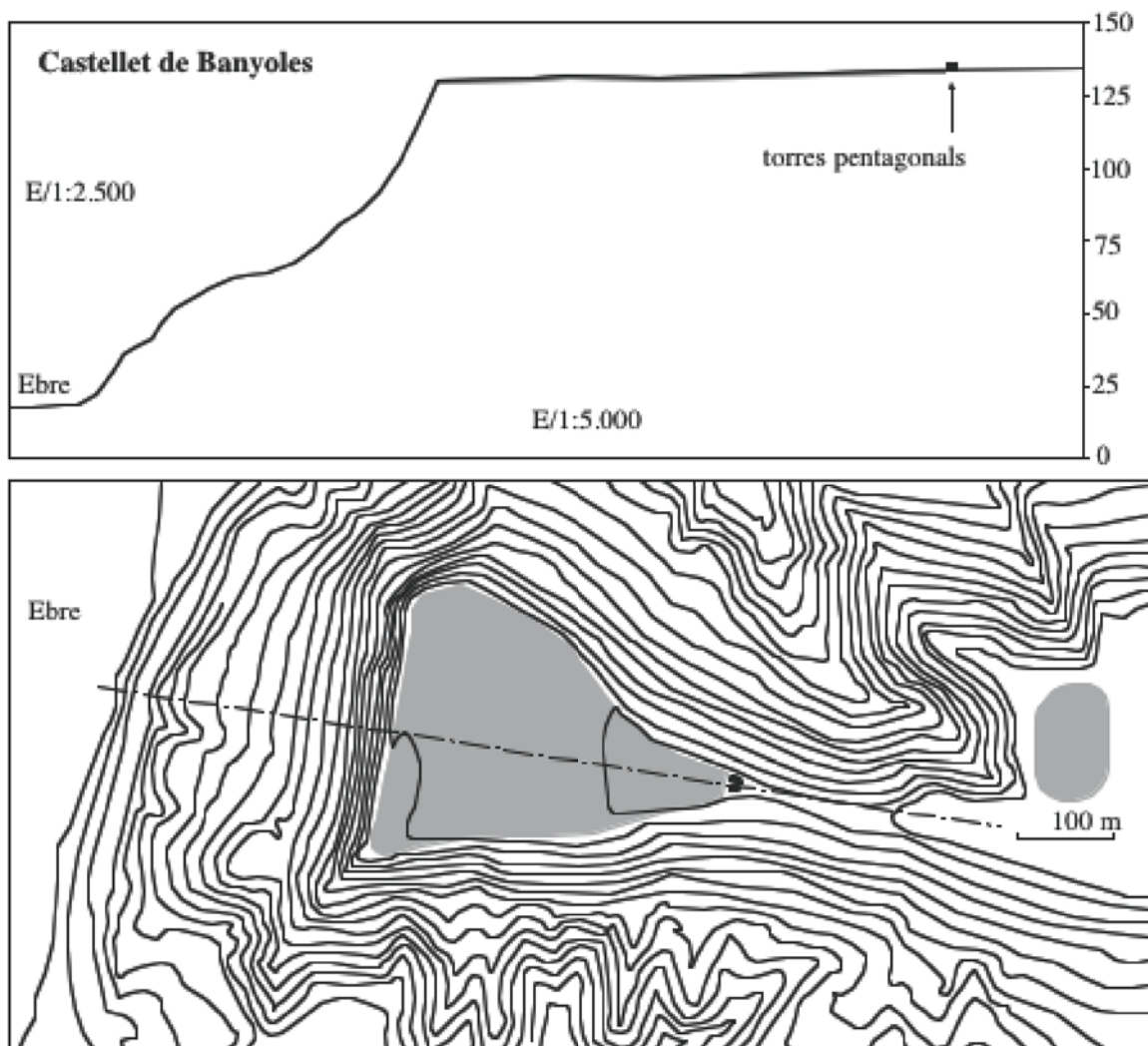
---

⁷⁴ Per a les qüestions numismàtiques, Tarradell 2003-04.

Per últim, en els nivells superficials també ha aparegut una làmina de plom, amb una inscripció ibèrica, que probablement correspon a la fase de l'ibèric ple, potser una carta comercial (Asensio *et alii*, 2003, 204), idea que reforçaria la hipòtesis d'una estructura econòmica i administrativa organitzada.

En definitiva, amb les dades actualment a l'abast, cal datar les estructures constructives documentades en el segle III, ja que les peces datables més antigues, de la segona meitat de segle V o de mitjans o el tercer quart del segle IV, han estat trobades en nivells superficials o bé en estrats formats a finals del segle III (Asensio, Miró, Sanmartí 2005, 619). Tampoc s'ha documentat l'existència de nivells datables, amb seguretat, anteriors al 225. Però, malgrat tot, no es pot descartar que hi hagi una ocupació d'aquesta plataforma a inicis de l'ibèric ple, potser de dimensions inferiors, encara per identificar.

El que sembla evident és la destrucció sobtada, i aparentment violenta, de l'assentament en tota la seva extensió durant els darrers anys de la Segona Guerra Púnica, potser en relació a les revoltes indígenes esmentades per les fonts històriques.

6.5.2.5.9 Castellot de Solà 1/3 [83/81]. Miravet

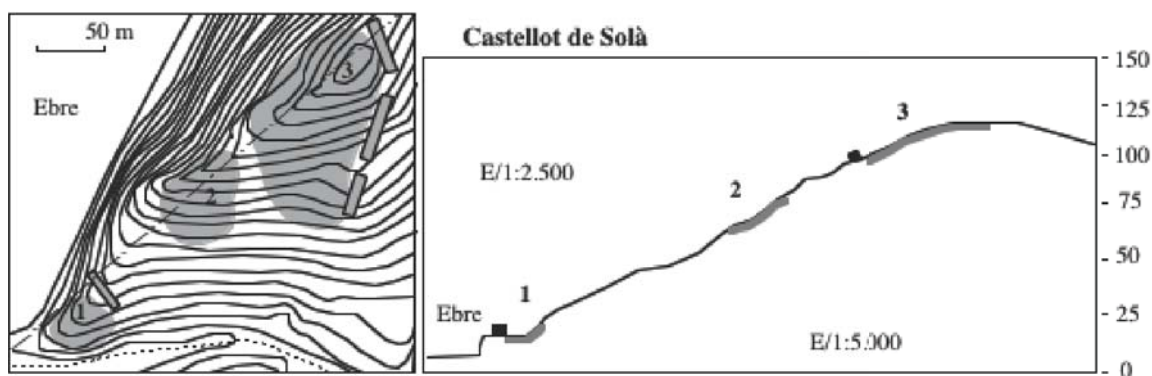
El Castellot de Solà és un cim allargassat amb els vessants abruptes, excepte el vessant sud-est. Els dos jaciments ocupen aquest mateix turó, i per tant creiem que formen part d'un mateix nucli de poblament. Un està situat a la base, entre el riu i la desembocadura del barranc dels Masdeus, i l'altre a la part superior, de manera que només estan separats per una distància d'uns 200 metres (làm. 121, 4).

La part superior del cim, el Castellot de Solà 3, forma una petita plataforma d'uns 1000 m², on s'observen filades de murs, molt arrasats, alguns del quals podrien correspondre a muralles o contraforts per salvar el pendent. Sembla que alguns dels murs tanquen l'accés des de l'est, la part més llunyana al riu. En aquesta zona es recupera abundant material ibèric en superfície (làm. 51, 4-13), però les importacions només permeten datar aquest jaciment en el període tardo-republicà, ja que han estat identificats fragments informes d'àmfora, grecoitàlica o itàlica, i de vernís negre campanià.

A la part més baixa del turó, en el Castellot de Solà 1, a tocar de l'aiguabarreig del barranc a l'Ebre, encara es pot observar un mur de gairebé un metre d'amplada, barrant el pas des del riu (làm. 121, 6), mur que potser forma part d'un sistema defensiu més complex. En aquesta zona també es recupera abundant ceràmica ibèrica oxidada i ceràmica a mà, però cap importació (làm. 52, 1-8), de manera que la seva datació exacta resta incerta, però per la seva proximitat al nucli de Castellons de Solà 3, suggerim datar-lo a la mateixa època.

Com a conclusió, cal dir que, de moment, no hi cap material arqueològic que defensi una datació anterior a la fi del segle III. Però, a l'altre banda del barranc de Masdeus, tenim documentat el jaciment de Viens (làm. 121, 5), amb una datació inicial a partir de la segona meitat del segle II, o fins i tot de ple segle I, i que més tard es perllongarà en època altimperial. Per tant, és probable que el nucli de Castellot de Solà 1/3 sigui el precedent immediat de l'hàbitat de Viens, durant l'ibèric ple. En cas contrari, caldria suposar l'existència de dos nuclis d'hàbitat que van coexistir durant l'ibèric final, potser amb funcions diferents.

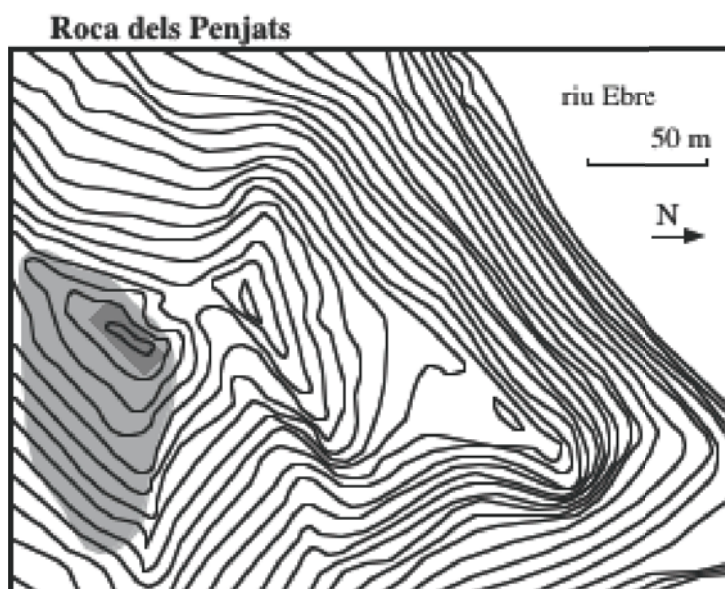
Hi ha una altra hipòtesi que suggereix l'ocupació del Castellot de Solà durant l'ibèric ple, i és l'excessiva distància entre el Castellot de Banyoles i el poblat més immediat pel sud, sigui la Roca dels Penjats o el Turó de l'Audí, i, per tant, creiem que aquest poblat podria ser el Castellot de Solà.

6.5.2.5.10 Roca dels Penjats [85]. Benifallet

Aquest jaciment es localitza a l'esquerra de l'Ebre, en el congost de Barrufemes, al sud del meandre de l'Ebre conegut com l'Astet. Es tracta d'un petit turó rocallós (làm. 122, 1), el punt més alt del qual està ocupat per restes constructives que semblen d'època medieval, probablement algun tipus de torre de vigilància. Entre l'argamassa que es va fer servir per construir aquest recinte es recuperen abundants fragments de ceràmica ibèrica, entre els quals cal destacar vores d'àmfores de boca plana i d'urnes de coll de cigne (làm. 55, 9-17), però cap fragment d'importació.

Per la ubicació del jaciment, i per la seva petita superfície, creiem que es tracta d'un petit hàbitat, potser amb funcions de punt de guaita, similar al documentat en el Barranc de Mosselló 2. Aquesta hipòtesi sembla confirmar-se per la seva reutilització posterior, en època medieval, amb la mateixa funció de control. Una vegada més hem de fer referència a la impossibilitat d'ajustar la seva cronologia, donada l'absència d'importacions.

6.5.2.5.11 Turó de l'Audí [86]. Benifallet

El jaciment situat en el turó de l'Audí, en ple congost de Barrufemes, és conegut a partir de les prospeccions de 1988 (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1990), moment en què ja es va definir la seva antiguitat, en base a la presència de fragments d'àmfores fenícies, però també la important ocupació durant època ibèrica plena.

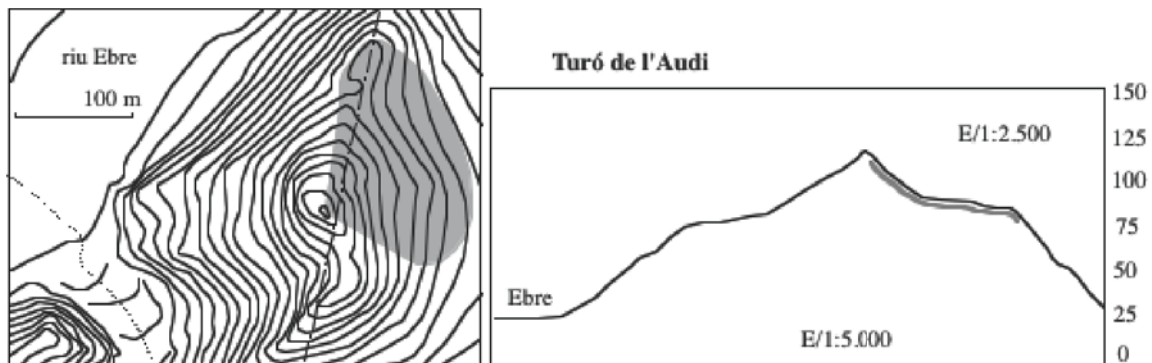
El turó té una forma allargassada, en certa manera paral·lela a l'Ebre, del qual dista actualment uns 200 metres. A la seva part superior està coronat per un gran aflorament rocallós, a uns 95 metres sobre el riu. Creiem que en època ibèrica aquest aflorament devia ser aprofitat com a punt de guaita i/o defensa, ja que des del cim es controla el curs de l'Ebre al seu pas per les rodalies de l'actual població de Benifallet (làm. 122, 2). Malauradament, ni els primers prospectors ni nosaltres hem pogut observar restes constructives, però en un treball recent (Diloli, 1997) s'afirma que fins fa pocs anys era possible veure restes de murs a la part més alta, actualment ocultes o emmascarades per la vegetació.

El material ceràmic, molt abundant, es concentra en els costats nord i est, a mitja vessant, de manera que creiem que l'hàbitat devia ocupar la part superior i gran part de la carena nord, on el turó forma un petit replà (làm. 122, 3). En el moment de la construcció de l'eix de l'Ebre es van fer uns sondejors al sud-est del jaciment, a la zona més planera, a prop de la carretera i d'una de les barrancades que limiten el turó, sense cap resultat significatiu. Únicament es van recuperar materials desplaçats, segurament procedents del turó (Martínez, Rich, 1991; Forcadell, Martínez, 1991). Aquests sondejors, i la dispersió del material, ens permeten suggerir una superfície màxima inferior als 1.500 m².

Quant al material ceràmic recuperat, a part dels fragments d'àmfora fenícia ja comentats, el material datable més antic és un fragment de vora de vernís negre àtica Lamb. 22 (làm. 57, 18), de ple segle IV. Potser cal datar també en aquest segle un fragment de paret d'àmfora punicoebusitana indeterminada (làm. 57, 15), tot i que també podria correspondre a un envàs d'una altra època. La resta del material es correspon a importacions itàliques datables en els segles II i I, i ceràmica ibèrica oxidada de difícil atribució cronològica, tot i que una part important probablement és d'època ibèrica plena. En qualsevol cas, és important ressaltar la quantitat considerable de fragments corresponents a envasos de transport i d'emmagatzematge, en concret àmfores (làm. 57,

10-14) i tenalles (làm. 56, 5-9), la qual cosa suggereix que aquest assentament tenia certa importància en el comerç i redistribució de productes pel riu Ebre.

6.5.2.5.12 Martorell [90]. Benifallet

El nucli del Martorell, al sud de l'actual població de Benifallet (làm. 122, 4), també va ser descobert gràcies a les prospeccions desenvolupades l'any 1988 (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1988; Alaminos *et alii*, 1991). Malauradament, a excepció del material ceràmic recuperat en prospecció, en sabem ben poca cosa, de manera que la seva catalogació com a poblat ibèric d'època plena només pot defensar-se per l'abundància de ceràmica en superfície, per la seva topografia, en un turó a tocar de l'Ebre limitat per dues barrancades, i per la seva posició estratègica, tot just davant de la desembocadura del riu Canaletes a l'Ebre, via de comunicació de gran importància en direcció a la Terra Alta.

L'hàbitat sembla que es localitzaria a l'extrem est d'una llarga plataforma, a uns 350 metres de l'Ebre, i a uns 25 metres d'alçada d'aquest. En el costat nord encara s'observen alineacions de pedres, que semblen delimitar estructures d'habitació, però el mal estat de conservació i l'abundant vegetació dificulten una adscripció segura. Per aquest motiu, no podem calcular quina seria la superfície ocupada per aquest assentament, però en qualsevol cas, creiem que no podia abastar més de 1000 m², superfície ocupada pels materials ceràmics en dispersió.

Quant a la seva cronologia, probablement abasta un llarg període d'ocupació, tal i com suggereix la presència d'àmfores fenícies del segle VII, d'una vora d'àmfora punicoebusitana del tipus 1.3.2.3 de la segona meitat del segle V (làm. 58, 9), i de material itàlic dels segles II i I (làm. 58, 3-4). La ceràmica ibèrica no permet gaires

precisions cronològiques, però cal destacar l'abundància de gerres amb el coll de cigne, característiques del període antic i ple, al costat d'àmfores i tenalles d'emmagatzematge, la qual cosa permet proposar que estem davant d'un enclavament que manté relacions comercials a través de l'Ebre, i, a més, al costat d'una important cruïlla de comunicacions en direcció a la Terra Alta.

6.5.2.5.13 Castellot de la Roca Roja [94]. Benifallet

Aquest poblat està situat a 45 metres sobre el nivell del riu, sobre un abrupte esperó allargassat amb un pendent aproximat del 4% en direcció a l'Ebre. L'accés només és possible pel seu extrem nord-est, on se situa un imponent sistema defensiu (làm. 123, 1-2).

Ocupa una posició totalment estratègica, ja que controla el pas del riu Ebre en un punt en el qual aquest s'estreny, el pas de Barrufemes. A més, està situat tot just davant del barranc de Xalamera, una via de pas que permet comunicar l'Ebre amb la conca del riu Algars, vorejant l'extrem septentrional dels Ports de Besseit (làm. 124, 2).

El poblat del Castellot de la Roca Roja va ser objecte d'una acció incontrolada a mitjans de segle XX, de la qual no es coneix cap resultat ni el destí dels materials, i que, a més, va deixar al descobert gran part dels seus murs. Aquesta actuació va provocar la desaparició dels nivells arqueològics més recents, teòricament els que haurien d'estar millor conservats, de manera que actualment només es poden documentar les fases més antigues, pitjor conservades. L'any 1974 es van realitzar una sèrie de sondejos per tal d'esbrinar la seva cronologia i dibuixar una planta provisional (Izquierdo, Gimeno, 1991). Des de llavors, el jaciment va romandre pràcticament oblidat i ocult sota una espessa capa de vegetació, fins que l'any 1998 hem reprès les excavacions (Belarte, Noguera, Sanmartí, en premsa; Belarte, Noguera, Sanmartí, 2002), després d'estudiar els materials procedents de les intervencions de 1974, dipositats en el Museu d'Arqueologia de Catalunya (Noguera, 1999b).

El sistema defensiu

El sistema defensiu està constituït per una muralla de paraments múltiples, un bastió i una torre (làm. 96). Aquesta darrera, de forma quadrangular i buida, és l'element més antic del conjunt, a la qual s'adossen successivament els dos panys que conformen la

muralla. També s'ha identificat la zona d'accés al recinte, situat a l'extrem oriental del poblat, on precisament es localitza la torre, de manera que els possibles atacants haurien d'exposar el seu flanc dret, no protegit per l'escut, sistema habitual en la pol·liorcètica antiga. Aquest pas és molt estret, ja que hi ha punts on no arriba al metre d'amplada, de manera que és de suposar que existiria algun sistema complementari per tal de facilitar l'entrada d'animals, elements rodants, etc, i que alhora fos fàcil de retirar, com per exemple passarel·les de fusta.

La neteja, excavació i planimetria del jaciment han permès definir les fases constructives de les defenses del Castellot. En primer lloc es va aixecar la torre quadrangular, d'aproximadament 7 per 8 metres, en el seu extrem sud-est, tot just a la cota més elevada del jaciment, bastida directament sobre la roca⁷⁵. L'aparell és irregular, travat amb pedres de petites dimensions, mitjançant una tècnica molt depurada. L'interior està compartimentat en dos espais, dividits per un mur d'uns 45 cm, que segurament tenia com a funció principal servir de recolzament al pis superior. Aquesta torre presenta un estat de conservació excepcional, ja que té quasi quatre metres d'alçada, i fins i tot conserva els forats de les bigues del pis superior (làm. 123, 3), de manera que es pot suposar que originalment podria haver assolit uns set metres. La seva excavació ha proporcionat diversos tovots, de manera que és possible que una part fos aixecada amb aquest material constructiu.

En un moment posterior es va afegir un primer pany de muralla d'aproximadament un metre d'amplada i uns trenta metres de llargada, que tanca l'accés des de la torre fins a l'extrem nord de la plataforma. Per la seva direcció es podria arribar a pensar que aquest mur es va començar a construir des de l'extrem oposat a la torre, ja que quan s'acosta a aquesta última corregeix la seva direcció per intentar encaixar-se amb el seu angle nord-occidental, de manera que la torre no queda exempta (fet, per una altra part, poc habitual). Aquest mur sembla construït amb la mateixa tècnica, utilitzant pedra seca amb la cara vista regularitzada.

La darrera fase de la muralla consisteix en un potent reforç que s'adossa completament als paraments exteriors de la torre quadrangular i del mur anterior. No descartem que aquest reforç fos construït immediatament després del primer pany de muralla. Es caracteritza per la seva gran amplada, tenir forma de talús i pel fet d'estar

---

⁷⁵ Aquesta torre va ser construïda seguint un patró de mesures regular, com veurem més endavant.

construït mitjançant uns enormes carreus situats en el parament extern, mentre que l'interior també és força regular, però amb pedres de mides més petites. Finalment, l'interior va ser farcit amb pedres sense treballar. A partir d'un sondeig realitzat contra aquest parament exterior (làm. 123, 5), s'han documentat les enormes obres de fonamentació que es van realitzar, amb un gran retall a la roca i carreus megalítics emprats com a basament (làm. 99A). És interessant constatar que aquest reforç presenta una amplada aproximada d'uns 3,25 metres en el seu extrem nord, mentre que la resta té una amplada gairebé constant de 2'20 metres. Com l'extrem nord de la muralla està a una cota inferior, és probable que s'hagués de reforçar aquest sector, ja que aquí gravitaria gran part del pes d'aquesta enorme massa de pedres i terra. Aquest mateix sondeig ha permès constatar que, davant de la muralla, existeix una depressió artificial extremadament irregular, provocada sens dubte per l'extracció de pedra, però que funcionalment no es pot considerar un fossat (làm. 99).

Per últim, durant la darrera campanya de 2002, es va documentar a l'extrem nord del sistema defensiu una construcció adossada al parament intern de la muralla, una mena de bastió massís, amb forma rectangular (zona 1, sector 4). Creiem que aquest bastió té una funció de complement defensiu d'aquest extrem de la muralla, però és possible que també tingués una funció de reforç estàtic, tot just on el sistema defensiu suporta més càrrega. A més, també es va identificar l'inici, des d'aquest mateix bastió, del mur perimetral que tancaria el poblat pel costat nord-oest.

En resum, es tracta d'una obra defensiva construïda amb una tècnica molt depurada, i que depassa de llarg, en importància, dimensions i esforç dedicat, a les estructures domèstiques del poblat.

Quant a la seva cronologia, pels indicis documentats a la torre, al bastió i als fonaments de la muralla, creiem que cal datar-lo, *grosso modo*, a finals del segle V.

Així, l'excavació de l'interior de la torre, l'element més antic del conjunt, ha proporcionat nivells d'aquesta cronologia. A més, un estudi dels materials procedents d'un sondeig realitzat l'any 1974 en el bastió nord de la muralla (Noguera, 1999b), va identificar ceràmiques àtiques de vernís negre, en concret una base d'*Akrocup* del segle V (làm. 63, 10). La continuació de les excavacions en aquest sector durant els anys 2001 i 2002, ha permès identificar paviments d'aquesta època, datats gràcies a una vora d'una *kylix* skiphoide àtica de figures vermelles, de finals del segle V o els primers decennis del segle IV (làm. 66, 11).

Per una altra banda, durant el sondeig contra el parament exterior de la muralla (làm. 99, B), es van identificar els estrats inferiors de la rasa de fonamentació (làm. 99, A), però, malauradament, han proporcionat molt poc material, quasi sempre informe i molt fragmentari. La peça més antiga correspon a un fragment de vernís negre àtic, suposadament del segle IV, però només futures campanyes d'excavació podran constatar si aquest tram del sistema defensiu és un reforç amb una datació posterior al segle V.

La zona d'hàbitat

Pel que fa a l'àrea d'hàbitat, la seva superfície és reduïda, inferior als 900 m² (làm. 123, 4). L'estructura urbana mostra que va ser objecte d'una planificació prèvia, ja que consta de dos carrers principals perpendiculars, el carrer 100 i el carrer 101, que distribueixen uniformement l'espai. La regularitat és especialment visible en el sector a tocar de l'extrem sud-oest de la plataforma, ocupat per un barri de cases rectangulars adossades, amb la mateixa orientació i de dimensions homogènies, distribuïdes a banda i banda del carrer longitudinal 100 (sectors 6 a 11 de la zona 2, sector 1 de la zona 5, i sectors 8 a 18 de la zona 3). La resta del poblat l'ocupen espais que, per les seves dimensions, poden ser adscrits a magatzems (sectors 3, 4 i 5 de la zona 3), o a cases destinades a persones d'una certa importància social. Alguns d'aquests recintes, per l'amplada dels seus murs, suggereixen la possibilitat de cases amb pisos superiors (sectors 5 i 6 de la zona 3).

L'excavació d'aquestes cases ha evidenciat l'existència de nivells del segle VI (sobretot en els sectors 1 i 2 de la zona 3), coberts per estructures constructives i estrats arqueològics de més de dos metres de potència, datables entre els segles V i III (làm. 98; làm. 123, 6 i 7).

Així mateix, l'excavació dels sectors 9, 11, 12 i 13 de la zona 3 ha mostrat que, originalment, formaven un únic àmbit rectangular, per ser compartimentades en el segle III, cada una en dues habitacions quadrades, fet que sembla mostrar una necessitat dels habitants per reestructurar l'espai (làm. 97).

Per últim, durant la darrera campanya de 2002, hem constatat que la comunicació dintre del poblat no es feia a través de la intersecció entre els carrers 100 i 101, sinó que aquesta zona sempre ha estat un recinte (sector 2 de la zona 2), de manera que l'accés s'havia de fer en forma de ziga-zaga, des del carrer 102 i 103 al carrer 100.

Pel que fa als materials arqueològics corresponents a l'ibèric ple, hem pogut constatar com, en els nivells del segle IV, el percentatge de les importacions segueix essent molt petit, però són relativament abundoses les ceràmiques àtiques. Entre les figures roges cal destacar diversos fragments d'una copa, procedent del sector 1B, un fragment de fons, possiblement d'una peça del mateix tipus, procedent del sector 1A, i un fragment de vora d'una *kylix* skiphoide, procedent del bastió intern de la muralla, datable probablement vers 400 (làm. 66, 8-11).

Quant a les peces de vernís negre, cal assenyalar la presència d'una base de *skyphos*, una vora pertanyent a una copa-escudella forma Lamb. 22, de petites dimensions (làm. 66, 6-7), diversos fragments de bases (làm. 62, 16-18), una vora de plat Lamb. 23 (làm. 62, 19), un fragment de paret amb una decoració de garlanda amb fulles pintades de color daurat, separades per una línia incisa (làm. 62, 20), altres fragments atribuïbles a una copa-escudella forma Lamb. 21, i una nansa que, amb tota probabilitat, pertany a una copa Càstulo.

Els materials amfòrics d'aquest període són molt escadussers, ja que només apareixen alguns fragments informes de producció ebusitana i de l'àrea púnica del Mediterrani central.

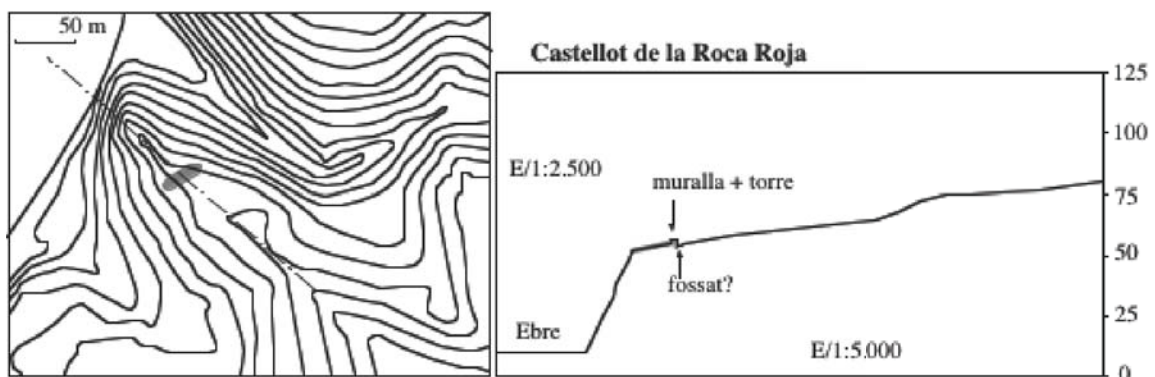
Entre els materials indígenes segueixen dominant les ceràmiques ibèriques oxidades, amb un percentatge similar al període ibèric antic (làms. 58, 59 i 60). La ceràmica a mà es redueix sensiblement, mentre que la ceràmica de cuina a torn i la ceràmica ibèrica grisa tenen una proporció molt baixa.

Un fet important que cal assenyalar és que gairebé no hi ha conjunts de ple segle III. Però la presència de materials d'importació datables d'aquesta centúria ha estat documentada en nivells superficials, o bé en unitats estratigràfiques que també contenen campaniana A i àmfora itàlica, i que, en conseqüència, han de ser datades a partir de 230, molt probablement entorn de 200. D'aquest moment dataríem els nivells d'abandonament dels sectors 1 i 13 de la zona 3, en els quals la campaniana A és ja clarament majoritària en relació a la ceràmica de vernís negre del Taller de Roses i on l'única producció amfòrica documentada és la d'origen itàlic (làm. 62, 30-31; làm. 64, 7; làm. 65, 7).

Quant a la producció del Taller de Roses cal destacar la copa-escudella forma Lamb. 26 (làm. 65, 1; làm. 62, 27-28), un fragment de fons amb decoració d'orla d'estries (làm. 62, 22), i dos fragments de vores del càntar Lamb. 40B (làm. 62, 25-26).

La campaniana A està representada per un fragment de nansa bífida d'una forma Morel 68bc (l'àm. 62, 29), un fragment de vora d'un plat Lamb. 36 (l'àm. 62, 24), i dos fragments de base amb decoració d'orla d'estries i palmeta (l'àm. 62, 21 i 23), la copa àpoda Lamb. 33a (l'àm. 65, 5), i el bol forma Lamb. 27ab (l'àm. 65, 6). Dels nivells superficials procedeix també un fons que conserva una palmeta impresa voltada d'una orla d'estries a rodeta, possiblement d'una copa-escudella Lamb. 27B (l'àm. 65, 4).

De moment no s'ha identificat cap nivell estratigràfic corresponent als segles II i I, tot i que una certa quantitat de material ceràmic, recollit en superfície, suggereix una petita reocupació en època tardana, com veurem més endavant.

6.5.2.5.14 Assut [101]. Tivenys

Aquest poblat se situa sobre un petit turó a tocar de l'Ebre, i a uns 60 metres d'alçada d'aquest. Forma part de la carena nord-occidental de la serra de Cardó, tot just a la sortida del congost de Barrufemes, punt en què el riu entra a la plana situada al sud del Baix Ebre. El seu nom prové de l'assut construït pels musulmans, a peus del turó.

La seva situació és immillorable, ja que des del jaciment es controla l'accés a la Ribera d'Ebre a través del riu, i al mateix temps es disposa d'una gran panoràmica sobre la planura al·luvial que s'estén en direcció sud.

Les primeres informacions sobre aquest jaciment les va proporcionar, una vegada més, la prospecció desenvolupada el 1988 (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1990), però devem la seva caracterització com a poblat fortificat als treballs de J. Diloli (1997), investigador que en aquests moments dirigeix les primeres intervencions arqueològiques en aquest assentament (Diloli *et alii*, 2002).

Creiem que les característiques del poblat de l'Assut corresponen a les que hem considerat com a pròpies dels hàbitats ibèrics fortificats d'època plena, i té molts punts en comú amb l'anterior poblat, el Castellot de la Roca Roja.

En primer lloc, la seva estratègica posició, sobre un turó amb bona visibilitat, delimitat pel riu Ebre i per dues petites barrancades, que configuren un espai habitable en forma triangular, en esperó, d'uns 2.500 m² de superfície màxima (làm. 125, 1)⁷⁶.

En segon lloc, el sistema defensiu, localitzat a l'oest, està format per un dispositiu en forma de barrera, constituït per tres o quatre mòduls pseudocirculars de diferents dimensions, alineats de sud a nord, i per un fossat al seu davant (làm. 87A; làm. 125, 7). Aquesta fortificació ha estat datada pels seus excavadors a finals del segle V (Diloli *et alii*, 2002, 143; Equip Assut 2005, 659).

En tercer lloc, creiem que la població que ocuparia aquest assentament seria força reduïda, potser lleugerament superior a la del Castellot de la Roca Roja. De fet, la xarxa urbana que s'intueix sembla seguir el mateix patró en ambdós poblats, ja que les habitacions, rectangulars i adossades (làm. 125, 5), es distribueixen a banda i banda d'un carrer que recorre la plataforma d'oest a est, o dit d'una altra manera, des del sistema defensiu al riu. Aquesta plataforma presenta, a més, un lleuger pendent en direcció a l'Ebre, de manera que la muralla de mòduls circulars ocupa la cota més elevada.

Per últim, i com és habitual en aquests poblats, el sistema defensiu és l'element més ben conservat. En el cas del poblat de l'Assut presenta una sèrie de peculiaritats. El parament lineal continu habitual ha estat substituït per una sèrie de grans mòduls massissos, de forma pseudocircular, que ocupen una superfície aproximada de 300 m². El parament està format per carreus irregulars (làm. 125, 3), amb un farciment intern de terra i pedruscall (làm. 125, 2). D'aquests mòduls, potser el que ocupa el punt més elevat va ser construït en primer lloc, com a torre de guaita i defensa, mentre que la resta se li adossen. Probablement, aquest sistema modular va ser planificat i executat en un mateix moment cronològic, com ho suggereix la juxtaposició dels seus paraments (làm. 125, 4), però possiblement alguns mòduls van ser construïts abans que d'altres. L'explicació per construir aquest sistema de mòduls adossats creiem que ha de trobar-se primer en la

---

⁷⁶ Actualment, els seus excavadors proposen una superfície màxima d'uns 4.000 m² (Diloli *et alii* 2002, 139), en base a la probable extensió de l'assentament pel vessant meridional del turó. En tot cas, aquesta diferència creiem que no afecta a la seva caracterització.

tradicció de les torres circulars en el curs de l'Ebre⁷⁷, i bàsicament en la seva adequació al problema específic que presenta la topografia d'aquest jaciment. Així, aquest sistema defensiu s'utilitzaria en una zona on les cotes presenten diferències de nivell molt acusades, i sens dubte una muralla amb un parament lineal hauria comportat grans problemes de construcció, i sobretot de manteniment, ja que les forces i el gran pes que suportaria l'extrem sud, situat a la cota inferior, serien massa elevats, amb el consegüent perill d'esllavissament. De fet, com es pot comprovar a simple vista, el mòdul localitzat en aquest sector meridional és el més gran i voluminós, molt probablement per donar força i estabilitat al conjunt.

Quant als habitatges del poblat, les recents excavacions han tret a la llum la planta d'una sèrie d'habitacions adossades en bateria. Un d'aquests recintes, amb uns 18 m² de superfície, presenta un mur de compartimentació construït amb grans carreus, que ha estat obliterat per un mur d'una fase posterior, construït amb una tècnica molt menys depurada, amb pedres petites i més irregulars, que fins i tot sembla que ha tapat una porta (làm. 125, 6).

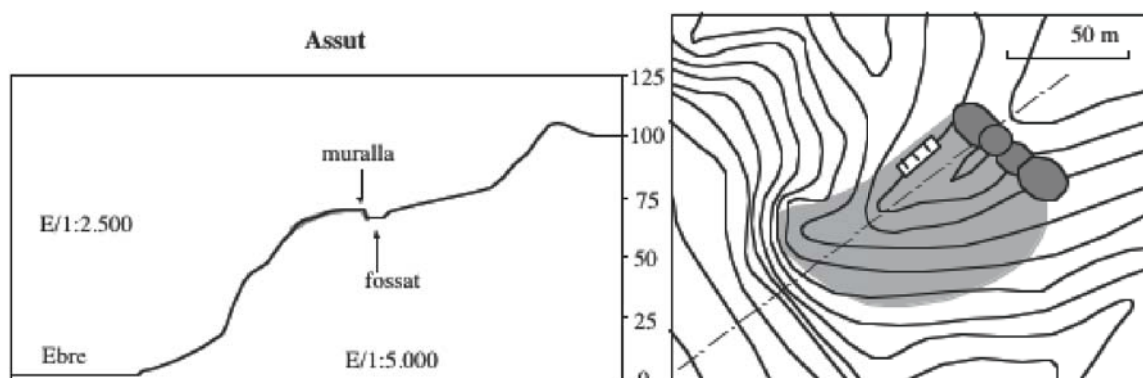
Quant al material ceràmic recuperat durant les primeres prospeccions, cal ressaltar la presència d'àmfora púnicoebusitana T- 8.1.1.1, de gran difusió en el segle IV, fragments d'àmfora púnica centremediterrània de tipus indeterminat, o un fragment de vora d'un vas ibèric que creiem que imita les *kylix* de vernís negre àtiques, en concret les copes càstulo de finals del segle V i del segle IV (làm. 73, 3). La resta del material presenta una adscripció cronològica més difícil, però és important destacar la gran quantitat d'envasos d'emmagatzematge, com bases de *pithoi* (làm. 73, 6 i 7), vores de gerres de coll de cigne de gran diàmetre (làm. 72, 8-10), i, sobretot, vores d'àmfora (làm. 72, 1-7), la qual cosa suggereix la importància comercial o d'emmagatzematge d'aquest enclavament.

Quant al material moble recuperat a les excavacions, cal dir que les importacions, encara no quantificades, són minoritàries. La producció més antiga identificada és el vernís negre àtic del segle IV, recuperat en estrats superficials. En canvi, s'ha pogut datar en el segle III el nivell previ a la destrucció d'un dels recintes d'habitació, gràcies a un fragment de Lamb. 25 del Taller de Roses o de les Tres Palmetes Radials. També s'han

---

⁷⁷ Per exemple les torres buides del Turó del Calvari, a Vilalba dels Arcs (Bea, Diloli, Vilaseca, 2002) i del Tossal Muntanyés, a la Vall del Tormo (Moret, 2001), o les torres massisses del Barranc de Mosselló, a Flix (Pérez, Rams, Jornet, 2001) i de les Planetes, a Tortosa (Diloli, Bea, Vilaseca, 2003).

identificat altres formes de produccions precampanianes dels segles IV-III, en concret Lamb. 21, 22 i 40 (Diloli *et alii*, 2002, 144).

6.5.2.5.15 Punta de Plana de la Móra [110]. Tivenys

El jaciment de la Punta de la Plana de la Móra està situat al sud de la població de Tivenys, davant de la població d'Aldover, a la banda esquerra de l'Ebre (làm. 126, 2). Dista uns 100 metres del riu, i està a uns 64 metres d'alçada d'aquest. Originalment, fou catalogat com a Plana de la Móra 3 (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1990), però recentment ha estat reestudiat (Diloli, 1997) i se li ha atorgat aquest nou topònim, que nosaltres conservem.

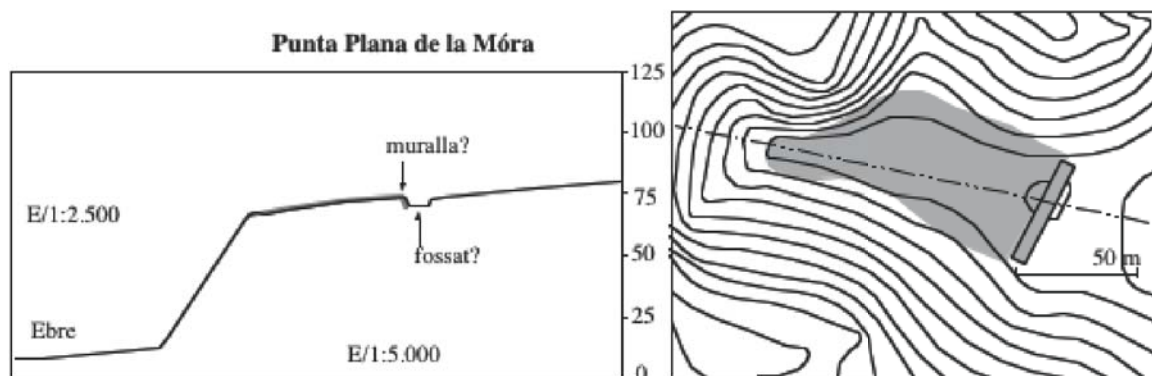
La seva configuració topogràfica respon a la que ja hem caracteritzat. És un morrot de superfície plana, que sobresurt de la gran terrassa fluvial excavada pel riu en aquesta zona (làm. 126, 3), amb una superfície màxima d'uns 2.500 m², similar a la resta de poblats d'aquesta cronologia. Està delimitat per tots els seus costats per vessants verticals, excepte pel punt on s'uneix a la resta de la plataforma, on creiem que s'ubica el sistema defensiu. Des d'aquesta plataforma es controla el curs del riu Ebre al seu pas per la plana al·luvial, al nord de Tortosa.

Les restes constructives visibles en aquest jaciment consisteixen en tot un seguit de murs d'habitacions a l'extrem occidental de la plataforma, posats al descobert per l'acció d'excavadors clandestins, però que no acaben de definir la planta de cap recinte. Segurament, el jaciment es conserva en bones condicions, ja que sembla que existeix un potent nivell de sedimentació arqueològica, en part conservat gràcies a un marge agrícola que delimita el seu perímetre, que impossibilita la erosió i l'esllavissament.

La zona oriental, on suposadament se situa l'accés, presenta una topografia peculiar. El punt d'unió de l'esperó amb la resta de la plataforma no té vegetació ni cap mena de sedimentació, i només és visible la roca natural. L'accés al jaciment està delimitat per un gran mur, d'uns tres metres d'alçada i uns 20 metres de longitud, que segurament és una construcció agrícola moderna. Una vegada a dalt, ja a l'interior del poblat, s'observa un estens enderroc de pedres, a tocar d'aquest mur. Creiem que aquesta configuració topogràfica oculta un sistema defensiu d'època ibèrica, format per un fossat, o depressió natural, i per una muralla, parcialment enderrocada a la part interior del poblat, i emmascarada per un mur modern a la part exterior, el qual probablement utilitza les seves mateixes pedres com a material de construcció.

Des de la zona d'accés, a l'extrem oriental, fins a l'extrem occidental de l'esperó, a tocar de l'Ebre, hi ha una distància d'uns 100 metres, on abunda el material ceràmic en superfície. Però cal ressaltar que a l'exterior del poblat, en una zona oberta i de gran extensió, també es recupera material, tot i que en menor quantitat.

A l'interior del poblat ha estat possible identificar restes d'àmfores d'importació del segle IV i III, en concret àmfora punicoebusitana T-8.1.1.1 i grecoitàlica LW a/b (Diloli, 1997), a les quals cal afegir un gran nombre de material d'emmagatzematge ibèric, com vores d'àmfora, urnes o tenalles amb el coll de cigne, i abundant vaixel·la (lám. 75).

6.5.2.5.16 Planetes [112]. Tortosa

El poblat de les Planetes ha estat excavat entre els anys 1996 i 1999 (Diloli, Bea, Vilaseca, 2003). L'assentament es localitza sobre un turó d'uns 60 metres d'alçada, a

l'esquerra de l'Ebre, molt afectat per rebaixos agrícoles (només s'ha conservat un 15%, aproximadament), i situat a l'extrem de la plataforma fluvial coneguda com les Planes de la Móra, a uns 200 metres del riu (làm. 126, 4). Originalment, era una elevació allargada en sentit nord-est/sud-oest, amb el cim bastant pla, però actualment només es conserva la part més oriental, on s'han localitzat els fonaments d'una gran torre circular, a la qual s'adossen els murs d'un seguit de recintes, malauradament, molt arrasats. A la base del turó, en el seu sector occidental, s'han identificat almenys sis recintes, gairebé arrasats, però gairebé la resta de la zona d'hàbitat ha desaparegut. En qualsevol cas, la seva configuració natural i les seves defenses artificials es corresponen amb les dels poblats ibèrics fortificats que estem definint.

En primer lloc, l'aïllament del turó, respecte a la resta de la terrassa fluvial, s'accentua per la possible presència d'un fossat, o depressió natural reaprofitada, on se situaria l'accés, a l'extrem oriental. Tot seguit, es localitza una torre de forma aproximadament circular, d'uns 114 m², i segurament massissa, aprofitant la mateixa roca natural, i a la qual s'adossen una sèrie de murs (làm. 100, B). Com ja és habitual, el sistema defensiu es situa a la zona més elevada i més allunyada del riu (làm. 100, A).

La superfície màxima que podria haver ocupat l'assentament, compresa entre el sistema defensiu i les dues petites barrancades que delimiten el jaciment al sud i al nord, és d'aproximadament uns 5.000 m² (Diloli, Bea, Vilaseca, 2003, 23), suposant que l'hàbitat ocupés tots els vessants a l'est de la torre.

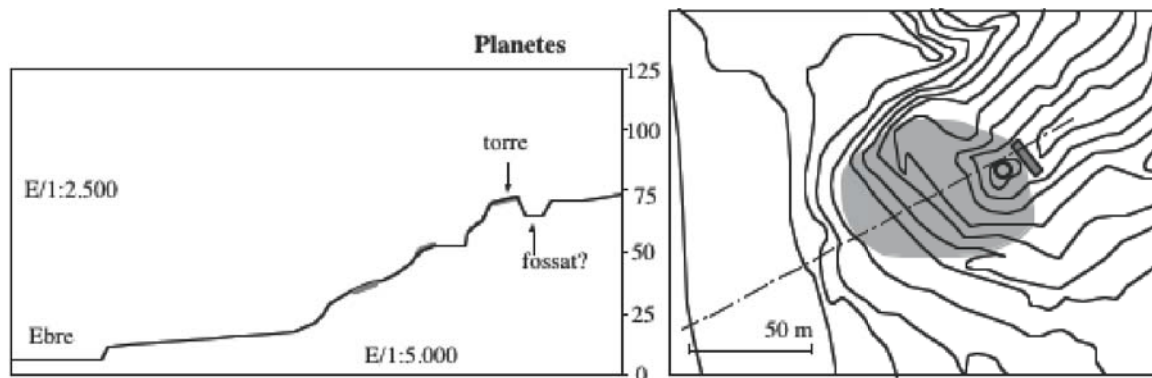
De fet, només s'han pogut excavar uns recintes, o millor dit, el que quedava d'ells, a la zona al voltant de la torre i a la base del turó. El sistema constructiu és l'habitual, amb un sòcol de pedra (làm. 126, 5), i probablement un alçat mitjançant tovots, o potser pedra. L'únic recinte que ha pogut ser documentat en tota la seva extensió tenia 7 m² de superfície, amb un basament de columna al mig de l'habitació, i una banquetta adossada en un dels seus costats. En aquest recinte es van recuperar un gran nombre de fragments de tenalles, àmfores i vaixel·la, per la qual cosa se li ha suposat una funció de magatzem. En un recinte proper es va poder identificar una fossa de combustió, amb restes d'activitats metal·lúrgiques.

A excepció del sector situat a la base del turó, la majoria de materials arqueològics han aparegut en estrats remoguts o mal conservats, de manera que això limita la seva fiabilitat cronològica. En qualsevol cas, els elements més antics són les d'urnes de tancament hermètic i les ceràmiques àtiques de figures roges de la segona

meitat del segle V, potser del seu moment de fundació. Una major proporció de materials d'importació s'enquadra en el segle IV, bàsicament vernissos negres àtics (*kylix*, *skyphoi*), àmfores punicoebusitanes T-8.1.1.1, i centremediterrànies T-4.2.1.1. Els materials d'importació del segle III estan poc representats, ja que només s'ha documentat un fragment de ceràmica comuna púnica, dos vores de vernís negre protocampanià, i una vora d'àmfora grecoitàlica LWa1. Quant al segle II, només s'han identificat fragments d'àmfora itàlica, acompanyats d'un percentatge molt baix de vaixel·la campaniana A (Diloli, Bea, Vilaseca, 2003, 65-66). Per últim, també ha estat possible recuperar tres molins de granit, un giratori i dos de vaivé, un conjunt de 28 *pondera*, diverses fusaioles, i un petit conjunt d'objectes metàl·lics, entre els quals destaca una falç de ferro, dos fragments de fíbules anulars hispàniques de bronze, i diversos pesos de pesca de plom.

La quantificació ceràmica, sense discriminar entre la fi del segle V i el segle II, a causa de la falta de conjunts estratigràfics clars, proporciona un percentatge del 96% per a la vaixel·la indígena. En canvi, les produccions púniques, àtiques i campanianes sempre estan per sota del 2%. Quant a les àmfores, el panorama es repeteix amb un 96% d'àmfora ibèrica, per gairebé un 3% d'àmfora púnica centremediterrània, i un 0,6% d'àmfora punicoebusitana, mentre que la suma de les produccions grecoitàliques i itàliques representen tan sols un 0,4% (Diloli, Bea, Vilaseca, 2003, 55-59).

El material ceràmic anterior és perfectament compatible amb el material recollit en prospecció abans de l'inici de les excavacions, com àmfores ibèriques i punicoebusitanes (làm. 74, 12) o vernís negre àtic, en concret un fragment de vora de Lamb. 22 (làm. 74, 19), al costat de vaixel·la ibèrica (làm. 74, 13-18).

6.5.2.5.17 Valletes [115]. Aldover

El poblat ibèric de les Valletes va ser documentat gràcies a una intervenció d'urgència, realitzada l'any 1986, a conseqüència de l'ampliació de la carretera de Tortosa a Aldover (Arbeloa, 1990), tot i que anteriorment ja havia estat molt afectat per construccions realitzades durant la guerra civil.

El poblat es situa a la dreta de l'Ebre, a una cota aproximada de 40 metres i a una distància d'uns 750 metres del riu⁷⁸, delimitat al sud per una barrancada (làm. 126, 6). És important destacar la proximitat dels nuclis coetanis de Punta de la Plana de la Móra [110] i de les Planetes [112], tot just a l'altra riba del riu.

Actualment, l'assentament està seccionat a l'oest per la carretera i a l'est per un camí que talla el turó, de manera que la seva configuració topogràfica està molt alterada (làm. 128, 5). Originalment, devia respondre a la forma d'un turó allargassat, amb una superfície d'ocupació d'aproximadament 1.500 m². Aquesta hipòtesi ha estat proposada per l'existència d'una torre de forma semicircular, situada a la part més elevada del turó, com sempre la zona més allunyada del riu, documentada recentment (Diloli, 1997), però de filiació ibèrica dubtosa. La zona d'hàbitat ocuparia la part superior del turó, amb una suau inclinació en direcció al riu.

Les excavacions van documentar una sèrie d'estructures (làm. 100, C), en concret un tram de muralla, d'uns 26 metres de longitud, possiblement de doble parament, ja que es conservaven uns 80 cm d'amplada, mentre que es va documentar la trinxera de fonamentació d'un hipotètic parament exterior, d'una amplada similar (làm. 126, 8). La construcció de la muralla va ser datada al voltant del segle V, gràcies a un fragment de ceràmica àtica de figures roges, recuperat en un nivell inferior. Durant les excavacions només es va obtenir una estratigrafia fiable en una habitació d'època tardo-republicana. En tot cas, la seva posició i diferent orientació, en relació a la muralla, suggereix que el sistema defensiu ja estava amortitzat. També es van poder identificar les restes de tres petits murs, paral·lels i pròxims entre si, que recorden als recintes documentats en el

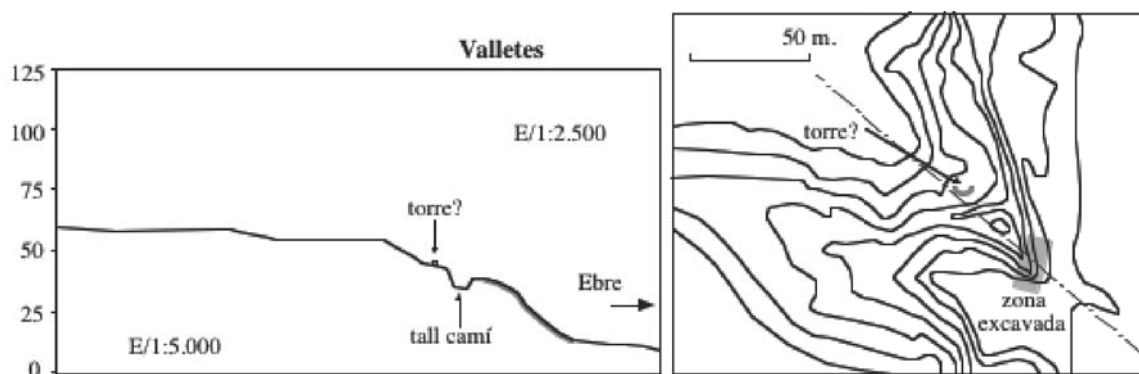
---

⁷⁸ Cal recordar que una part dels treballs, de principis de segle XX, destinats a facilitar la navegabilitat de l'Ebre, van consistir a eliminar els meandres existents en aquesta zona, per tal d'aconseguir una llera més profunda i de fàcil drenatge, i, per tant, és probable que el jaciment no estigués tan lluny del riu com ho està en l'actualitat.

poblat de la Moleta del Remei (Alcanar), interpretats com a magatzems o graners sobrelevats.

Quant al material recuperat durant les darreres prospeccions, no permet gaires aproximacions cronològiques, ja que únicament està format per ceràmiques ibèriques, sovint amb decoració pintada geomètrica (làm. 74, 8-11).

En definitiva, tot i el nivell d'arrasament que presenten les estructures constructives, creiem que és possible classificar-les com a pròpies dels característics poblats ibèrics fortificats del curs inferior de l'Ebre, amb la peculiaritat que en aquest cas una part del sistema defensiu, la muralla, es localitza en la part més pròxima al riu, potser per què en aquest sector l'accés era massa fàcil i havia de ser protegit.

6.5.2.5.18 Castell de la Suda [118]. Tortosa

En l'actualitat, aquest turó, situat a l'esquerra de l'Ebre, encara no ha proporcionat cap tipus de documentació arqueològica mínimament segura que permeti assegurar que va ser ocupat per un jaciment ibèric. A més, és possible que mai es pugui constatar, ja que a sobre es va construir una fortificació musulmana, reformada després de la conquesta cristiana, i que actualment acull el Parador Nacional de Turisme de Tortosa. De fet, la seva consideració com a assentament en època ibèrica només és suggerida per indicis materials molt febles, i per consideracions de caire topogràfic, numismàtic, i per les fonts escrites d'època romana.

En primer lloc, quant al material arqueològic, només es coneix la recollida de material superficial durant treballs de construcció moderns en el turó, el qual podria suggerir una ocupació des del segle V, gràcies a un fragment de ceràmica àtica (Miravall, 1988, 62).

En segon lloc, pel que fa a la configuració natural del turó, és evident que respon a les característiques que hem definit per als poblats ibèrics d'aquesta regió: una plataforma plana i allargassada, entre dues barrancades situades al sud i al nord, protegida per tots els seus costats per vessants abruptes, menys pel seu extrem nord-est, el més allunyat del riu, on la plataforma s'estreny fins a formar un petit coll, on hipotèticament hauríem de situar el sistema defensiu (lám. 101, B). Aquesta configuració topogràfica recorda molt a la del poblat del Castellet de Banyoles, amb el qual comparteix també la superfície màxima, propera als 40.000 m². Evidentment, una superfície tan gran representaria una aglomeració urbana d'una certa importància. De fet, aquest turó ha estat definit com el lloc on es situaria la ciutat ilerconvona d'*Hibera*, citada per les fonts llatines (Bayerri, 1933-60; Miravall, 1988; Diloli, 1996).

En tercer lloc, coneixem la presència de monedes encunyades amb el nom de *Hibera Iulia Ilerconvonia*, potser d'època cesariana⁷⁹, i d'una altra emissió d'època d'August i Tiberi, com a *Hibera Iulia Ilerconvonia Dertosa*. Donada la similitud de les dues emissions, és probable, quasi segur, que les dues fossin emeses a *Dertosa* amb poc temps de diferència. El problema és identificar la ciutat ilerconvona d'*Hibera* amb la *Dertosa* romana. Com hem comentat, una sèrie d'investigadors creuen que *Hibera* es localitzava durant l'ibèric ple en el turó de la Suda, per baixar a la plana que l'envolta en època tardo-republicana (Miravall, 1988; Diloli, 1996), mentre que d'altres creuen que aquesta ciutat ilerconvona ha d'estar situada a Amposta (Esteve, 1974; Villalbí, Forcadell, Artigues, 1994; Moret, 2004, 18).

En quart lloc, són precisament les fonts escrites llatines les que citen per primera vegada aquesta ciutat, ja que T. Livi menciona que, a l'estiu del 215/216, els romans van realitzar un atac, frustrat, a la ciutat ilerconvona més important de la zona, *Hibera*. Malauradament, la seva situació no queda gaire clara, ja que Livi indica que l'atac es va produir després d'haver passat a la dreta de l'Ebre (Livi, XXIII, 28, 9-10).

En darrer lloc, el treball de J. Diloli (1995; 1998; 1999) incideix en l'absència de poblats a una distància considerable de Tortosa, i que per tant un nucli, amb categoria de lloc central, explicaria aquest buit.

---

⁷⁹ Un estudi recent (Llorens, Aquilué, 2001) proposa que aquesta primera emissió va ser realitzada durant els darrers anys del regnat d'August, però no nega que en època cesariana *Dertosa* ja fos *municipium*.

En definitiva, malgrat que no hi proves concloents, creiem que hi ha sèrie d'indicis prou importants que permeten suposar que en aquest turó es va situar un important assentament ibèric, potser amb grau de capitalitat. Realment, com veurem més endavant, la distància regular d'uns 2 km que separa els poblats de petites dimensions, només augmenta en el cas dels grans nuclis de poblament, com el Castellet de Banyoles, i l'hipotètic assentament que ocuparia el turó del Castell de la Suda, sigui o no la *Hibera* de les fonts.

6.5.2.5.19 Barranc de Sant Antoni [120]. Tortosa

L'assentament del Barranc de Sant Antoni es localitza a la dreta de l'Ebre, sobre una plataforma fluvial allargassada, d'uns 1.500 m², a uns 650 metres de distància del riu, i a uns 30 metres d'alçada, flanquejat per petites barrancades (làm. 128, 7).

La zona d'accés probablement es situava a l'oest, per on el turó s'uneix a la resta de la terrassa fluvial, però, a diferència d'altres assentaments similars, no s'observa cap indicatiu d'estructures defensives. Probablement, això és conseqüència del seu mal estat de conservació, ja que recentment el seu extrem oest ha estat explotat per a l'extracció d'àrids, mentre que la zona oriental està profundament afectada pels parapets i trinxeres construïts durant la guerra civil. Precisament en aquesta zona es conserven algunes filades de murs, segurament d'època ibèrica, però molt degradats.

La seva situació topogràfica no respon a un punt gaire elevat o estratègic, però el fet d'estar a tocar del meandre de l'Ebre que marca el gir del riu cap al sud-oest, abans d'entrar a la seva desembocadura, i potser el fet d'estar al costat del Pla de les Sitges [121], un assentament amb funcions agrícoles i d'emmagatzematge, explicarien el seu emplaçament.

En resum, la seva topografia i extensió podrien correspondre perfectament a la de la majoria dels poblats ibèrics estudiats, però el seu estat de conservació i les restes documentades no permeten confirmar-ho.

Quant al material mòbil recuperat en superfície, només ha estat possible identificar uns pocs fragments de ceràmica ibèrica oxidada (làm. 74, 5-7), de cronologia incerta. El material recuperat durant les primeres prospeccions que es van realitzar en aquest jaciment (Diloli, 1997), en concret vores de coll de cigne, un fragment de nansa i dos fragments d'àmfora ibèrica, tampoc permet gaires aproximacions cronològiques.

6.5.2.5.20 Mianes [123]. Tortosa

El jaciment de Mianes està sobre una extensa plataforma a uns 500 metres de l'Ebre, a la seva dreta, a tan sols vuit metres sobre el nivell del riu, circumstància que li resta visibilitat. L'assentament ocupa una gran esplanada al costat esquerre del barranc de la Galera, una zona intensament conreada, motiu pel qual es va descobrir la necròpolis de Mianes, situada a les proximitats.

Aquest assentament no ha estat mai publicat, però les diferents actuacions que s'hi han realitzat, sempre molt puntuals, suggereixen un hàbitat d'una certa importància.

En primer lloc, F. Esteve menciona un jaciment que hauria estat destruït pels treballs agrícoles realitzats a partir de 1968 (Esteve, 1999, 84). Indica l'existència de vuit sitges, parets arrasades, fragments de molins de pedra, àmfores, *pondera* i fusaioles.

En segon lloc, una sèrie d'excavacions d'urgència (Lorente *et alii*, 1984) van identificar un sector empedrat, retalls efectuats a la roca, i més sitges. Malauradament, aquestes sitges no contenien material, i per tant podrien ser d'un altre període d'ocupació. Aquestes excavacions van recuperar ceràmica gris emporitana, ceràmica a mà, vernís negre àtic, ceràmica ibèrica pintada, bronzes, etc, material coherent amb el petit conjunt conservat en el Museu Comarcal del Montsià, procedent de recollides superficials (vaixel·la ibèrica, unguentaris, fusaioles, *pondera*...).

En tercer lloc, el treball de D. Garcia (1999, 142) també ha proporcionat evidències materials (un fragment de base de petites estampilles, molins de granit, àmfores, tenalles...) que confirmen l'existència d'aquest nucli.

Per últim, durant una visita recent, hem pogut constatar la presència de material del segle IV, com per exemple una base de pàtera àtica Lamb. 21/22.

La dispersió de materials és reduïda, però podria abastar una superfície propera als 1.000 m², o fins i tot més. En tot cas, és evident que les característiques del jaciment no són estrictament les que hem definit per al prototipus de poblat ibèric, ja que és una plataforma molt baixa, sense preocupacions ni possibilitats defensives, amb un perímetre difícil de delimitar, i probablement sense sistema defensiu. En canvi, potser s'acosta més a les característiques d'un hàbitat rural d'una certa importància, però amb la informació actualment a l'abast, ens decantem per la primera opció, sense perjudici que en el futur pugui canviar d'adscripció.

6.5.2.5.21 Castell d'Amposta [132]. Amposta

El poblat ibèric situat sota el castell d'Amposta està ubicat estratègicament, ja que pràcticament és el darrer turó d'importància abans d'entrar a la plana deltaica de l'Ebre, i més tenint en compte que antigament la navegabilitat del riu fins a les rodalies de Tortosa era superior. En aquella època el turó devia ser més pronunciat, ja que els al·luvions aportats per l'Ebre i pels barrancs que el delimiten han suavitzat el seu perfil, de manera que actualment només està entre uns 6 i 10 metres d'alçada sobre el riu. És probable que en aquesta zona es situés un lloc per fondejar, com deixa entreveure la denominació d'un barri d'Amposta, conegut com el Grao, així com les diverses fonts antigues que ens parlen de l'existència d'un lloc per avarar embarcacions en aquesta zona⁸⁰.

Malauradament, la posterior implantació del castell medieval, al voltant dels segles X-XI, dificulta definir la topografia i l'adscripció concreta del jaciment. Tot i així, les excavacions han documentat estructures de l'ibèric ple i final, les quals delimitarien un perímetre d'uns 1000 m² (Villalbí, Montañés, Forcadell, 2002, 162).

L'accés al turó es realitzaria pel sector més occidental, mentre que la resta de vessants quedarien protegits per pendents abruptes. El descobriment parcial del fossat i de la muralla, d'uns 150 cm d'amplada, és molt recent (làm. 128, 8), i per tant, encara no disposem de la seva planimetria, però la configuració topogràfica suggereix que es podria tractar d'una muralla que protegeix completament l'accés des de terra. En qualsevol cas, la superfície ocupada pel poblat sembla que seria inferior als 1500 m², i per tant podem descartar que es tracti de la ciutat ilercavona d'*Hibera*, documentada per les fonts i per la numismàtica, ja que cal suposar que una ciutat que va resistir l'atac de les legions romanes, i que probablement va encunyar moneda, no pot tenir unes dimensions tant reduïdes.

Les primeres excavacions (Villalbí, en premsa) ja havien proporcionat ceràmiques de vernís negre àtic, concretament *kylix* de tipus C, datables en el segle V, ceràmica ibèrica oxidada, i àmfora punicoebusitana T-8.1.3.1, de finals del segle III i inicis del

---

⁸⁰ És possible que en aquesta zona de les boques de l'Ebre fondegessin les naus cartagineses en el 217, abans de ser sorpreses per la flota romana (Livi XXII, 19, 5-8). També cal tenir en compte testimonis més tardans, com el documentat a *Bello Alexandrino* (64, 3), on el propietari de la Ulterior, Cassio Longino, potser va fondejar per passar la nit, l'hivern del 47 aC.

segle II, malauradament, sempre fora de context. Però l'excavació recent del pas de ronda andalusí ha permès identificar murs d'habitacions, paviments, sitges, forns i la mateixa muralla, amb material contextualitzat d'època ibèrica plena i final.

Sembla que el poblat ibèric té els seus orígens en el segle V, moment en què es basteix el sistema defensiu (Villalbí, Montañés, Forcadell, 2002, 164), però es objecte d'una remodelació urbanística considerable entre els segles III i II, de la qual parlarem a l'apartat corresponent a l'ibèric final.

Per una altra part, s'han documentat fins a vint sitges, de dimensions variables entre els 4 i els 6 m³. Tot i que tenen el seu fons farcit per materials de l'ibèric final, la seva part superior està coberta per nivells andalusins, de manera que no existeix una absoluta certesa quant a la seva amortització.

6.5.2.5.22 Mas de Mussols [137]. L'Aldea

L'assentament de Mas de Mussols és pràcticament desconegut en la bibliografia arqueològica, en part pel protagonisme que ha tingut la necròpolis homònima, situada a uns 600 metres a l'est, i, evidentment, per què mai s'hi ha realitzat cap actuació arqueològica. L'hàbitat, segurament destruït per la construcció d'un mas, ocupa un petit esperó de la terrassa fluvial a l'esquerra de l'Ebre, poc abans d'arribar a Amposta, a uns 18 metres sobre el riu, i a uns 300 metres de distància d'aquest (làm. 127, 4).

És possible que el caràcter defensiu d'aquest lloc fos accentuat mitjançant la realització de treballs artificials en els vessants que l'envolten, configurant així una petita plataforma, amb un únic accés. Aquesta configuració ja va ser observada per Esteve (1999, 44-45), el qual també va atribuir-la a treballs artificials de defensa.

Gràcies a la seva configuració topogràfica, podem identificar el seu perímetre i consegüentment, calcular la seva superfície, d'aproximadament 1500 m², i per tant amb una població reduïda.

A causa de la intensa activitat agrícola, i per la continua erosió en aquesta zona, és impossible identificar un hipotètic sistema defensiu, format per muralla o torres. Potser en aquest cas no va ser necessari, ja que els treballs realitzats al voltant del jaciment podrien haver proporcionat aquesta protecció, en forma de fossat, delimitant un únic accés per l'est, punt d'unió amb la resta de terrasses (làm. 104 A).

Els materials mobles disponibles per a aquest estudi presenten una gran problemàtica. Van ser recuperats per diferents aficionats, que han anat dipositant-los en el Museu Comarcal del Montsià. Però a causa de la proximitat de la necròpolis, sovint poden existir dubtes quant a la seva procedència exacta. En tot cas, els conservadors del museu, creiem que amb bon criteri, han catalogat un lot de ceràmiques com a originàries del poblat (làm. 80), en la seva major part importacions itàliques dels segles II i I, però també vernís negre de la producció de Roses, de ple segle III, com per exemple un fragment de base d'una pàtera indeterminada (làm. 80, 4).

Per una altra banda, hi ha un altre lot, més reduït, en el qual hi ha materials procedents tant del poblat com de la necròpolis, format per una copa jònia (làm. 78, 5) i ceràmiques de vernís negre, en la seva major part campaniana A, com vores de Lamb. 28 (làm. 78, 6 i 11), així com bases i carenes indeterminades d'aquesta producció.

En definitiva, en aquests moments sembla que és difícil proposar una datació del poblat a l'ibèric ple, ja que, com veurem més endavant, la major part dels materials superficials suggereixen una ocupació centrada en l'ibèric final.

6.5.2.5.23 Bordissal [146]. Camarles

El jaciment del Bordissal s'allunya de l'eix format pel riu Ebre, ja que està a uns 11 km al nord-est d'Amposta. Per tant, no té la disposició característica de la major dels poblats anteriors, els quals tenen el riu Ebre com a eix vertebrador. Però ha estat inclòs per una sèrie de motius. En primer lloc, per la importància dels materials recuperats. En segon lloc, per què, tot i la distància, és segur que aquest jaciment havia d'estar relacionat amb el riu Ebre com a eix de comunicacions i, per tant, de contactes comercials i culturals. I, per últim, per la inexistència d'altres jaciments ibèrics en aquesta zona.

L'assentament es localitza al nord de l'actual poble de Camarles, a uns 10 metres sobre el nivell del mar, i a la dreta del barranc del mateix nom. Actualment dista de la costa uns 3000 metres, però l'antiga línia costanera estaria a uns 180 metres, amb la qual cosa cal suposar la seva projecció marítima. De fet, a prop hi ha un indret conegut com a "Cala dels Antics", la qual cosa suggereix la possibilitat d'avarar embarcacions (Arbeloa, 1997a; Diloli, 1997).

Malauradament, no coneixem res de la configuració topogràfica que ocupa l'assentament, massa alterat antròpicament, ni si disposa d'estructures defensives o la seva trama urbana. En tot cas, Vilaseca (1953-54), va poder documentar una sèrie de murs de pedra, paral·lels, alguns de més de quatre metres de llargada (recintes amb parets mitgeres?) que s'estenien en un radi d'uns 20 metres, la qual cosa suposa una hipotètica superfície mínima d'uns 1250 m². Una intervenció posterior (Vilaseca, 1968) també va documentar més murs d'època ibèrica, alguns d'uns 60 cm d'amplada, orientats en sentit nord-oest/sud-est.

La importància del jaciment prové de la troballa d'una gran fossa de 4,2 metres de longitud i uns 2,8 metres d'amplada, dins de la qual es va recuperar un conjunt de figures de terra cuita, format per més de trenta pebeters i algunes tanagres que representen la deessa Tànit-Demeter (Vilaseca, 1953-54). Aquest material va ser recuperat al costat d'un mur d'uns quatre metres de llargada, amuntegat i barrejat amb fragments ceràmics i tovots, enmig d'una terra negra que rebria la fossa.

El material arqueològic associat a les terracotes el constituïen fragments de *kylix* àtiques de finals del segle V i inicis del segle IV, vernís negre precampanià de la segona meitat del segle IV i inicis del segle III (pàteres, copes, plats de peix del Taller de Roses i de les Petites Estampilles), ceràmica gris emporitana, ceràmica ibèrica pintada amb motius geomètrics, i àmfores (Pallarés, Gracia, Munilla, 1982-83), un conjunt ceràmic clarament datable en l'ibèric ple.

A més, en el mateix barranc de Camarles, a 1,6 metres del llit, i a uns 4,5 metres de profunditat, va aparèixer una sitja escapçada pel mateix barranc, de 2,2 metres de fondària i 1,7 metres d'amplada màxima. En el tall d'aquest dipòsit es recuperaven fragments de tovots i fragments de ceràmica a torn i a mà. Aquesta documentació és significativa, ja que ens suggereix la utilització de tovots per a la construcció, i, sobretot, de l'existència de sistemes d'emmagatzematge en atmosfera tancada en època ibèrica en el curs inferior de l'Ebre.

En definitiva, tot i la falta d'un mínim registre arqueològic, sembla que es tracta de les restes d'un hàbitat ibèric situat a la primera línia de costa. La menció de múltiples murs paral·lels, o de sitges, advoquen en aquest sentit. Per una altra banda, les figures de terra cuita es poden relacionar amb alguna mena de culte a Tànit-Demeter, principal deessa de la terra (i, per tant, agrícola), cosa que suggereix que es podria tractar de les restes d'un dipòsit ritual.

Quant a la cronologia, ens inclinem per una perduració del material àtic del segle V, i situar el jaciment entre la segona meitat del segle IV i la primera meitat del segle III, ja que els vernissos negres de la campaniana A són significativament absents.

6.5.2.5.24 Feixes Tancades de l'Antic [147]. Amposta

Aquest poblat ibèric va ser descrit en primer lloc per F. Esteve (1974, 54), en el moment de tractar la necròpolis de l'Oriola. El jaciment ocupa un turó a 170 metres d'alçada, a l'extrem nord de la Serra de Montsià, a l'est de la partida de l'Antic, prop d'una pedrera abandonada (Carta Arqueològica 1989: Montsià).

L'hàbitat ocupa la part superior i sobretot el vessant nord del turó. Des d'aquest punt es controla perfectament el territori situat a l'est i al nord, o sigui que hi ha una gran visibilitat de la desembocadura de l'Ebre, situada a uns tres quilòmetres, mentre que l'antiga línia de costa, abans de la configuració del delta, estaria a uns dos quilòmetres.

Actualment, és possible observar restes constructives en els forats realitzats pels excavadors furtius, però l'erosió dificulta la seva conservació. A més, a la part més baixa del vessant ocupat per l'hàbitat s'aprecia un mur de gran amplada, que podria formar part del sistema defensiu.

Per una altra banda és possible relacionar aquest assentament amb el treball minerometal·lúrgic per l'existència de vetes en les proximitats, de petita entitat, d'òxids ferroso-fèrrics i limonita.

Els treballs de diversos autors (Diloli, 1997; Garcia, 1999) han identificat fragments de ceràmica ibèrica, sovint pintada, vernís negre àtic, àmfora punicoebusitana, grecoitàlica i ceràmica campaniana A. A més, en el Museu Comarcal del Montsià, hi ha diverses entrades amb material ceràmic procedent d'aquest jaciment, així com una punta de ferro. En qualsevol cas, no s'ha identificat cap fragment de campaniana B ni de ceràmiques sigil·lades, de manera que cal concloure que no va perdurar més enllà del segle II.

Per últim, i en relació a la possible identificació d'aquest assentament com el poblat corresponent a la necròpolis de l'Oriola, creiem que no hi ha prou elements per suposar-ho, no només per una cronologia lleugerament diferent, sinó per la distància que els separa, de més de dos quilòmetres.

6.5.3 Anàlisi del territori

6.5.3.1 Introducció

Des d'un punt de vista estrictament cronològic es pot dividir l'ibèric ple en dues grans fases, que tenen, però, uns límits difícils de determinar, molt difusos.

- Un primer període, que s'inicia a partir de la segona meitat del segle V –moment en què es data la construcció d'un gran nombre d'estructures defensives en una sèrie de poblats de nova planta– fins a un moment indeterminat del segle IV, quan s'accentua la jerarquització del patró de poblament.
- Un segon període, que s'estén des d'aquest moment indeterminat del segle IV (potser fins i tot ben entrat el segle III), fins a finals del segle III o principis del segle II, moment en què la segona guerra púnica i la conquesta romana trastoquen l'evolució històrica de les poblacions autòctones.

Evidentment, aquesta distinció només és vàlida per facilitar l'estudi i la comprensió de les hipòtesis i interpretacions que tot seguit presentarem, perquè en cap cas es pot parlar de ruptura en el model de poblament, ja que és clara la seva continuïtat, però amb certs canvis.

En primer lloc, analitzarem l'estructura del poblament sobre el territori durant la primera etapa de l'ibèric ple. Aquesta anàlisi se centrarà bàsicament en l'estructura dels poblats, i es basarà en gran part sobre l'estudi formal dels sistemes defensius implantats i de l'urbanisme característic d'aquesta època. Per una altra banda, analitzarem la distribució dels poblats sobre el curs del riu Ebre, sembla que a distàncies regulars.

En segon lloc, analitzarem la possible aparició o consolidació d'una estructura protoestatal, lligada amb el sorgiment de grans jaciments. En aquest estudi el Castellet de Banyoles serà utilitzat com a paradigma. També analitzarem la probable aparició d'una xarxa de punts de guaita relacionada amb aquesta nova estructura, com a mínim en relació al Castellet de Banyoles.

En tercer lloc, analitzarem aspectes que semblen característics i propis del poblament del curs inferior de l'Ebre: per una banda aspectes metrològics relacionats

A partir de finals del segle V, d'una manera generalitzada i sistemàtica, que no pot ser casual, es documenta l'aparició de poblats de nova planta, la majoria amb una estructura planificada i dotats de sistemes defensius de característiques similars.

Aquesta datació ha estat confirmada, amb més o menys exactitud, per als sistemes defensius del Castellot de la Roca Roja (Benifallet), l'Assut (Tivenys), Planetes (Tortosa), Valletes (Aldover), Castell d'Amposta (Amposta) i en el poblat del Bordissal (Camarles). Per una altra banda, i com ja hem comentat, hi ha indicis més o menys evidents en el mateix sentit, en els poblats de Santa Madrona (Riba-roja), el Barranc de Mosselló i Castellons (Flix), Forn Teuler (Ascó), Turó de l'Audi i Martorell (Benifallet), Punta de la Plana de la Móra (Tivenys), Mianes (Tortosa), Mas de Mussols (l'Aldea) i Feixes Tancades de l'Antic (Amposta). Per últim, només es pot plantejar com a hipòtesi, que caldria confirmar, en els poblats de Sebes (Flix), Castellons (Ascó), Castellot de Solà (Miravet), Barranc de Sant Antoni i Castell de la Suda (Tortosa).

6.5.3.2.2 Les necròpolis

És poca cosa el que podem dir sobre les necròpolis ibèriques del curs inferior de l'Ebre entre els segles V i III, però, si més no, podem afirmar que, en contra de la visió tradicional, hi ha enterraments d'aquesta època⁸¹.

Així, per una banda, l'anàlisi de la nova documentació procedent de les necròpolis del baix Ebre, especialment de Mianes, suggereix que hi ha tombes de l'ibèric ple. Per una altra banda, les excavacions a la necròpolis de Santa Madrona indiquen una fase d'ús a les acaballes del segle III.

Ara bé, aquesta nova documentació no pot canviar un fet evident i generalitzat: durant l'ibèric ple, es produeix una reducció radical del nombre d'enterraments coneguts.

Ens podríem plantejar que la causa d'aquesta disminució obeeix a la dificultat per identificar les necròpolis ibèriques, no pel registre material que els és propi, importacions ceràmiques de fàcil adscripció o vasos cineraris, sinó per les característiques de les deposicions: enterraments en urnes sense cap tipus de senyalització, si més no,

---

⁸¹ A part dels enterraments ibèrics que ja hem comentat, hi ha indicis de possibles necròpolis ibèriques a prop dels poblats del Barranc de Mosselló (Sanz 1973-74, 19), i de Castellons, totes dues a Flix.

conservada en l'actualitat. Són pràcticament imperceptibles en prospecció, i molt sovint només són documentades després de la seva destrucció, total o parcial, per acondicionar les terres per a nous conreus. De fet, aquesta va ser la causa del descobriment de totes les necròpolis ibèriques de la zona. Però cal dir que aquesta dificultat és, bàsicament, la mateixa que tenim per detectar les necròpolis de la primera edat del ferro, de les quals, en canvi, tenim molts exemples.

Per tant, es podria plantejar una qüestió ritual per explicar aquesta absència de dades com, per exemple, l'enterrament de les cendres sense urna, directament en un clot, i sense estructures exteriors visibles o de difícil conservació. Aquest cas no sembla que sigui gens extraordinari, tal i com es documenta a la necròpolis ibèrica de la Serreta d'Alcoi durant els segles IV i III (Cortell *et alii*, 1992, 85).

És possible que una situació similar es produís en el Coll del Moro de Gandesa, on, entre les estructures funeràries més antigues, es van depositar enterraments que es poden datar en el segle IV, malauradament fora de context estratigràfic (Rafel, 1991, 29). No descartem que aquest sistema d'enterrament fos l'utilitzat a la fase ibèrica de la necròpolis de Santa Madrona.

Però potser no es tracta d'omplir un buit, sinó d'interpretar aquesta situació. Així, la explicació probablement és de caire social, la qual podria haver determinat una selecció dels individus enterrats, i, per tant, del nombre de sepultures. Aquesta hipòtesi ha estat repetidament proposada per associar les necròpolis de l'ibèric antic amb una elit formada per una aristocràcia guerrera.

Amb la documentació actualment disponible, creiem que aquesta situació també és clara en els inicis de l'ibèric ple, com es pot observar en l'abundància d'armament a l'Oriola o Mianes, tot i que en el transcurs dels anys es constaten índex molts baixos d'armes, potser perquè ara no és habitual enterrar-les amb els morts, per una qüestió cultural que se'ns escapa (Moret, 2002b, 115).

En qualsevol cas, el fet de considerar que els individus enterrats en aquestes necròpolis formen part d'una elit que basa el seu prestigi social en la possessió (i suposadament l'ús) de les armes, podria coincidir amb el panorama que suggereixen els petits poblats fortificats de l'Ebre. Aquests assentaments, a part de tenir una funció de control territorial, al mateix temps semblen les estructures d'hàbitat que gestionen la terra conreable al seu voltant. Això permet inferir que la construcció, de manera coercitiva o no, i la gestió d'aquests recintes fortificats, es fa sota la tutela d'aquest grup d'individus,

sense entrar en una possible jerarquia entre ells mateixos, que a hores d'ara és impossible de comprovar amb la documentació actualment disponible.

En el cas específic de la necròpolis de Santa Madrona, amb una fase datada a finals del segle III, no deixen de sorprendre dos fets: en primer lloc, la coincidència d'aquests enterraments amb els esdeveniments de la Segona Guerra Púnica i els aixecaments indígenes d'inicis del segle II; i, en segon lloc, el fet de ser una necròpolis que reocupa l'espai sagrat d'uns avantpassats, de gairebé 400 anys enrera.

Aquesta coincidència ens porta a plantejar una hipòtesi, que caldrà corroborar en el futur. Potser, a les acaballes del segle III, les poblacions autòctones, i sobretot llurs elits socials, es van voler reafirmar culturalment davant de la invasió que, en tots sentits, estava protagonitzant els poder romà. És molt aviat per parlar de les causes d'aquesta reutilització de l'espai funerari però, hipotèticament, aquesta reafirmació de la cultura pròpia podria haver passat per la recuperació dels llocs de culte o d'enterrament, anteriors a la seva mateixa formació com a estats, escapçada per l'arribada dels romans, i on cal pensar que aquests individus cercaven els seus mites o ancestres heroics comuns. Aquest fenomen és habitual en processos de contacte entre dues cultures, on una d'elles té una força o preeminència sobre l'altre (Trigger, 1992; Gruzinski, Rouveret, 1976).

Arribats a aquest punt, cal preguntar-se quins hàbitats es corresponen a aquestes necròpolis. D'entrada, cal observar que el poblament de l'època es caracteritza per una gran abundància de petits assentaments, com el mateix poblat de Santa Madrona, actualment desaparegut. En el cas dels enterraments de les necròpolis a tocar de la desembocadura del riu, Mianes, Mas de Mussols i l'Oriola, també es podrien relacionar amb hàbitats localitzats en les seves immediacions. En els dos primers casos, es podrien relacionar amb els seus poblats homònims, malgrat que, en gran part, poblat i necròpolis sembla que no són coetanis. En el cas de l'Oriola es pot relacionar amb el Castell d'Amposta, o a amb les Feixes Tancades de l'Antic, tot i que els dos jaciments estan situats a una distància excessiva, pel que coneixem de la ubicació de les necròpolis respecte als poblats.

Així, tots els casos coneguts de l'associació poblat–necròpolis presenten la zona d'enterraments a les immediacions de l'hàbitat, com a màxim a uns centenars de metres, sota el seu control visual, en una zona oberta i, a més, a tocar del camí que mena al mateix poblat, fins i tot al costat de la mateixa entrada. Aquesta situació es repeteix en altres exemples, situats fora de la zona d'estudi, especialment en el cas del poblat i

necròpolis del Coll del Moro de Gandesa, o fins i tot a la Serreta d'Alcoi, amb uns trets lleugerament diferents.

En el cas del Coll del Moro, en els nivells superficials, molt remoguts, situats entre els túmuls dels segles VII i VI, es van recuperar un nombre significatiu d'urnes d'orelletes a torn, datables en el segle IV (Rafel, 1991, 29-34; Rafel, 1993, 68), de manera que ens trobaríem en un cas similar al documentat en la necròpolis de Santa Madrona, la reocupació de l'espai funerari.

Per tant, en el nostre territori d'estudi, fins al moment, no es donen les condicions per suposar que els pocs enterraments de l'ibèric ple coneguts corresponen a nuclis de poblament de primer ordre, com s'ha proposat en els territoris que depenen de Burriac i d'Ullastret (Sanmartí, 2001). Hi ha una sèrie d'indicis que suggereixen que aquesta hipòtesis no és vàlida, si més no en el curs inferior de l'Ebre.

Així, ja hem comentat el fenomen de la perduració (molt puntual, tot s'ha de dir) de les necròpolis de l'ibèric antic durant l'ibèric ple, hipòtesi avançada per altres autors (Moret, 2002b, 114). Per una altra part, també hem vist com gairebé totes aquestes necròpolis estan situades al costat de petits nuclis de poblament, per la qual cosa es lícit plantejar-se si tots dos elements formen part de la mateixa comunitat. A més, com veurem més endavant, hi ha indicis d'una necròpolis a les rodalies d'Amposta, datada a finals del segle II (Garcia, Villalbí, 2002), quan els grans centres de poder indígenes ja han desaparegut, a instàncies del nou ordre romà. Cal recordar que, a Catalunya, no es coneix cap enterrament d'aquesta cronologia (Sanmartí, 1991a, 96).

De manera que és possible que el curs inferior de l'Ebre tingui una dinàmica diferent de la d'altres territoris del nord-est peninsular. De fet, la situació que hem proposat és semblant a la descrita a l'extrem sud de la Ilercavònia, en el territori comprès entre els rius Ebre i Millars, on sembla que també es documenten enterraments de l'ibèric ple (Oliver, 1981, 247), al costat de poblats de reduïdes dimensions (Oliver, 1981, 219). Cal dir, però, que en aquesta zona la problemàtica és similar: pocs enterraments localitzats, mal coneguts i, per tant, amb dificultats de datació.

En definitiva, creiem que els enterraments de l'ibèric ple documentats són sepultures d'una elit, formada bàsicament per un estament o grup social que ostentava el poder en els petits poblats fortificats de l'Ebre. El baix nombre de sepultures indica que només una part de la població rebia aquest tractament. Per una altra banda, la reocupació

dels antics espais funeraris suggereix un desig d'apropiació del prestigi lligat als avantpassats.

6.5.3.2.3 Els sistemes defensius

Amb la documentació actualment a l'abast, creiem poder presentar un model general per tal de caracteritzar els poblats fortificats del curs inferior de l'Ebre (Noguera, 2000).

En primer lloc, ocupen les extremitats de les terrasses fluvials o de petits turons a tocar de l'Ebre, però en moltes ocasions no són els indrets més alts, sinó que es prefereix ocupar un punt més baix però amb un gran control visual del riu, amb una especial concentració en els llocs en què aquest s'estreny, o bé a prop de les vies de comunicació cap a les terres de l'interior.

En general el lloc ocupat forma part d'una petita cadena muntanyosa o és l'extrem d'una plataforma o terrassa, de manera que el sistema defensiu es col·loca en el punt d'unió, que a més acostuma a ser el d'accés, mentre que la resta són pendents abruptes.

El sistema defensiu normalment consta sempre de muralla, sovint amb torres, i a vegades amb fossat. Les muralles habitualment són de barrera, amb un traçat simple, a vegades amb diversos murs adossats. Són generalment construccions de doble parament, bastides amb aparell irregular, però amb la part vista regularitzada, mentre que el farciment el forma un conjunt de terra i pedres sense treballar.

Depenent de l'istme que han de tancar, les muralles tenen una longitud –i també un gruix– variables, i normalment l'urbanisme queda supeditat a aquesta barrera. Molt sovint, els carrers o vies principals segueixen els eixos marcats per la forma del turó i la mateixa muralla, com és el cas del Castellot de la Roca Roja i de l'Assut, i probablement del Forn Teuler.

Quant a les característiques dels fossats poca cosa podem dir, ja que cap d'ells ha estat excavat⁸². Només podem suposar que era un element més del conjunt defensiu que acostuma a protegir tot el traçat de la muralla. Per les característiques orogràfiques del

---

⁸² Les recents excavacions en el poblat de l'Assut han identificat un fossat de grans dimensions davant de la muralla (Equip Assut, 2005).

terreny, en ocasions sembla que el seu origen és natural i que potser la depressió va ser reaprofitada. Ara bé, la seva formació es devia produir essencialment com a conseqüència de l'extracció de pedra per aixecar la pròpia muralla, de forma que, a vegades, el fossat devia tenir un traçat irregular, tal com aparentment s'esdevé al Castellot de la Roca Roja.

Pel que fa a les torres, és simptomàtic que sempre ocupen el punt més elevat del jaciment, i segurament sempre al costat de la porta. D'aquesta manera, devien complir les funcions de punt de guaita, de comunicació i de bastió defensiu. En el cas de les Valletes, les Planetes, Barranc de Mosselló i l'Assut⁸³ adopten aparentment formes arrodonides, mentre que al Castellot de la Roca Roja i al Forn Teuler són quadrades. Sembla que a la zona del Matarranya i de la Terra Alta les torres de planta circular tenen una llarga tradició (Sant Cristobal de Maçalió, Tossal Muntanyès...), que tindrà la seva continuïtat a finals del segle VI amb la construcció del recinte fortificat del Coll del Moro de Gandesa (Rafel, Blasco, 1991, 296) o en el segle V en el Tossal del Moro de Pinyeres, mentre que les torres quadrangulars semblen una innovació (Moret, 1996, 209; Moret, 2002b, 120).

És interessant constatar que, per la situació dels jaciments i la disposició del sistema defensiu, la intenció no és amagar-se, sinó que, més aviat el contrari, tenen un valor escenogràfic, ja que el fet d'escollir turons amb una lleugera inclinació, amb les muralles i torres en el punt més alt i la zona d'hàbitat exposada a la vista des del riu, devia proporcionar una imatge de poder i prestigi, i potser tenia un efecte dissuasiu.

Aquesta característica pot anar estretament lligada amb el tipus de combat o assalt per al qual estaven pensades aquestes fortificacions. No hi ha dubte que no van ser cap mena d'obstacle per a l'exèrcit cartaginès o per a les legions romanes, però és segur que van ser construïdes amb anterioritat, i que estaven destinades a protegir-se de la manera de fer la guerra dels propis ibers, és a dir, les incursions i els atacs per sorpresa, basats en la rapidesa i, sovint, un armament lleuger (Moret, 1996, 239-242).

En definitiva, aquests jaciments no són estrictament punts de guaita o talaies, sinó que són poblats, llocs d'hàbitat, i a més conformen, pel que coneixem fins ara, l'estructura bàsica de poblament. Efectivament, tot i els múltiples esforços, no es coneix

---

⁸³ Sembla que les recents excavacions a l'Assut han identificat l'hàbitat original, datat del segle VI. Es tracta d'una torre circular buida, similar a la documentada en el Tossal Muntanyès, la qual després va ser aprofitada com a part del sistema defensiu. Agraïm als directors d'aquesta excavació aquesta informació.

en el curs inferior de l'Ebre cap hàbitat ibèric anterior al segle III que superi els 3.000 m², mentre que existeix una gran quantitat de petits habitat, amb defenses visibles o no, que ocupen superfícies molt reduïdes, generalment entre els 1.000 i els 2.000 m².

Actualment, no es pot demostrar la dependència d'aquests assentaments en relació a altres nuclis de grandària superior. Els intents realitzats només han pogut presentar arguments en base a la inexistència de petits assentaments ibèrics al voltant d'aquests grans nuclis, a les rodalies de Tortosa (Diloli, 1995, 117) o a la cubeta de Móra (Noguera, 1998b, 29-31), i, a més, d'aquests hipotètics jaciments jeràrquicament superiors només en tenim constància històrica i arqueològica per a moments tardans dins l'ibèric ple, a finals del segle III.

6.5.3.2.4 L'urbanisme

L'urbanisme dels poblats ibèrics situats sobre l'eix del riu Ebre és encara mal conegut, atès el reduït nombre d'excavacions en extensió. Aquestes actuacions tan sols s'han produït en els poblats del Castellot de la Roca Roja, Assut, Planetes, i, per a un moment més tardà, en el Castellet de Banyoles. Malgrat aquest problema, intentarem presentar allò que creiem que són els trets generals de l'urbanisme d'aquests assentaments, per després comparar-los amb altres hàbitats que presentin indicis similars.

El primer que cal ressaltar és que l'urbanisme està clarament supeditat a la topografia del lloc escollit per situar l'hàbitat, així com per les estructures construïdes que el delimiten, normalment muralles. La majoria dels poblats identificats d'aquesta època se situen sobre petits turons allargassats, amb un únic accés practicable, que és on s'acostuma a situar el sistema defensiu. Aquestes característiques afavoreixen l'existència d'un carrer central que discorre longitudinalment per tota la plataforma, des del sistema defensiu a l'extrem oposat, on normalment es troba el riu Ebre. A partir d'aquest carrer s'obren vies transversals de més o menys importància. Cap dels carrers identificats no tenia enllosat o sistema de clavegueram⁸⁴, i són sempre molt estrets, destinats exclusivament al pas de persones, no de carruatges o de ramats importants

---

⁸⁴ Els sistemes de clavegueram complexos tan sols han estat identificats a l'entrada dels recintes fortificats del Castellet de Banyoles (segle III) i de Sant Miquel de Vinebre (segle II-I), per tant en un moment relativament tardà.

d'animals. Totes aquestes característiques poden ser constatades a l'Assut i al Castellot de la Roca Roja i és molt probable que siguin presents en poblats com el Forn Teuler o la Punta de la Plana de la Móra.

Un altre aspecte a considerar és l'existència de barris o sectors dels poblats situats sobre un pendent pronunciat, i on és possible proposar l'existència de zones aterassades. A hores d'ara el poblat que suggereix una documentació més clara en aquest sentit és el de les Planetes, però, malauradament, els seu estat de conservació no permet aprofundir gaire l'estudi d'aquest aspecte. De fet, la presència de barris en terrasses i la seva mala conservació són dos elements que acostumen anar units, ja que a causa de la forta erosió gravitacional és normal que les estructures es desmuntin i caiguin pel vessant. La presència de recintes en terrasses és també força probable en els assentaments del Turó de l'Audí i les Valletes, així com en el vessant meridional de l'Assut.

Quant a les característiques de l'arquitectura domèstica, tornem a estar limitats per una documentació poc abundant, però, al contrari de la trama urbana, el tipus de casa característic pot ser inferit a partir d'una extensió excavada més reduïda.

En el cas que coneixem millor, el Castellot de la Roca Roja (lám. 96 i 97), les cases són de planta rectangular, amb murs fets de pedres irregulars lligades amb fang, conservades fins a una alçada considerable, en alguns casos de gairebé 200 cm, per la qual cosa podrien ser parets aixecades completament amb pedra, tot i que al voltant de la torre es van identificar uns quants fragments de tovots, molt deteriorats.

L'amplada dels murs és variable, al voltant dels 50-60 cm, tot i que hi ha un gran recinte (sectors 5-6 de la zona 3) amb parets d'entre 125 cm i gairebé 200 cm.

La superfície d'aquests espais rectangulars és variable. Per exemple, el sector 1 de la zona 3 té una superfície útil de 19 m², el sector 2 de la zona 3 té aproximadament 7,5 m² de superfície útil, mentre que els sectors 13-14, 11-12 i 8-9, que durant el segle IV funcionen conjuntament, són recintes rectangulars que oscil·len entre els 14,5 m² i els 26 m². En tots els casos es tracta de cases amb una estructura interna molt simple, gairebé sempre amb una única habitació. L'únic cas en què això no es compleix és el cas dels sectors 5-6 de la zona 3. Malgrat que encara no s'ha excavat, sembla que es tractaria d'una casa complexa, ja que està compartimentada en dos espais i, a més, està dotada d'un accés propi des del carrer 100, en forma de corredor. Per últim, la gran amplada dels murs d'aquesta casa suggereix l'existència de pisos superiors.

Els carrers 100 i 101 tenen una amplada variable, però en general es poden considerar vies estretes. Així, el carrer longitudinal principal presenta amplades al voltant dels 130 cm, però en ocasions gairebé no arriba als 100 cm⁸⁵.

En el cas de l'Assut, els tres únics recintes d'habitació excavats tenen una superfície aproximada entre els 18 i els 22 m², amb murs d'una amplada aproximada de 50-60 cm.

Al poblat de les Planetes (làm. 100, A), els murs també presenten amplades entre 50 i 60 cm, amb una superfície d'ocupació de 7 m² en el recinte A54 i un únic carrer identificat que té una amplada mínima de 100 cm.

Altres exemples proporcionen menys informació, com els murs de les habitacions del Barranc de Musselló (làm. 86), de 50-60 cm d'amplada, i amb recintes d'unes superfícies molt reduïdes, entre els 5 i els 7,5 m² de superfície útil.

En definitiva, l'urbanisme documentat en els petits poblats fortificats està caracteritzat per cases d'estructura interna simple, amb unes dimensions molt reduïdes, que rarament superen els 30 m². No s'han documentat patis interiors, oberts. A més els carrers són molt estrets, bàsicament pensats per a la circulació de persones. Només en un cas, els recintes 5 i 6 de la zona 3 del Castellot de la Roca Roja, s'ha pogut individualitzar un tipus de casa diferent, més gran i d'estructura complexa. Creiem que aquesta casa podria ser el lloc de residència del cap del poblat i de la seva família. En conclusió, l'aspecte general és el d'una trama urbana molt densa, amb els edificis atapeïts en poc espai. Com veurem més endavant, és un urbanisme que contrasta clarament amb el documentat en el Castellet de Banyoles.

6.5.3.2.5 Distribució dels poblats

En aquest capítol només utilitzarem les dades referents als jaciments definits com a poblats entre el segle V i el segle III, sense distinció de fases dins de l'ibèric ple, deixant de banda, de moment, els punts de guaita, els nuclis rurals i les necròpolis.

---

⁸⁵ Fins i tot, a l'extrem sud-est del jaciment, el carrer 100 fa un gir de 90°, a partir del qual l'amplada és tan sols de 45 cm, la qual cosa fa que el considerem com a un desguàs ja que el carrer principal devia recollir l'aigua de les teulades des les cases situades a ambdós costats.

Per realitzar aquest treball utilitzarem l'anomenat "model de gravetat". Aquest càlcul es basa en dues variables: les dimensions dels assentaments i la distància que els separa. El resultat pretén ser una aproximació a la zona d'influència de cada assentament o a l'anomenat "territori d'exploració". Evidentment, el que s'està proposant és un model basat en el pes específic de cada jaciment, i d'alguna manera, determinats conceptes de la teoria del lloc central de Christaller o dels models de distribució de poblament de Kolb i Brunner, on es pressuposen distribucions jerarquitzades amb els nuclis més importants en el centre d'un cercle, mentre que els nuclis subordinats es localitzen a la seva perifèria.

En qualsevol cas, cal ser prudents, ja que l'ús d'un mètode matemàtic pot fer caure en un cert "cientifisme" determinista. Som conscients que hi ha massa variables que influeixen en la localització i altres característiques dels diferents assentaments, i no podem creure que les controlem totes. A més, els actes humans col·lectius, siguin socials, econòmics o d'una altra mena, són fenòmens molt complexos, i per tant no poden ser explicats únicament per mitjà d'una fórmula matemàtica.

Ara bé, dit això, cal definir els supòsits en què basem els nostres raonaments, i utilitzar el mètode hipotètic-deductiu sobre models que impliquin un nombre limitat i controlable de variables. Evidentment, no presentem aquests resultats com a conclusions definitives. Només pretenem mostrar que existeix una certa regularitat en la distribució del poblament ibèric, i evidenciar aquells casos en què aquesta regularitat no es compleix, per després intentar trobar explicacions lògiques i raonades per a aquestes excepcions.

La gràfica següent ens mostra la superfície màxima estimada dels poblats ibèrics identificats a tocar del riu Ebre. Es pot observar com, a excepció del Castellet de Banyoles, i en menor grau, els Castellons de Flix, la resta de poblats presenten una superfície màxima molt uniforme.

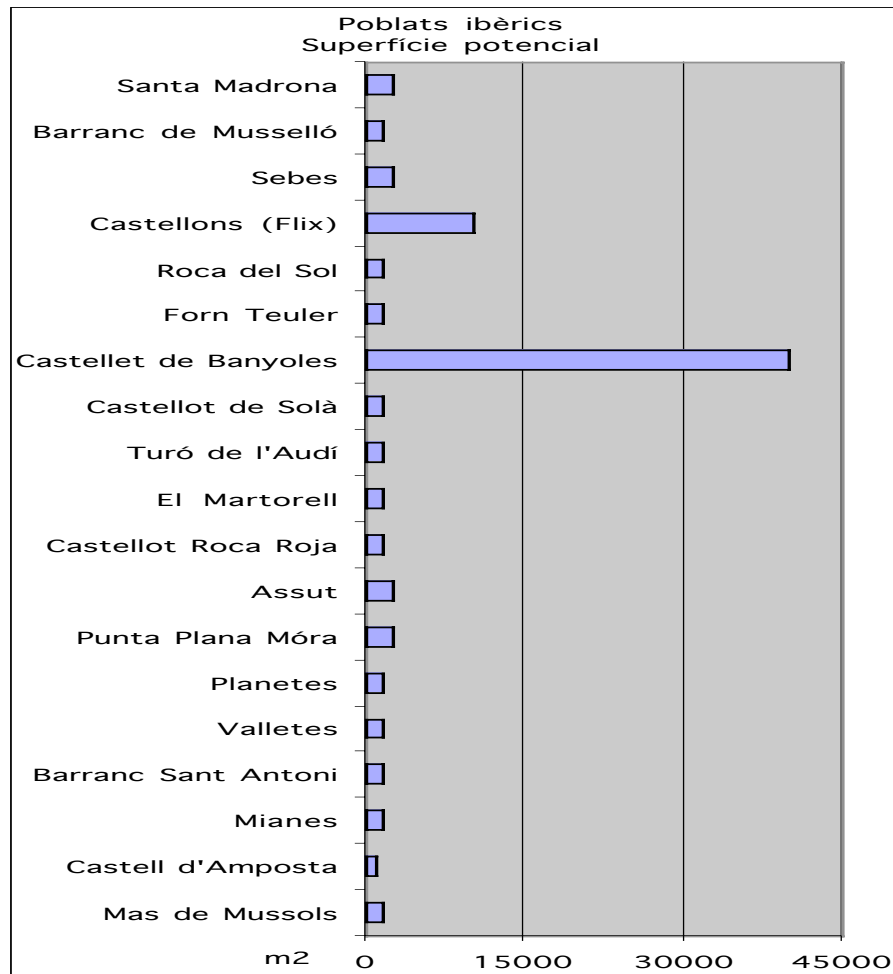
L'aplicació i el càlcul del model de gravetat es fonamenta en la fórmula:

$$Ea_2 = D1-2 / 1+\pi(Pa_1/Pa_2), \text{ on}$$

Ea_2 és el punt de equilibri des de l'assentament 2

$D1-2$ és la distància entre els dos assentaments

Pa_1/Pa_2 és la relació de les superfícies entre els dos assentaments

Però les dues variables en què es basa aquest càlcul, la superfície i la distància, presenten una sèrie de problemes que cal definir.

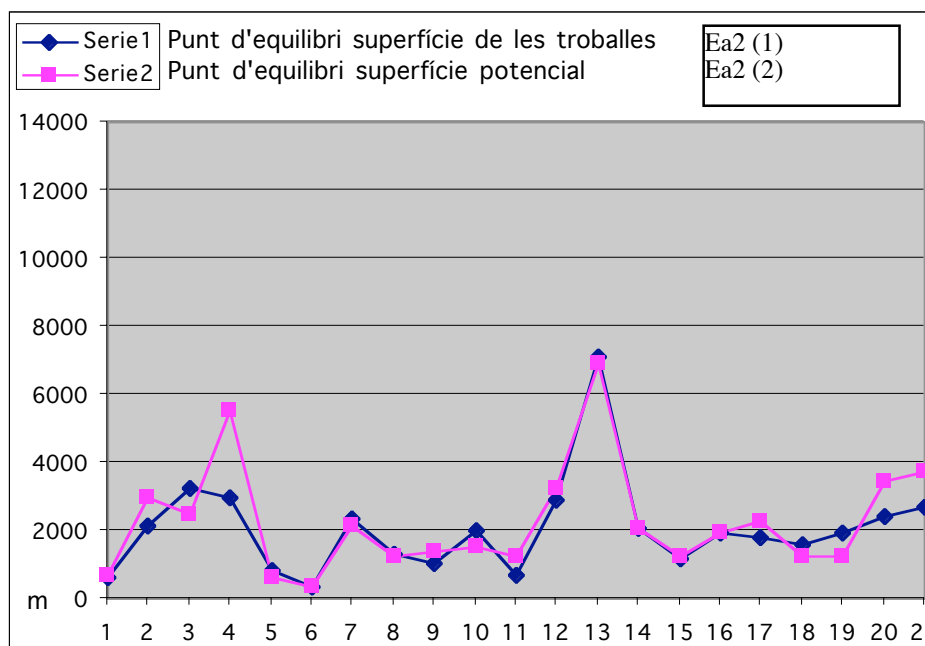
En primer lloc, la superfície teòrica de cada poblament ha estat calculada en base a la superfície màxima de dispersió de materials arqueològics atribuïbles al jaciment i també en base a la seva superfície màxima estimada, on es tenen en compte altres factors, com els condicionants topogràfics. En la majoria dels casos aquestes xifres coincideixen, però en alguns no, i per tant hem hagut de fer una mitjana matemàtica, tenint en compte els dos factors.

En segon lloc, la distància que separa dos jaciments és fàcil de calcular, però aquesta distància pot ser calculada seguint camins terrestres, que poden ser més o menys dreturers, o seguint el curs del riu, molt sinuós. En el cas que els dos jaciments tinguin

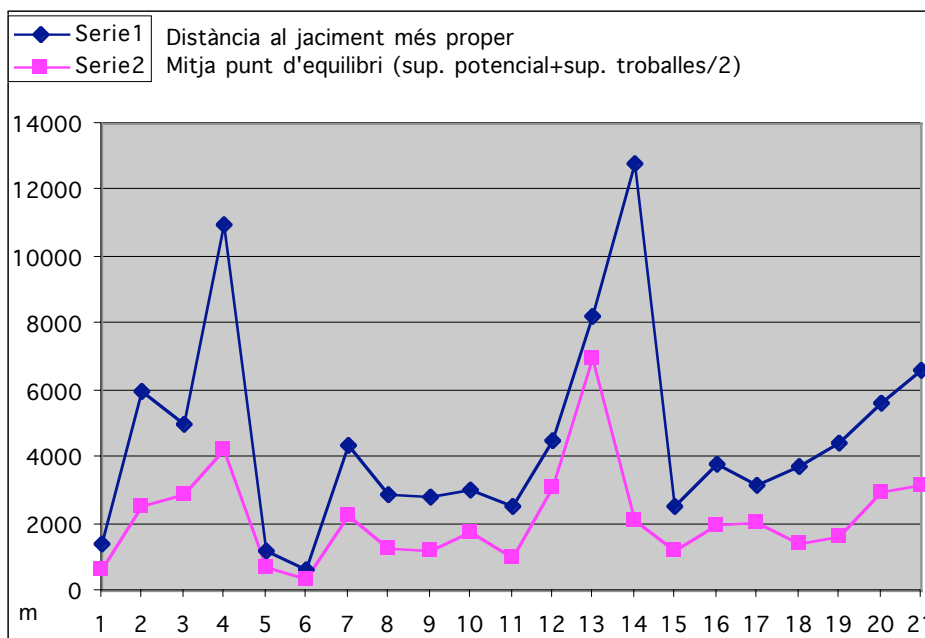
intervisibilitat, hem considerat la línia recta com la distància que els separa; en el cas que no siguin visibles entre ells, considerem el curs del riu, la principal via de comunicació, com la distància que els separa, que pot ser recta, o no. En tot cas, l'escassa distància que habitualment hi ha entre els assentaments fa que aquestes xifres siguin molt similars.

Jaciments	metres			[Ea2(1)+
	Distància	Ea2(1)	Ea2(2)	Ea2(2)]/2
1) Mas de Mussol – Castell d'Amposta	1400	610	700	655
2) Mas de Mussol – Mianes	6000	2120	3000	2560
3) Mianes – Barranc de Sant Antoni	5000	3230	2500	2865
4) Barranc de Sant Antoni – Valletes	11000	2940	5500	4220
5) Valletes – Planetes	1200	830	600	715
6) Planetes – Punta Plana de la Móra	660	360	370	365
7) Punta Plana de la Móra – Assut	4350	2330	2170	2250
8) Assut – Castellot de la Roca Roja	2900	1340	1260	1300
9) Castellot de la Roca Roja – Martorell	2800	1024	1400	1212
10) Martorell – Turó de l'Audi	3000	2000	1500	1750
11) Turó de l'Audi – Roca dels Penjats	2500	700	1250	975
12) Roca dels Penjats– Castellot Solà 3	4500	2900	3250	3075
13) Castellot Solà 3–Cast. de Banyoles	8200	7080	6900	6990
14) Cast. de Banyoles – Roca del Sol 2	12800	2100	2100	2100
15) Roca del Sol 2 – Forn Teuler	2500	1180	1250	1215
16) Forn Teuler – Castellons d'Ascó	3800	1950	1950	1950
17) Castellons d'Ascó – Castellons Flix	3200	1800	2300	2050
18) Castellons de Flix – Sebes	3700	1610	1230	1420
19) Castellons Flix–Barranc de Mosselló	4447	1940	1240	1590
20) Barranc de Mosselló–Santa Madrona	5660	2390	3470	2930
21) Sebes – Santa Madrona	6600	2700	3700	3200

La gràfica de la figura següent representa els punts d'equilibri en base a la superfície de les troballes [Ea2 (1)] i a la superfície potencial [Ea2 (2)]. La distribució és prou regular, i només hi ha una lleugera desviació en el punt 4, entre els poblats de Barranc de Sant Antoni i les Valletes, atribuïble a l'escassa superfície de les troballes atorgada a aquest darrer jaciment, uns 200 m², que segurament és superior.

El càlcul més interessant el proporciona la gràfica de la figura següent, on apareixen la mitjana del punt d'equilibri relacionada amb la distància al jaciment més proper. Les dues línies són pràcticament equidistants, però les separacions excessives indiquen desviacions que cal interpretar.

En primer lloc, la desviació del punt 2, entre els jaciments de Mas de Mussol i Mianes, indica que la distància és excessivament elevada entre els dos jaciments, i que

potser hi ha un jaciment, encara desconegut, que ocuparia aquest espai. Com a hipòtesi, és possible que aquest assentament pugui ser el corresponent a la necròpolis documentada prop de la torre de la Carrova, tot i que actualment es data entre els segles III i I.

Però les dues desviacions més evidents són les corresponents als punts 4 i 14.

En el primer cas es tracta dels jaciments del Barranc de Sant Antoni i les Valletes, on es pot observar que la distància que els separa es massa elevada. És possible que aquest espai hagi estat ocupat per més poblats similars, però el més segur és que aquesta zona sigui la que correspon al nucli que ocuparia el turó del Castell de la Suda. De fet, en part és la mateixa equació que s'ha realitzat per tal d'identificar la *Hibera* de les fonts amb la Tortosa actual (Diloli, 1995, 117) o per a justificar el despoblament al voltant de la ciutat d'*Arse*-Sagunt (Bonet, Mata, 1991, 26).

En el segon cas es tracta dels jaciments del Castellet de Banyoles i de la Roca del Sol. Malgrat la importància del nucli de Tivissa, la distància que els separa es massa gran. De fet, la mitjana del punt d'equilibri se situa en una zona de gran importància, entre la sortida del pas de l'Ase i la confluència del Siurana amb el riu Ebre. És probable que un punt tan estratègic, que podria controlar fàcilment l'accés per l'Ebre i la conca minera del Siurana, amagui les restes d'un poblament ibèric, encara desconegut⁸⁶.

Si traslladem la informació basada en aquests càlculs sobre un plànol amb la situació dels poblats ibèrics (mapa 25), podem observar com les circumferències de 2 km de radi, amb centre en cada jaciment, pràcticament coincideixen amb els "límits" marcats pels punts d'equilibri, excepte en els dos casos que acabem de comentar.

Per últim, és interessant constatar que, a l'extrem septentrional de la plana del Baix Ebre, just abans de l'encaixonament del riu en el pas de Barrufemes, es produeix una extraordinària concentració de poblament en un tram de menys de 2 km. Es tracta dels poblats de la Punta de la Plana de la Móra, de les Planetes, i a l'altra banda del riu, de les Valletes, als que cal afegir les restes ibèriques existents en el punt ocupat posteriorment per la vil·la romana de Barrugat, així com troballes de material dispers per la plataforma de la Plana de la Móra. Potser caldria considerar com un altre assentament el jaciment de la Punta del Rojal, donada l'extraordinària quantitat i varietat de restes

---

⁸⁶ Tot i el nostre treball de camp, encara no hem documentat cap assentament ibèric en aquesta zona. En canvi, sí que hem documentat assentaments inèdits d'època imperial romana i medieval a la riba dreta del riu, davant del poble de Garcia.

ceràmiques documentades pels autors de la Carta Arqueològica, tot i que nosaltres no n'hem pogut documentar cap dada.

De fet, aquesta zona també havia estat densament ocupada durant el segle VII, amb un poblament identificat gràcies a la relativa abundància i dispersió de fragments d'àmfores fenícies, mentre que la continuïtat està representada pel que sembla la concentració del poblament en els Tossals durant el segle VI⁸⁷.

6.5.3.3 Segona etapa. El poblament ibèric fins a la fi del segle III

6.5.3.3.1 Introducció

Com acabem de veure, la documentació arqueològica suggereix que a partir de finals del segle V es consolida una estructura de poblament formada per una sèrie de poblats de dimensions reduïdes, distribuïts a tocar del riu Ebre, i amb unes defenses sovint desproporcionades en relació a la seva grandària o a la seva hipotètica producció agrícola o ramadera. El paradigma d'aquest tipus d'assentament és el Castellet de la Roca Roja però, com hem vist, n'hi ha molts més.

Aquests poblats fortificats podrien formar part, des dels seus orígens, d'una xarxa de poblament supeditada a nuclis o ciutats d'un nivell superior, com podria ser el cas del Castellet de Banyoles o del nucli que, suposadament, durant l'ibèric ple estaria situat a *Hibera*. Aquests centres podrien ser considerats durant aquest període com a nuclis centrals, jeràrquicament superiors, però, en un i altra cas, la documentació arqueològica és insuficient per a verificar aquesta hipòtesi.

El gran assentament d'*Hibera* encara no ha pogut ser identificat arqueològicament, i només es coneix per la narració de Tit Livi d'un episodi relacionat amb la Segona Guerra Púnica, i potser per la numismàtica, però en aquest cas no és gens segur (Diloli, 1996), de manera que les referències sobre aquest important nucli no són

---

⁸⁷ Curiosament, les dues zones de concentració de poblament durant els segles VII-VI, al sud de la cubeta de Móra i la plana al nord del Baix Ebre, estan molt a prop dels dos grans nuclis ibèrics posteriors: el Castellet de Banyoles i *Hibera* – *Dertosa*.

anteriors a finals del segle III⁸⁸. Si estava situada sobre el turó de la Suda de Tortosa, probablement és difícil que alguna vegada pugui proporcionar nivells protohistòrics, coneixent les contínues erosions que ha patit. És clar, amb tot, que havia de ser un nucli de poblament molt més important que els petits poblats ibèrics fortificats dels segles V i IV, tal com es desprèn de la menció de T. Livi (XXIII, 28, 9-10), que assegura que *Hibera* era la ciutat més rica d'aquesta regió, i que les legions romanes no van poder prendre-la.

Quant al Castellet de Banyoles, com hem vist, només s'hi han documentat nivells estratigràfics datats a finals del segle III o fins i tot dels primers anys del segle II (Asensio, Miró, Sanmartí, 2002), però és possible que l'estructuració del poblat realitzada en el segle III hagi destruït fases més antigues. Aquesta hipòtesi és suggerida per la presència de materials de la segona meitat del segle IV i de ple segle III en els nivells de destrucció⁸⁹. Això permet assegurar l'existència d'un assentament més antic en aquest lloc, però en desconeixem l'entitat. En tot cas, l'absència total de material arqueològic amb una cronologia anterior, ni tan sols en els nivells superficials, suggereix que aquesta plataforma no estava ocupada durant l'ibèric antic o els inicis de l'ibèric ple.

Per una altra banda, des de la segona meitat del segle V no es documenten assentaments al voltant dels llocs ocupats pel Castellet de Banyoles i per la suposada *Hibera* de Tortosa, dues grans planures. Això podria suggerir que ja hi existien grans nuclis de poblament des d'aquesta data, però, com hem dit, no hi ha materials que recolzin aquesta idea.

Creiem que la raó de la inexistència de "grans" nuclis de poblament en el segle V, i potser en el segle IV, es podria explicar per un desenvolupament tardà d'aquest procés d'urbanització, als voltants del segle III. En tot cas, l'aparició dels grans centres de poder i, potser, d'un sistema socio-polític protoestatal és anterior a l'arribada dels romans en el 218. No es pot descartar que estigui en relació amb el conflicte d'interessos entre aquests

---

88 Sense que sigui útil per demostrar la presència d'*Hibera*, cal recordar que a mitjans del segle XIX es va recuperar a les rodalies de Tortosa un lot de monedes de plata, format per tres dracmes de *Rhode*, dues dracmes d'*Emporion* i una moneda d'*Ebusus*. Aquest petit tresor (ja que com a tal és considerat) és datat al voltant del 240, moment en què, a conseqüència de la derrota cartaginesa a la Primera Guerra Púnica, les monedes emporitanes deixaran d'encunyar amb el pegàs aturat, tipus que reflexa la influència cartaginesa (Ripollés, 1982).

89 En aquest sentit és interessant recordar l'exemple de la Serreta (Alcoi, Alacant), amb l'únic paral·lel conegut de torre pentagonal, i on l'hàbitat presenta una única fase datada a finals del segle III, mentre que la necròpolis presenta la seva fase més important durant el segle IV (Olcina *et alii*, 1998).

i els púnics durant el segle III. En aquest sentit cal recordar la solució momentània de la situació, el tractat de 226 entre Roma i Cartago (Polibi, II, 13, 7), que situava en el riu Ebre la frontera de les respectives àrees d'influència a la península ibèrica.

Així, la concentració de poblament es produiria durant el segle III en jaciments com el Castell de la Suda (Tortosa) i el Castellet de Banyoles (Tivissa), ja comentats, però és possible que també en el Coll del Moro (Gandesa), Sant Antoni (Calaceit), i potser als Castellons (Flix), ja en una escala inferior (mapa 26).

En el cas del poblat de Sant Antoni de Calaceit, la seva expansió i fortificació durant el segle III és clara. La darrera fase constructiva del poblat, associada a la gran torre curvilínia, augmenta significativament la seva superfície. La seva capitalitat ja havia estat proposada anteriorment, però per a una data més antiga (Sanmartí, 1984). Actualment, continua defensant-se aquesta capitalitat, però a una escala local, més restringida, i com a fenomen del segle III. Aquest mateix fenomen de jerarquització del territori a escala local també a estat proposat per a la zona dels interfluvis Guadalop–Matarranya–Algars en el segle III, amb centres separats per una distància d'entre 12 i 20 km (Moret 2002b, 128).

Quant al Coll del Moro de Gandesa, els seus moments finals són mal coneguts, però sembla existir una expansió important de l'hàbitat en els segles III-II, encara per determinar (Rafel, Blasco, Puig, 1994, 35). Actualment, sembla confirmada l'existència d'un barri en terrasses en direcció sud, associat a les torres curvilínies més petites, datades del segle III (Moret, 1996, 414).

Pel que fa, finalment, als Castellons de Flix, recentment hem pogut confirmar l'extensió de l'hàbitat molt més enllà dels límits del turó principal (on segurament hi havia el nucli original, amb les característiques pròpies dels assentaments dels segles V i IV), en una àmplia zona on s'ha recollit material de ple segle III i s'ha observat l'existència de restes d'habitacions. La seva estratègica posició i el fet de ser l'assentament amb major superfície d'aquesta zona el converteixen en un possible nucli de concentració de poblament.

Potser és difícil atribuir a aquests grans nuclis la categoria de ciutat, ja que tenen superfícies màximes properes a les 4 ha. A més, aquesta superfície tan sols està certificada en el cas del Castellet de Banyoles, i és una hipòtesis en el cas del Castell de la Suda. La majoria d'aquests "grans" poblats estan per sota de 1 ha, com ara els Castellons de Flix o Sant Antoni de Calaceit. Així, més aviat cal considerar-los com a

centres secundaris, de poder local, dels quals depenia un territori variable, però segurament relacionat amb la seva visibilitat i amb els límits geomorfològics de l'entorn, delimitables gràcies a planes costaneres, cubetes fluvials, valls interiors, etc.

Sembla que la capitalitat de determinats nuclis no implica, en principi, l'abandonament dels petits poblats anteriors, però sí que hem detectat reestructuracions urbanístiques, datades en el segle III, que tenen alguns trets en comú.

Així, en el cas del Castellot de la Roca Roja, durant el segle IV, els sectors 8/9, 11/12 i 13/14 devien funcionar formant tres cases rectangulars adossades, mentre que, en un moment indeterminat del segle III, cada una passaria a ser compartimentada en dues habitacions quadrades, fet que sembla mostrar la necessitat de reestructurar l'espai habitable (lãm. 97).

Aquest fenomen es similar al documentat a la Moleta del Remei (Alcanar, Montsià), on, a inicis del segle III, les cases d'una estança del període anterior es compartimenten en dos o tres recintes (Gracia, Munilla, García, 2000, 68).

Al poblat de l'Assut es proposen dues fases d'ocupació, separades per una remodelació estructural de la zona d'hàbitat, realitzada a finals de segle IV o inicis de segle III (Equip Assut 2005, 658).

Al Castell d'Amposta sembla que tot el conjunt és objecte d'una remodelació urbanística considerable entre els segles III i II, en aquest cas, potser, a conseqüència dels canvis produïts després de la segona guerra púnica (Villalbí, Montañés, Forcadell, 2002, 163).

Aquesta reestructuració de l'espai domèstic i, a vegades, fins i tot de la trama urbana pot obeir a diverses causes. Pot ser producte de necessitats funcionals, com ara redistribuir la superfície destinada a l'emmagatzematge, o bé a un augment de població, o potser a altres raons, de tipus social, que se'ns escapen (Belarte, 1997, 157).

Per una altra banda, és significatiu que el clar augment del nombre d'hàbitats (i probablement de població) entre l'ibèric antic i l'ibèric ple sigui paral·lel a la disminució del nombre de necròpolis. Això pot ser degut a una superior polarització de la societat, que s'hauria traduït en una reducció dels nombre de persones que rebien una sepultura arqueològicament detectable.

Aquesta hipòtesi, l'existència d'una elit social, s'adiu amb l'evidència arqueològica. Així, els poblats són petits nuclis de poder que segurament estaven controlats per un reduït grup de població. Al mateix temps que devien disposar de la

força de treball necessària per aixecar aquestes fortificacions, controlaven les comunicacions i els excedents de producció.

És probable que aquestes elits formessin una mena d'estament aristocràtic de guerrers, tal i com suggereix la presència de figures de genets a les pàteres de Tivissa, de cavalls sobre ceràmica pintada a Sant Antoni de Calaceit (Pallarés, 1965, 85-86), de genets sobre les esteles de pedra decorades d'aquest mateix jaciment, o les terracotes de cavalls i genets trobades al Tossal del Moro de Pinyeres (Arteaga, Padró, Sanmartí, 1990, 135).

Una altra documentació que ho suggereix és la presència d'armes dipositades com a ofrenes a les necròpolis de finals de l'ibèric antic o de l'ibèric ple. Cal recordar, en aquest sentit, la falcata damasquinada del segle IV recuperada a Mianes (Esteve, 1999, 90), o l'abundant armament del túmul d'Azaila, del segle V-IV (Beltrán, 1996, 171), prova que la presència d'elits és constatable en dos punts distants del riu l'Ebre, tot i que amb morfologies de tombes diferents.

6.5.3.3.2 El Castellet de Banyoles

Per a aquesta segona etapa de l'ibèric ple, caracteritzada per l'aparició de nuclis de poblament jeràrquicament superiors, analitzarem en profunditat el poblat del Castellet de Banyoles (Tivissa)⁹⁰ com a cas paradigmàtic de la nova situació, malgrat els trets específics que l'allunyen de la resta dels jaciments ibèrics d'aquest territori.

Com ja hem comentat, els nivells de destrucció de la primera fase d'ocupació del jaciment corresponen a les acaballes del segle III o primers anys del segle II. A hores d'ara no ha estat identificat cap estrat corresponent al segle IV o de la primera meitat del segle III, malgrat que hi ha alguns materials, escassos i poc representatius, d'aquesta època, en particular ceràmica àtica de vernís negre. En tot cas, encara no ha pogut ser precisada amb exactitud la data de construcció dels edificis.

---

⁹⁰ Des del punt de vista de la toponímia, Coromines (1994, IV, 433) ha proposat que la partícula *lp* es relaciona amb l'existència de grans recursos d'aigua, i posa els exemples dels llocs valencians d'Ibi i Tibi, o el més proper de Pratedip, conegut des del segle XII com Prat d'Ip. Proposa relacionar aquests topònims amb la denominació iberobasca de "riu o lloc aquós", com els noms Ibera/lbarra, Ivars, Ivorra, i potser el més clar, ibon. L'afegit de la T podria ser també preromà, com un article o un element determinatiu o intensiu, com per exemple Tivissa o Tivenys (Coromines, 1994, VI, 279).

Dit això, cal insistir en què la trama urbana del jaciment no es correspon amb la de cap dels poblats ilercavons característics dels segles V i IV, ja que les cases, amb patis i diverses estances, són de grans dimensions, i estan distribuïdes al llarg de carrers de gran amplada (l'âm. 95), que sens dubte permetien la circulació d'animals de tir, carruatges i, potser, ramats. La llum (2,8 metres) de la porta que s'obre entre les dues torres pentagonals porta a les mateixes conclusions.

Així, els tres grans edificis (Asensio, Miró, Sanmartí, 2002, 190) presenten superfícies entre els 250 m² i els 360 m², molt superiors a la dels edificis de la resta de poblats coneguts, amb un gran espai obert que dona al carrer i que permet l'accés a una sèrie de recintes rectangulars allargats, la major part paral·lels al carrer i adossats en bateria, i un altre en disposició transversal amb una porta de 2,5 a 3 m, de gran amplada, per permetre el pas de carruatges. Un altre tret distintiu és l'amplada dels murs, normalment d'uns 30 cm; són, doncs, més estrets que els habitualment documentats en els poblats dels segles V i IV, i, a més, estan fets amb pedra de petites dimensions.

Per totes aquestes característiques, cal preguntar-se quina funció li correspon a aquest nucli en el model d'ocupació del territori en el segle III.

D'entrada sembla que aquesta trama urbana presenta una concepció de l'espai habitat bastant pròxima a la de les grans cultures mediterrànies de l'antiguitat (Belarte, Noguera, 2002).

Així, creiem que és possible interpretar les estructures complexes com a vivendes dels elements dirigits de la societat ibèrica de la zona, impressió que no desdiu gens de les nombroses troballes monetàries i, molt especialment, dels materials de caràcter sumptuari, com ara les conegudes pàteres o les diferents troballes de joies d'or. En aquest sentit, la presència d'una sola llar de foc a cadascuna d'aquestes grans cases suggereix que llurs habitants disposen d'una gran superfície. També recolzaria aquesta idea la relativa abundància de grans envasos d'emmagatzematge, majoritàriament tenalles, en moltes de les habitacions allargades de planta rectangular.

En definitiva, el Castellet de Banyoles reuneix una sèrie de trets que, combinats entre sí, el converteixen en un assentament especialment estratègic des del punt de vista comercial:

- Important capacitat d'emmagatzematge en els grans recintes domèstics, on de fet s'han documentat gran quantitat de fragments d'envasos ceràmics.

- Trama viària amb accessos i carrers amples i planers, que faciliten la circulació de carruatges i animals.
- Gran superfície de l'assentament, que té un únic accés, en principi fàcil de defensar.
- La seva situació permet enllaçar ràpidament amb la xarxa de comunicacions del territori, principalment el mateix riu Ebre i el camí que condueix des de la costa fins a Gandesa. Totes dues vies discorren a peus de l'assentament.
- Immediatament al nord se situa el Mas de Molló, que reuneix les condicions per ser considerat el port fluvial del Castellet de Banyoles, i el lloc per on devia travessar l'Ebre la via terrestre que condueix des de la costa a la Terra Alta.

L'excepcionalitat de la planta de les estructures, en relació al que és conegut a la resta d'assentaments ibèrics de la zona, ha fet cercar altres propostes interpretatives (Asensio, Miró, Sanmartí, en premsa). La possibilitat d'una construcció ràpida del conjunt, en un moment proper a la seva amortització, permetria relacionar, no només la seva destrucció, sinó també la seva gènesi, amb els fets bèl·lics de la Segona Guerra Púnica. Així, es podria connectar la presència de monedes de gran valor, d'objectes sumptuaris i de gerres d'emmagatzematge amb el pagament a la tropa, el botí de guerra i les necessitats de subministrament.

Per una altra banda, també cal destacar els indicis que relacionen l'aparició del Castellet de Banyoles amb el control de les mines de galena argentífera de la conca del riu Siurana. Així, la possible encunyació de monetari a l'assentament hauria suposat una necessitat de matèria primera, i per tant el control de l'explotació, transport i transformació d'aquest mineral. No hi ha evidències d'aquesta explotació a la conca del Siurana, però això es pot deure a un problema de la investigació relacionat amb l'orografia i la inaccessibilitat d'aquesta zona. En qualsevol cas, en el Castellet de Banyoles els objectes de plom i plata són abundants, tot i que això no demostra que hagin estat fabricats en el poblat. A part de l'hipotètica encunyació de monedes⁹¹, cal

---

⁹¹ Villaronga (1987; 1998, 155) va proposar la localització de la seca de *Kertekunte* en aquest assentament. Es coneixen vuit dracmes d'imitació emporitana amb aquesta llegenda, de les quals sis són de Tivissa, amb una estimació de set encunys originals. També ha estat proposada la ubicació en el jaciment de la seca *Kum* (Tarradell, 2003-04), les monedes de la qual són relativament abundants a la vall de l'Ebre, i amb diversos exemplars a Tivissa, o fins i tot l'encunyació de moneda romana (Asensio, Miró, Sanmartí 2005, 621).

mencionar la vaixella (Serra Ràfols, 1941; Munilla, 1983-84), *glandes* o fins i tot làmines de plom amb inscripcions ibèriques (Asensio, Miró, Sanmartí, 2002, 198-199). En canvi, hi ha indicis més directes de la producció d'objectes metàl·lics, com una tovera, sens dubte relacionada a un forn metal·lúrgic (Vilaseca, 1945, 80), o la identificació d'un forn a l'interior d'una vivenda durant la campanya de 2004 (Asensio, Miró, Sanmartí, 2005, 621). Aquest forn metal·lúrgic, amortitza completament l'espai d'una vivenda, de manera que aquesta queda fora d'ús, per la qual cosa sembla respondre a una necessitat peremptòria, a una construcció ràpida.

En definitiva, el Castellet de Banyoles va ser un assentament de gran importància durant les acaballes del segle III. En l'estat actual del coneixement, no es pot afirmar taxativament que la seva aparició sigui producte únicament d'un procés gradual en la formació de la societat ilerconvona. Sense descartar aquesta idea, sembla que la seva aparició i posterior destrucció té lloc en un moment conjuntural molt concret, els conflictes de la Segona Guerra Púnica i les posteriors revoltes indígenes. Les característiques urbanes de l'assentament, la riquesa de les troballes, la gran capacitat d'emmagatzematge i la seva immillorable situació geogràfica, a tocar de les vies de comunicació, el convertien en un lloc estratègic que qualsevol de les parts en disputa necessitava controlar. De fet, la concentració de materials ceràmics ibèrics i itàlics a l'exterior del poblat, juntament amb la troballa d'un conjunt de catorze bronzes romanorepublicans de diversos nominals –moneda poc freqüent, i habitualment relacionada amb el pagament de tropes–, permet plantejar la hipòtesis d'un campament militar romà establert en aquest punt.

6.5.3.3 Els punts de guaita

Voldríem afegir en aquesta anàlisi territorial la hipotètica xarxa de punts de guaita subordinada als poblats, que ja hem presentat en les pàgines anteriors. Aquesta xarxa conforma una estructura de jaciments específics que ha de considerar-se complementària als poblats, amb una funció específica que consisteix en accentuar la capacitat de control del territori dels assentaments als quals estan subordinats. És evident que aquests punts de control, com per exemple el Coll de Som, donen servei a un conjunt de poblats, que tenen, per tant, una política preventiva i defensiva comuna. Creiem que aquesta cohesió defensiva també implica una certa cohesió econòmica, social i política, és a dir, una

administració que decideix com, quan i on es construeixen els punts de guaita, i que a més gestiona aquests enclavaments, que necessiten personal i subministrament per al seu manteniment i funcionament regular. De fet, la mateixa existència d'una xarxa de punts de guaita implica decisions en un territori d'una gran extensió, que normalment depassa de llarg l'espai controlat pels petits poblats ilercavons, i que, per tant, cal considerar que és impulsada per un centre jeràrquicament superior i de grans dimensions, com per exemple el Castellet de Banyoles. Aquesta hipòtesi ens permet plantejar-nos la idea que la xarxa de punts de guaita ha de ser cronològicament coetània de l'aparició dels grans nuclis de poblament, tot i que presenta dificultats a l'hora de confirmar-la arqueològicament, com veurem tot seguit.

La zona on ha estat possible identificar amb més seguretat una estructura de control d'aquest tipus és la situada al voltant de la cubeta de Móra, directament al servei del poblat del Castellet de Banyoles (Noguera, 1998b, 30). Així, ha estat possible identificar un seguit de jaciments que responen a les característiques descrites en els accessos a la depressió fluvial on se situa aquest assentament (mapa 27).

Significativament, els jaciments que són potencials punts de guaita dependents del poblat del Castellet de Banyoles estan ubicats de manera que permeten visualitzar zones de la cubeta de Móra que restarien fora del control visual d'aquest jaciment, i a més estan ubicats en les principals vies que donen accés a aquesta cubeta, com és el mateix riu Ebre, la plana de Burgar o el camí a la costa a través de Tivissa⁹². Per tant, creiem que aquesta estructura s'ha de datar del que sembla el moment d'ocupació més important del Castellet de Banyoles, el segle III.

El problema principal en la confirmació d'aquesta hipòtesi rau en la datació d'aquesta xarxa de control del territori. En l'estat actual de la qüestió, cap dels jaciments caracteritzats com a punt de guaita no ha proporcionat materials clarament datables dels segles V o IV. En canvi, els que han proporcionat ceràmiques amb cronologia segura sempre es daten del segle III, o fins i tot del segle II. Evidentment, l'absència de documentació no permet assegurar que no existia una xarxa de punts de guaita en el segles V i IV; pot tractar-se simplement d'un atzar de les troballes. També pot ser, però, un argument suplementari en favor de la hipòtesi del desenvolupament en una data

---

⁹² Com es pot veure, resta una zona a l'extrem nord de la cubeta de Móra sense cobrir per cap punt de guaita, i on es probable que s'hagi de situar una estructura d'aquest tipus, encara no descoberta. Per una altra part, cal pensar també en la necessitat de control de la conca minera del Siurana.

relativament tardana de les estructures estatals, truncada i transformada per la conquesta romana.

6.5.3.4 Demografia

Un estudi del poblament del curs inferior de l'Ebre durant la protohistòria necessàriament ha d'incloure una anàlisi demogràfica, ja que no hem d'oblidar que l'objectiu final de l'arqueologia és l'estudi de l'ésser humà, i que la demografia té una important correlació amb les formes d'ocupació del territori i, en termes més generals, amb les formes d'organització social i política. Ara bé, cal dir que els resultats forçosament seran provisionals, i com a tals han de ser considerats.

En aquest capítol intentarem aproximar-nos al volum de població que va ocupar aquest territori a finals de l'ibèric ple, ja que per a aquest període disposem de més informació. Per assolir aquest objectiu, farem ús de determinats models teòrics d'anàlisi paleodemogràfica (Gracia *et alii*, 1996; Guerrero, 2004). En primera instància utilitzarem aquests models en els assentaments amb trama urbana coneguda, totalment o parcial. Després, intentarem aplicar els resultats a la resta de nuclis coneguts. Ocasionalment, també farem ús de determinades referències de les fonts escrites, tot i que la major part corresponen a un moment posterior, de l'ibèric final.

En canvi, no podem utilitzar models dissenyats per avaluar la població a partir de les necròpolis, senzillament perquè en aquests moments ens són gairebé del tot desconegudes. A més, possiblement, durant època ibèrica, determinades circumstàncies socials limiten l'enterrament a uns pocs individus de la població (Sanmartí, 1991a), o bé senzillament el ritual funerari fa arqueològicament inidentificables les tombes d'una gran part de la població. Per tant, ens hem de recolzar exclusivament en l'anàlisi paleodemogràfica dels assentaments.

Com ja hem comentat, el poblament a les acaballes de l'ibèric ple es distribueix sobre el territori d'una manera prou regular, i estretament relacionada amb l'orografia del territori. Per una banda, coneixem una sèrie de petits poblats distribuïts al llarg del curs del riu Ebre, molts d'ells amb una superfície al voltant dels 1.500 m², i molt sovint separats per una distància aproximada d'uns 2 km. Aquests petits poblats no es documenten a prop dels assentaments d'entitat superior, com el Castellet de Banyoles i, potser, la *Hibera* de les fonts (suposadament ubicada a Tortosa). Aquests grans centres se

situen al bell mig de les àrees planes més àmplies i potencialment més aptes per al cultiu, ben comunicades i amb una excel·lent visibilitat del seu entorn immediat, en el primer cas la foia de Móra, i en el segon cas la plana del Baix Ebre abans de la desembocadura. En canvi, molts dels petits poblats es troben en zones més abruptes i amb menys quantitat de terra potencialment conreable.

Podem aproximar-nos a la quantitat d'habitants que tenia un nucli de primer ordre a partir del coneixement que tenim del Castellet de Banyoles (Tivissa) (Asensio, Miró, Sanmartí, 2002 i 2005). També podem calcular la població d'un dels petits assentaments fortificats a partir de la planta completa del Castellot de la Roca Roja (Benifallet) (Belarte, Noguera, Sanmartí, 2002). En canvi, és molt difícil proposar cap hipòtesi sobre la grandària de la població establerta en els assentaments més reduïts, com ara els nuclis rurals, els punts de guaita, etc, ja que no hi cap d'aquests nuclis excavat⁹³. En definitiva, el nostre càlcul es basa en el poblament concentrat, no en el poblament dispers, de manera que només pot ser una aproximació al volum total de població.

Pel que fa al Castellet de Banyoles, les excavacions antigues i recents han descobert la trama urbana en una extensió aproximada de 4.000 m², menys del 10% dels seus 42.000 m². Ara bé, els darrers treballs han identificat l'existència de recintes a la part central de la plataforma. Per tant, els càlculs realitzats en base a la idea d'un urbanisme concentrat únicament en el perímetre de la terrassa fluvial han de ser corregits (Noguera, 1997, 84). Una altra qüestió a considerar és la diferència de dimensions i distribució interna entre els edificis situats a tocar de l'accés (làm. 94, B-C), i els situats a l'extrem nord-oest de la plataforma (làm. 95). Les construccions situades al costat de les torres pentagonals es coneixen malament, però una anàlisi superficial permet constatar que no tenien grans patis oberts, de manera que cal pensar que es tractava de cases més petites que les documentades a l'extrem nord. Sembla, però, que també es tracta de cases complexes, amb diverses habitacions, algunes de les quals eren enllosades.

Els tres primers recintes de la zona 2 exhumats des de 1998 (edificis 1, 2 i 3) tenen una única llar de foc cadascun, la qual cosa, combinada amb la seva gran extensió, entre els 300 i els 350 m² (Asensio, Miró, Sanmartí, 2002, 190-192), suggereix que eren residències unifamiliars que es poden atribuir als sectors socials més elevats. La

---

⁹³ Ocasionalment, la poca distància que separa els petits hàbitats fortificats planteja la possibilitat que fossin el lloc de residència habitual dels camperols, de manera que no sempre hauria estat necessari establir-se en granges o d'altres nuclis dispersos.

continuació dels treballs en direcció est ha permès documentar tres o quatre edificis més, de dimensions més petites i amb llars de foc més nombroses (Asensio, Miró, Sanmartí, 2005). Per últim, immediatament al sud s'ha identificat un barri interior (làm. 95), amb una paret contínua, paral·lela al carrer i als murs de façana del sector 2 i que també segueix l'orientació de la mateixa terrassa fluvial, la qual cosa suggereix que es tracta del mur divisor i entre dues illes de cases, amb recintes que s'obrien, a banda i banda, a sengles carrers. Així, és possible plantejar-se la hipòtesis que l'urbanisme del Castellet de Banyoles estava definit per l'existència de diversos carrers paral·lels (dos, com a mínim) delimitats per illes de cases. Com que els recintes al costat nord d'aquest mur continu estan gairebé arrasats, podem suposar que devien tenir una extensió similar a l'illa de cases documentada en el costat sud. La projecció teòrica dels murs configura un espai de 8-10 metres entre els edificis 1 i 2 de la zona 2 i el barri interior, probablement l'amplada d'un d'aquests carrers.

En l'estat actual de la recerca resulta molt agosarat calcular la població del Castellet de Banyoles. En tot cas, creiem que les cases de grans dimensions, amb diversos recintes i grans patis, amb relativament poques llars de foc documentades, així com l'existència de carrers molt amples, són elements que suggereixen que no és un assentament amb una trama urbana atapeïda, al contrari del Castellot de la Roca Roja, com veurem tot seguit. Ara bé, en principi, és difícil establir una densitat demogràfica inferior d'aquest nucli de primer ordre en comparació als nuclis de poblament secundari (Sanmartí, Belarte, 2001, 167). Les grans cases aristocràtiques, en principi, impliquen una ocupació menys densa de l'espai, tot i que s'ha de tenir en compte que podien allotjar altres membres, que no formen part directament del nucli familiar (clients, esclaus...). En qualsevol cas, és evident que es tracta d'un assentament d'extraordinàries dimensions per a la zona, i que sens dubte allotjava una població relativament nombrosa.

Aquesta població ha estat calculada, mitjançant diversos models teòrics, entre els 3.000 i els 10.000 habitants, aproximadament (Gracia *et alii*, 1996, 181). Aquest càlcul està basat en vivendes que ocupen un 60% de la superfície total del jaciment, amb una superfície de 35 m² de mitja i una ocupació de 4/5 persones per vivenda (Gracia *et alii*, 1996, 183). Actualment aquest nombre d'habitants podria rebaixar-se lleugerament, ja que, com hem vist, tan sols tres recintes ja ocupen uns 1000 m², i la resta de recintes documentats en el jaciment superen amb escreix els 35 m² de superfície.

Altres estudis han xifrat la població del Castellet de Banyoles en uns pocs milers d'habitants (Sanmartí, Belarte, 2001, 167). Si tenim en compte que un nucli de la importància de Tortosa, en època musulmana i inicis de la cristiana, tan sols comptava amb 4 o 5.000 persones (Grau, Sorribes, 1985), som de l'opinió que fora més probable una població entre els 3.000 i 4.000 habitants, és a dir, una superfície entre 14 o 10 m² per persona.

Un cas diferent el representa el poblat fortificat del Castellot de la Roca Roja. Gràcies al coneixement de la seva trama urbana podem fer càlculs amb una base més sòlida. Es tracta d'un hàbitat que ocupa 1.000 m² a l'extrem d'una plataforma rocallosa. Uns 120 m² de la superfície total estan ocupats pel sistema defensiu (torre, muralla i bastió), mentre que els carrers 100, 101, 102 i 103, molt estrets, i els pocs espais oberts (sector 3 de la zona 2 i zona 5), ocupen uns 180 m² (làm. 96 i 97). Es tracta, per tant, d'un assentament amb una gran densitat de recintes construïts. D'aquests espais cal descartar com a vivendes els sectors 3, 4 i 5 de la zona 2, per llur diferència morfològica de la resta de recintes i mínima superfície (4,5 m² cada un), per la qual cosa els considerem magatzems. A més, cal interpretar com un únic recinte complex, amb diverses estances, els sectors 5 i 6 de la zona 3, potser amb un pis superior. Per últim, durant l'ibèric ple, els recintes 8-9, 11-12, 13-14 i 16-17 funcionaven conjuntament, ja que van ser compartimentats posteriorment.

Per tant, aproximadament un 33% de la superfície està destinada a espais comunitaris, com el sistema defensiu, magatzems, carrers i espais oberts. El 67% restant l'ocupen les 21 vivendes identificades, amb dimensions variables, però sempre de distribució interna simple, és a dir, amb una única estança, a excepció dels sectors 5 i 6 de la zona 3, potser la residència del cap del poblat. El resultat de dividir els 670 m² destinats a vivendes entre els 21 recintes identificats és de 32 m², en consonància amb la superfície útil dels recintes ibèrics del nord-est peninsular (Belarte, 1997, 130-145). Si també considerem unes 4/5 persones per vivenda podem suggerir una població d'uns 84/105 habitants, de manera que un assentament com el Castellot de la Roca Roja presenta una densitat de població aproximada de 950 persones per hectàrea, és a dir, uns 10,5 m² per persona. Aquesta xifra gairebé coincideix amb els 10 m² per persona proposats per R. Naroll (1962), a partir de l'estudi de divuit cultures "primitives" actuals, però difereix de la calculada en altres jaciments ibèrics, coneguts en extensió, com per

exemple Alorda Park (Calafell), amb unes 400 persones per hectàrea (Belarte, Sanmartí, 2001, 167), càlcul que els mateixos autors consideren molt prudent (Sanmartí, 2001, 27).

Creiem que, com a hipòtesis de treball, la densitat de 950 persones per hectàrea pot ser extrapolable a la resta de petits assentaments fortificats del curs inferior de l'Ebre, amb uns trets morfològics molt similars⁹⁴. De fet, els excavadors de les Planetes (Tortosa) proposen una població de 600 persones, a partir d'una extensió total de 5.500 m², amb una superfície de 3.300 m² ocupada per unes 133 unitats d'habitació (60% de l'extensió total), i 4/4,5 persones a cada una (Diloli, Bea, Vilaseca, 2003, 39-40). Suposant que l'extensió del jaciment és de 5.500 m² (al nostre parer, una mica elevada), si apliquem el mateix índex que en el Castellot de la Roca Roja, (10,5 m² per persona), la xifra obtinguda és molt similar, uns 520 habitants.

Podem fer un intent de quantificació (molt poc rigorós, tot s'ha de dir), de la població que ocupava el curs inferior de l'Ebre en època ibèrica, a partir d'aplicar la densitat detectada en el Castellot de la Roca Roja a la resta de poblats similars, la majoria dels quals cobreix una superfície inferior als 1.500 m². Tenim calculada l'extensió aproximada de vint d'aquests assentaments, amb una superfície agregada total d'uns 37.000 m², de manera que un ràpid càlcul proporcionaria una xifra d'uns 3.500 habitants. Evidentment, caldria sumar-li la població dels assentaments que no han pogut ser delimitats i la dels que, tal com suggereix el mateix anàlisi territorial, romanen desconeguts⁹⁵. Caldria afegir la població del Castellet de Banyoles i suposadament la d'*Hibera* – Tortosa, més la població rural dispersa. Finalment, cal recordar que estem parlant del poblament a ambdues marges del riu Ebre fins a les primeres elevacions muntanyoses, i no del territori més allunyat del riu.

En definitiva, i només com a hipòtesis orientativa, podem proposar que, a finals del segle III, en el curs inferior de l'Ebre, podia haver una població entre deu mil i quinze mil persones, aproximadament. Com ja hem comentat a l'inici d'aquest treball, el

---

⁹⁴ L'aplicació d'aquest mòdul de densitat sobre el Castellet de Banyoles proporcionaria una població d'un 4.000 persones, però, tot i que és una xifra prou coherent, cal tenir en compte que es tracta d'un gran jaciment, amb unes característiques i una problemàtica diferents.

⁹⁵ Com hem vist, per terme mig sembla que aquests poblats estan separats per una distància aproximada d'uns 2 km, excepte al voltant del Castellet de Banyoles i d'*Hibera* – Tortosa, on són inexistents. Si considerem que el tram del curs inferior de l'Ebre estudiat té una llargada de 90 km en línia recta, i que aproximadament 30 km devien estar ocupats per l'àrea d'influència dels dos grans nuclis anteriors, resten uns 60 km, on es podrien distribuir un màxim de trenta petits poblats ibèrics.

territori d'estudi abasta uns 1.700 km², la qual cosa significa una densitat de població entre sis i nou persones per quilòmetre quadrat.

Tot i que aquest càlcul és totalment hipotètic, creiem que aquestes xifres estan en consonància amb les que suggereixen les fonts escrites. Així, malgrat tractar-se de territoris diferents, a inicis del segle II un cabdill ilerget, *Bilistages*, va sol·licitar l'ajut de només 3.000 soldats romans per aixecar el setge de les seves poblacions (Livi, XXXIV, 11). Poc després, el cònsol Cató va fer front a una revolta dels sedetans, suesetans i ausetans (amb tota probabilitat, els de l'Ebre), i amb només set cohorts (també al voltant de 3.000 soldats) els va prendre alguns poblats (Livi, XXXIV, 20). Sembla que si les forces militars necessàries eren tan reduïdes, també ho devien ser els poblats i la població que s'havia de vèncer.

Per una altra banda, durant el setge a *Ilerda* l'any 49, ja en una època posterior, Cèsar (*De bello civili*, LX) menciona la defecció d'un petit contingent ilercavó, una cohort (uns sis-cents homes, després de les reformes de Mari). És probable que la referència a "*civitas*" en aquesta època sigui només una consideració purament geogràfica (Untermann, 1992, 29), però dóna una idea de la capacitat de mobilització d'un contingent de tropes per part dels ilercavons.

En relació a la magnitud de les forces militars mobilitzades pels pobles ibers a final del segle III per a la seva defensa, A. Ruiz (2000, 13-15) proposa una xifra d'uns 145 individus de mitjana per *oppidum* al territori de l'Alt Guadalquivir, susceptibles de ser mobilitzats, en base a una interpretació de les fonts escrites i la seva contrastació amb les dades arqueològiques. Per una altra banda, F. Quesada (2003, 145) proposa que un *oppidum* de les dimensions del Castellet de Banyoles podia mobilitzar uns 150 homes, mentre que l'enfrontament entre dos *oppida*, amb els seus respectius territoris, podia arribar a enfrontar exèrcits de menys d'un miler de combatents (Quesada, 2003, 145). En qualsevol cas, cal recordar que no estem parlant de població total, sinó d'un segment reduït, probablement sotmesa al cabdill per relacions clientelars.

Evidentment, els càlculs demogràfics realitzats a partir del volum dels exercits mobilitzats per un poble són molt relatius, ja que depenen excessivament del percentatge d'individus que la comunitat dedica a aquestes situacions, percentatge que pot variar en funció de la situació concreta.

Finalment, podem comparar aquesta hipotètica població d'època ibèrica amb la població de les comarques de la Ribera d'Ebre (892 km²), i del Baix Ebre (993 km²),

entre els segles XIV i XVI, quan es realitzen els primers fogatges, com han fet altres autors per a les comarques occidentals de Catalunya (Sanmartí, 2001, 28).

A finals del segle XIV, J. Iglésies (1962) proposa una densitat a la Ribera d'Ebre de poc més d'un foc per quilòmetre quadrat⁹⁶, mentre que en el Baix Ebre constaven 1.215 focs (1,22 focs/km²). Si calculem una població per foc al voltant de les 4,5 persones, el resultat són uns 4.000 habitants per a la Ribera d'Ebre (4,5 hab/km²), i d'uns 5.470 habitants al Baix Ebre (5,5 hab/km²).

A finals del segle XV, consten 1.054 focs a la Ribera d'Ebre (1,27 focs/km²), i 1.214 focs al Baix Ebre (1,14 focs/km²) (Iglésies 1991, 76 i 93). Això permet suposar una població d'uns 10.200 habitants, sumades les dues comarques, amb una densitat mitjana d'uns 5,4 hab/km².

A mitjans del segle XVI, consten 1.252 focs a la Ribera d'Ebre, i 1.307 focs al Baix Ebre (Iglésies 1979, 47-49)⁹⁷. Així, la densitat de població a la Ribera d'Ebre era de 1,51 focs/km², mentre que al Baix Ebre era de 1,22 focs/km² (Iglésies 1979, 93). Per tant, estariem parlant d'uns 11.500 habitants, i una densitat d'uns 6,14 hab/km².

De fet, la població de la Ribera d'Ebre i del Baix Ebre va romandre gairebé estable fins el segle XVIII, ja que el cens de 1718 era de 5.149 habitants (6,2 hab/km²), i de 6.601 habitants (6,6 hab/km²), respectivament (Iglésies 1959).

En definitiva, podem observar com aquest territori manté entre els segles XIV i XVIII gairebé la mateixa densitat de població, d'uns 6 hab/km². Creiem prou significatiu que aquesta densitat gairebé coincideix amb la calculada per a època ibèrica, entre els sis i els nou habitants per quilòmetre quadrat.

6.5.3.5 Aspectes metrològics

En aquest apartat volem referir-nos a un tema que potser no ha estat prou tractat en la bibliografia arqueològica: el sistema mètric emprat pels pobles ibèrics.

Creiem que l'estudi d'aquests sistemes i de la seva utilització pels diferents pobles té una importància i unes implicacions socials importants. Així, és de suposar que

---

⁹⁶ En aquesta època, una part dels municipis d'aquesta comarca pertanyien al comtat de Prades o a la castellania d'Amposta, llocs on els fogatges no es detallen (Iglésies 1962, 297)1.

⁹⁷ Els vuit municipis del Montsià i del Priorat, inclosos en aquest estudi, gairebé no arriben als cent focs.

les comunitats que ocupen un mateix territori utilitzen un mateix patró de pesos i mesures, per tal de facilitar la comunicació, el comerç, els intercanvis i, en definitiva, les relacions socials. Aquest sistema mètric podria variar en el cas de comunitats diferenciades, però, si suposem que el curs inferior de l'Ebre va ser ocupat durant època ibèrica per un mateix poble o ètnia, els ilercavons, també fóra lògic suposar que aquesta comunitat tenia un sistema metrològic unificat.

És, doncs, evident la importància d'esbrinar els patrons mètrics utilitzats en els diferents assentaments, ja que poden ser indicatius de possibles fronteres culturals, o, fins i tot, de la seva evolució. Això no vol dir que l'existència de diferents patrons de mesures impliqui necessàriament la presència de pobles o ètnies diferenciats, però no es pot excloure que fos així.

Un treball recent ha incidit en l'estudi de les unitats de mesura en arquitectura a partir d'una de les construccions més conegudes del territori: les torres pentagonals del Castellet de Banyoles (Moret, 1998). Estem d'acord amb moltes de les propostes que es realitzen en aquest estudi, però volem afegir noves hipòtesis de treball des de la perspectiva de les recents excavacions en els poblats ibèrics de la zona.

L'anàlisi que presentem s'ha realitzat en base a les dades recuperades en una sèrie de poblats ibèrics, en concret mesures procedents de les plantes de determinades estructures arquitectòniques, bàsicament les torres de llurs sistemes defensius.

Cal fer, però, una sèrie de consideracions prèvies sobre les característiques de l'arquitectura ibèrica i sobre els edificis que estudiarem.

- En primer lloc, és important ressaltar que la tècnica de construcció ibèrica s'adapta al terreny; és a dir, normalment és l'edifici el que s'adequa o es transforma en funció del terreny sobre el que es situa. Així, és molt habitual l'aprofitament d'afloraments rocallosos com a part de les parets o com a banquetes, o la realització d'escapes, sovint tallades a la mateixa roca, allà on hi ha desnivells importants. Aquesta clara intenció d'adaptar-se a l'entorn és sovint prioritària sobre el mateix edifici construït, i de fet, veurem exemples en què s'arriba a sacrificar la regularitat de la construcció en benefici d'un millor aprofitament del terreny.

- En segon lloc, els edificis estudiats, normalment monumentals i amb uns acabats acurats, impliquen un gran esforç per part de la comunitat que els va construir, i sens dubte devien tenir una forta càrrega simbòlica, com a emblema d'aquesta comunitat i/o dels seus dirigents. Per tot això, creiem que és més probable documentar patrons mètrics en edificis d'aquestes característiques que en recintes d'habitació o magatzems, amb una tècnica constructiva generalment menys acurada.
- En tercer lloc, és important analitzar la mateixa construcció, per documentar possibles refaccions o diferents moments constructius, que podrien portar a datacions o conclusions errònies.
- Per últim, és important que al voltant de l'edifici no hi hagi una construcció prèvia, anterior, ja que aquest fet podria condicionar les dimensions del nou edifici, que quedaria subordinat a l'espai disponible, i que, per tant, podria no complir els hipotètics patrons mètrics.

Com hem dit abans, els recintes que compleixen aquests requisits són determinades torres defensives, i els millors exemples, i sobre els quals aprofundirem, són les torres del Castellot de la Roca Roja (Benifallet) i del Castellot de Banyoles (Tivissa).

Començarem per la torre quadrangular del Castellot de la Roca Roja, que és la més antiga. Aquesta construcció és l'element més antic del sistema defensiu del poblat, ja que els dos paraments de muralla se li adossen. Les excavacions desenvolupades des de l'any 1998 han proporcionat prou elements per defensar la seva construcció a finals del segle V.

Aquesta torre està situada a l'extrem sud-est del sistema defensiu, en la cota topogràfica més elevada, aprofitant un aflorament rocallós. En aquest mateix punt es situa l'entrada al jaciment, molt estreta, entre la torre i el penya-segat, fins al punt que és possible que fos necessari algun tipus de passarel·la per accedir-hi. És evident que aquesta disposició respon a un desig de dificultar al màxim l'accés.

Aquesta posició de flanqueig de la torre condiona en gran manera la seva forma. Com podem veure a la seva planta, té una forma de rectangle irregular. Però aquesta

irregularitat és provocada per la necessitat de deixar un espai lliure per a l'entrada. Aquesta desviació es va aconseguir deformant l'extrem meridional de la torre uns 9° (là. 107, 2B).

A partir de la planta dibuixada metòdicament durant les campanyes de 1999 i 2000 (là. 107, 2C), hem pogut mesurar totes les distàncies dels murs i de les zones de pas (là. 107, 2A), les quals presentem en el quadre següent.

Mur torre	Long. en cm	Long. peus 32 cm	Peus teòrics
Llargada mur nord-est	801	25,03	25
Llargada mur sud	710	22,18	22
Llargada mur nord	670	20,93	21
Llargada mur intern nord-est	225	7,03	7
Llargada mur intern sud-est	275	8,59	8,5
Llargada mur sud (a l'est porta)	161	5,03	5
Llargada mur sud (a l'oest porta)	162	5,07	5
Amplada de les parets exteriors	128	4,00	4
Llargada envà interior	415	12,96	13
Amplada envà interior	47	1,47	1,5
Amplada de la porta	223	6,96	7

Sobre el terreny, algunes d'aquestes mesures presenten lleugeres desviacions del seu valor teòric, creiem que motivades per una sèrie de factors. El primer és la inclinació general d'aproximadament 9° que ja hem esmentat. En segon lloc el tipus de material de construcció utilitzat, ja que la pedra de dimensions irregulars dificulta ajustar-se a mesures exactes. En darrer lloc, alguns problemes de conservació que presenta la torre, en concret en el seu angle meridional, parcialment desaparegut (tot i que es localitza una pedra d'extraordinàries dimensions a poc més d'un metre, que sens dubte prové de la fonamentació d'aquest angle), i també la perillosa inclinació de la vertical que presenta el mur nord-est, que ha pogut deformar lleugerament la seva orientació.

Però, malgrat tenir en compte tots aquests factors de distorsió, creiem que la construcció d'aquesta torre obeeix a un rigorós pla constructiu. Així, com és fàcil observar, el mínim comú denominador de totes aquestes xifres és el número 32, amb una exactitud a vegades sorprenent, de manera que creiem que aquesta construcció es va bastir a partir d'un peu de 32 centímetres.

L'estructura d'aquesta torre recorda la de la torre meridional del poblat ibèric d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès) (Pou, Sanmartí, Santacana, 1993). Totes dues

comparteixen la forma rectangular i la divisió en dues cambres, a més d'una datació de finals del segle V. Un estudi preliminar d'aquesta torre també suggereix la utilització d'un peu de 32 cm, a l'igual que en la construcció del bastió septentrional del mateix jaciment. De fet, no podem deixar de destacar la semblança morfològica de la torre i bastió d'Alorda Park amb la torre i bastió del Castellot de la Roca Roja⁹⁸.

Quant a les dues torres pentagonals del Castellot de Banyoles, actualment tothom està d'acord en què són una adaptació ibèrica de les torres pentagonals del món grec, i que no són anteriors al segle III (Noguera, 1998b, 30). De fet, P. Moret (1998, 89) suggereix l'ús en llur construcció d'un peu de 27,5 cm, hipotèticament adoptat del sistema metrològic grec. En qualsevol cas, són construccions que reuneixen tots els requisits anteriorment esmentats.

Gràcies a la utilització d'una planimetria actualitzada, creiem poder matisar certs aspectes de les propostes anteriors sobre aquestes torres. D'antuvi, una observació acurada dels esperons mostra que dibuixen triangles equilàters gairebé perfectes, d'uns 536 cm de costat. A més, la projecció dels costats de les torres forma figures geomètriques regulars (làm. 106B). És evident que la construcció de les torres va ser objecte d'una acurada planificació, però a més creiem que els esperons triangulars van ser els primers elements bastits. De fet, es pot veure com la resta de l'edifici, probablement l'allotjament del cos de guàrdia, és una construcció menys acurada, amb unes dimensions irregulars.

En el cas del Castellot de Banyoles potser és més difícil escatir quina va ser la unitat de mesura emprada, donada la irregularitat de les dimensions, sobretot de la torre sud, però si considerem que els esperons triangulars, pel fet d'haver estat bastits en primer lloc i amb més cura, reflecteixen millor el mòdul utilitzat, potser caldria parlar d'un peu de 31,5 cm, de manera que tindrien costats gairebé regulars de 17 peus.

Volem posar un darrer exemple, tot i que aquest, per ser una intervenció arqueològica recent i molt puntual, encara no ha proporcionat prou dades. Ens referim a la torre semicircular del Barranc de Musselló, a Flix (Pérez, Rams, Jornet, 2001). En aquest cas, es tracta d'un bastió massís, segons sembla sense connexió amb altres estructures de tipus defensiu o domèstic. El càlcul en el qual ens hem basat és molt

---

⁹⁸ És possible que l'espai intern del bastió nord (zona 1, sector 4) del Castellot de la Roca Roja (làm. 97) també respongui a unes dimensions de 10 peus d'amplada per 40 de llargada (aproximadament 320 cm per 1290 cm).

provisional, ja que només es recolza en el costat rectilini de l'estructura. Aquest costat no ha estat totalment identificat, però per la seva orientació, i mitjançant una projecció simètrica de la seva planta, podem suggerir una longitud aproximada d'uns 1152 cm, de manera que, suposant un peu de 32 cm, en resulta una llargada de 36 peus. A més, la planta de la torre coincideix amb la meitat de la figura geomètrica dibuixada per l'àrea d'intersecció de dos circumferències amb radi de 1152 cm (làm. 107, 1).

En aquest cas, la comprovació de la hipòtesi és molt més problemàtica, ja que la planta real de la torre no coincideix totalment amb la planta teòrica. Veiem com l'extrem apuntat es suavitza i s'arrodoneix, com els esperons de les torres pentagonals del Castellet de Banyoles, però potser cal atribuir la resta de desviacions a la mateixa adaptació al terreny, o a una diferència d'alçada dels dos centres de les circumferències, que haurien deformat els seus perímetres.

Molt recentment ha estat presentat un estudi metrollògic del sistema defensiu del poblat tardoibèric de Sant Miquel de Vinebre (Genera, Brull, Gómez, 2005). Aquest treball proposa l'existència d'un peu ibèric de gairebé 31,8 cm a la muralla de casamates del segle II (Genera, Adell, Brull, en premsa), mentre que l'avantmur, construït en el segle I hauria estat realitzat amb un peu romà de 29,57 cm.

Els peus de 31,5 cm i de 32 cm no són estranys en el món ibèric. El primer es documenta al Casol del Puigcastellet (Folgueroles, Osona), en una datació de segle III. Per una altra banda, existeixen exemples de peus de 32 cm en el proper jaciment del Turó del Montgròs (El Brull, Osona), datat a finals del segle V (Moret, 1998, 87-88)⁹⁹.

Tot i que és una reflexió agosarada, hi ha un fet que ens crida l'atenció: la coincidència de les construccions del segle V amb peus de 32 cm, i la construcció de recintes durant el segle III amb peus de 31,5 cm. Evidentment el sistema mètric és un dels aspectes culturals més tradicionals i que pateixen menys variacions en el temps, i potser una variació de 0,5 cm en 200 anys és perfectament normal.

En qualsevol cas, creiem que en tots dos casos són patrons de mesura indígenes, ja que es documenten en diversos assentaments ibèrics, i en cronologies diferents. A més, sembla que el peu d'influència grega està al voltant dels 30 cm, tal i com ha estat documentat a *Massalia*, *Emporion*, *La Picola* i probablement a Ullastret (Treziny 1989; Badie *et alii*, 2000).

---

⁹⁹ El mateix autor (Moret, 1998, 85), apunta la possibilitat que el valor del peu del poblat ibèric d'Ullastret fos d'uns 32 cm.

Som a l'inici d'un camp d'estudi amb moltes possibilitats, que podrà donar resultats molt positius si disposem de plantes publicades i realitzades amb rigor i exactitud. En el territori ilercavó hi ha un gran nombre de torres que cal investigar metrològicament, com per exemple les torres quadrangulars de Sant Antoni de Calaceit, datades en el segle V, o la torre semicircular del mateix poblat, del segle III, amb un perfecte parament isòdom; la torre circular del Coll del Moro de Gandesa, datada a inicis del segle V; els graners sobreelevats de la Moleta del Remei, o la barrera modular descoberta recentment a l'Assut.

6.5.3.6 Els sistemes d'emmagatzematge

6.5.3.6.1 Introducció

L'anàlisi dels diferents sistemes d'emmagatzematge es contempla a partir d'una sèrie de plantejaments o hipòtesis preliminars.

Per una banda, l'estudi dels mecanismes utilitzats per guardar excedents d'aliments per al seu posterior consum, intercanvi o venda, permet aproximar-nos als sistemes de producció d'un poble.

Per una altra banda, aquesta anàlisi ens permet una aproximació al sistema econòmic en què es basen aquestes comunitats i, per tant, plantejar-nos hipòtesis que relacionin aquest sistema productiu amb l'estructura del poblament identificada en aquest territori.

La problemàtica d'estudi dels sistemes d'emmagatzematge dels productes alimentaris en el curs inferior de l'Ebre és bàsicament similars a la documentada a les planes occidentals de Catalunya (Alonso, 1999, 210), és a dir, un coneixement escàs pel que fa a les estructures construïdes (sitges, magatzems, etc), mentre que es documenta una presència important de grans envasos ceràmics, –més sovint tenalles que no pas àmfores–, presència que sembla incrementar-se en els segles II i I.

En tot cas, cal no oblidar que una part indeterminada d'aquests elements d'emmagatzematge podia contenir altres aliments i no només cereals (per exemple fruits o llegums) o fins i tot estar destinats a activitats productives (Alonso, 1999, 209).

6.5.3.6.2 Les sitges

En el curs inferior de l'Ebre és poden diferenciar dues zones, tenint en compte l'existència o no de sitges: les terres de l'interior i les situades a la depressió fluvial prèvia a la desembocadura (mapa 29).

En les zones interiors, bàsicament la Ribera d'Ebre, no hi ha constància de sitges en època protohistòrica, tot i que fou un mètode conegut i utilitzat durant el neolític final o bronze antic a la zona de Ginestar, a la Ribera d'Ebre (Noguera, en premsa). No s'ha documentat la seva existència en cap dels jaciments excavats i, mentre no s'aportin noves dades, tot fa pensar que l'excedent s'emmagatzemava seguint altres sistemes.

Pel que fa a l'àrea costanera, bàsicament el Baix Ebre i Montsià, la presència de sitges és relativament abundant. Així, s'han documentat, sempre a tocar del riu Ebre, a la comarca del Montsià: mas de Giner (Bosch, Faura, Villalbí, 2004, 26), a la partida d'Ametlés (Carta Arqueològica 1989: Montsià), a Mianes (Lorente *et alii*, 1984), al Castell d'Amposta (Villalbí, Forcadell, Artigues, 1994), al Pla d'Empúries (Carta Arqueològica 1989: Montsià) i a la Carrova (Esteve, 1956), mentre que al Baix Ebre s'han identificat sitges al Mas del Catxorro (Izquierdo, 1993), Pont de la Pedrera (Carta Arqueològica 1989: Montsià; Esteve, 1999), Pla de les Sitges (Carreras Candi, 1993; Sanz, 1976-77), Masia Despacs (Carta Arqueològica 1992: Baix Ebre), Vinallop (Carta Arqueològica 1989: Montsià), ermita de la Mare de Déu de l'Aldea (Arbeloa, 1997a, 21), a l'Esplanada Soldevila (Carta Arqueològica 1989: Montsià; Arbeloa 1997b) i al Bordissal (Vilaseca, 1968). A aquestes troballes, documentades arqueològicament, caldria afegir-ne moltes altres que han estat descobertes al llarg dels anys, però de les quals només tenim vagues notícies, com les mencionades per Bayerri (1933-60, vol. V, 60), el qual indica l'existència d'una sèrie de sitges a la riba dreta del riu, des de Xerta a la desembocadura, com per exemple a la Torre d'en Corder o a Mianes, algunes de grans dimensions i encara amb la tapadora, o fins i tot la mateixa denominació d'un barri de Tortosa com a "Citjar". Per una altra banda, segurament n'hi ha moltes altres que han estat destruïdes sense ni tan sols identificar-les, ja que, per la seva abundància en aquesta zona, no eren considerades d'importància (Esteve, 1999, 81).

És evident que, per la seva distribució, a prop de la desembocadura del gran riu, sobre les terrasses fluvials que el dominen i a tocar de les vies de comunicació, són estructures destinades a emmagatzemar els excedents de productes agraris, potencialment

exportables per via marítima i fluvial. De fet, la seva localització envolta la zona on se suposa que antigament el riu Ebre tenia una gran amplada i era especialment navegable, entre Amposta i el sud de Tortosa.

El principal problema relacionat amb aquestes sitges és la seva datació, ja que, llevat de les documentades en el Castell d'Amposta¹⁰⁰, cap d'aquestes estructures ha estat objecte d'intervencions arqueològiques, o bé s'han documentat buides¹⁰¹, i per tant no es pot assegurar la seva segura adscripció a època ibèrica. De fet, en molts casos, al voltant de les sitges s'han recollit fragments ceràmics d'època romana i fins i tot musulmana. Aquesta circumstància ens obliga a prendre amb molta precaució aquesta documentació, de manera que només podem suggerir de forma aproximada la datació de les diferents estructures, i és perfectament possible que aquestes atribucions canviïn en el moment en què es desenvolupin intervencions arqueològiques.

Les sitges que potser es poden datar d'època ibèrica són aquelles que han aparegut molt a prop o a l'interior de poblats ibèrics. És el cas del Castell d'Amposta (lâm. 91B), Pla d'Empúries, Mianes, Pont de la Pedrera (lâm. 127, 6) i, potser, la Carrova. Però en tots aquests exemples es produeix una reocupació posterior en època tardo-republicana, si no immediatament a sobre, sí a les rodalies, de manera que podrien datar-se d'aquest segon moment. Fos com fos, però, representen un sistema d'emmagatzematge indígena. Un bon exemple es documenta al Bordissal (Camarles) on, en un tall en el terreny provocat per un barranc, es va poder observar una sitja escapçada, farcida de ceràmica ibèrica oxidada, toves, cendres, etc, malauradament sense poder precisar-ne la cronologia exacta (Vilaseca, 1968).

La datació de segle II-I sembla més segura en el cas de Masia Despacs i el Mas del Catxorro, donat que les sitges apareixen associades a materials d'època tardo-republicana, en el primer cas, i a una vil·la romana en el segon¹⁰². El sistema d'emmagatzematge en sitges és estrany en el món romà, i cal interpretar la seva

---

¹⁰⁰Tot i que en el fons d'aquestes sitges ha aparegut material ibèric tardà obliterat per nivells andalusins (Villalbí, Forcadell, Artigues, 1994; Villalbí, Montañés, Forcadell, 2002, 165), creiem que aquest fet no és definitiu per tal d'atribuir-les a aquesta època, ja que podrien haver estat reblides per un abocament posterior.

¹⁰¹El fet de trobar sitges buides no és estrany, ja que, segons s'ha documentat etnogràficament, per conservar-les no és necessari reomplir-les durant el període en què no s'utilitzen (Alonso, 1999, 208).

¹⁰² Cal recordar que en el Mas del Catxorro es van recuperar vernissos negres itàlics en els nivells superficials.

presència en nuclis agraris tardo-republicans com una pervivència dels sistemes agrícoles indígenes, cosa lògica si pensem que una part important de la seva mà d'obra, o fins i tot alguns propietaris, devia ser ibèrica (Dupré, 1991, 209). La seva existència en època imperial és força improbable, ja que es passa a l'emmagatzematge en edificis especialitzats, on es concentren els *dolia*, sistema que recorda les sitges però que presenta els avantatges d'estar a l'interior del nucli agrari i no en els camps, la possibilitat de conèixer en tot moment el volum d'aliments emmagatzemats, el ser més adaptables a tot tipus d'aliments (fins i tot líquids) o, en definitiva, una major seguretat contra la humitat, els insectes, etc. (Dupré, 1991, 210). Molt sovint aquests envasos van ser reparats amb grapes de plom, i presenten signes que indiquen la seva capacitat o fins i tot segells relacionats amb la seva producció o amb el seu contingut, com és el cas del *dolium* amb segell (làm. 114, 6 i 7; làm. 82, 9) recuperat a la vil·la de Marçà (Priorat), o el fons de *dolium* amb marques de grapes recuperat a Viens (Rasquera) (làm. 128, 2).

Les sitges excavades en època musulmana són tipològicament idèntiques a les protohistòriques. A més, hem de tenir en compte que aquesta zona va ser un dels territoris musulmans de Catalunya més desenvolupats agrícolament. La datació en època musulmana és la més probable per a les estructures aparegudes a la partida d'Ametllés, donat el gran nombre de material ceràmic d'aquesta època que s'observa en superfície, i segura en el mas de Giner (Marquès, Ribas, 2001). En canvi per a les sitges documentades en l'Esplanada Soldevila i en Vinallop no existeix cap mena d'informació que permeti datar-les, ni que sigui aproximadament, de manera que resten com a incertes.

Un cas especial, pel gran nombre d'estructures d'emmagatzematge que presenta, és el del Pla de les Sitges, immediatament al sud d'un petit nucli ibèric localitzat en el Barranc de Sant Antoni. Aquesta plataforma quaternària està virtualment foradada per més de 200 sitges. El problema és la seva datació, ja que als terrenys que l'envolten es recull ceràmica a mà, ceràmica a torn ibèrica, ceràmica romana i, fins i tot, ceràmiques musulmanes, de manera que, sense una excavació, és molt difícil determinar el seu origen¹⁰³. En tot cas, cal fer una sèrie d'observacions, al nostre parer, significatives.

En primer lloc, fins fa pocs anys hi havia constància d'un camí delimitat per una mena de fossat tallat en els conglomerats quaternaris (làm. 92A), on els carros havien

---

¹⁰³ Cal rebutjar la proposta de M. Sanz (1976-77) sobre la funcionalitat d'aquestes estructures, atribuint-les a pous de glaç. Un estudi recent (Bayod, Benavente, 1999) caracteritza les estructures d'aquest tipus a la zona dels Ports, i són radicalment diferents. Ara bé, podrien ser dipòsits, però d'època musulmana, com afirma el mateix M. Sanz.

deixat l'empremta de les seves rodes, la qual cosa mostra que aquest indret havia estat concorregut durant molt de temps. En segon lloc, les sitges que encara es poden veure en superfície (evidentment buides o mig reomplertes de pedres i terra) estan retallades a la roca, de manera que devien ser estructures fàcilment reaprofitables (làm. 127, 3).

Aquests dos punts podrien suggerir que les sitges, o una part, podien haver estat excavades en època ibèrica (o fins i tot anterior), per ser reutilitzades posteriorment. Aquesta suposició explicaria la presència de material ceràmic d'èpoques molt diverses. A més, també és suggerent relacionar la presència d'un fossat amb la identificació d'estructures defensives similars en alguns camps de sitges ibèrics, com el cas del Mas Castellar de Pontós.

Per acabar, tot i la suposició que aquest hipotètic dipòsit d'aliments devia ser per proveir el nucli protohistòric situat a Tortosa, hi ha una sèrie de dades que dificulten aquesta idea. Si tenim en compte que existeixen plataformes calcàries similars a les rodalies d'aquesta ciutat, no s'explica perquè es va situar a gairebé tres quilòmetres més al sud, i, a més, a l'altra banda del riu, la qual cosa dificultaria tant el proveïment de la ciutat com la protecció del dipòsit. Una altra hipòtesi és que la seva funció no fos únicament abastir la ciutat, sinó l'exportació mitjançant vaixells arribats remuntant el riu.

En definitiva, creiem que un nombre significatiu de les sitges del curs inferior de l'Ebre poden ser d'època tardoibèrica, dels segles II-I. La majoria d'aquestes estructures estan relacionades amb materials tardo-republicans o amb assentaments d'aquesta època. A més, la seva cronologia coincideix amb l'increment dels assentaments rurals, després de l'arribada dels romans, i, per tant, suposadament, de l'augment de la producció. Per últim, la seva disposició, prop de la desembocadura de l'Ebre, facilitaria el transport dels aliments emmagatzemats. De fet, en el nord-est de Catalunya, en una zona on les sitges són utilitzades en gran quantitat, la majoria d'aquestes estructures es daten entre el segle II i principis del segle I (Burch, 1996, 210), i sembla que lligades al subministrament dels exèrcits romans.

6.5.3.6.3 Els grans contenidors: tenalles i àmfores

Les tenalles

Segurament cal situar a la primera meitat del segle V l'aparició de les tenalles pithoïdes amb cos piriforme, vora plana i quatre nanses bífides, documentades a l'assentament de Tossal del Moro de Pinyeres, amb un precedent clar en una peça del Coll del Moro de la Serra d'Almos a finals del segle VI (làm. 39, 10). Aquesta peça segueix prototipus fenicis, com els documentats en el Barranc de Gàfols (làm. 47, 6-7). Aquestes peces perduraran durant la resta del període ibèric fins a inicis de l'Alt Imperi, sobretot en jaciments de les valls de l'Ebre i del Segre.

De fet, el sistema d'emmagatzematge per excel·lència del curs inferior de l'Ebre són aquestes grans tenalles a torn. Com ja hem dit, aquests vasos són una evolució dels *pithoi* fenicis arribats a aquesta zona durant el segle VII i, curiosament, els terrissaires que encara treballen a la Ribera d'Ebre continuen fabricant envasos morfològicament idèntics. Representen el percentatge majoritari de fragments ceràmics a pràcticament tots els assentaments ibèrics de la vall de l'Ebre, com, per exemple, el Castellet de la Roca Roja o el Castellet de Banyoles. Aquest fet suggereix que l'emmagatzematge es realitzava sobretot en aquestes tenalles, que tenen capacitats molt variables –entorn dels 70 litres de mitjana a la plana occidental de Catalunya, tot i que sovint poden superar els 100 litres (Alonso, 1999, 225)–. Malgrat la seva presència en tot el període ibèric, semblen experimentar un increment important durant els segles II i I, ja que són peces omnipresents en jaciments com el Mas de Molló 1 (làm. 30) o la Serra de l'Espasa (làm. 23 i 24).

Tot i la seva abundància, però, llur capacitat d'emmagatzematge és molt inferior a la d'altres sistemes, com ara les sitges o els graners sobreelevats (Alonso, 1999, 231), la qual cosa suggereix que es tracta d'un sistema de conservació de caire domèstic. Podem tenir una idea de la capacitat dels cellers ibèrics del curs inferior de l'Ebre pels recintes 1 i 2 de Sant Antoni de Calaceit, amb unes 40 tenalles cadascun col·locades en banquetes adossades a les parets (Pallarés, 1965, 35) o de la capacitat d'emmagatzematge dels grans recintes excavats en el Castellet de Banyoles¹⁰⁴, on els fragments de grans tenalles són molt abundants (Asensio, Miró, Sanmartí, 2002, 195). Tot i que aquests casos es daten

---

¹⁰⁴A part de grans patis distribuïdors, on segurament es realitzaven activitats artesanals, s'han documentat habitacions extraordinàriament allargades i estretes, poc aptes per a la circulació de persones, i on de fet no s'han documentat rastres de la seva utilització com habitacions (llars, vaixela, nivells orgànics, etc.) i en canvi han aparegut grans tenalles esclafades *in situ* (làm. 118, 6).

del segle III, és probable que en períodes anteriors existissin estructures similars, però potser més reduïdes¹⁰⁵.

Les àmfores

Aquest tipus de contenidor ibèric també és una evolució indígena de les àmfores fenícies de la sèrie 10, però, en aquest cas, la seva morfologia sembla més aviat adaptada al transport marítim. El problema principal d'aquest envàs rau en la dificultat per determinar les diferents zones de producció o la seva evolució en el temps, de manera que és molt difícil determinar intercanvis comercials dintre del mateix món ibèric¹⁰⁶. En qualsevol cas, sembla que la presència d'àmfores ibèriques a la zona d'estudi i, per extensió, a tot el territori ilercavó, és sensiblement inferior a la presència de les grans tenalles¹⁰⁷. Aquest fet pot ser producte d'una millor adaptació al transport fluvial, o d'una qüestió de caire cultural que se'ns escapa.

Darrerament hi ha hagut intents per tal d'establir àrees de producció i distribució d'aquests envasos, determinant un tipus d'àmfora característic del sud de Catalunya, amb trets específics a la zona ilercavona. Morfològicament són àmfores amb el llavi arrodonit, que gairebé no es diferencia de l'esquena, i el pivot apuntat, sovint còncau. Es tracta de peces petites, amb una capacitat reduïda, entre uns 18 i 32 litres, amb exemplars complets identificats en el Castellet de Banyoles. En principi, sembla una producció tardana, de mitjans de segle III al segle I (Sanmartí, Bruguera, Miñarro, 2004, 387-388).

L'estat fragmentari dels materials presentats en aquest treball dificulta la seva adscripció a una determinada producció, però fragments de vora i pivot, molt similars, han estat identificats a Santa Madrona (làm. 4, 15), lo Quiquet (làm. 29, 6), en el mateix Castellet de Banyoles (làm. 34, 16; làm. 36, 21), Roca dels Penjats (làm. 55, 16), Turó de

---

¹⁰⁵Tot i que encara no hi ha constatació arqueològica, una estructura formada per tres petits recintes rectangulars presents en el poblat ibèric del Castellot de la Roca Roja (sectors 3-5 de la zona 2) podria suggerir l'existència d'una zona d'emmagatzematge, ja que l'espai resultant és massa reduït per considerar-los un àmbit domèstic (làm. 97).

¹⁰⁶ Quant a la seva difusió a escala mediterrània, el poc interès que ha tingut l'estudi de les àmfores ibèriques i la falta d'una classificació tipològica en dificulta la identificació. Actualment, cada vegada es documenten més àmfores ibèriques en aquesta zona, com per exemple en el derelict de segle IV de Benisafuller, a Eivissa, Marsella o Cartago.

¹⁰⁷ En els nivells d'amortització del Castellet de Banyoles a finals de l'ibèric ple les àmfores representen l'1% de la producció de ceràmiques locals, per un 12% de les tenalles o *pithoi* (Asensio, Miró, Sanmartí, 2002, 193-195).

l'Audi (làm. 56, 7; làm. 57, 11 i 14), Martorell (làm. 58, 7), Coll de Som (làm. 71, 28), l'Assut (làm. 72, 7), Mas de Mussols (làm. 80, 15), i en el Castellot de la Roca Roja (làm. 62, 4 i 14; làm. 63, 2; làm. 64, 1 i 17). En aquest darrer poblat, significativament, tots aquests fragments amfòrics han estat recuperats en nivells superficials¹⁰⁸, mentre que no s'ha identificat cap en els nivells datats entre el segle VI i IV, on, a més, totes les vores d'àmfora identificades són més altes.

Per una altra part, també s'ha pogut reconèixer una producció de la zona valenciana, amb el pivot massís i el perfil allargassat (Sanmartí 1997, 9; Sanmartí, Bruguera, Miñarro, 2004, 392), de la qual tenim alguns exemplars en el Castellot de la Roca Roja (làm. 64, 11) i en el Castellot de Banyoles (Asensio, Cela, Ferrer, 1996, 169, fig. 4, 3).

Per últim, cal aportar una dada que ens proporciona informació sobre les característiques de l'emmagatzematge domèstic, a petita escala. L'exemple, tardà, prové de dues àmfores itàliques (làm. 14, 8) recuperades en el jaciment de la Serra de l'Espasa, reaprofitades com a contenidors de cereals després d'haver transportat el vi itàlic (Vilaseca, 1958).

6.5.3.6.4 Els graners sobreelevats

Hi ha constància arqueològica de la utilització d'un tercer sistema, el denominat emmagatzematge en atmosfera renovada (Alonso, 1999, 229), present en el poblat ibèric de la Moleta del Remei, a Alcanar (Gracia, 1995c) i a les Valletes (Arbeloa, 1990). Aquest mètode permet un volum d'emmagatzematge molt superior a la conservació en tenalles¹⁰⁹, la qual cosa suggereix la possibilitat que es tracti de centres que comercialitzen i exporten el seu excedent, com ja indirectament mostra la seva ubicació costanera o a tocar del riu Ebre.

La cronologia de les tres estructures millor estudiades, localitzades a la Moleta del Remei, va de finals del segle V fins al segle III, datació similar a la d'altres exemples documentats en el País Valencià (Gracia, 1995c, 93-94). En aquest cas, s'ha proposat una

---

¹⁰⁸ Cal recordar que, a conseqüència d'antigues remocions, els estrats dels segles III i II d'aquest assentament van ser destruïts.

¹⁰⁹ En tot cas, sembla que sensiblement inferior al proposat per a la Moleta del Remei (Alonso, 1999, 229).

funció i uns objectius similars als grans camps de sitges documentats en el NE de Catalunya, és a dir, l'emmagatzematge de grans quantitats de gra per al posterior comerç amb el món colonial, bàsicament amb *Emporion*. Com és habitual en aquest territori, els percentatges amfòrics són baixos. Aquest fet, i la troballa de punxons de bronze o agulles d'os (Gracia, Munilla, Pallarés, 1988a, 26) suggereix als seus excavadors la possibilitat d'emmagatzematge en sacs, molt difícils d'identificar arqueològicament. Per una altra part, sembla que la tècnica de conservació mitjançant aquestes estructures implica la necessitat que el gra no estigui tancat, per tal de facilitar la seva aireació, de manera que potser semblaria més lògic suposar que el tancament en sacs es realitzaria posteriorment, en el moment del transport i la comercialització (Alonso, 1999, 229).

Altres autors proposen una influència constructiva del món grec o del món púnic per a aquestes estructures sobreelevades (Garcia, 1997, 93-94); per la seva distribució geogràfica, ens inclinàriem pel segon, sense oblidar, però, que perfectament podria ser una tècnica pròpiament indígena.

Per últim, creiem que cal matisar la proposta de Vilaseca de considerar els petits recintes documentats en el Coll del Moro de la Serra d'Almos com a rebosts situats sota el sòl de les habitacions. Sense descartar-ho totalment, atribuïm la seva construcció i petita grandària a una funció d'estructura arquitectònica, en concret contraforts o recolzaments per salvar el fort pendent on està situat el poblat.

6.5.3.7 Economia i contactes comercials

Amb la documentació actualment disponible, és difícil plantejar hipòtesis sobre l'estructura econòmica i comercial dels pobles del curs inferior de l'Ebre. Ara bé, sembla evident que l'economia de les societats protohistòriques estava centrada en l'agricultura i la ramaderia, tot i que sens dubte es desenvolupaven altres activitats complementàries, més o menys importants.

Així, les terres fàcilment irrigables, gràcies a la proximitat de l'Ebre, devien ser conreades pels habitants dels poblats situats a la seva rodalia, tal com es fa encara avui en dia. Malauradament, estem molt lluny de conèixer les activitats concretes realitzades en aquests camps, la seva productivitat, o el règim de propietat de la terra. De fet, un dels principals problemes de la recerca és el desconeixement gairebé total dels nuclis directament relacionables amb l'explotació del territori, allò que podríem denominar

granges. Com hem vist, és probable que els petits poblats distribuïts a distàncies reduïdes fossin la vivenda d'una part d'aquests ramaders–agricultors i que, en absència de sitges, emmagatzemessin la producció en el mateix poblats, dins de grans tenalles o en edificis específics. Però per una altra banda, també hem documentat allò que hem anomenat “nuclis rurals” o, fins i tot, alguns que hem catalogat com a indeterminats. Aquesta classificació es basa més en hipòtesis que en dades precises, ja que tan sols hem cregut que responen a aquesta categoria aquells nuclis situats en indrets potencialment conreables, en zones planes i sense preocupacions defensives, i amb una extensió i densitat de materials en superfície molt baixa.

Aquests petits assentaments, ja siguin granges o cabanes, semblen especialment freqüents al voltant del gran poblament del Castellet de Banyoles. De fet, quan l'estudi és intensiu i sistemàtic, el resultat és la identificació d'activitats econòmiques diverses a les rodalies dels hàbitats, com per exemple al voltant del poblament del Puig de Sant Andreu (Ullastret) o a la Vall de Cabrera a les rodalies de Burriac (Plana, Martín, 2002, 19). Per tant, veiem com al voltant de nuclis de poblament importants es desenvolupa un teixit de poblament subsidiari.

Sens dubte, aquesta activitat principal basada en la ramaderia i en l'agricultura es devia complementar amb altres, com la mineria i la metal·lúrgia, la producció de teixits, la terrisseria, l'explotació dels recursos forestals, la caça i la pesca, o fins i tot la producció de sal a la desembocadura de l'Ebre.

Ara bé, dit això, creiem que l'economia dels habitants del curs inferior de l'Ebre no era una estructura productiva especialment excedentària, com a mínim des del punt de vista agrícola, i molt diferent de la documentada en altres territoris amb grans camps de sitges. De fet, la idea d'una gran producció cerealista emmagatzemada en grans quantitats i destinada a l'intercanvi comercial amb els comerciants grecs o púnics, ha estat un tòpic reiterat sense un plantejament crític. Aquesta idea, per exemple, és possible de defensar en el cas de l'*hinterland* emporità, on l'abundància de camps de sitges així ho suggereix. Però, com hem vist, en el nostre cas sembla que les sitges – la capacitat d'emmagatzematge de les quals és molt superior a la dels grans envasos ceràmics o dels graners sobreelevats– tan sols es documenten a banda i banda del riu en el tram de Tortosa a Amposta, i, pel que sembla, moltes són d'època tardo-republicana, tot i que la seva datació concreta presenta molts problemes.

De fet, el sistema d'emmagatzematge preponderant, i potser de transport, en tota la vall de l'Ebre és la gran tenalla de vora plana, que ha estat anomenada de tipus *Ilduratin*, *pithos* o *dolium*, per la seva continuïtat en època romana. Les vores i bases d'aquests envasos, de parets gruixudes i fàcils d'identificar, són la troballa ceràmica més abundant en el curs inferior del riu. Aquesta abundància de tenalles i la poca quantitat d'àmfores ibèriques permet individualitzar el territori d'estudi respecte de la zona costanera peninsular, on les proporcions d'aquests materials són clarament inverses. Creiem que és possible plantejar-se la hipòtesi que les àmfores es poden relacionar en part amb el transport per via marítima, on els envasos amb la base apuntada permeten augmentar la càrrega en vaixells de gran calat, mentre que les tenalles de base plana són més adequades pel transport per via fluvial, on les embarcacions tenen molt poc calat.

Aquest diferent comportament entre el territori costaner i el curs inferior de l'Ebre també es veu reflectit en l'arribada dels materials d'importació. Així, és una constant que no deixa de sorprendre la baixa quantitat de vaixella àtica o precampaniana o de material amfòric forani que es recupera en els poblats ibèrics d'aquesta zona¹¹⁰. Així ha estat en els nivells dels segles VI al IV del Castellot de la Roca Roja o fins i tot en el mateix Castellet de Banyoles durant el segle III, en un poblat de grans dimensions i amb grans tresors metàl·lics, on en teoria fora lògic trobar percentatges significatius de materials d'importació. El mateix fenomen s'ha identificat a les Planetes i a l'Assut.

En el cas concret de les àmfores punicoebusitanes, la seva presència és minoritària a la plana a tocar de la desembocadura de l'Ebre, i a hores d'ara és inexistent riu amunt. Així, les àmfores T-8.1.1.1, les que coneixen una difusió més important en el nord-est peninsular, únicament s'han documentat a l'Assut, Planetes, Punta Plana de la Móra i Feixes Tancades de l'Antic, però sempre en unes quantitats mínimes, un o dos fragments com a molt, mentre que no se n'ha recuperat cap fragment riu amunt a partir del Castellot de la Roca Roja.

Aquest panorama contrasta amb el que es coneix al nord i al sud de la desembocadura de l'Ebre, on és habitual recuperar quantitats significatives d'aquestes àmfores, fins al punt que a la Cossetània van ser imitades durant els segles IV-III, cosa que evidencia el dinamisme econòmic indígena i la importància del comerç ebusità en aquesta zona (Asensio, 2000, 386).

---

¹¹⁰ Aquesta dinàmica comercial durant època ibèrica encara sorprèn més si es recorda l'arribada massiva d'àmfores fenícies a inicis de l'edat del ferro.

Igualment, les àmfores gregues són gairebé inexistent, mentre que les àmfores procedents del món itàlic són minoritàries. En canvi, aquests materials són habituals a la Cossetània, Laietània o en el territori dels indiketes.

Aquest diferent comportament del curs inferior de l'Ebre potser és provocat perquè aquest territori, a diferència dels que acabem d'esmentar, extreu els seus excedents d'activitats que no estan relacionades amb el control i gestió dels excedents agrícoles.

Així, durant l'ibèric ple sembla que estem davant d'una estructura de poblament on la distribució dels assentaments està més en funció del control de les xarxes de comunicació que en relació al control i gestió d'excedents agrícoles. Els poblats o nuclis fortificats estan situats controlant la principal via de comunicació, el riu Ebre, i sovint a tocar de barrancades o vies de pas cap a les terres de l'interior. El propi territori, sec i abrupte, i el reduït nombre d'habitants d'aquests petits nuclis, no permeten suposar una producció agrícola gaire elevada. La capacitat d'emmagatzematge en tenalles, molt abundoses en els jaciments ibèrics de la zona, és molt inferior a la de les sitges.

De tota manera, l'estat de la investigació encara no permet suggerir sobre quina base econòmica es sustenten les elits ibèriques del baix Ebre, però sens dubte l'elevada jerarquització del territori per part de nuclis amb control de les comunicacions, dotats amb sistemes defensius desproporcionats, hi ha d'estar relacionada.

6.5.4 Conclusions

Aquesta anàlisi ha incidit en una sèrie de característiques que permeten adscriure els jaciments presentats a un patró d'ocupació del territori homogeni.

En primer lloc, els petits poblats fortificats. Aquests hàbitats conformen l'estructura bàsica del poblament en el curs inferior de l'Ebre durant l'ibèric ple, i comparteixen moltes característiques, com la superfície, el sistema defensiu o l'urbanisme.

En segon lloc, creiem que aquests poblats estan disposats sobre el territori d'una manera regular, responnent a una estructura jerarquitzada. Aquesta estructuració és el reflex d'unes dinàmiques polítiques, econòmiques i socials que en part encara desconeixem.

En tercer lloc, sembla que la dinàmica econòmica i comercial d'aquests hàbitats és prou homogènia, ja que en general els materials d'importació són poc abundants, els sistemes de transport i emmagatzematge són comuns i els recursos i matèries primeres disponibles són, en principi, similars.

En definitiva, probablement a partir del segle V es pot suposar que les elits aristocràtiques s'han consolidat definitivament (Santos 1998, 403), exercint el seu control i domini des d'aquests hàbitats fortificats.

Per una altra banda, creiem haver identificat una xarxa de punts de guaita que sembla dependre de grans centres de població, com a mínim en el cas del Castellet de Banyoles durant el segle III, si no abans. La mateixa existència d'una estructura d'aquest tipus genera unes necessitats de planificació i gestió que superen de llarg el potencial dels petits poblats, i que per tant cal suposar supeditades a una estructura de poder que tindria la seva seu en grans poblats, com el mateix Castellet de Banyoles, com indicarien la riquesa dels seus tresors, o el cas de la hipotètica *Hibera – Dertosa*, ciutat ilerconvona citada per les fonts a les acaballes del segle III.

També creiem que hi ha una certa coincidència en la dinàmica de població entre la costa i l'interior, ja que, per exemple, la Moleta del Remei i el Tossal del Moro de Pinyeres estan ocupats durant els inicis de l'edat del ferro, tots dos són abandonats durant l'ibèric antic, i tornen a ser ocupats a partir de finals del segle V. A més, també sembla que cal datar d'aquesta mateixa època l'inici de l'ocupació de gran part dels petits poblats fortificats. Aquestes coincidències suggereixen que el poblament del curs inferior de l'Ebre es comporta d'una manera homogènia.

Finalment, sembla que durant el segle III, i potser ja en el segle IV, es produeix l'aparició de grans nuclis de poblament concentrat: el Castellet de Banyoles, certificat per la documentació arqueològica, i *Hibera*, coneguda a través de les fonts escrites. Aquesta aparició de grans poblats també es pot suggerir en altres zones, com els Castellons de Flix o Sant Antoni de Calaceit, però segurament a escala local. L'aparició de grans nuclis de poblament és paral·lela a les primeres evidències d'escriptura i de moneda. Aquestes dues manifestacions s'accepten com a senyals de la presència d'un sistema administratiu i econòmic centralitzat, una organització necessària per al funcionament d'una estructura política estatal.

Ara bé, aquest estudi també evidencia un problema: l'existència o no dels grans nuclis de poblament, jeràrquicament superiors, des de finals del segle V i durant el segle

IV. De fet, ja hem vist que la documentació arqueològica no proporciona cap element que ho recolzi, però, al mateix temps, acabem de veure que l'anàlisi del territori mostra l'existència d'un buit d'ocupació al voltant d'aquests grans nuclis durant tot l'ibèric ple. És una problemàtica que sens dubte en el futur hauria de centrar gran part dels esforços de la investigació. Per una altra banda, també hem constatat que la implantació dels grans nuclis de poblament en el segle IV o III no va modificar l'estructura de poblament anterior. Així, hem de parlar de continuïtat dels petits poblats, als que s'afegeixen aquests grans nuclis, la qual cosa suggereix un procés no traumàtic.

Una vegada presentades i resumides totes aquestes qüestions, podríem arribar a suposar que aquesta estructura correspon a una ètnia, poble o grup diferenciats (Burillo, 1998b, 16), en el nostre cas els ilerjavons, però encara estem lluny de poder parlar de territoris mínimament definits.

En qualsevol cas, és interessant observar com l'aparició de grans nuclis de poblament, allò que entenem per "aglomeracions urbanes", associades a l'existència de territoris polítics, és un fenomen identificat en tot el nord-est peninsular durant els segles IV-III, i relacionat amb la jerarquització del territori i amb un procés d'aparició d'estructures polítiques protoestats, o estats arcaics (Santos 1998, 403). Així ha estat proposat per als territoris dels indiketes (Ullastret–*Indike*), laietans (Burriac–*Ituro*) o cossetans (Tarragona–*Tarakon/Kesse*) (Sanmartí, 2001, 27). Un fenomen similar també ha estat observat per al territori celtibèric a tocar de l'Ebre (Asensio, 1995, 37; Burillo, 1998a, 224) o, més al sud, en territori edetà, per a *Arse*–Sagunt (Martí, 1998, 241) o per a *Edeta*–Tossal de Sant Miquel (Bonet, Mata, 2001, 180). En tot els casos es defensa l'existència d'una estructura protoestatal, o fins i tot estatal, molt abans de l'arribada dels romans.

En definitiva, en el nostre territori d'estudi, també som de l'opinió que en els segles IV o III es van produir una sèrie de canvis en el model d'estructuració territorial que suggereixen l'aparició d'una estructura de poblament jerarquitzada, possiblement associable a un territori polític, que en el nostre cas creiem que cal identificar amb la Ilercavònia.

De fet, el territori que té un patró de poblament més similar al del curs inferior del riu Ebre, i clarament diferent del que es documenta en territori edetà, és el situat entre aquell riu i el Millars, o sigui la Ilercavònia *strictu sensu* segons les fonts clàssiques (Oliver, 1996; Arasa, 2001, 73).

6.6 L'ibèric final o època tardo-republicana

6.6.1 Introducció

El coneixement arqueològic que tenim de l'ibèric final és clarament inferior al de l'ibèric ple, sobretot a nivell qualitatiu. Efectivament, si bé hi ha molts jaciments amb materials documentats en superfície que permeten datar-los entre els segles II i I, en realitat en sabem ben poca cosa, ja que gairebé no n'hi ha cap d'excavat, amb la sola excepció del poblat de Sant Miquel (Vinebre), tot i que el coneixement que en tenim dista molt del que seria desitjable.

Per això, hem de tenir en compte que, en línies generals, l'atribució de determinats jaciments a època tardo-republicana ve donada pel fet d'una preponderància de materials ibèrics associats a materials importats itàlics, bàsicament ceràmica campaniana A tardana i sobretot campaniana B, i àmfores republicanes, i en tot cas, de la inexistència de *terra sigillata*.

Afortunadament, però, disposem per a l'època tardo-republicana d'un volum d'informació derivat de les fonts epigràfiques, numismàtiques i, sobretot, literàries relativament important, en tot cas superior al que proporcionen per als períodes anteriors. Aquestes dades, combinades amb les que eventualment puguin proporcionar excavacions arqueològiques rigoroses, haurien de permetre un salt qualitatiu important en el futur de la recerca.

Pel que fa a l'epigrafia ibèrica, els documents més antics són segurament els ploms inscrits recuperats en el Castellet de Banyoles (Asensio, Miró, Sanmartí, 2002, 199; Benages, 1990-91), però, malauradament, procedeixen dels nivells superficials i, per tant, no sabem amb tota seguretat si corresponen a la fase d'ocupació del segle III o a la reocupació durant els segles II-I, tot i que la datació més antiga sembla molt més probable. El mateix s'esdevé amb les inscripcions ibèriques sobre les pàteres de plata del famós tresor d'aquest mateix jaciment (làm. 83, 1-5). La resta de material epigràfic documentat en el curs inferior de l'Ebre es troba en suports datables dels segles II-I, ja que, en general, es tracta de grafitis ibèrics sobre vaixel·la campaniana A i B (làm. 13, làm. 82, 1-8).

ibèriques i campanianes. És el cas de Paladell, Sebiques/Pedruscalls, Marçà, Mas de Molló 2, Viens, Mas del Catxorro, Barrugat, Casablanca, Mas de l'Antic, etc, alguns dels quals són possiblement ja viles romanes.

Com es pot observar, aquesta és una classificació basada en criteris cronològics, no funcionals, com hem fet durant l'ibèric ple. La raó és la falta d'excavacions i, per tant, la dificultat per caracteritzar els jaciments. A més, i com veurem més endavant, sembla que aquest període coincideix amb l'augment del nombre i de les dimensions dels nuclis de poblament situats en zones planes i sense preocupacions defensives. Aquesta novetat és paral·lela a la continuïtat d'una part significativa dels petits hàbitats fortificats anteriors, i fins i tot la creació d'altres de nous amb característiques similars.

Un altre aspecte que cal tenir en compte és la dificultat a l'hora de datar els jaciments considerats com a punts de guaita o de control del territori. Aquest problema ja l'hem tractat en l'apartat dedicat a l'ibèric ple, però volem insistir en el fet que no tenim indicis suficients per determinar si cal datar aquests jaciments del segle III o del segle II. En tot cas, no repetirem les seves característiques, i ens remetem a tot allò que ja hem comentat.

En aquest apartat analitzarem els jaciments que presenten indicis clars d'ocupació durant l'ibèric final, mentre que deixarem els d'època altimperial amb materials ibèrics tardans per al capítol següent.

6.6.2 La documentació arqueològica

6.6.2.1 Les necròpolis

6.6.2.1.1 Santa Madrona [5]. Riba-roja

Aquesta necròpolis ja ha estat comentada a l'apartat corresponent a l'ibèric ple, però, el fet de datar-se a finals del segle III o inicis del segle II, la col·loca en una posició entre l'ibèric ple i final. En qualsevol cas, les dades i interpretacions esmentades continuen sent vàlides per a inicis d'aquest període, i per tant no les reiterarem.

6.6.2.1.2 Racó de Sant Miquel [27]. Vinebre

El jaciment està situat en el primer revolt que es troba a la carretera a l'entrada del Pas de l'Ase des del nord. L'atribució d'aquest nucli a una hipotètica necròpolis ibèrica va ser proposada per M. Genera (1982; 1991, 68), en base a la recuperació d'un lot de materials, en molt bon estat de conservació, en fer-se les obres de construcció d'un rec que porta aigua de l'Ebre a la Torre de l'Espanyol. El conjunt, gairebé tot peces senceres, està format per dues peces de campaniana A, un plat forma Lamb. 23 i una copa Lamb. 25, set bols de ceràmica ibèrica oxidada, divuit fusaioles de fang, i algunes monedes, entre les quals destaca una d'*Ebusus*. Aquestes materials suggereixen una cronologia de la primera meitat de segle II, per tant, anterior al poblat de Sant Miquel de Vinebre, de finals del mateix segle.

La troballa es va realitzar a la banda esquerra de la carretera, en direcció a Garcia. Una visita al jaciment ens ha permès constatar que la dispersió de materials també és present a l'altra banda de la carretera, ja al costat del riu, de manera que creiem que podria haver existit un embarcador fluvial, donades les idònies característiques de l'indret.

Recentment, i com a conseqüència de les obres d'eixamplament de la carretera, a tocar de l'Ebre, s'ha documentat una plataforma construïda amb terra i pedres, que des del riu salva el pendent pronunciat del talús de la riba. Amb totes les precaucions, és versemblant pensar que és una estructura relacionada amb una activitat de càrrega i descàrrega de productes transportats pel riu. Com és evident que la construcció de la carretera, en els anys 70, va tallar el jaciment per la meitat, sembla clar que cal posar en relació les troballes realitzades en ambdós costats, i per tant desestimar la idea d'una necròpolis en aquest punt, i potser cal més aviat considerar aquestes restes com la zona d'amarratge fluvial d'un assentament ibèric.

Finalment, cal observar que els materials més antics associats a aquesta estructura remunten al segle IV (Genera, Adell, Brull, en premsa). Per tant, en els seus inicis, no podia estar relacionat amb el poblat de Sant Miquel, i potser sí, en canvi, amb la Roca del Sol 2.

6.6.2.1.3 La Carrova [125]. Amposta

Els primers indicis d'una zona d'enterraments a la zona de la Carrova provenen de F. Esteve (1956). Aquest investigador menciona que l'any 1954 van aparèixer un seguit de sitges i d'incineracions, relacionades amb fragments ceràmics a torn i a mà, i, en el cas concret d'una sitja, a restes de la cremació d'un infant. Posteriorment, en aquesta zona van aparèixer restes atribuïbles a una necròpolis d'època romana, sens dubte relacionada amb la vil·la documentada al sud de la torre medieval de la Carrova (Garcia *et alii*, en premsa).

En tot cas, sembla que cal diferenciar la zona situada a la plana al·luvial, on es documenta exclusivament la presència romana, de la línia de terrasses quaternàries situades a l'est, on es constata un poblament més antic. En aquesta darrera zona, a principis dels anys noranta, un afeccionat va recuperar un conjunt de materials, que van ser cedits al Museu Comarcal del Montsià, i posteriorment estudiats (Garcia, Villalbí, 2002). Malauradament, els materials estan desproveïts de context arqueològic, i la zona actualment està gairebé arrasada, però estem d'acord amb els autors de l'estudi, quan consideren que són restes materials d'una àrea funerària, datable entorn del darrer terç del segle II.

És interessant ressaltar que el conjunt de materials és clarament paral·lelitzable al conjunt documentat a la Serra de l'Espasa (Capçanes), que veurem més endavant. Creiem que aquest fet no és només atribuïble a una cronologia similar, sinó al fet que els dos conjunts probablement estan relacionats amb una zona de culte; en el cas de la Carrova un possible *bustum*, mentre que en el cas de la Serra de l'Espasa un hipotètic santuari. En aquest sentit cal interpretar que en els dos jaciments s'hagin documentat portallànties o "vasos de libació", al costat de ceràmica grisa de la costa catalana, vaixel·la ibèrica profusament decorada amb pintura, gobelets de parets fines forma Mayet 2, unguentaris, urnes d'orelletes, i un important lot de vernís negre campanià.

Quant al lot de vernissos presents a la Carrova, està constituït per un conjunt que cal atribuir a la variant tardana de la campaniana A (formes Lamb. 5/7, 8A, 27, 31 i 68), mentre que la campaniana B, sense especificar la zona de producció, està representada per formes Pasquinucci 127 i Lamb. 1 i 3. Per últim, cal afegir la presència d'objectes metàl·lics, com un casc de tipus Montefortino, i altres objectes de bronze, com claus, campanetes i una nansa figurada (Garcia, 2000a).

6.6.2.2 Els hàbitats

6.6.2.2.1 Santa Madrona [4]. Riba-roja

Aquest jaciment va aparèixer publicat per primera vegada per T. Espinel i D. Cabré (1966), però la seva classificació com a poblat ibèric correspon a M. Sanz (1973-74). Probablement, després de l'edificació de l'ermita de Santa Madrona, està totalment destruït. El lloc on s'ubica reuneix les característiques dels indrets ocupats pels poblats de l'ibèric ple que ja hem comentat: un turó que domina el curs del riu, amb una única zona d'accés, situada al sud, on encara s'observa un gran aflorament rocallós que en el seu moment dificultaria l'entrada (làm. 109, 6-7).

Durant la campanya d'excavacions de la necròpolis adjacent (Belarte *et alii*, 2005) es va realitzar un treball de prospecció en els vessants del turó, ja que la plataforma superior està totalment arrasada per l'ermita. La major part dels materials recollits, a grans trets, són lleugerament més tardans que els materials documentats en la fase ibèrica de la necròpolis, de finals de segle III o inicis de segle II. Així, són abundants els fragments de ceràmica de vernís negre, campaniana A tardana i campaniana B, però, evidentment, el material majoritari correspon a la ceràmica ibèrica oxidada: plats, bols, pàteres, però sobretot àmfores, i grans vores i fons umbilicats de *pithoi* (làm. 4, 10-20).

Les prospeccions anteriors de M. Sanz (1973-74; 1980) també certifiquen la presència d'abundant material, bàsicament ceràmica ibèrica a torn (àmfores, *kalathoi*, *pithoi*, gerres de coll de cigne, imitacions de campaniana A), ceràmica a mà, algun fragment de vernís roig ilergeta, campaniana A (formes Lamb. 27, 29 i 36) i campaniana B (formes Lamb. 2, 5 i 8b).

En definitiva, el material superficial suggereix una datació centrada entre el segle II i la primera meitat del segle I, malgrat que hi ha alguns fragments (ceràmica àtica i vernís roig ilergeta) que permetrien remuntar aquesta datació fins a l'ibèric ple. En qualsevol cas, la proporció més elevada del material correspon al període ibèric final.

6.6.2.2.2 Sebes [11/12]. Flix

L'assentament de Sebes (Flix), està situat sobre la terrassa quaternària existent entre el riu Ebre i la dreta de la desembocadura del barranc de Sant Joan (l'àm. 111, 5), via de pas natural cap a les terres de ponent. El jaciment ja fou prospectat l'any 1949 per R. Pita (1950, 4), on ja va documentar ceràmica "hallstättica" i ceràmica ibèrica a torn, i "redescobert" per M. Sanz (1973-74, 21-22).

Aquesta terrassa està coronat per un petit turó, orientat en sentit nord-oest/sud-est, que està separat de la resta d'elevacions per una depressió (l'àm. 111, 6). En el vessant sud-oest es recupera gran quantitat de ceràmica ibèrica, en la seva major part grans fragments d'àmfora, però les formes són molt escasses. Aquest fet és conseqüència de l'activitat dels furtius (l'àm. 112, 1). Fins i tot en algun punt han deixat al descobert alineacions de pedres d'alguna habitació. El jaciment s'estén en direcció sud-oest, però podria quedar parcialment ocult per una potent capa de sediments de roca calcària desfeta, que s'estén per tota la plataforma, de manera que l'assentament podria tenir unes dimensions considerables.

El material que es recupera és molt abundant, sobretot ceràmica a torn ibèrica oxidada, com una vora d'un morter, vores de coll de cigne, àmfores, *pithoi*... (l'àm. 8, 1-8), a més de fragments de campaniana B (Lamb. 5) i C¹¹² (Genera 1982, 62) i ceràmica a mà. C. Garola (1985, 27), opina que aquests fragments de campaniana es poden relacionar amb les fases d'ocupació romana, identificades en una zona més baixa, a tocar del riu Ebre.

6.6.2.2.3 Castellons [14]. Flix

L'inici dels treballs en aquest jaciment ha permès constatar la seva gran extensió, ja que es localitza sobre dues grans plataformes al costat del riu Ebre, d'uns 8.000 m², sense descartar que tingui una superfície encara més gran (l'àm. 87B). Pel que fa a l'ibèric tardà, s'han identificat fragments de campaniana A i B, parets fines i àmfores itàliques

---

¹¹² La campaniana C és molt rara en contextos ibèrics tardans.

(Genera *et alii*, 2005, 648). Malauradament, encara no coneixem la superfície ocupada en les diverses fases d'ocupació del poblat.

6.6.2.2.4 Castellons [16]. Ascó

Fins a la construcció de la central nuclear d'Ascó es coneixia en aquest indret un jaciment ibèric, amb restes de murs. Actualment, el jaciment resta ocult o destruït per la central nuclear, de manera que sembla que ja no podrem conèixer les seves característiques.

Les referències anteriors a la central nuclear descriuen una elevació estratègica, que dominava el meandre que fa el riu Ebre, entre Flix i Ascó, al sud dels Tossals d'Andisc. Si seguim les indicacions de M. Sanz (1973-74, 18), el jaciment caldria situar-lo un quilòmetre al nord de la població d'Ascó, prop del barranc de la Peixera. En aquest mateix barranc, en el camí d'accés a la central, es coneixia l'existència de murs de pedra, avui arrasats i coberts per aportacions de terres.

La descripció dels materials recuperats d'aquest jaciment és massa ambigua per concretar la cronologia de l'establiment, però creiem que en gran part es corresponen a materials tardans dins del repertori ibèric.

Així, M. Sanz indica l'existència d'un poblat ibèric i d'una necròpolis, "en fossa". En aquest hipotètic poblat es recuperava abundant ceràmica ibèrica oxidada, sovint pintada, "vernís roig" i ceràmica grisa indeterminada. Quant a la suposada necròpolis, apareixia ceràmica de "cáscara de huevo" (parets fines?) i algunes sigil·lades.

Segons M. Genera (1982, 67-68), un particular guarda un conjunt de materials recollits en aquesta zona, entre els quals hi ha ceràmica a mà, ceràmica ibèrica oxidada, vernís negre, sigil·lades i objectes de ferro i plom. Entre els materials més antics hi ha un conjunt de vores del que semblen campanianes B, en concret copes Lamb. 1 i 8, un plat Lamb. 7, i altres fragments informes decorats amb rodeta, mentre que hi ha una vora de plat de campaniana A, forma Lamb. 36. Per últim, també es van recollir fragments de *tegula* i *imbrex*, i ceràmica que demostra la continuïtat fins època imperial.

En resum, el conjunt de vernissos negres permet proposar una fase cronològica del jaciment al voltant del darrer terç del segle II, la seva continuïtat en el segle I.

6.6.2.2.5 Tossals [18]. Vinebre

Aquest jaciment presenta una problemàtica específica, en la qual cal incidir en primer lloc. És mencionat per primera vegada per M. Genera (1978b, 133-134), i no és visitat per cap investigador més. Més tard, apareix en el recull realitzat durant l'elaboració de la Carta Arqueològica de la Ribera d'Ebre (1987). Segons aquesta autora (Genera, 1982, 82-84), es tracta d'una zona situada al sud de l'Aixalella, a 1,5 quilòmetres al nord-oest de Vinebre, a la riba esquerra del riu Ebre, i tot just davant de la central nuclear d'Ascó (làm. 113, 1). Però la nostra visita no va identificar cap resta atribuïble a l'ibèric final, però sí en canvi restes corresponents al bronze final i a la primera edat del ferro, com fragments de ceràmica a mà amb decoració acanalada i fragments d'àmfora fenícia, de manera que el conjunt més aviat es correspon amb l'identificat pels autors de la Carta Arqueològica, aspecte que ja hem comentat en el capítol corresponent.

A més, M. Genera menciona l'existència de ceràmica ibèrica oxidada, campaniana A, terra sigil·lada, *tegulae* i *imbrices*, materials que nosaltres no hem pogut identificar. Sembla evident que, pel conjunt de materials mencionats, sembla tractar-se d'un jaciment de l'ibèric final amb continuïtat en època imperial.

Com que la descripció topogràfica dels dos indrets no coincideix, ni llurs materials arqueològics són contemporanis, existeix la possibilitat que en aquesta zona hi hagi dos jaciments. Un primer assentament, on s'haurien documentat les troballes d'època ibèrica i romana, i un altre jaciment, on es trobarien les restes més antigues. De fet, els autors d'un estudi anterior (Carta Arqueològica 1987: Ribera d'Ebre), suggereixen que les troballes documentades en el jaciment del Racó de les Rates Penades [19] s'haurien d'identificar amb les documentades per M. Genera en els Tossals.

6.6.2.2.6 Sant Miquel [24]. Vinebre

El jaciment de Sant Miquel de Vinebre és un poblat ibèric situat a l'extrem nord del pas de l'Ase, a l'esquerra del riu Ebre. De fet, està sobre el primer turó que flanqueja el riu en aquest punt, i, per tant, ocupa una posició enormement estratègica, ja que, a part de controlar el pas pel riu a través d'aquesta gorja natural (làm. 113, 3), també té sota el

seu abast visual la plana que s'estén als dos costats del riu, entre Ascó i Vinebre (làm. 113, 6).

Aquest jaciment està en curs d'excavació des de l'any 1977 per M. Genera (1978a; 1978b; 1981; 1991; 1993a). Les excavacions han descobert un hàbitat ibèric, amb nivells d'ocupació entre els anys 125 i 50, que ocupa una plataforma d'uns 100 metres de llarg i uns 50 metres d'amplada màxima. Gairebé no es coneix res de l'agencament intern de les habitacions, ni tampoc de les seves fases constructives. En tot cas, són habitacions quadrangulars, fetes amb murs de pedra bastits directament sobre la roca, la qual a vegades presenta grans retalls. A l'extrem est, el poblat està delimitat per una bateria de cases amb el mur oriental més ample, conformant una mena de "muralla de barrera" (làm. 88B).

Pel que fa a les activitats econòmiques documentades, és especialment interessant la constatació d'una premsa d'oli o vi, i d'un dipòsit d'emmagatzematge de líquids (làm. 113, 4 i 5).

Quant al material moble recuperat, només s'han realitzat estudis monogràfics dedicats al material numismàtic i al vernís negre campanià.

Les monedes (Campo, 1978), es redueixen a 11 exemplars (una d'elles indeterminada), corresponents a tres asos de *Kese*, tres asos d'*Illirta*, un as de *Kelse*, un as de *Bolskan*, un as de *Barskunes* i un quadrans d'*Arse*, a les quals cal afegir una moneda d'*Ebusus* del segle I, dipositada en una col·lecció particular (Biarnés, Cid, 1984, 62). Quant a les importacions de vernís negre (Sanmartí, 1978), es redueixen a produccions tardanes de campaniana A (formes Lamb. 5 i 25), i campaniana B (Lamb. 1, 3, 4 i 5), i imitacions locals de campaniana A i B de les formes Lamb. 1, 2 i 5, amb grafit ibèrics.

Pel que fa a la resta del material d'importació, fins fa poc temps no es disposava d'informació, però està documentada la presència de ceràmica gris de la costa catalana, dos possibles exemplars d'àmfora púnica indeterminada (Sanz, 1979, 39), i potser altres de la tarraconense (Noguera, 1999a, 272).

En definitiva, aquest conjunt de monedes i de material d'importació permet una aproximació cronològica entre la segona meitat del segle II i la primera meitat del segle I.

Recentment ha estat publicat un article (Genera *et alii*, 2002), on, per primera vegada, es presenten els resultats arqueològics de les darreres excavacions amb un treball de quantificació del material moble, de manera que a partir d'ara coneixem no només el

tipus de material que apareix, sinó en quina proporció. Així, després dels treballs de delimitació de l'estructura de tancament del poblat, a la zona nord, s'ha realitzat una primera aproximació quantitativa del material recuperat en nivells superficials, en base al nombre total de fragments.

Entre els grans contenidors de transport o d'emmagatzematge els *phittoi* són els més abundants, seguits de les àmfores romanes (gairebé un 5,6% del total), principalment itàliques (Dressel 1 i Dressel 1A), i alguns fragments d'àmfora bètica i de la tarraconense. En última instància, i de manera gairebé residual, l'àmfora ibèrica depassa lleugerament el 0,5% dels fragments recuperats.

La vaixella d'importació representa un 6,5% del material. D'aquest conjunt, un 30% són fragments de vernís negre (8% campaniana A tardana, 69% campaniana B, i 23% B-oïdes, sobretot plats Lamb. 5/7, copes Lamb. 1 i 8 i *pixys* Lamb. 3), un 15% parets fines, i un 9% vernís roig pompejà (Goud. 1 i 12).

Quant al material estratificat, una representació del mateix sector ha proporcionat un conjunt d'uns 146 d'individus. El 71'2% són envasos domèstics indígenes, un 11,6% són *pithoi*, un 2,74% àmfores d'importació, un 1,37% parets fines, i el 13% restant és vaixella de vernís negre, concretament campaniana C (Genera *et alii*, 2002, 259).

Evidentment, no es poden treure conclusions definitives d'un primer estudi parcial, però sorprèn l'absència de campaniana B en els nivells datats a mitjans del segle I, i la presència, relativament abundant, de campaniana C, una producció molt minoritària en els jaciments del nord-est peninsular. Per una altra banda, és interessant la constatació que l'àmfora ibèrica és un contenidor que està en vies de desaparició, mentre que apareixen els primers envasos que transportaran el vi de la tarraconense en època imperial. Per últim, una dada molt significativa és l'absència de ceràmiques sigil·lades, dada que serveix per datar l'abandonament del nucli.

Pel que fa a l'estructura urbanística del poblat i la seva evolució, sembla que va ser fundat a inicis del darrer quart del segle II, mentre que va ser reestructurat i ampliat en el primer quart del segle I, per ser abandonat en el 45-44 (Genera *et alii*, 2002, 261-264). La planta del conjunt inicial sembla dibuixar una estructura bàsica en forma d'ela, on un dels costats tanca l'accés en forma de barrera, mentre que l'altra està disposat al nord, protegint-se així dels vents dominants, forts i freds. Al centre de la plataforma es basteixen tres illes de cases, separades per carrers irregulars. A inicis del segle I, es remodela la distribució de cases al centre del poblat, es construeix una nova bateria de

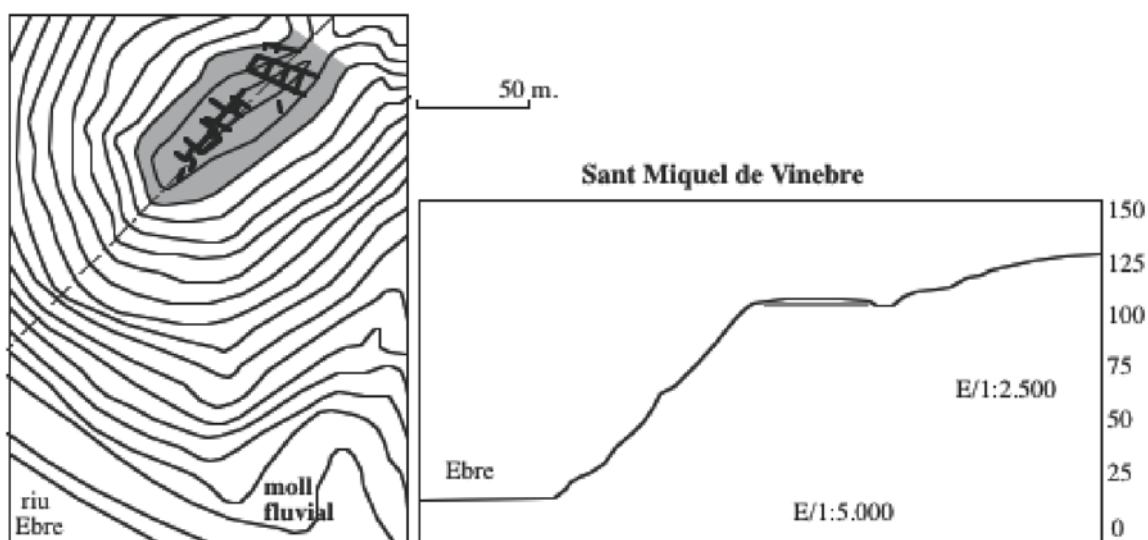
cases en el vessant meridional, i també una altra illa que es situa a ponent, a tocar del riu, configurant així un hàbitat que morfològicament recorda els poblats característics de l'ibèric ple.

Quant a la fortificació, està formada per un mur continu, d'amplada superior a la resta. A aquest mur s'adossen una sèrie d'habitacions en bateria, formant una mena de muralla de barrera amb "casamates". A l'extrem meridional d'aquesta barrera es disposa un recinte trapezoïdal amb murs de gran amplada, la qual cosa suggereix que es tracta d'una torre. L'accés, sembla que es realitzaria pel nord-est (Genera *et alii*, 2002, 263, fig. 9), la qual cosa sorprèn, ja que està situat en un punt on ja no hi ha muralla, exposat als vents del nord i a més no està protegida ni flanquejada per la torre. Per últim, hi ha una estructura paral·lela a la muralla, estreta i allargada, que sembla que es basteix en un moment indeterminat de la primera meitat del segle I. Per la forma i per la ubicació, creiem que no fora inversemblant proposar una funció de mur avançat per tal d'evitar l'accés de maquinària de guerra (torres o ariets) a la muralla, en un moment d'inestabilitat. De fet, les darreres interpretacions del conjunt defensiu proposen la utilització d'un peu indígena de 31,8 cm per a la construcció de la muralla del segle II (Genera, Adell, Brull, en premsa), mentre que l'avantmur seria una muralla avançada "amb pas de ronda desmuntable" construïda a partir d'un peu itàlic de 29,57 cm (Genera, Brull, Gómez, 2005, 111). La seva fi cal vincular-la amb els conflictes entre els partidaris de Cèsar i de Cn. Pompeu que es van desenvolupar en aquesta zona, ja que han estat documentats *glandes* de plom incrustats a la muralla, així com un *petrobolos*, probablement llançat amb la maquinària de guerra a la qual fèiem referència.

Per últim, a conseqüència d'obres en la carretera en el pas de l'Ase, han aparegut restes constructives, que podrien ser un embarcador fluvial. Es tracta d'una plataforma longitudinal, de terra i pedres, que salva el desnivell des de la part baixa, a tocar del riu, a la part superior del talús. Anteriorment s'havia suggerit l'existència d'una necròpolis (Genera, 1982), cosa que ens va portar a ser catalogat per nosaltres mateixos com a Racó de Sant Miquel [27]. Existeix certa confusió amb un altre jaciment denominat Racó d'Aixerí, però tant per la ubicació, com pel tipus de material recuperat, semblen el mateix assentament.

De fet, en aquesta zona, sempre s'havia observat material en superfície, com per exemple fragments de vores de bols o pàteres, gerres amb el coll de cigne, àmfores i

grans contenidors, material que, per si sol, suggereix una component més aviat comercial per a aquest sector (làm. 25, 11-20).

6.6.2.2.7 Roca del Sol 2 [26]. Garcia

La Roca del Sol 2 és un jaciment de grans dimensions, però gairebé desconegut, per estar situat en una zona de molt difícil accés. Només el separen 600 metres en línia recta del poblat de Sant Miquel de Vinebre, però la Roca del Sol està situada 100 metres per damunt (làm. 113, 3).

Es tracta d'un llarg esperó de més de 200 metres de longitud i uns 30 metres d'amplada màxima. En realitat, són dues plataformes rocalloses unides per un suau vessant, amb una superfície de forma rectangular, i els costats més llargs orientats paral·lelament al riu Ebre, al nord-est del pas de l'Ase (làm. 115, 1). Des de la Roca del Sol es controla aquest congost, tota la plana d'Ascó i Vinebre, i el camí que transversalment condueix des del Priorat a la Terra Alta, a través dels barrancs de la Torre i del Forn Teuler.

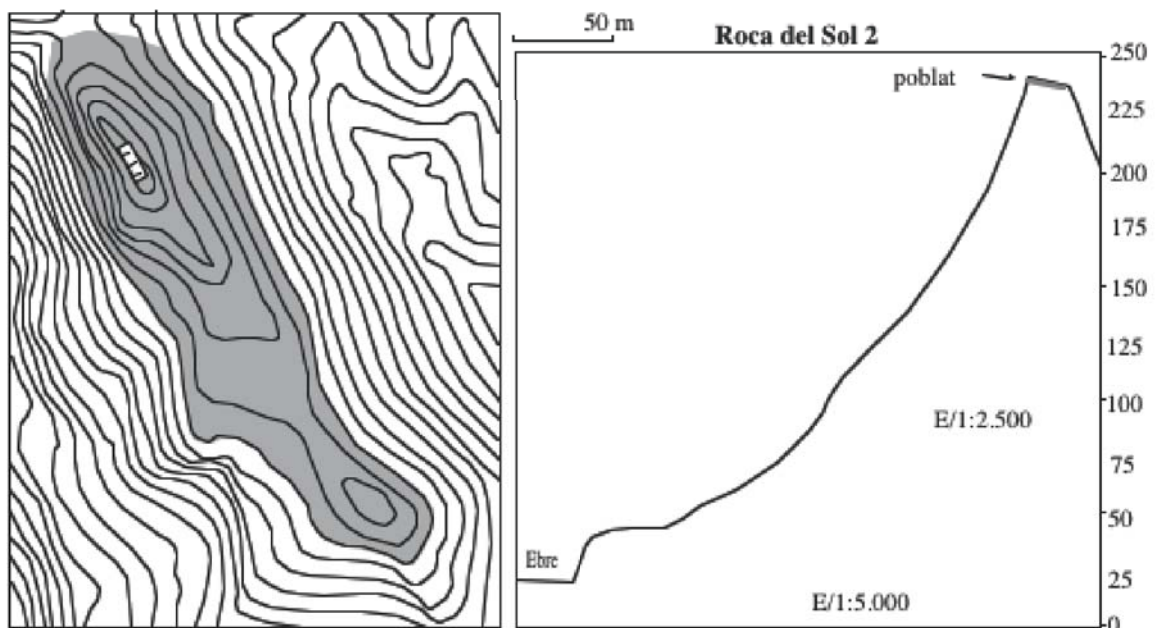
Actualment, i a conseqüència d'excavacions clandestines, s'observa un conjunt d'habitacions rectangulars, en bateria, realitzades amb lloses disposades horitzontalment, amb més de tres filades conservades, i entre 45 i 65 cm d'amplada (làm. 115, 2 i 3). En superfície s'observen restes de morter de calç, el qual conté abundant ceràmica ibèrica.

La primera notícia que es té d'aquest jaciment és la visita d'un grup d'aficionats, que hi van recollir restes ceràmiques i una moneda romana (Genera, 1982,

105). Poc després, aquesta mateixa autora va documentar fragments de vernís negre indeterminat, ceràmica a mà, àmfora ibèrica i fragments de *tegula* i *imbrex*. La nostra visita va identificar fragments a mà i ceràmica a torn fenícia, cosa que suggereix l'ocupació de l'indret al voltant del segle VII, però sobretot ceràmica ibèrica oxidada, en concret fragments de plats, pàteres, bols, gerres, àmfors i *kalathoi*. Quant a la ceràmica d'importació, apareixen fragments de morter i d'àmfora itàlics, vaixel·la de cuina de la mateixa procedència, i fragments de campaniana A indeterminada (làm. 10, 1-7).

És molt probable que el jaciment estigui poc alterat antròpicament (mai hi ha hagut conreus), i que la major part encara pugui ser excavat amb bons resultats, en gran part per la protecció que proporciona el seu difícil accés. En qualsevol cas, els materials es troben dispersos per tota la superfície de la plataforma, al voltant dels 5.000 m², la qual cosa permet proposar per a aquest jaciment unes funcions d'hàbitat, amb una important concentració de poblament, fins i tot més nombrosa que la situada en el veí poblament de Sant Miquel de Vinebre, i no un simple punt de guaita.

Quant a la cronologia, només podem concretar-la a partir del material recollit en superfície, amb el perill que això comporta. De moment, i amb la documentació actual, sembla que és un nucli de poblament datable *grasso modo* en els segles II i I, tot i que amb una ocupació anterior d'entitat encara desconeguda i amb un probable perllongament fins a inicis d'època imperial, malgrat que l'absència de ceràmica sigil·lada i les característiques topogràfiques de l'indret porten a pensar en un final en la segona meitat del segle I, a tot estirar.

6.6.2.2.8   Forn Teuler [28]. Ascó

El jaciment del Forn Teuler està situat a la banda dreta del riu Ebre, a dos quilòmetres a l'oest del poblat de Sant Miquel de Vinebre i de l'entrada septentrional del pas de l'Ase. Ocupa un petit turó, allargassat en sentit oest-est, en el costat esquerre de l'aiguabarreig del barranc del Forn Teuler en l'Ebre. Està separat de la resta d'elevacions per una forta depressió, potser un fossat artificial (làm. 113, 7), actualment coberta per aportacions posteriors a la guerra civil, com demostra que a uns cinc metres per sota s'observen estructures d'aquesta època. L'accés està protegit per una muralla i una torre, de les quals queden restes relativament ben conservades (làm. 113, 8; làm. 114, 1). L'hàbitat es localitza a la part superior i en el vessant sud-est, on actualment es poden observar murs al descobert per l'acció de furtius (làm. 114, 1). El jaciment només es coneix per l'activitat d'investigadors locals (Biarnés, Cid, 1984), pels treballs de prospecció de M. Sanz (1973, 64), i pels treballs d'inventari de M. Genera (1982).

Aquest poblat ibèric té una fase més antiga, com a mínim des de l'ibèric ple, que ja hem comentat. Pel que fa als materials corresponents al període ibèric final, tant M. Sanz (1973-74, 17), com M. Genera (1982, 68-71), mencionen la col·lecció d'un particular d'Ascó, Carmel Biarnés¹¹³, on hi ha un conjunt de ceràmica campaniana A, i especialment campaniana B, formes Lamb. 5, 7, 8, 36, 30 o 31, i altres fragments indeterminats. El lot es completa amb altres materials, de datació més incerta, com ceràmica ibèrica oxidada, -a vegades pintada-, fragments d'àmfora, *pithos*, ceràmica a mà, i fragments de *pondera* i de gresols. Per últim, també apareixen fragments de ceràmiques sigil·lades, però en poca quantitat.

Les darreres prospeccions realitzades van evidenciar que, pràcticament, no hi ha material arqueològic en superfície. Els escassos fragments ceràmics coincideixen, a grans trets, amb el material mencionat anteriorment, com per exemple fragments de vores de pàteres, de grans contenidors o *pithoi*, ceràmica ibèrica pintada, ceràmica a mà, etc, i també fragments de Terra Sigil·lada Hispànica (làm. 11), a més d'un possible *as* ibèric, dipositat en el Museu Comarcal del Montsià, que no ens ha estat possible estudiar.

---

¹¹³ Volem agrair a la seva germana les facilitats per consultar aquests materials.

6.6.2.2.9 Serra de l'Espasa [39]. Capçanes

Aquest assentament està situat sobre un turó de forma allargada, a uns cinc-cents metres al nord del poble de Capçanes (làm. 116, 1), i a uns deu quilòmetres del riu Ebre. Està a prop de la via de comunicació que enllaça Tarragona i l'Ebre, a través de Reus i Falset. De fet, el pas situat a l'extrem meridional de la Serra l'Espasa és una cruïlla de comunicacions, i confluència de les rieres i barrancades de la zona.

En aquests moments, en col·laboració amb altres investigadors, tenim en curs el reestudi d'un important conjunt de materials dipositats en el Museu Comarcal Salvador Vilaseca de Reus¹¹⁴, publicats de forma preliminar per L. Vilaseca (1958), i de manera parcial per altres autors. Així va ser en el cas de les portallànties (Odena, 1942), de les figuretes antropomorfes (Vilaseca, 1947), d'un braçalet d'or (Vilaseca, 1948), de les monedes (Mateu, 1943; Ripollés, 1982), o de l'epigrafia ibèrica (Pérez, 1997-98).

El conjunt de materials dipositat en el museu prové d'excavacions incontrolades, de les quals no es té cap notícia, però sens dubte és producte d'una selecció prèvia, ja que en la seva major part són peces senceres, o que per la seva estètica van cridar l'atenció dels seus descobridors.

Una visita recent al jaciment¹¹⁵ ens permet confirmar que les restes arqueològiques es concentren en els darrers 200 metres de l'extremitat meridional de la Serra de l'Espasa, en el seu vessant sud-est. En superfície es recull gran quantitat de material ibèric (làm. 116, 2), sobretot vores i bases de grans tenalles d'emmagatzematge, però també fragments de *pondera*, *kalathoi* i campaniana A (làm. 23 i 24). Actualment, sembla que està gairebé destruït, i no s'observa cap estructura.

El conjunt dipositat en el Museu Comarcal de Reus està format bàsicament per material ceràmic, però també hi ha un important conjunt metàl·lic, com dos braçallets d'or; peces de bronze, - fragments de mànecs de miralls, anells, braçallets i una espasa-; peces de plom, - lingots, làmines, *glandes* i pesos de teler-; espàtules i culleres d'os polides; molins barquiformes, i molins rotatoris de pedra volcànica (Vilaseca, 1958), i, sobretot, dues terracotes antropomorfes.

---

¹¹⁴ L'estudi presentat en aquest treball no pretén ser sistemàtic, ja que ens ocuparia massa espai, però sí que volem dedicar una especial atenció a determinats materials.

¹¹⁵ En aquest sentit, cal agrair la col·laboració d'en Mario Sedó, veí de Capçanes.

La major part de les peces ceràmiques correspon a la ceràmica ibèrica a torn. La vaixel·la sovint és pintada, i són particularment abundants els envasos que imiten la forma, i fins i tot la decoració, dels models importats de la campaniana A, com per exemple la Lamb. 27ab o la Lamb. 31b (làm. 17, 7-10), o de la campaniana B, en concret la forma Lamb. 2 (làm. 12, 3). També són abundants les tapadores (làm. 17, 3-6), els unguentaris (làm. 14, 2-5), els *kalathoi* (làm. 18, 6-11), les tenalles (làm. 18, 1-3), o altres atuells (làm. 18, 4-5), sobretot una gerra amb motlures i amb les nanses trenades (làm. 16, 16). Per últim, cal destacar el dos “portallànties”, profusament decorats (làm. 16, 13-14). Quant a la ceràmica gris, en el conjunt hi ha sis petits envasos, característics de la producció emporitana, cinc d'ells bicònics (làm. 16, 9-12).

El lot més peculiar està format per vint-i-tres petits vasets, els quals cal interpretar com a ofrenes votives. Es tracta d'imitacions de parets fines de la forma Mayet 2, d'àmfores ibèriques, de vasos que imiten les formes de cuina, o en algun cas, de la vaixel·la a torn, de petites tapadores, o, fins i tot, d'un petit vas que imita una *kylix* àtica (làm. 16, 2-8).

Quant a la ceràmica a mà, sorprèn la seva quasi total absència, ja que només es conserva un fragment, un exemplar de vora exvasada amb decoració de cordons en el coll. Creiem que aquesta absència és conseqüència d'una selecció prèvia del material recollit, i no tant de la disminució de la ceràmica a mà envers la ceràmica a torn, constatada en tot el món ibèric en les seves etapes finals, però mai fins arribar a la seva desaparició total.

En canvis és especialment abundant la ceràmica domèstica amb una funcionalitat culinària, feta a torn però amb una pasta grollera¹¹⁶. Hi ha un conjunt de vint-i-un envasos, sense cap tipus de decoració, i amb senyals evidents d'haver estat en contacte directe amb el foc (làm. 15).

Quant a les importacions de vernís negre, cal dir que no hi ha, ni entre el material dipositat en el Museu de Reus, ni entre el material que hem pogut observar en prospecció, cap fragment de vernís negre àtic o protocampanià. Així, la ceràmica campaniana A està representada per un bol Lamb. 27ab, un bol Lamb. 25, un vas Lamb. 8/Morel 2943, tres plats Lamb. 5/7 (dos d'ells amb inscripció ibèrica), un vas de la forma

---

¹¹⁶ La identificació d'aquest tipus ceràmic encara és poc habitual. De fet, en el territori d'estudi gairebé només podem comparar aquests materials amb els documentats en el Castellet de Banyoles (Asensio, Cela, Ferrer, 1997, 170-171).

Morel 2611, i dos fragments de bases de campaniana A, indeterminades, amb inscripció ibèrica (làm. 12, 1-2 i 10-12; làm. 13, 1 i 3-5). Quant a la campaniana B, està representada per set individus. La qualitat del vernís i les formes sembla indicar que es tracta de ceràmica calena mitja (130/120- 90/80 aC) o tardana (90/80- 40/20 aC). En concret, hi ha sis vasos sencers Lamb. 3 (un amb inscripció ibèrica) (làm. 12, 4-8; làm. 13, 2), i un vas Lamb. 1 (làm. 12, 9).

La resta d'importacions la constitueixen tres àmfores itàliques: una Dressel 1B sencera (làm. 14, 8), una altra Dressel 1 a la qual només li falta la vora, i una darrera que no hem pogut localitzar. El lot es completa amb un morter itàlic (làm. 14, 1) i dos gobelets de parets fines, forma Mayet 2 (làm. 14, 6-7). Finalment, creiem interessant constatar que no hi ha cap fragment de ceràmica sigil·lada.

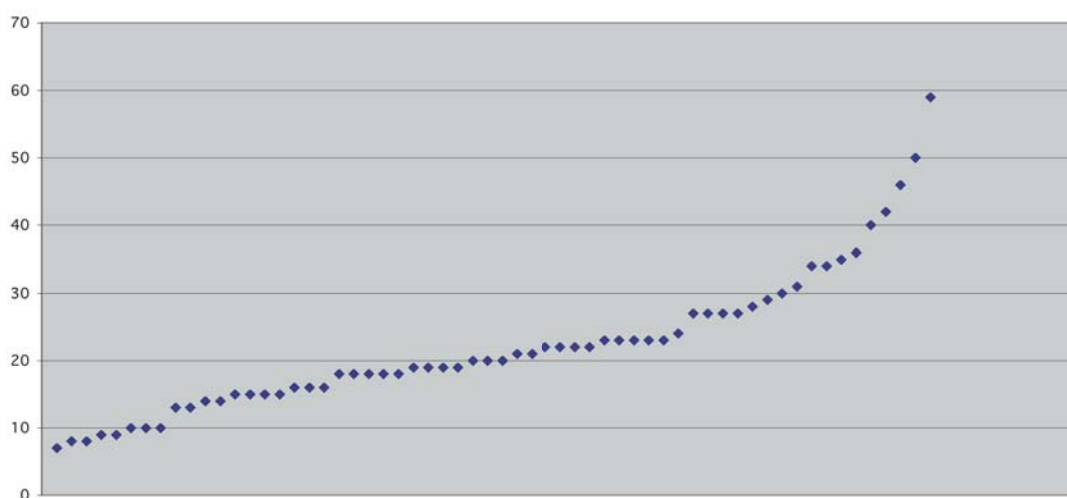
El conjunt de les importacions és prou homogeni cronològicament. Si excloem algunes formes de la ceràmica campaniana A, com la forma Lamboglia 27ab o la Lamboglia 25, que interpretem com residuals del segle II, la majoria del lot es situa a cavall entre els segles II i I, com les formes tardanes de ceràmica campaniana A (Lamboglia 5/7), la ceràmica calena mitja i tardana, els gobelets Mayet 2, que proporcionarien una datació del 150 fins al 20 aC, o el morter i l'àmfora itàlica Dressel 1B, del segle I. El conjunt, sempre a partir de les evidències proporcionades per les importacions ceràmiques, no depassaria la segona meitat del segle I.

Quant a les figures antropomorfes, la primera està feta d'una única peça de fang, a excepció dels ulls, amb el cos en forma de cilindre massís, eixamplat per la seva part inferior (làm. 81, 2). La figura no té cames, però sí dos braços i cap. Els braços estan lleugerament apuntats, estesos en creu, i estan travessats longitudinalment, de banda a banda, per una perforació de 3,5 mm de diàmetre. El cap es caracteritza per dos grans ulls plàstics, aplicats, mentre que el nas i el mentó estan realitzats per pinçament del fang fresc. El cap també està travessat per un forat vertical, que el travessa per un orifici des de la base del coll a la part superior del cap.

La segona figura, tot i estar pitjor conservada, evidencia un tractament menys esquemàtic (làm. 81, 1). Ha perdut el cap i un dels braços, i, per sota de la cintura, té forma de campana. Sembla que el nucli de la peça es va afaïçonar a torn, ja que, a l'interior de la base, parcialment buida, es conserva un forat central i dos perllongacions radials, que potser van servir per fixar la peça al torn. El braços van ser adherits

posteriorment. L'esquerre s'ha conservat perquè està enganxat al cos, en direcció a la cintura, mentre que el braç dret, que sembla que anava estès, ha desaparegut.

En el Museu Comarcal Salvador Vilaseca de Reus també es conserven seixanta fusaioles, gairebé totes senceres (lám. 19). Estan fetes amb ceràmica afaïçonada al torn, excepte les peces SE-210 i SE-241, de pedra polida. Totes les fusaioles han estat fabricades originalment per a una funció tèxtil, excepte dues, les SE-120 i SE-137, que clarament són fragments d'altres peces, reaprofitades. La seva funció concreta era servir com a contrapès o volant del fus utilitzat per torçar el fil i enrotllar-lo a mesura que es forma, aconseguint així filar una fibra tèxtil.

Com es pot veure en la gràfica anterior, el pes mig de les fusaioles és de 22,2 grams. Aquesta xifra està en consonància amb tot el conjunt, ja que un 76% pesa entre 10 i 30 gr, i un 50% pesa entre 15 i 23 gr. Aquesta relació i freqüència de pesos és similar a la documentada en altres hàbitats ibèrics (Castro, 1980, 142, gràfica 2). De fet, de les seixanta fusaioles només quatre superen els 40 grams, mentre que només hi ha cinc per sota dels 10 grams. Aquesta lleugeres diferències de pes potser es poden explicar per l'ús de diferents matèries primeres, que podien ser d'origen animal, com la llana, o d'origen vegetal, com el lli. Una altra explicació podria ser per la necessitat d'aconseguir fils de diferent gruix i resistència, tal i com ha estat comprovat experimentalment (Castro, 1980, 143).

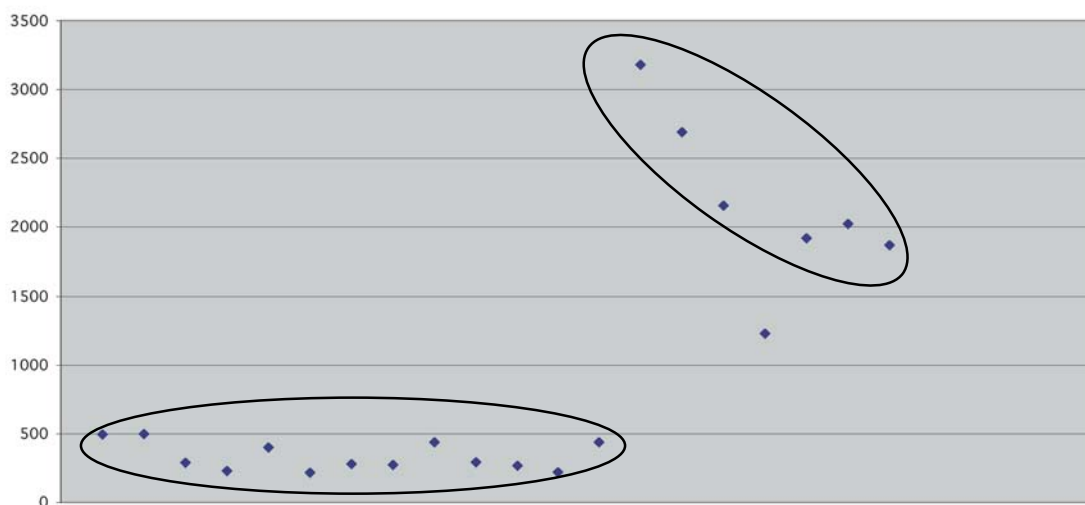
La gran majoria de les fusaioles (81,6%) corresponen al tipus E de Z. Castro (1980, 137), i només un 10% corresponen al tipus D, i un 3% al tipus C, mentre que dues peces són fragments ceràmics reaprofitats, de difícil classificació. De fet, les formes

truncocòniques són majoritàries en gran part dels poblats ibèrics, com per exemple a Azaila, amb una proporció molt similar (Castro, 1980, 140).

És interessant constatar que, habitualment, les fusaioles es recuperen disperses per tots els recintes domèstics ibèrics, com si el filat fos una tasca realitzada per cadascuna de les unitats familiars, de manera que normalment no es documenten concentracions importants. Quant això és produeix, s'arriba a proposar l'existència d'un taller productor de filatures, com per exemple en el Tossal del Moro de Pinyeres, amb cinquanta vuit exemplars (Castro, 1985, 239). Evidentment, els exemplars de la Serra de l'Espasa estan fora de context, i no podem afirmar si van ser trobats en un mateix recinte.

En el cas dels pesos de teler, es conserven vint peces, en bon estat de conservació (làm. 20-22), mentre que hi ha diversos fragments d'altres exemplars, molt deteriorats, dels quals prescindim en aquest estudi. Són peces prismàtiques, amb la superfície frontal rectangular o trapezoïdal, gairebé totes dels tipus 1 i 5 de la classificació de Z. Castro (1985, 233).

Gairebé tots els pesos de teler estan fets amb fang, i molts ens han arribat cremats per l'acció d'algun incendi, la qual cosa ha facilitat la seva conservació. Només una peça és d'un altre material, en concret la SE-229, de plom, i amb un pes de 440 grams (làm. 21). Moltes peces tenen una decoració incisa sobre el fang cru, en forma d'aspa, normalment en un únic costat, però a vegades en les dues cares, i, en un cas, també a la part superior. Tots els pesos de teler conserven el forat de suspensió, sovint amb marques que evidencien el seu ús.

Quant al pes d'aquests *pondera*, la mitja és de 971 grams. Però, en aquest cas, aquesta xifra és enganyosa, ja que, si observem la gràfica anterior, es defineixen dos grans grups, en funció del seu pes. Per una banda, un grup homogeni, que representa el 65% de les peces, que es situa entre els 200 i els 500 grams, amb un pes mig de 334 grams. Per una altra banda, un segon grup, més heterogeni, que representa el 33% de les peces, es situa en un pes entre els 1800 i els 3200 grams, amb un pes mig de 2306 grams. Només una peça, la SE-106, es situa fora d'aquests dos grans grups, amb un pes de 1230 grams.

L'existència, com a mínim, de dos grups de *pondera* amb pesos diferenciats, suggereix que anaven destinats a diferents telers, ja que els fils de cada teler han de tenir una tensió uniforme, obtinguda gràcies a *pondera* de pesos similars. Aquest pes havia d'estar estretament relacionat amb el tamany de la roba que es volia obtenir, i amb el tipus de fil utilitzat, de manera que els *pondera* més voluminosos anirien destinats a confeccionar sacs o mantes, mentre que els més petits podien servir per confeccionar roba més lleugera, sense descartar que s'utilitzés un altra estri per confeccionar la roba més fina.

Per acabar amb l'estudi dels materials de la Serra de l'Espasa, cal afegir un lot de 33 monedes, de les quals 24 son de *Kese* i 9 són indeterminades¹¹⁷. Es pot parlar de dos moments cronològics, molt propers en el temps, que indiquen una important activitat econòmica i comercial. El primer, amb 13 monedes, correspon a la segona meitat del segle II. El segon moment, amb 9 monedes, correspon a finals del segle II i inicis del segle I. En definitiva, per la cronologia absoluta del conjunt homogeni de la massa monetar, cal datar l'ocupació ibèrica de la Serra de l'Espasa entre mitjans del segle II i principis del segle I, plenament coherent amb la datació proporcionada pel material ceràmic.

Una vegada analitzats els materials arqueològics, creiem que és versemblant suggerir la seva atribució a dos orígens, amb funcionalitats diferents.

Per una part, hi ha un conjunt relacionable amb la zona domèstica i productiva d'un poblat ibèric. En aquest grup cal incloure d'una forma clara els molins per a la molta de gra o altres aliments, o els pesos de teler i les fusaioles, relacionats amb una

---

¹¹⁷ Les monedes dipositades actualment en el Museu de Reus són 47. Agraïm al Sr. Raül Balseda la informació més actualitzada d'aquest conjunt monetari.

producció tèxtil de caire domèstic. També caldria incloure una part important de la vaixel·la recuperada, sobretot la ceràmica de cuina.

Quant a l'extensió d'aquest hàbitat, per la dispersió del material en superfície, versemblantment ocuparia l'extrem meridional de la Serra de l'Espasa, sobretot el seu vessant sud-est, és a dir, un màxim d'uns 6.000 m², un petit poblat, de dimensions similars a Sant Miquel de Vinebre.

Però creiem que hi ha una sèrie d'elements que suggereixen que, una part significativa del conjunt, pot relacionar-se amb un lloc de culte ibèric.

En primer lloc, per l'estat de conservació dels materials ceràmics, ja que no és habitual recuperar envasos sencers. Això permet suposar que van ser recuperats d'un mateix indret, que per les seves especials característiques ha permès la seva conservació, com per exemple un dipòsit ritual, o una cova, ambdós indrets potencialment relacionables amb l'activitat d'un santuari ibèric (Tarradell, 1973).

En segon lloc, i potser més significatiu, les mateixes característiques d'una part del material. D'una banda, la sèrie de vasos en la seva versió reduïda, que cal associar amb ofrenes. D'una altra banda, la concentració de vaixel·la de vernís negre, i, a més, gairebé un terç d'aquests envasos, amb inscripcions ibèriques. A això cal afegir altres objectes, amb funcionalitats rituals, com els sis unguentaris, que potser contenien olis o perfums, o els sis vasos de ceràmica gris emporitana. Aquests bicònics són troballes habituals en contextos relacionats amb santuaris (Moneo, 2003). En aquest mateix sentit cal considerar els portallànties pintats (Odena, 1942), similars als documentats a Albocàsser (Castelló), o a la Carrova (Amposta) (Garcia, Villalbí, 2002, 232). L'existència d'objectes destinats a il·luminar un espai, a part del seu ús ritual intrínsec¹¹⁸, ens suggereix un lloc de culte ubicat en una zona sense llum natural, potser una cova o avenc. És en aquest sentit que cal recuperar l'antiga referència de F. Nogué (1895, 208) sobre l'existència d'una estructura subterrània en el vessant sud-est de la Serra de l'Espasa.

Una altra dada que cal tenir en compte és la presència de les dues figures antropomorfes de terracota. La primera d'elles està modelada a mà, i és una representació de la figura humana, clarament un exvot com els documentats a la cova-santuari púnica d'Es Cuieram (Eivissa). També s'han recuperat figures del mateix tipus en poblats, com

---

¹¹⁸ Una de les figures alades representades a la pàtera votiva del Castellet de Banyoles (l'àm. 38) porta a la mà una peça d'aquest tipus, encesa (Blázquez, 1955-56, 114).

a la Serreta d'Alcoi, trobades a prop del santuari (Juan Moltó, 1987-88). La segona peça està feta a torn, i és un fragment d'una figura femenina, que cal relacionar amb les ofrenes de coroplàstia que, en època hel·lenística i romana, van inundar la conca mediterrània.

Per una altra banda, no hem d'oblidar la quantitat relativament important d'objectes d'or trobats a la Serra de l'Espasa. Sens dubte, no és habitual documentar aquests tipus de materials de luxe en un poblat, sinó és que ha estat objecte d'una ocupació violenta, com sembla va ser el cas del proper poblat del Castellet de Banyoles (Tivissa). Cal recordar que S. Vilaseca menciona l'existència de dos braçalets d'or, un conservat en el museu de Reus, després d'adquirir-lo al seu propietari, i un segon, que va ser venut a Benissanet (Vilaseca, 1948, 198). A això cal afegir la menció de F. Nogué sobre la troballa de "varies alhajes", i d'un collaret d'or, que es va vendre a Reus. I, tal i com denunciava Abdón Barceló (1927), segurament existeixen altres objectes, dels quals mai sabrem de la seva existència. En qualsevol cas, la concentració d'objectes de preu també pot relacionar-se amb l'existència d'un lloc de culte o santuari.

Evidentment, amb la informació disponible, és difícil concloure quin tipus de culte es desenvolupava en aquest suposat santuari, però volem aportar una sèrie d'hipòtesis de treball, en vistes a futures investigacions.

Un dels cultes més difosos en les societats agrícoles mediterrànies, és el culte a Dèmetre, o del seu símil en el món ibèric, del qual existeixen nombrosos exemples en el món ibèric en general, i en aquesta zona en particular. Per exemple, s'ha identificat en el Bordissal (Camarles, Baix Ebre), gràcies a la troballa de terracotes que representen aquesta deessa (Pallarés, Gracia, Munilla, 1989; Diloli, Massó, Otiña, 1999). Dèmetre té un caràcter fecundant, relacionat amb l'associació de la terra amb la mare, de tot allò relacionat amb el cicle de la vida i de la mort, en l'etern néixer i renéixer, i per extensió, amb els productes de la terra, principalment el cereal. En aquesta mateixa línia argumental, també es podria relacionar la terracota femenina de la Serra de l'Espasa amb un culte d'aquestes característiques. Així mateix, les sis petites àmfores votives potser també cal relacionar-les amb allò que es vol representar: els productes agrícoles emmagatzemats a l'interior de les àmfores originals. D'altra banda, cal no oblidar que, en aquesta estreta relació de Dèmetre amb la mare terra, l'indret on aquesta relació és més intensa i profunda és en forats a la mateixa terra, és a dir, en coves o avencs. Actualment podem confirmar la referència de F. Nogué (1895), sobre l'existència de coves a la Serra

de l'Espasa. Una visita recent ens ha permès identificar una zona on hi ha una sèrie de petis avencs, ocults per la vegetació, i que l'erosió i els despreniments han gairebé colgat. No podem assegurar que fossin utilitzades pels antics habitants per practicar els seus cultes, però la possibilitat és versemblant.

Per una altra banda, cal no oblidar que, en molts santuaris ibèrics, la necessitat d'una font d'aigua en les proximitats és gairebé una constant (Moneo, 2003). Aquesta condició també la compleix la Serra de l'Espasa, ja que als peus del jaciment, tot just sota el pont del ferrocarril, hi ha una sèrie de deus d'aigua, les quals encara brollen.

6.6.2.2.10 Les Planes [41]. Móra la Nova

L'assentament se situa sobre una extensa plataforma plana, creuada per petits barrancs, a uns 500 metres a l'oest de la cruïlla que porta al poble de Darmós. Existeix una certa confusió a l'hora d'identificar-lo, ja que L. Brull (1930, 113) menciona l'existència del poblat ibèric de la Móra. Anys més tard M. Bru (1955, 54-55) informa sobre un assentament entre Darmós i Móra la Nova, on es parla de murs. Per últim, en el Museu de Reus es conserven uns pocs materials i una anotació de S. Vilaseca, on situa un poblat iberoromà en el mateix indret, conegut com Darmós, que segurament es correspon amb aquest jaciment.

La concentració de material més important es situa en el costat nord de la carretera. Els autors de la Carta Arqueològica de la Ribera d'Ebre (1987), indiquen que sobre un turonet, es localitza una estructura quadrada, de factura romana, probablement d'època altimperial, com veurem més endavant.

De fet, la majoria del material recuperat en superfície correspon a aquesta època, però també apareixen materials que, tot i ser minoritaris, indiquen que aquesta zona també era ocupada en època tardoibèrica. Així, apareixen fragments de vernís negre indeterminats, segurament atribuïbles a la campaniana B. També s'han identificat atuells ibèrics, com vores de *kalathoi* (l'àm. 26, 14), així com fragments de gerres, plats i àmfores ibèriques.

És probable que, en aquest punt, existís un assentament ibèric, amb un inici que es podria datar a les darreries del segle II, o fins i tot de ple segle I, posteriorment ocupat durant inicis d'època imperial romana.

6.6.2.2.11 El Calvari [43]. Móra d'Ebre

El jaciment del Calvari és mencionat per primera i única vegada per M. Sanz (1973-74, 15-16). Segons aquest autor, l'assentament caldria situar-lo sobre la gran terrassa fluvial ubicada al nord-oest de la població de Móra d'Ebre, a prop d'on actualment es situa l'actual Hospital Comarcal. Concretament, aquest autor el situava entre l'ermita del Calvari i els dipòsits d'aigua, al nord de les restes del castell medieval dels Entença.

M. Sanz va recollir, durant diverses visites realitzades l'any 1970, abans de desaparèixer el jaciment, ceràmica a mà i ceràmica ibèrica a torn, com fragments d'àmfora, així com fragments informes de ceràmica de vernís negre, presumiblement campaniana A, i fragments de *tegulae* i d'àmfora romana. Només aquests fragments permeten teoritzar sobre l'existència d'un nucli d'hàbitat durant l'ibèric final i època romana.

La nostra visita no ha pogut constatar cap resta de material moble o constructiva, per bé que a la partida de la Molinera, uns centenars de metres al nord, s'han pogut recollir uns quants fragments informes d'època imperial romana. En tot cas, la visita ha evidenciat que, qualsevol jaciment que hi hagués, segurament ha desaparegut a conseqüència de les construccions actuals, de manera que no és possible determinar, ni tan sols de manera aproximada, les seves característiques o la seva cronologia.

Per una altra banda, creiem interessant afegir que, tot just a l'altra banda del riu, a Móra la Nova, en un turó enfront de l'estació de ferrocarril, es coneix la troballa d'un denari de la seca de *Bolskan*, conservada en una col·lecció particular amb una altra moneda, un *as* ibèric de la seca d'*Illirta*, de procedència desconeguda (Genera, 1982, 110-111).

6.6.2.2.12 Quatre Camins [45]. Benissanet

L'assentament de Quatre Camins és inèdit en la bibliografia arqueològica. El seu descobriment es deu a l'activitat dels membres del Centre d'Estudis de la Ribera

d'Ebre¹¹⁹. Tot i que ara és lluny de les actuals vies de comunicació, àdhuc de l'Ebre, antigament devia estar relativament ben situat, en una intersecció viària. Així, el mateix topònim indica que es tracta d'una cruïlla de camins, situada en una zona de pas natural, que permet dirigir-se cap a Miravet, Móra d'Ebre, Pinell de Brai o Gandesa, a través de l'adjacent Vall de la Torre.

El jaciment, situat a uns cinc quilòmetres del riu, ocupa la part més baixa i oriental d'una vessant de pendents suaus, a uns 200 metres al sud d'aquest encreuament de camins. A més, es troba enmig d'una gran concentració de sílex natural, cosa que també podria tenir relació amb la seva ubicació. En qualsevol cas, la disposició en una zona oberta, planera i sense defenses naturals ni artificials visibles, l'allunya de les característiques dels poblats ibèrics fortificats, per la qual cosa creiem que més aviat s'ha de relacionar amb un nucli agrícola.

La visita no va identificar cap resta d'estructura construïda, però sí materials ceràmics, amb una datació homogènia entre els segles II i I. Es van recuperar fragments de ceràmica ibèrica oxidada, com vores i bases de *pithoi* (làm. 25, 5 i 9), nanses, vores exvasades de gerres (làm. 25, 8 i 10), un fragment de vora de gerra de ceràmica grisa de la costa catalana (làm. 25, 7) i fragments informes d'àmfores itàliques.

6.6.2.2.13 Mas de Giralt [46]. Móra la Nova

El jaciment es troba situat a pocs quilòmetres al sud de la població de Móra la Nova, en el costat meridional del mas de Giralt, separat d'aquest per un petit barranc. Ocupa la primera terrassa fluvial, molt a prop del riu Ebre, en un suau vessant amb bona visibilitat. Els materials recuperats ocupen una superfície de dispersió reduïda, de manera que cal suposar que devia tractar-se d'un nucli agrícola d'escassa entitat. Pel que fa a la cronologia, creiem que aquest nucli té una curta durada. Sembla aparèixer en època tardo-republicana, ja que els materials d'aquesta època són significatius, i perdura fins un moment indeterminat de l'Alt Imperi. Així, han aparegut fragments ibèrics, com una vora de *kalathos* (làm. 29, 8), però sobretot material d'importació itàlic, com un fragment de morter itàlic, Dramont 2 (làm. 29, 7), així com àmfora itàlica i vernís negre campanià,

---

¹¹⁹ Agraïm aquesta informació al Sr. Joan Josep Duran.

indeterminat. D'un moment més avançat cal datar la presència d'escassos fragments de ceràmica comuna oxidada i Terra Sigil·lada Hispànica (Noguera, 1999a).

6.6.2.2.14 Mas de Molló 1 [48]. Móra la Nova

El nucli del Mas de Molló 1 està situat sobre la primera terrassa fluvial, a l'esquerra de l'Ebre, amb una suau pendent en direcció nord-sud. Aquesta terrassa està limitada a l'est per la cruïlla de les carreteres Tortosa-Lleida i Móra d'Ebre-Hospitalet de l'Infant, a l'oest pel riu Ebre, al nord per un petit barranc, i al sud pel barranc del Molló. És probable que el jaciment s'estengui més enllà de la carretera, però, en tot cas, la densitat de materials més elevada es documenta a tocar del riu. Per últim, només uns centenars de metres el separen de l'extrem nord del poblat del Castellet de Banyoles (làm. 116, 7).

L'assentament té un únic moment d'ocupació, datat en època tardo-republicana, i sembla l'antecedent immediat d'una *villa* d'època imperial, el Mas de Molló 2, situada uns metres al sud. L'any 1983 es va realitzar una excavació d'urgència (Espadaler *et alii*, 1983), que no va documentar estructures. L'any 1993 va ser objecte d'una delimitació (CODEX, 1993b), i molt recentment ha estat novament prospectat i delimitat per a la hipotètica ubicació d'una central tèrmica.

L'any 2000 es va realitzar una actuació agrícola que va implicar una gran remoció de terres, la qual cosa va provocar que nombroses restes materials sortissin a la llum. Així, vam poder observar un gran nombre de fragments ceràmics i grans extensions cendroses, però cap estructura. Entre el material identificat destaca la vaixella d'importació, com vores de plats de campaniana A, formes Lamb. 5 i 5/7, i bases indeterminades (Lamb. 31?), de la mateixa producció (làm. 31, 14-18). Pel que fa a la campaniana B (amb una pasta i engalba que les deslliguen de les produccions etrusques de qualitat), apareixen vores i bases de formes Lamb. 1 i 3 (làm. 31, 12-13). Quant a la ceràmica de cuina, es documenten fragments de vores de morters itàlics, i vores i bases de ceràmica comuna romana (làm. 31, 11). El material amfòric d'importació està representat per una vora d'àmfora (grecoitàlica o Dressel 1A), dues vores d'àmfora Dressel 1B i una vora d'àmfora Dressel 1C (làm. 31, 1-4), a més de nanses i pivots de la

mateixa producció. Per últim, també apareixen fragments d'ungüentaris i de gobelets de parets fines (làm. 31, 10).

En qualsevol cas, la majoria del material correspon a ceràmica ibèrica oxidada. Especialment nombrosos són els fragments d'envasos de transport i emmagatzematge, principalment vores i bases de *pithoi*, però també algunes àmfores (làm. 30). Pel que fa a la vaixel·la, són presents els *kalathoi*, les gerres amb el llavi arrodonit, les vores de pàteres, sovint pintades, i les bases de ceràmica grisa.

Tot aquest material és coherent amb el material recuperat durant la intervenció d'urgència de 1983, on es van identificar, a part de materials ibèrics (*kalathos*, *oenochoi*), importacions de campaniana A, campaniana B, àmfora itàlica i púnica, al costat d'altres materials, molt més tardans, i clarament associables al Mas de Molló 2.

Per últim, cal afegir tres monedes ibèriques, dipositades en el Museu Comarcal del Montsià, que no hem pogut estudiar.

A partir del material d'importació, podem proposar una datació de l'assentament entre la segona meitat del segle II i el segon o tercer quart del segle I. Fins al moment no ha estat possible identificar cap fragment datable en el segle III, de manera que, actualment, no podem defensar la hipòtesi que en aquest indret es situés el port fluvial de la primera fase del gran poblat del Castellet de Banyoles, possibilitat que per una altra part, no rebutgem. Aquesta hipòtesi només podrà ser contrastada mitjançant una intervenció arqueològica. Per una altra part, la datació del final de l'assentament, a mitjans del segle I, és suggerida per la inexistència de sigil·lades itàliques en el Mas de Molló 1, mentre que són especialment abundants uns dos-cents metres més al sud, en el Mas de Molló 2. A més, en aquest segon jaciment, els fragments de ceràmica ibèrica oxidada són presents en una proporció clarament inferior al Mas de Molló 1, gairebé de manera residual (Noguera, 1998a; 1999a).

En definitiva, l'assentament del Mas de Molló 1 és un dels jaciments ibèrics més interessants d'aquesta època. Aquesta afirmació es basa en què, en primer lloc, és contemporani a la segona fase d'ocupació del Castellet de Banyoles. En segon lloc, perquè ocupa una de les cruïlles de comunicació més importants del curs inferior de l'Ebre. En tercer lloc, perquè, tot just a uns metres, es documenta una ocupació posterior, ja d'època imperial, i fins i tot, altmedieval, cosa que suggereix la importància d'aquest indret.

6.6.2.2.15 Castellet de Banyoles [51]. Tivissa

La revisió del material arqueològic de les antigues excavacions realitzades en aquest poblat (Asensio, Cela, Ferrer, 1996), i, sobretot, les campanyes d'excavació realitzades des l'any 1998 (Asensio *et alii*, en premsa; Asensio, Miró, Sanmartí, 2002, 185-203), han definit l'horitzó de reocupació tardana d'aquest jaciment (làm. 116, 8). Malauradament, els treballs agrícoles i l'erosió han malmès les fases més modernes, de manera que gairebé no ha estat possible documentar estructures d'habitació, tan sols uns quants murs inconnexos (làm. 95, làm. 118). Per una altra part, fins al moment tot el material atribuïble a aquesta fase cronològica ha estat recuperat en nivells superficials.

Així, el conjunt de vernís negre identificat correspon a importacions datables entre la segona meitat del segle II i principis del segle I. Pel que fa a la campaniana A, sovintegen els plats Lamb. 5 i 6, mentre que en campaniana B (bàsicament etrusca, tot i que també algunes "B-oïdes"), també predominen els plats Lamb. 5, i les formes Lamb. 1, 2, 3, 6, 10 i Pasquinucci 127. Altres materials itàlics significatius són fragments d'àmfora, indeterminada, morters, plats i gobelets de parets fines, forma Mayet 2 (làm. 36).

Una altra documentació important, per tal de definir la cronologia, és l'aparició de monedes en aquests estrats superficials. Es tracta de monedes de *Kaiskata* (Cascante, Navarra), *Tabaniu* (Bébanos?, Sòria) i *Iltirta*, recuperades durant la campanya de 1998 (Asensio, Miró, Sanmartí, 2002, 197), datables entre la segona meitat del segle II i els primers decennis del segle I (làm. 37, 7-9). A aquestes caldria afegir les recuperades en troballes anteriors, dos asos d'*Iltirta* i un bronze de *Massalia* (Tarradell, 2003-04, 298).

Tots aquests materials són perfectament paral·lelitzables amb els conservats en el Museu Comarcal del Montsià, procedents de prospeccions incontrolades. Així, a part de vaixel·la ibèrica, sovint pintada (làm. 34, 6 i 7), i fragments a mà de poms de tapadores, amb la característica decoració plàstica de caps de boc (làm. 34, 5), s'identifiquen fragments de campaniana A, formes Lamb. 31 i 27ab (làm. 34, 1-3, 11 i 15), així com fragments de vores i bases de plats de campaniana B (làm. 34, 4 i 12-14), ceràmica de parets fines (Mayet 2), i gerres grises bicòniques (làm. 34, 8-9).

Malgrat que, de moment, no hi ha evidències de l'extensió i de l'urbanisme implantat en la darrera fase d'ocupació del Castellet de Banyoles, els seus excavadors suggereixen que devia ser una ocupació relativament important, en base a la quantitat de

material recuperat d'aquesta època, tot i que sense arribar a les dimensions i la importància del poblat del segle III.

Per últim, hi ha evidències d'una documentació que en el futur haurà de ser considerada, en concret la identificació d'un assentament situat a l'exterior del poblat. A uns 300 metres a l'est de les torres pentagonals, quan la plataforma s'eixampla, en els camps situats al nord del camí d'accés, es recupera gran quantitat de material ceràmic. La prospecció ha identificat, principalment, fragments de grans contenidors ibèrics, sobretot *pithoi*, però també àmfores, entre les quals cal destacar un fragment de vora d'àmfora grecoitàlica, datable entre el segle III i la primera meitat del segle II (làm. 34, 16-24). A aquesta concentració de materials s'ha d'afegir la troballa de monedes¹²⁰, en concret un vicoriat anònim, catorze bronzes romanorepublicans, de diversos nominals (amb *Jano* bifront a l'anvers, i una proa de nau en el revers), i un as ibèric de la seca de *Lauro*, encara en estudi (Tarradell, 2003-04, 299), la qual cosa suggereix l'existència d'un jaciment en aquesta zona.

6.6.2.2.16 Castell [80]. Miravet

Aquest jaciment estaria situat sota l'actual emplaçament del castell medieval de Miravet. En les excavacions realitzades en el subsòl de la fortificació, s'han recuperat abundants fragments de ceràmica ibèrica oxidada, malauradament fora del seu context original, ja que van ser documentats en els fonaments dels pilars musulmans dels segles XI i XII. Per tant, es desconeixen les característiques d'aquest assentament ibèric, però sens dubte havia d'estar relacionat amb el fet d'ocupar un punt estratègic cabdal. Així, està situat a la part superior d'un turó rocallós, des d'on es controla el curs del riu Ebre, tot just al sud de la cubeta de Móra, i al davant de la plana de Burgar.

Quant a la cronologia, només podem recuperar les indicacions de C. Garola (1980, 38) el qual va identificar, en el vessant de ponent del turó, un fragment de gerra de coll de cigne amb decoració pintada, mentre que dos fragments de vores de campaniana B (una forma Lamb. 1 i una altra, possiblement, de Lamb. 7) procedeixen de l'interior del castell.

---

¹²⁰ Serra Ràfols (1949, 200-202) ja va donar notícia de la troballa, a les immediacions del poblat, de dues monedes romanes de bronze, un as i un *triens*, del segle II.

Per la seva disposició, es podria relacionar aquest jaciment amb la xarxa de punts de guaita adscrita al Castellet de Banyoles, que hem comentat durant l'ibèric ple, però de moment la seva cronologia és tardana, de la segona meitat del segle II a principis del segle I, quan sembla que el Castellet està en una fase menys important.

6.6.2.2.17 Castellot de Solà 1/3 [83/81]. Miravet

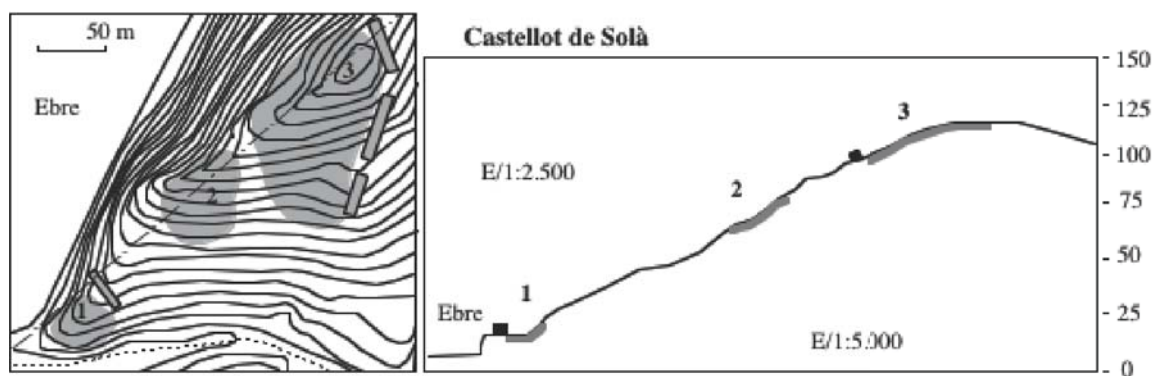
Presentem aquests dos jaciments conjuntament perquè creiem que formen part del mateix nucli de poblament. De fet, ocupen el mateix turó, un situat a la seva base, entre el riu i la desembocadura del barranc dels Masdeus, i l'altre a la part superior del mateix turó, només separats per una distància d'uns 200 metres, precisament una zona ocupada per un jaciment amb cronologia més antiga, el Castellot de Solà 2 (làm. 121, 4).

El Castellot de Solà és un cim allargassat amb els vessants abruptes, sobretot el sud i l'oest. La part superior del cim, el Castellot de Solà 3, forma una petita plataforma d'uns 1000 m², on s'observen filades de murs, molt arrasats, alguns dels quals podrien correspondre a muralles o contraforts per salvar el pendent. És possible que alguns dels murs tanquin l'accés des de l'est, la part més llunyana al riu. En aquesta zona es recupera abundant material ceràmic en superfície, a mà i a torn, sobretot vores i bases d'envasos de transport i emmagatzematge (làm. 51, 4-13). Quant a les importacions, han estat identificats fragments informes d'àmfora grecoitàlica o itàlica, un fragment del fons d'un plat de campaniana B, probablement Lam. 5/7 (làm. 51, 3), i altres fragments informes de vernís negre campanians. També va aparèixer un fragment de carena de ceràmica de cuina africana, d'època imperial romana, que potser procedeix del jaciment de Viens, a la plana situada immediatament al sud del turó. Per una altra part, també cal constatar l'abundant presència de ceràmica a mà i objectes de sílex, que potser cal atribuir a la proximitat del jaciment de Castellons de Solà 2, datable en el bronze final–primera edat del ferro.

A la part més baixa del turó, a tocar de l'aiguabarreig del barranc a l'Ebre, encara es pot observar un mur, de gairebé un metre d'amplada, que barra el pas al turó des del riu (làm. 121, 6), i que potser forma part d'un sistema defensiu. En aquesta zona també es recupera abundant ceràmica ibèrica oxidada i ceràmica a mà, però cap importació (làm. 52, 1-8), de manera que la seva datació resta incerta, però per la seva proximitat al nucli

de Castellons de Solà 3, datat en els segles II-I, suggerim considerar-los com un únic assentament.

Com a conclusió, cal observar que, de moment, no hi cap material arqueològic que defensi una datació anterior al segle III, o fins i tot del segle II. Però a l'altra banda del barranc tenim documentat el jaciment de Viens (lam. 103, 5), amb una datació inicial a partir de la segona meitat del segle II, o fins i tot de ple segle I, i que més tard es perllongarà en època altimperial. Per tant, és probable que el nucli de Castellot de Solà 1/3 sigui el precedent de l'hàbitat de Viens, potser fins i tot d'època ibèrica plena. En cas contrari caldria suposar l'existència de dos nuclis d'hàbitat que van coexistir durant l'ibèric final, potser amb funcions diferents¹²¹.

6.6.2.2.18 Viens [84]. Miravet

Conegut en la bibliografia anterior com a Barranc de Rasquera 1 (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1990; Noguera 1999a), aquest jaciment es localitza sobre la terrassa fluvial situada en la intersecció del riu Ebre i la desembocadura del barranc de Masdeus, immediatament al sud d'aquest, i envoltat per les elevacions que tanquen el pas de Barrufemes a la zona de Miravet (làm. 121, 4).

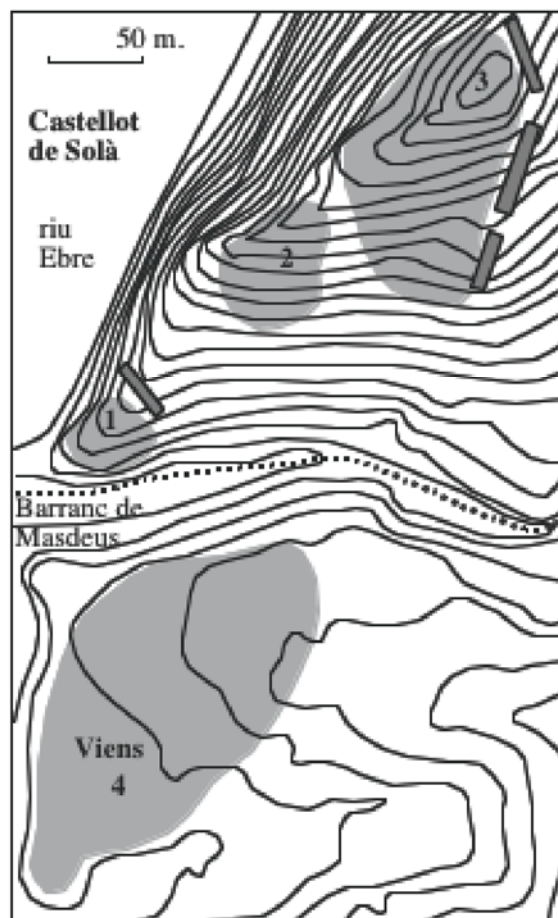
Es tracta d'un extens assentament agrícola tardo-republicà, amb una datació inicial del segle II-I, i que més tard es perllongarà en època altimperial. En els aterraments agrícoles actuals s'observen restes d'estructures constructives (làm. 121, 7), així com gran quantitat de material ceràmic, a vegades recollit pel mateix propietari dels terrenys, com per exemple un gran fragment de base de *dolium* (làm. 128, 2).

---

¹²¹ De fet, com veurem més endavant, aquesta dualitat de poblament en assentaments propers es produeix en altres zones, com per exemple en el Castellet de Banyoles – Mas de Molló 1.

Quant al material ibèric, sovint es tracta de fragments d'envasos que impliquen una gran capacitat d'emmagatzematge, com per exemple gerres amb vores del tipus coll de cigne, àmfores, *pithoi*, però també vaixel·la, com *kalathoi* i pàteres (làm. 53; làm. 54, 2 i 14). Pel que fa al material d'importació, és present la campaniana B, possiblement Lamb. 5/7, i un fragment de plat, que, per la seva argila gris i una engalba que salta fàcilment, cal adscriure a la campaniana C (làm. 54, 5-6).

Com ja hem observat en el moment d'analitzar les dades del Castellot de Solà 1/3, jaciment separat del de Viens únicament pel barranc de Masdeus (làm. 121, 5), no hi ha cap evidència arqueològica que permeti suggerir una ocupació anterior al segle II. Per tant, és probable que el nucli de Castellot de Solà 1/3 sigui el precedent immediat de l'hàbitat de Viens, tot i que, en determinats moments, semblen haver estat ocupats al mateix temps. Creiem que això és possible si tenim en compte que, en ocasions de perill o d'inestabilitat, els ocupants de Viens podrien haver tornat a ocupar el turó del Castellot de Solà, que encara conservaria restes de fortificacions, i on seria més difícil ser sorpresos i més fàcil defensar-se.

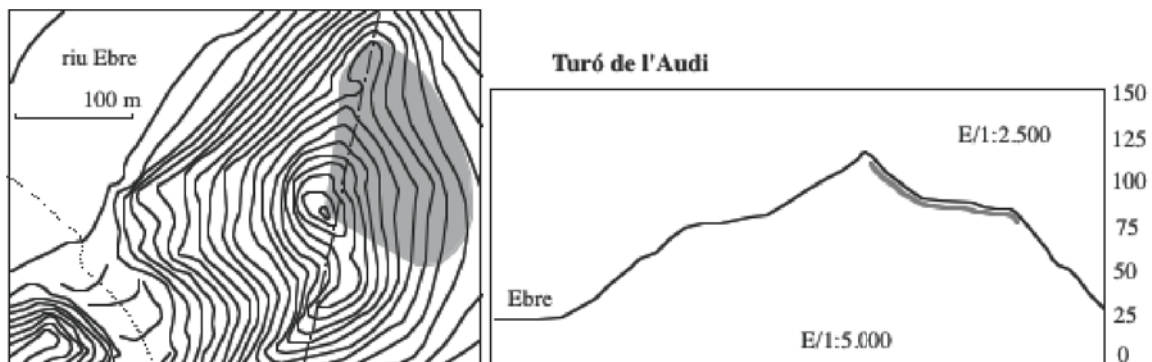

6.6.2.2.19 Turó de l'Audí [86]. Benifallet

L'assentament està situat en un turó, al costat esquerre de l'Ebre, en concret és la segona elevació al nord de l'actual pont del Llaguter, a Benifallet (làm. 122, 2), situada entre el mas de l'Audí (al nord), i el barranc de la Vinya (al sud). El turó és inaccessible pel seu costat oest, la banda del riu, de manera que l'accés es realitza pel costat est, actualment amb els vessants aterrats. A la part superior encara es conserva una petita plataforma, on es localitza un aflorament rocallós, que potser va facilitar la defensa, o la possibilitat d'instal·lar un punt de guaita (làm. 122, 3).

La major part del material arqueològic està dispers en els vessants est i nord-est, on sembla que s'havia de situar el poblat. Actualment no s'observen estructures, però sembla que, a finals dels anys 80, en el punt més alt es conservaven murs de pedra.

Aquest jaciment ja ha estat tractat en els períodes cronològics corresponents a la primera edat del ferro i l'ibèric ple, gràcies a la presència d'àmfores fenícies i de ceràmica de vernís negre àtica. Però creiem que la major part del material ibèric, amb una cronologia molt laxa, podria correspondre a l'ibèric final. Així, també s'ha recuperat material d'importació corresponent a aquest període, com un fragment de vora de plat de campaniana A, forma Lamb. 36 (làm. 57, 16), datable entre les acaballes del segle III i el segle I, i fins i tot una vora d'àmfora romana indeterminada (làm. 57, 17). En tot cas, la ceràmica ibèrica oxidada és absolutament majoritària. Són abundants els fragments de vores i bases de *pithoi*, àmfores, plats i gerres amb la vora de coll de cigne, en molts casos pintats (làm. 56 i 57).

6.6.2.2.20 Les Llomes [87]. Benifallet

Aquest jaciment va ser identificat per J. Diloli (1997). Està situat a la dreta del riu Ebre, a uns 500 metres al nord del pont del Llaguter (làm. 122, 2), tot just al nord de la població de Benifallet. Actualment la zona està conreada intensivament, de manera que el jaciment ha estat molt alterat.

Es coneix ben poca cosa de les seves característiques, de manera que només podem recordar que la seva situació correspon al lloc on se situen les explotacions agrícoles a finals d'època tardo-republicana i inicis de l'Alt Imperi, en una zona plana i de fàcil accés. A nivell material, tan sols ha proporcionat ceràmica ibèrica oxidada (*kalathos*), ceràmica de vernís negre campaniana A i B, i fragments de Terra Sigil·lada Hispànica.

6.6.2.2.21 El Martorell [90]. Benifallet

El nucli situat a l'elevació del Martorell està ocupat com a mínim des del segle VII, i molt probablement ho continua estant en època ibèrica plena, però entre el material recuperat en prospecció (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1988; Alaminos *et alii*, 1991), la proporció majoritària es correspon a materials de l'ibèric final.

L'assentament, com ja hem vist, està situat a l'esquerra de l'Ebre, a poc més d'un quilòmetre al sud de l'actual poble de Benifallet, tot just davant de la desembocadura del barranc de la Canaleta, accés natural a la Terra Alta (làm. 122, 4).

La configuració topogràfica correspon a un turó orientat en sentit est-oest, i on l'assentament ocupava l'extrem nord-oest. L'accés no sembla que tingués una especial dificultat, per tant és possible que la seva ubicació no tingués connotacions defensives. Actualment, només ha estat possible identificar una sèrie d'alineaments de pedres a l'extrem nord del turó, de cronologia indeterminada.

Quant al material identificat, la ceràmica a torn indígena està representada per vores d'àmfores, vores amb el coll de cigne (alguns dels quals pintats), vores de *pithoi* o grans contenidors, i vores de bols o pàteres (làm. 58, 5-14). Quant a la ceràmica d'importació, cal destacar dos fragments informes de campaniana A, un fragment de vora

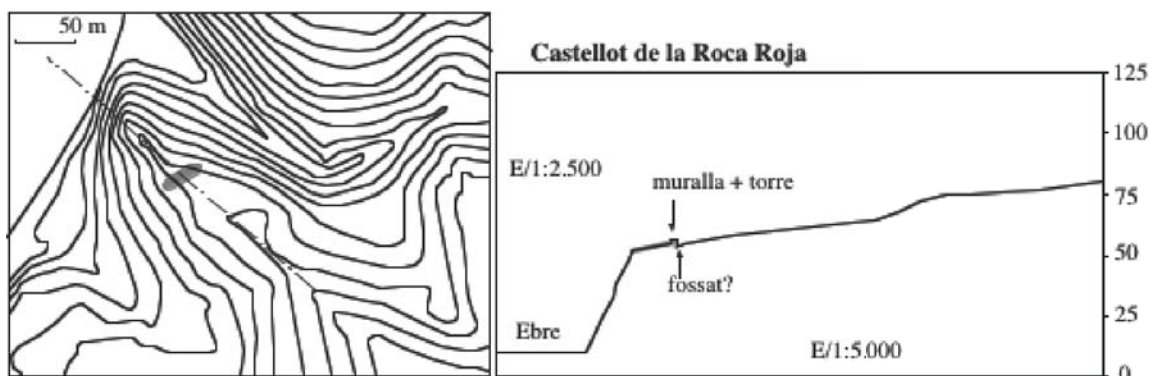
d'àmfora itàlica Dressel 1A (làm. 58, 4), i un fragment de vora d'àmfora Tarraconesa 1 (làm. 58, 3). Aquests materials suggereixen que aquest assentament encara estava ocupat en els segles II i I, moment en què s'inicia la producció de vi envasada en àmfores romanes fabricades a la zona. Per una altra banda, la ceràmica sigil·lada és totalment absent, de manera que cal suposar que l'assentament va ser abandonat a inicis d'època altimperial.

6.6.2.2.22 Castellot de la Roca Roja [94]. Benifallet

Les excavacions realitzades en aquest poblat ibèric des de l'any 1998 fins a l'any 2002 (Belarte, Noguera, Sanmartí, en premsa; Belarte, Noguera, Sanmartí, 2002) han permès constatar un dels poblats ibèrics millor conservats del curs inferior de l'Ebre. Tot i que l'excavació no es pot donar per finalitzada, es pot afirmar que gairebé totes les estructures constructives actualment visibles corresponen a l'ibèric ple, ja que la fortificació ha estat datada a finals del segle V, mentre que l'estructura urbana també sembla propera a aquesta època, amb una probable remodelació entorn del segle III. Malauradament, no disposem de nivells estratigràfics més tardans, com a conseqüència de les excavacions incontrolades realitzades abans de la nostra intervenció, les quals van eliminar sistemàticament els nivells més recents, i van deixar els murs de les habitacions desproveïts de context cronoestratigràfic. En qualsevol cas, no sembla que l'ocupació datable durant l'ibèric final fos tan important com en períodes anteriors, sobretot tenint en compte l'escassa presència de material atribuïble a aquesta època en els nivells superficials, i per l'absència absoluta de ceràmica campaniana B en aquests mateixos nivells.

De fet, en aquests estrats es recuperen nombrosos fragments de campaniana A, com la copa àpoda Lamb. 33a, un bol Lamb. 27ab i un fons d'una possible copa-escudella Lamb. 27B (làm. 65, 5, 6 i 4) i àmfores grecoitàliques (làm. 64, 7) la qual cosa confirma que l'ocupació va perdurar fins inicis del segle II, com a mínim (Belarte, Noguera, Sanmartí, 2002, 106). Això no exclou que, en determinats moments posteriors, fos ocupat per un reduïda població, ja que apareixen alguns fragments que donen testimoni d'una ocupació residual, a finals del segle II i primera meitat del segle I, com fragments de ceràmica de parets fines (làm. 62, 10), àmfores itàliques Dressel 1A (làm. 62, 30-31), o d'àmfora itàlica Dressel 1B/C (làm. 63, 6; làm. 65, 7). Aquest definitiu

abandonament del Castellot de la Roca Roja, entorn de mitjans segle I, és avalat per l'absència de ceràmiques sigil·lades romanes.

6.6.2.2.23 Coll de Som [99]. Benifallet

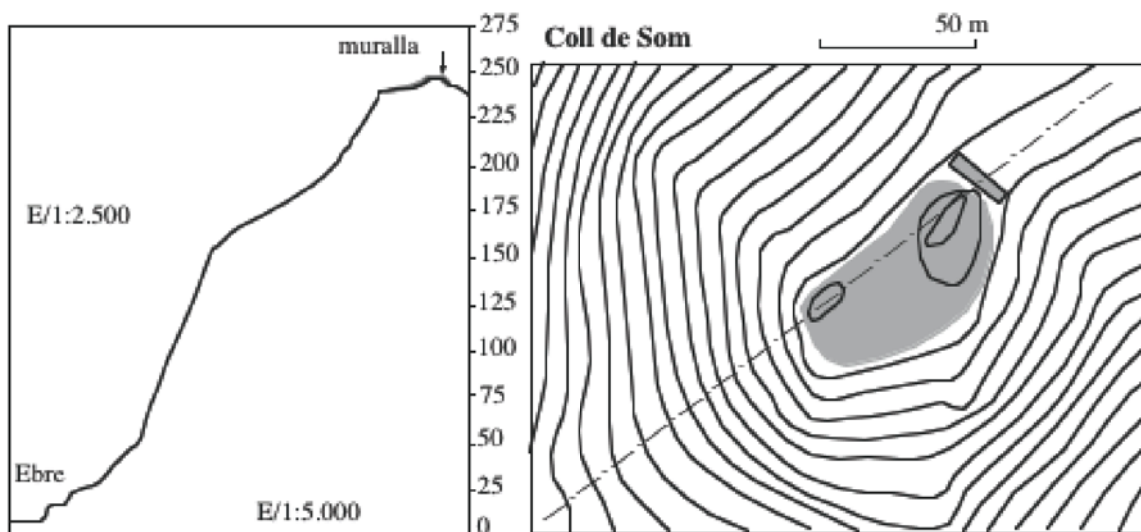
El Coll de Som és el turó més enlairat dels què dominen el pas de Barrufemes, des del qual es controla gran part de la plana al·luvial del Baix Ebre i el mateix congost, tot just abans de la seva desembocadura (làm. 124, 3).

La seva posició estratègica és immillorable, i, per tant, és lògic que hagi estat ocupat en diverses èpoques. De fet, els fonaments d'un fortí del segle XIX han estat considerats d'època tardo-republicana (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1990).

Hem classificat aquest jaciment durant l'ibèric ple com un punt de guaita, amb uns trets que més aviat l'aproximaven a la consideració de petit poblat fortificat. Aquesta imprecisió continua sent vàlida durant l'ibèric final, ja que l'abundància de material ceràmic en superfície, les seves grans dimensions, i el fet d'estar protegit per una petita muralla (làm. 124, 5 i 6), no són característiques habituals en els punts de guaita.

En qualsevol cas, la seva datació és més segura per a l'ibèric final que per a l'ibèric ple, ja que apareix àmfora grecoitàlica i campaniana A, d'inicis d'època tardo-republicana, o dues monedes, en concret un denari de *Bolskan* i un as ibèric amb genet, suposadament trobats en aquest assentament (Ripollés, 1982, 145).

En definitiva, i per no reiterar les conclusions realitzades durant l'ibèric ple, sembla que aquest jaciment continua ocupat amb les mateixes funcions de control del territori durant l'ibèric final, com a mínim en el segle II, mentre que no es documenta ocupació d'època altimperial.

6.6.2.2.24 Assut [101]. Tivenys

El poblat de l'Assut està situat sobre un turó, al costat esquerre de l'Ebre, de manera que controla la sortida del riu, al sud del Pas de Barrufemes. La part superior forma una plataforma, amb un suau pendent en direcció a l'Ebre (là. 125, 1 i 5). Està delimitat per vessants abruptes, excepte en els costats sud i est. En aquest extrem oriental es localitza una muralla de barrera, formada per diversos mòduls circulars, massissos¹²², units entre sí, amb unes mesures aproximades de trenta metres de llarg i més de quatre metres d'alçada conservada, realitzada amb aparell irregular de pedres (là. 125, 7). Les excavacions han exhumat un fossat artificial de grans dimensions, que protegeix l'accés a la muralla, i un seguit d'habitacions rectangulars, disposades en bateria, seguint la configuració topogràfica del turó i la mateixa disposició del sistema defensiu (Diloli *et alii*, 2002), en un esquema que recorda l'urbanisme del proper poblat del Castellot de la Roca Roja (là. 125, 5).

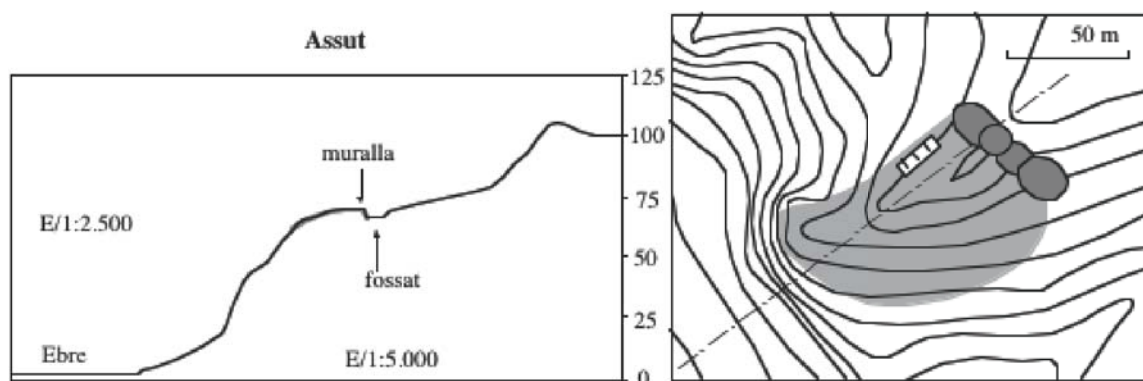
La cronologia final d'aquest assentament era coneguda gràcies al material recuperat en prospecció, en concret per la presència de vores i pivots d'àmfores itàliques Dressel 1B/C (là. 73, 9 i 11-12), o fragments de vores de *kalathoi* ibèrics (là. 73, 4), la qual cosa suggereix que el jaciment estava ocupat durant els segles II o I, tot i que

¹²² Recentment s'ha descobert que un d'aquests mòduls originalment era una torre circular buida, probablement del segle VI (agraïm aquesta informació al Dr. J. Diloli).

desconeixem amb quina entitat. Quant a la resta de la ceràmica ibèrica a torn, de difícil adscripció cronològica, cal ressaltar l'abundància de fragments de grans contenidors de transport o emmagatzematge, àmfores, *pithoi* o grans gerres amb el coll de cigne (làm. 72; làm. 73, 6-7).

Les excavacions que es realitzen des de l'any 2000 han perfilat amb més cura l'horitzó cronològic d'ocupació. Així, en nivells tardo-republicans han estat recuperats fragments de campaniana A, datables en la primera meitat del segle II, així com un fragment de vora d'àmfora grecoitàlica de la mateixa cronologia, mentre que només han aparegut dos fragments informes de campaniana B. Per tant, s'ha proposat la fi de l'ocupació a mitjans del segle II. També apareixen materials corresponents al segle I, com un fragment de vora d'àmfora itàlica Dressel 1B, que s'ha interpretat com a element residual (Diloli *et alii*, 2002, 144-146).

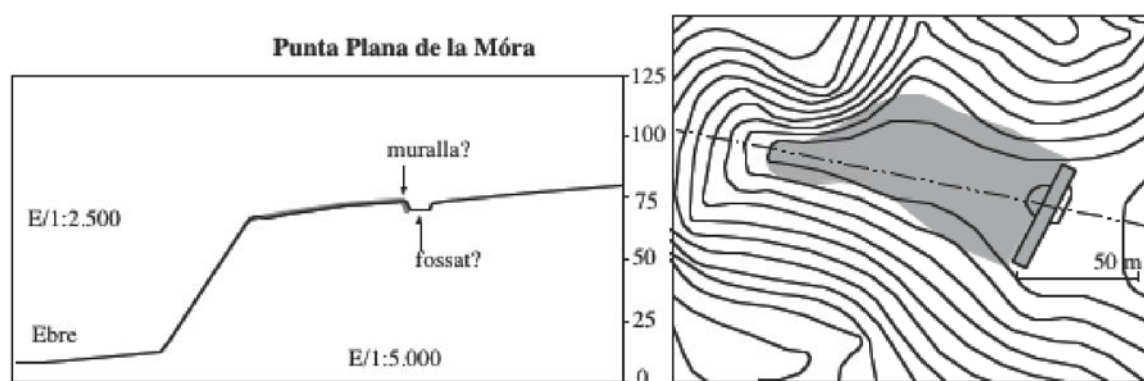
6.6.2.2.25 Punta Plana de la Móra [110]. Tivenys

Aquest assentament va ser localitzat durant les prospeccions de 1988, identificat com a Plana de la Móra 3 (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1990). Posteriorment, va ser identificat com a Plana de la Móra 2 (Carta Arqueològica 1992: Baix Ebre), i després com a Punta Plana de la Móra (Diloli, 1997), denominació que nosaltres continuem adoptant.

L'assentament ocupa un sortint, estret i allargat, de la segona terrassa fluvial, a l'esquerra del riu Ebre i al davant de l'actual poble d'Aldover (làm. 128, 2, 3). Està delimitada per vessants abruptes, menys a l'est, a l'inici del morrot, on hi ha un gran amuntegament de pedres, que podria correspondre a una agencament defensiu.

Durant el nostre treball de camp vam poder identificar un gran nombre de fragments de ceràmica ibèrica oxidada, en concret vores d'àmfores, vores de gerres de coll de cigne i diversos fragments de pàteres i bols ibèrics (làm. 75), però cap material que permeti defensar una cronologia tardana.

En canvi, els treballs de J. Diloli (1997), han evidenciat la presència d'àmfora grecoitàlica LW a/b, campaniana A, i ceràmica gris de la costa catalana. Aquests materials es poden datar, versemblantment, en ple segle III, a finals d'època ibèrica plena, tot i que es possible la seva continuïtat durant la primera meitat del segle II.

6.6.2.2.26 Planetes [112]. Tortosa

El poblat de les Planetes ha estat excavat en extensió entre els anys 1996 i 1999, amb una monografia recentment publicada (Diloli, Bea, Vilaseca, 2003), la qual seguirem per ser el treball més extens sobre aquest jaciment.

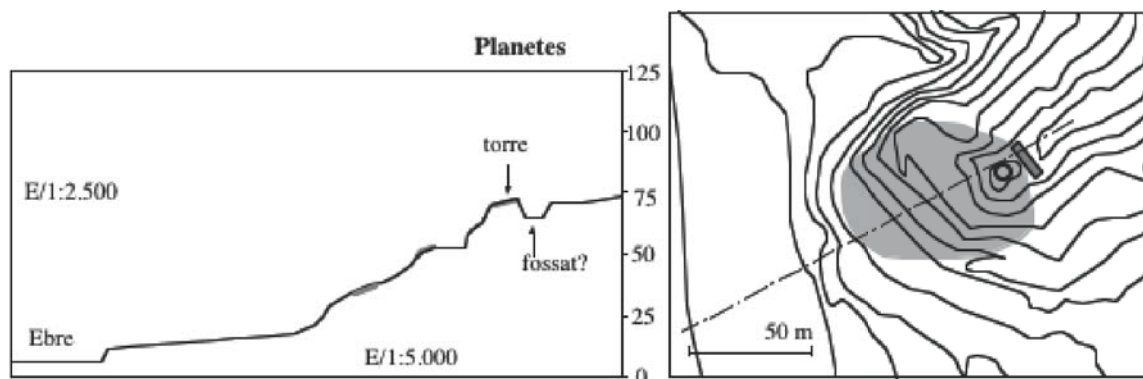
L'assentament, ja comentat durant l'apartat dedicat a l'ibèric ple, es localitza sobre un turó, a l'esquerre de l'Ebre, i ha estat molt afectat per rebaixos agrícoles, de manera que la informació recuperada és bastant escadussera. No volem reiterar les seves característiques topogràfiques, ni la seva similitud en relació a la resta de poblats ibèrics de la zona (làm. 128, 4), de manera que només incidirem sobre la cronologia final d'ocupació del jaciment.

Els materials arqueològics clarament datables en el segle II són gairebé inexistents, si exceptuem uns pocs fragments informes d'àmfora itàlica i de campaniana A (Diloli, Bea, Vilaseca, 2003, 65). Però els autors de la intervenció proposen una certa continuïtat en l'ocupació del jaciment, en base a produccions indígenes que imiten les

formes de la vaixel·la de vernís negre del segle II. És el cas d'imitacions de la forma Lamb. 3 de campaniana B, i també de formes de campaniana A Lamb. 22, 25, 31 o 36, però sobretot de Lamb. 27, gairebé la meitat d'aquestes imitacions.

El material exhumat durant les excavacions coincideix amb el recuperat durant les prospeccions anteriors, com fragments de vaixel·la ibèrica, sovint pintada, o un fragment de vora d'un plat de campaniana A, probablement una forma Lamb. 5 (lám. 74, 19).

En resum, com observen els mateixos autors, sorprèn el baix nombre d'importacions itàliques de vernís negre, però sembla que durant tot el segle II l'assentament continua ocupat. Malauradament, no coneixem l'entitat d'aquesta ocupació, a causa del mal estat de conservació del jaciment, ni tampoc si aquesta ocupació es va perllongar durant una part del segle I.

6.6.2.2.27 Valletes [115]. Aldover

Aquest assentament està situat al sud de l'actual població d'Aldover, a l'extrem d'una de les plataformes que configuren les terrasses fluvials a la dreta de l'Ebre. La configuració topogràfica d'aquest nucli ja ha estat comentada en l'apartat corresponent a l'ibèric ple, i com ja hem vist, és similar a la de la resta de poblats ibèrics del curs inferior de l'Ebre, situat sobre un esperó destacat, i fàcil de defensar (lám. 128, 5).

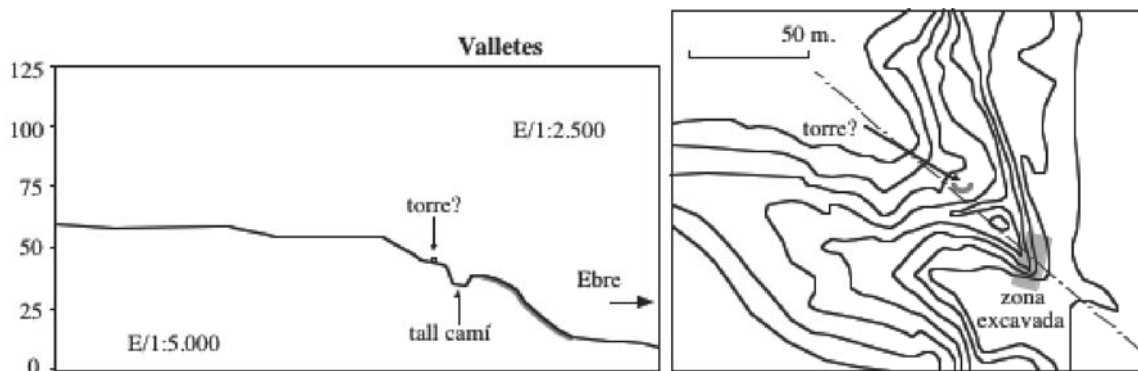
Les intervencions realitzades han estat molt puntuals (Arbeloa 1986a; Arbeloa, 1990, 119-265). A més, el jaciment estava molt erosionat, de manera que els resultats van ser molt limitats. En qualsevol cas, es va exhumar un tram d'uns vint-i-sis metres d'una muralla, datada a partir del segle V.

Les restes constructives documentades datades de l'ibèric final van ser força més significatives. De fet, l'única estratigrafia fiable es va aconseguir en una habitació d'aquesta època, amb una superfície conservada de 16 m². El conjunt de materials estava format per ceràmica ibèrica oxidada, campaniana B, una moneda ibèrica de *Kese*, una punta de llança de ferro i una àmfora romana, quasi sencera, probablement una Dressel 9, la qual cosa permet suggerir una cronologia tardana, vers el segle I.

La resta de les construccions documentades estaven molt mal conservades, i no van proporcionar estrats arqueològics cronològicament fiables. En tot cas, es van identificar les restes de tres murs estrets i paral·lels, probablement una estructura similar a les documentades en el poblat de la Moleta del Remei, és a dir, un graner sobreelevat (làm. 100, C).

L'orientació de la majoria de murs identificats és similar, a excepció de l'habitació del segle I, cosa que permet suposar que corresponen a moments cronològics diferents. Això és especialment visible en el cas de la muralla, cosa que ha fet pensar que en aquests darrers moments ja estava amortitzada. Així, sembla que en una data tardana l'assentament hauria estat reorganitzat, però la quantitat i la qualitat de la informació no permeten profunditzar en les seves característiques.

Les darreres prospeccions realitzades permeten confirmar el mal estat del jaciment, molt malmès per la seva proximitat a la carretera, i per la construcció de camins rurals. A més, s'observa poc material en superfície, i escassament significatiu, com ceràmica ibèrica oxidada, bols, bases de gerres i fragments informes, amb restes de pintura (làm. 74, 8-11).

6.6.2.2.28 Horta Baixa [117]. Roquetes

És molt poc el que sabem d'aquest nucli. Està ubicat en el vessant sud d'una terrassa fluvial, al costat de la carretera d'accés a l'observatori meteorològic de l'Ebre, gairebé dins el casc urbà de la població de Roquetes. Actualment, el turó està afectat per terrasses de cultiu i per una vivenda particular.

En un tall recent, provocat per la carretera, s'observa un mur de pedra (làm. 128, 6), i, en els voltants, fragments ceràmics amb una cronologia que va, *grosso modo*, des de finals del segle III fins als inicis de l'Alt Imperi, com fragments de *kalathoi*, campaniana A i B, o un fragment de Terra Sigil·lada Hispànica (Diloli, 1997). Creiem que cal considerar la proximitat d'un altre assentament, arrasat durant la construcció de la zona esportiva de Roquetes, distant uns 50 metres, i que probablement estaria relacionat amb el jaciment d'Horta Baixa (Carta Arqueològica 1992: Baix Ebre).

6.6.2.2.29 Mianes [123]. Santa Bàrbara

Com ja hem comentat anteriorment, el lloc ocupat per l'assentament de Mianes no es correspon amb la localització de la majoria de poblats ibèrics. Així, està situat sobre la primera terrassa de l'Ebre, a l'oest del barranc de Lledó, el qual desguassa al costat esquerre del barranc de la Galera. És una zona poc elevada en relació al riu, sense possibilitats defensives, actualment ocupada per extensos camps llaurats.

El lloc és una esplanada, i, a la banda dreta del camí d'accés, es recupera abundant ceràmica ibèrica, romana i, en menor quantitat, àrab. Esteve (1999, 84) menciona l'existència de sitges, i que està molt destruït pels treballs agrícoles. Indica que les restes del poblament se situen a ambdues bandes del camí de Royo, per tota la pujada. Segurament, diu, seria lloc d'habitació, proper als camps de conreus.

En el Museu Comarcal del Montsià hi ha una sèrie d'entrades, corresponents a una fusaiola bitroncocònica, un *pondus* i un ungüentari de peu recte i cos fusiforme.

Més informació proporcionen les excavacions d'urgència realitzades (Lorente *et alii*, 1984), malauradament mai publicades. En qualsevol cas, es va identificar un hàbitat ibèric, tot i que molt arrasat, amb un sector empedrat, retalls efectuats a la roca, i sitges, malgrat que aquestes no tenien material, i, per tant, són de cronologia incerta. També es

va recuperar abundant material moble, com ceràmica gris emporitana, ceràmica a mà, vernís negre àtic, ceràmica campaniana de producció indeterminada, ceràmica ibèrica oxidada, pintada, bronzes... El recent treball de D. Garcia (1999), també ha proporcionat evidències materials, com per exemple molins de granit, àmfores o tenalles, que confirmen l'existència d'aquest hàbitat.

Evidentment, hi ha dubtes quant a la seva datació en època tardo-republicana. Però creiem que la seva ubicació, en un zona plana, molt apta per al conreu, i sense gaires possibilitats defensives, es correspon a les pròpies d'un assentament ibèric tardà, amb funcions agrícoles.

Per una altra banda, cal dir que, durant els treballs agrícoles han aparegut ceràmiques romanes. A més, una mica més al nord, es va trobar una làpida amb una inscripció funerària d'un personatge, *Porci Serà*, el qual pertany a una de les famílies aristocràtiques de *Dertosa* millor documentades (Maier, Rodà, 1985). Aquestes dues circumstàncies advoquen per una continuïtat del poblament en aquest indret, des d'època tardo-republicana fins l'època imperial.

6.6.2.2.30 Mas Roig [127]. Amposta

Aquest jaciment ha desaparegut a conseqüència de les contínues remocions del terreny, primer, per construir la via de ferrocarril de Valdezafan, i, després, pels importants rebaixos agrícoles realitzats en aquesta zona, a principis d'aquest segle XXI.

Es tractava d'un petit turó, situat a uns 100 metres al sud del mas Roig, i a tocar d'un camí de terra, que discorre a la base de les terrasses fluvials, entre Amposta i la torre de la Carrova. Aquest jaciment es menciona a la Carta Arqueològica del Montsià (1989), com un assentament amb restes neolítiques, però la nostra inspecció va documentar restes ceràmiques d'un petit jaciment d'època ibèrica (làm. 78, 14-19). A més, en el Museu Comarcal del Montsià, hi ha dipositats fragments informes de ceràmica de vernís negre, àtica i campaniana A. Malauradament, no disposem de cap més material que pugui precisar-ne la cronologia, de manera que cal pensar en un petit assentament, ocupat durant l'ibèric ple, que probablement va perdurar durant època tardo-republicana.

6.6.2.2.31 Pla d'Empúries [131]. Amposta

Aquest jaciment està situat al nord-est del nucli urbà de la ciutat d'Amposta, sobre un sortint de la terrassa fluvial a tocar de l'Ebre. Està separat de la resta de terrasses pel barranc del Ceguet, el qual talla l'altiplà al nord, i pel barranc de la Mina, al sud, que desguassa a les terres al·luvials de vora el riu. El lloc actualment està ocupat per habitatges.

La informació, subministrada per un aficionat ampostí, indica l'existència de sitges, restes de parets, forats per encaixar les portes, i d'altres elements arquitectònics. Entre els materials mobles cal destacar restes d'un molí rotatori, una anella de ferro, llànties de filiació desconeguda, i ceràmica ibèrica oxidada, com per exemple una vora de *kalathos*, de manera que, com a mínim, podem suposar la seva existència en aquest període ibèric final.

És interessant constatar que antigament l'indret, de difícil accés, dominava una petita cala que es formava en aquest punt, tot just abans de la desembocadura de l'Ebre. Aquesta configuració el faria molt apte per establir una zona d'amarrada de vaixells, sens dubte relacionada amb el poblat ibèric establert en el turó contigu, sota el castell medieval d'Amposta.

6.6.2.2.32 Castell [132]. Amposta

Es tracta, com ja hem vist, d'un poblat ibèric, gairebé destruït per la implantació posterior del castell medieval. El seu inici cal datar-lo a partir del segle V, moment en què es construeix la muralla. També hem comentat la seva ubicació estratègica, ja que està tot just a l'entrada de l'Ebre (làm. 91A). Les excavacions realitzades han permès documentar els nivells fundacionals d'època ibèrica, relacionats amb la construcció del sistema defensiu, però la documentació més abundant correspon als moments finals. Així, entre els segles III i II, sembla que tot el conjunt és objecte d'una remodelació urbanística considerable. A partir d'aquests moments, la muralla perd la seva funció defensiva, ja que els recintes de nova planta tenen una orientació diferent a les cases anteriors, i fins i tot es basteixen sobre l'enderroc de la muralla, però sense depassar el seu perímetre (làm. 128, 8). En aquest mateix sector han aparegut dues estructures de

combustió, al costat del que semblen fosses de reducció de mineral, probablement relacionades amb activitats metal·lúrgiques. Els materials que acompanyen aquestes construccions es daten en ple segle II, com ceràmiques grises de la costa catalana, *kalahos*, bols, etc (Villalbí, Montañés, Forcadell, 2002, 165).

Per una altra banda, s'han documentat fins a vint sitges (làm. 91B), de dimensions variables, i amb material tarδοibèric en el seu fons, però és possible que fossin construïdes o reaprofitades en època andalusina, de forma que no existeix una absoluta certesa quant a la seva amortització. També es va identificar un fragment d'un mur, de 50 cm d'amplada i uns 60 cm d'alçada, orientat de nord a sud, assentat sobre la roca, i amb alçat de tàpia. Aquests nivells tardans proporcionen ceràmica ibèrica a torn, al costat de campaniana A, àmfora púnicoebusitana T-8.1.3.1, i àmfora itàlica Dressel 1.

Esteve (1999, 230), menciona l'aparició d'abundants fragments de ceràmica ibèrica en obrir el subsòl d'Amposta, així com la troballa d'una moneda ibèrica de *Belikio(m)* (probablement, Piquete de la Atalaya, Saragossa), cosa que suggereix els contactes comercials amb la vall mitja de l'Ebre, durant aquest període.

En definitiva, es constata la continuïtat de poblament durant els segles II i I, i fins i tot sembla que s'accentua l'activitat productiva i comercial respecte al període anterior, ja que s'amortitza el perímetre defensiu per donar cabuda a recintes on es desenvolupen aquestes activitats.

6.6.2.2.33 Mas de Mussols [137]. L'Aldea

Aquest jaciment està situat a l'esquerre de l'Ebre, poc abans d'arribar a Amposta, a uns 18 metres d'alçada i a uns 300 metres de distància del riu (làm. 127, 4).

Es tracta d'una porció de la terrassa fluvial de la Palma, separada de la resta pel que sembla un fossat artificial, o una depressió reaprofitada (làm. 104, A). El jaciment sembla destruït per la construcció d'un mas modern, actualment enderrocat, però encara es recullen nombrosos fragments ceràmics, sobretot en els vessants que donen a la plana al·luvial. De fet, aquesta zona ha estat molt prospectada, sense cap mena de control, de manera que els materials recollits no tenen una procedència clara. Així, per exemple, un lot dipositat en el laboratori d'arqueologia de la Universitat de Barcelona, procedent de prospeccions incontrolades dels anys 70. Aquest conjunt està format per 58 grups de tres anelles de bronze (làm. 80, 12), un fragment de tapadora ibèrica oxidada pintada (làm.

80, 14), *pondera*, ceràmica grisa de la costa catalana, peces discoïdals retallades en ceràmica ibèrica oxidada, i fragments de ceràmica campaniana A, com vores i nanses de Morel 68 (làm. 80, 10 i 11).

Però el lot més interessant es conserva en el Museu Comarcal del Montsià, també producte de les remocions i prospeccions clandestines al voltant d'aquest jaciment.

Així, pel que fa a la ceràmica ibèrica oxidada, és possible identificar una vora de *kalathos*, una vora de llavi exvasat d'un gran plat, i un fragment que correspon a la part inferior d'un unguentari (làm. 80, 16, 20 i 23). Quant a la ceràmica de vernís negre, hi ha dipositada una llàntia sencera tipus Ponsich IC (làm. 80, 7), una vora de copa de Lamb. 27ab (làm. 80, 13), i un fragment de base indeterminada de la mateixa producció (làm. 80, 8). Pel que fa a la campaniana B, es conserven dos fragments, de vora i de paret, de Lamb. 2 (làm. 80, 3 i 9), un fragment de paret de Lamb. 3 (làm. 80, 6), i un fragment de base d'un plat Lamb. 7 (làm. 80, 5). Per últim, també ha estat possible identificar fragments corresponents a ceràmica de parets fines, en total onze vores i dues bases, en la seva major part gobelets forma Mayet 2 (làm. 80, 17-19)¹²³.

És evident que la presència d'aquests materials només pot ser explicada a partir de tres hipòtesis. La primera fora considerar que procedeixen d'una fase tardana de la necròpolis de Mas de Mussols, situada a l'est, però aquesta idea és improbable, ja que es tracta de materials descontextualitzats, i, a més, d'un moment massa tardà. La segona possibilitat és que procedixin de la necròpolis romana identificada a les rodalies (Esteve, 1999, 45), però la seva cronologia és d'època imperial. De manera que cal considerar la tercera possibilitat, que procedeixen d'aquest poblat, que és la hipòtesi més versemblant.

En definitiva, els materials que acabem de presentar (si més no, la seva major part) cal associar-los a un assentament situat a la terrassa de la Palma, a Mas de Mussols. És probable que ja estigués ocupat durant l'ibèric ple, si més no en el segle III, i sembla que té continuïtat durant el segle II, com suggereixen determinats fragments de campaniana A, i perduraria fins a mitjans o finals del segle I, si tenim en compte la presència de campaniana B i de ceràmica de parets fines.

---

¹²³ El lot de materials metàl·lics d'aquest mateix jaciment, que no hem pogut estudiar, està format per una arracada abotifarrada d'or, i per altres objectes de bronze, en concret una moneda, el que sembla el braç d'una petita escultura, una agulla i el pont d'una fíbula. Per últim també hi ha una petita màscara, feta amb algun tipus de pedra, que recorda les figures del déu Bes.

6.6.2.2.34 Feixes Tancades de l'Antic [147]. Amposta

Aquest assentament ja ha estat tractat en el capítol corresponent a l'ibèric ple, per la qual cosa prescindirem de la seva descripció física. Únicament creiem que cal recordar la seva posició estratègica, amb un gran control de la desembocadura de l'Ebre i de la via terrestre que discorre paral·lela a la costa.

Cronològicament podria perllongar-se en el segle II, ja que han estat identificats fragments de ceràmica campaniana A, però en canvi no s'ha identificat cap fragment de campaniana B, per la qual cosa és possible suggerir la seva fi abans de finals del mateix segle.

6.6.3 Anàlisi del territori

6.6.3.1 Introducció

A finals del segle III, com a conseqüència de la derrota cartaginesa en la segona guerra púnica, el nord-est peninsular va quedar definitivament sota el control romà. Els segles II i I sovint s'han vist com un moment de ruptura amb l'ibèric ple, idea bàsicament recolzada en l'abandonament de gran part dels hàbitats fortificats situats en llocs alts i la creació d'altres de nous, situats en zones baixes i sense preocupacions defensives.

Aquests canvis en la distribució del poblament es relacionen amb un procés d'assimilació cultural, tradicionalment definit com a "romanització". Ara bé, aquest és un fenomen d'enorme complexitat, del qual coneixem bé el resultat (fundació de ciutats, xarxes viàries, expansió del llatí...), però n'ignorem el desenvolupament. A més, l'assimilació a la romanitat ha estat sovint considerada com un fenomen positiu, de modernització i d'aparició d'una cultura superior¹²⁴, de manera que els pobles indígenes quedaven com a mers resistents en un procés en el què gairebé no formaven part del

---

¹²⁴ Evidentment el concepte de romanització ha tingut connotacions ideològiques i polítiques radicalment diferents en diferents moments de la història, per exemple durant la colonització del segle XIX o durant els processos de descolonització de la segona meitat del segle XX.

procés històric (Gruzinski, Rouveret, 1976). Això ha fet que, en general, el procés s'hagi vist i estudiat sobretot des del punt de vista dels colonitzadors, ignorant les dinàmiques de desenvolupament pròpiament indígenes.

Així, com a conseqüència de l'anterior, des d'aquesta perspectiva "tradicional", aquesta transformació o assimilació cultural és gairebé imperceptible en la documentació arqueològica durant gran part del segle II, i no comença a fer-se notar amb evidències més tangibles fins gairebé el segle I, i tampoc d'una manera sistemàtica i generalitzada.

De fet, aquest llarg i complex procés es pot dividir en tres fases: conquesta, colonització i romanització pròpiament dita (Arasa, 2001, 24).

La primera fase, de conquesta, aniria des de l'arribada dels romans en el 218 fins a la caiguda de Numància en el 133, període durant el qual gairebé tots els pobles indígenes peninsulars són vençuts militarment i perden el control del seu territori, però les estructures ideològiques, socials i econòmiques no es transformen, ja que l'acció de l'administració romana es limita al control del territori i a la recaptació d'impostos.

Una segona fase, de colonització, en el decurs de la qual es produeix probablement l'afluència de població procedent d'altres zones sota domini romà, majoritàriament ciutadans romans, que passen a ocupar els anteriors dominis rurals indígenes i les noves fundacions urbanes. Aquesta arribada de nous components poblacionals es podria haver produït de forma puntual abans de finals del segle II, sobretot per part dels soldats romans desplegats a la península, però serà més significativa a partir del segle I.

La romanització pròpiament dita es produirà ja, en alguna mesura, des del primer moment, però realment anirà guanyant en intensitat, d'una manera lenta i continuada, quan es produeixi una assimilació cultural en base a elements com la llengua, l'escriptura, la integració a la nova estructura social i econòmica portada pels romans, la integració a la ciutat, etc.

Com veurem, la documentació arqueològica corresponent al segle II i la primera meitat del segle I reflecteix un territori on el procés d'assimilació cultural o romanització és relativament poc intens. En aquest sentit, cal no oblidar que el curs inferior de l'Ebre és una zona rural amb un potencial agrícola relativament reduït, amb accessos difícils i geogràficament aïllada, de manera que aquest procés d'assimilació es devia produir d'una forma més tardana i menys aguda que a la zona costanera o a la vall mitja de l'Ebre, per exemple. Així, creiem que l'evolució de l'estructura del poblament en aquest

període respon bàsicament a una dinàmica indígena, a la seva resposta davant d'un intervencionisme romà inicialment poc important, però que paulatinament anirà guanyant en importància.

6.6.3.2 Anàlisi de la documentació arqueològica

En primer lloc, cal comentar la problemàtica que presenta aquesta documentació arqueològica, sobretot les qüestions que fan referència a la cronologia i a la funcionalitat dels jaciments.

Quant a la cronologia, cal recordar el problema d'utilitzar material fora de context, superficial o procedent d'excavacions incontrolades. Un exemple paradigmàtic d'aquesta problemàtica el representa la datació concreta dels jaciments definits com a punts de guaita en el període anterior, l'ibèric ple. Com ja hem comentat, han estat inclosos en els moments finals d'aquell període, però l'escàs material d'importació recuperat (gairebé sempre fragments de campaniana A molt erosionats) podria ser lleugerament més tardà, del segle II, i per tant ser inclosos en el període ibèric final.

L'altre problema, relacionat amb l'anterior i no menys important, és la funcionalitat d'aquests jaciments. Així, per al període anterior hem pogut diferenciar els poblats dels nuclis rurals i dels punts de guaita, i evidentment de les necròpolis. Però les característiques utilitzades per classificar els diferents jaciments arqueològics de l'ibèric ple ara no són vàlides. Per exemple, els poblats corresponents al període anterior eren fàcilment caracteritzables per la seva forma, extensió i disposició, però durant l'ibèric final veiem com alguns d'aquests hàbitats fortificats són definitivament abandonats, en canvi d'altres coneixen una reocupació amb una entitat que desconeixem, però que en general sembla menys important que l'ocupació de l'ibèric ple. Per una altra banda, apareixen poblats de nova planta que a grans trets responen a les mateixes característiques que els anteriors, però al mateix temps sembla que també apareixen assentaments prou importants situats en zones planes, sense fortificacions ni cap preocupació defensiva, però prou extensos com per considerar-los únicament nuclis rurals.

En definitiva, totes aquestes circumstàncies fan impossible plantejar un esquema classificatori general.

Malgrat aquesta dificultat, el que sí que podem suggerir és que, en general, es produeix una continuïtat del poblament ja que, per exemple, en els nuclis de Santa Madrona, Sebes, Castellons, Roca del Sol 2, Forn Teuler, Turó de l'Audí, Martorell, Coll de Som, Punta de la Plana de la Móra, Mianes i Mas de Mussols els materials superficials així ho indiquen.

En els jaciments que presenten una documentació arqueològica més segura, sembla que les ocupacions tardanes tenen una entitat més feble que durant el període anterior, i a més amb uns trets clarament diferenciats.

Així succeeix en el Castellet de Banyoles, el Castellot de la Roca Roja, l'Assut, Valletes, Planetes o en el Castell d'Amposta. Tots aquests poblats tenen en comú una intensa ocupació durant l'ibèric ple, sovint amb un potent sistema defensiu. En el pas a l'ibèric final, el sistema defensiu pot haver estat amortitzat (Valletes, Castell d'Amposta), les estructures constructives suggereixen una factura de menys qualitat, la densitat de poblament semblar inferior (Castellet de Banyoles, Castellot de la Roca Roja, l'Assut), o els mateixos materials ceràmics d'importació ser clarament minoritaris o fins i tot absents (Castellot de la Roca Roja, Planetes).

Pel que fa als jaciments de nova planta situats en zones baixes, cal considerar els nuclis de Mas de Giralt, Mas de Molló 1, Viens o les Llomes, als que segurament caldria afegir-ne molts altres que probablement van ser l'origen de posteriors *villae* romanes, com veurem més endavant. Aquests assentaments de nova planta estan situats en zones baixes, planeres, sense cap mena de preocupació defensiva i en la confluència de barrancades i el curs del riu Ebre.

El més interessant és que en tots els casos aquests assentaments van coexistir en el temps amb altres de molt pròxims, situats en alçada, i que durant l'ibèric ple havien estat ocupats per poblats. Així, sovint es produeix un binomi d'ocupació; com ara les Llomes – Turó de l'Audí, Mas de Molló 1 / Mas de Giralt – Castellet de Banyoles, Viens – Castellot de Solà i les Planetes - Barrugat¹²⁵. Creiem que aquesta dualitat es pot interpretar en funció de les preocupacions defensives pròpies d'un període d'instabilitat, caracteritzat pels greus enfrontaments i destruccions: la invasió dels cimbris en el 104

---

¹²⁵ Aquesta situació sembla anàloga a la que descriuen altres autors per a zones com la vall mitja de l'Ebre (Asensio, 1995, 343) o la vall del Matarranya (Moret, 2003, 174), territoris controlats pels sedetans i ausetans de l'Ebre, respectivament. En aquests exemples també es descriu una zona fortificada en alçada i una altra zona d'hàbitat dispersa pels vessants o per la plana.

(Livi, *Per.*, 67), les lluites entre els partidaris de Sertori i de Pompeu durant els anys 82-72, o, finalment, les lluites entre Pompeu i Cèsar en el 49. Són períodes d'incertesa, a la que devien contribuir també els problemes socials i, potser, la presència de grups marginals, com desertors o lladres (Moret, 2003, 179).

És possible afegir un altre binomi a aquesta llista: el cas de Sant Miquel de Vinebre – Roca del Sol 2, ocupats durant la mateixa època, i només separats per uns centenars de metres. Tot i que l'hàbitat de Sant Miquel ocupa un lloc elevat, l'existència d'una premsa i d'un dipòsit, probablement relacionats amb la producció de vi, permeten vincular aquest assentament amb l'explotació de la plana immediata¹²⁶. A més, en aquest cas sembla segura la seva destrucció en relació als conflictes entre els partidaris de Pompeu i Cèsar.

Quant als nuclis de nova planta situats en alçada, cal considerar com a segurs la Serra de l'Espasa (Capçanes) i Sant Miquel (Vinebre). Els dos assentaments tenen uns conjunts materials molt similars, unes característiques topogràfiques semblants i una datació compresa entre el darrer terç del segle II i la primera meitat del segle I. Cap dels dos presenta indicis d'una ocupació anterior, per la qual cosa és possible pensar que la seva fundació ha de respondre a aspectes relacionats amb una nova conjuntura.

Plantegem com a hipòtesi que aquests nuclis s'han de relacionar amb la xarxa viària que comunica *Tarraco* amb la vall de l'Ebre. En aquest sentit es poden interpretar els materials romans que marquen la via de penetració que, partint de la capital provincial, passa a prop del poblat ibèric de Santa Anna (Castellvell del Camp) i travessa la Serralada Litoral pel Coll de Jou, per arribar a la Serra de l'Espasa i, després, a Sant Miquel, remuntant l'Ebre. En aquesta mateixa línia es pot interpretar el nucli del Mas de Molló 1, als peus del Castellet de Banyoles. Aquest nucli està tot just a sobre de la via de pas que, des d'Hospitalet de l'Infant, a la costa, travessa el riu Ebre pel gual situat en aquest punt, i més tard es dirigeix al baix Aragó passant pel Coll del Moro de Gandesa.

Sembla que cal matisar aquesta relativa continuïtat de l'estructura del poblament en el cas dels nuclis que, durant el segle III, mostraven una dinàmica de concentració de població i de poder. Així, en els exemples coneguts de Sant Antoni de Calaceit, Coll del

---

¹²⁶ Els darrers treballs realitzats a conseqüència de les obres de l'eixamplament de l'eix de l'Ebre al seu pas per Vinebre han permès documentar estructures ibèriques a la plana, de datació indeterminada (Genera, Brull, Adell, en premsa).

Moro de Gandesa¹²⁷ i Castellet de Banyoles les evidències arqueològiques suggereixen que van ser destruïts o abandonats, tot i que els dos darrers van ser reocupats amb una entitat i funcionalitat diferents a la inicial. És probable que la ciutat més important dels ilerjavons, *Hibera* (Livi XXIII, 28, 9-10), tingués el mateix destí, sobretot després d'haver resistit amb èxit les legions romanes en el 216. És suggerent pensar que els romans devien destruir aquests nuclis principals, seus del poder ibèric, amb una clara intencionalitat, ja que la seva caiguda devia representar la decapitació de l'estructura sociopolítica ibèrica. La fi de les ciutats representava la fi de la resistència local, tot i que no la d'un poble o tribu en el seu conjunt (Burillo, 1998a, 245).

En definitiva, sigui per la perduració de determinats hàbitats ibèrics secundaris (amb unes característiques i una funcionalitat diferents), sigui per la construcció de nous poblats que, en general, responen als trets morfològics del període anterior, es pot parlar d'una estructura de poblament basada en el component autòcton, i, per tant, a hores d'ara es fa difícil identificar un component poblacional exogen en el segle II i gran part del segle I. De fet, a la mateixa *Dertosa* no s'ha identificat cap nivell amb materials itàlics anterior al segle I.

Per una altra part hi ha altres elements que autoritzen a pensar en una intervenció romana, directa o indirecta, en la nova estructura d'ocupació del territori. En primer lloc, per l'abandonament forçat dels grans nuclis del poder local ibèric, i, en segon lloc, per l'aparició de nous hàbitats en zones baixes, i segurament pel potenciament dels ja existents.

Aquesta dualitat en la distribució del poblament, en zones baixes i en turons de fàcil defensa sembla la resposta, per una part, a nous criteris d'explotació del territori, amb assentaments agraris distribuïts d'una manera més regular, i que ocasionalment seran la llavor de posteriors vil·les imperials, com és el cas, per exemple, del Mas de Molló 1. Però per una altra banda també semblen respondre a necessitats defensives relacionades amb períodes d'inestabilitat, sobretot en el segle I.

Malauradament no coneixem l'estructura de cap d'aquests nuclis agrícoles d'època ibèrica tardana, però a inicis del segle I sens dubte no es devien allunyar gaire del model d'explotació agrícola representat pel nucli de l'Olivet d'en Pujol (Alt Empordà), on s'ha

---

¹²⁷ El petit conjunt de monedes documentades en aquest jaciment (Avellà, 1978) guarda una certa similitud amb el conjunt monetari de la primera fase del Castellet de Banyoles. Està format per una dracma d'*Emporion*, una imitació ibèrica amb llegenda *Olosortin*, una dracma d'*Ebusus* i un denari republicà, amb una cronologia de la darrera dècada del segle III i primera del segle II.

documentat un magatzem de *dolia*, amb presència d'abundant ceràmica ibèrica i itàlica (Casas, 1989, 44). Aquest mateix tipus de restes són les que apareixen en gran part dels jaciments contemporanis de la zona d'estudi, la qual cosa indica una producció excedentària. En qualsevol cas, hem de pensar en un procés de substitució gradual de la tradicional agricultura camperola ibèrica vers el mode de producció romà tipus *villae*, ja que havia de transcórrer un temps fins aconseguir la seva implantació definitiva (Prevosti, Sanmartí, Santacana, 1987, 91).

En el nostre territori d'estudi, és possible observar la suma d'aquestes característiques en el nucli de Sant Miquel de Vinebre. Es tracta d'un poblat de nova planta, construït a finals del segle II, amb tots els trets característics dels poblats ibèrics anteriors: situació elevada sobre un turó, totalment estratègica, amb petites dimensions, una muralla de barrera¹²⁸, conjunts ceràmics majoritàriament indígenes¹²⁹, i on fins i tot s'ha proposat la utilització d'una unitat de mesura en ús en aquesta zona durant l'ibèric ple. Però, per una altra banda, s'hi ha documentat la presència d'una premsa, un dipòsit de líquids i materials amfòrics romans, elements que cal relacionar amb els inicis de la producció i comercialització de vi d'aquesta zona, sota control itàlic. A més, darrerament s'hi ha recuperat un envàs metàl·lic amb segell de propietat, en concret un *simpulum* amb el segell *Lucius Cornelius*. Per últim, també s'ha plantejat que un mur avançat a la muralla és una construcció tardana, el qual ja hauria estat construït emprant el peu itàlic com a unitat de mesura (Genera, Brull, Gómez, 2005, 111). En definitiva, es pot observar com es tracta d'un assentament amb un clar component poblacional indígena, però on es pot identificar la intervenció d'individus itàlics.

Per una altra banda, existeixen determinats “fòssils-directors” que han estat utilitzats en altres territoris per determinar el grau d'assimilació cultural al qual han arribat les poblacions indígenes. Es tracta, per exemple, de la presència de vivendes amb una distribució que recorda el models itàlics, de la presència de termes o banys públics, així com de paviments de *signinum* i de sostres coberts amb teules. Així, per exemple, a Alorda Park (Calafell), es construeix en el segle I un edifici cobert amb teules que

---

¹²⁸ La muralla de “casamates” de Sant Miquel de Vinebre podria tenir el seu paral·lel cronològic i formal més proper en la segona fase de la muralla de *Tarraco* (Asensio, 1995, 351).

¹²⁹ Tot i que la majoria del material ceràmic respon a prototipus autòctons, caldria considerar el fenomen de les imitacions de campaniana A i sobretot campaniana B pels ceramistes ibèrics, que es documenta en altres assentaments del curs inferior de l'Ebre, com les Planetes, el Castellot de la Roca Roja o la Serra de l'Espasa.

segueix patrons del Laci (Pou, Sanmartí, Santacana, 1993, 193). A la vall mitjana de l'Ebre, a inicis del segle I, són freqüents els paviments d'*opus signinum*, molts dels quals profusament decorats (Asensio, 1995, 394); en canvi l'ús de *tegulae* és més tardà, mentre que fins i tot es coneix un exemple de termes, a Azaila, datades a inicis del segle I (Beltran, 1996, 37).

En el curs inferior de l'Ebre no es poden comparar les plantes dels edificis amb els models contemporanis itàlics, ja que gairebé no hi ha assentaments excavats, ni evidentment ha estat possible identificar determinats edificis públics, com les termes. En canvi, en determinats assentaments tardoibèrics ha estat possible recollir en superfície materials constructius romans. El problema rau en el fet que tots els jaciments que presenten importacions tardo-republicanes i teules en superfície, també es recuperen fragments de sigil·lades, de manera que és possible que les *tegulae* corresponguin a època imperial. Una vegada més l'exemple de Sant Miquel de Vinebre serveix per constatar com la introducció de les cobertes de teules es devia realitzar a finals del segle I, atès que en aquest assentament, abandonat en el 45-44, no n'hi ha. Tampoc no se n'han trobat a la Serra de l'Espasa, de cronologia similar.

Un altre aspecte a tenir en compte és l'emmagatzematge i transport dels productes agraris en aquesta època. Com hem vist, el sistema ibèric sembla ser l'ús de grans tenalles, més que d'àmfores. Per una altra banda, es desconeix la utilització de sistemes d'emmagatzematge en atmosfera reduïda, o sigui les sitges, al nord del pas de Barrufemes. Significativament, gairebé totes les sitges conegudes es concentren en el tram de l'Ebre entre Tortosa i Amposta, per la qual cosa és fàcil relacionar-les amb una activitat comercial marítima i fluvial. El problema rau en la seva datació, ja que cap de les sitges excavades ha donat uns nivells d'amortització homogenis, per la qual cosa existeix sovint el dubte de la seva adscripció a l'època ibèrica plena o tardana, o fins i tot al període islàmic. Cal descartar, en canvi, el seu ús en època imperial romana, ja que en aquesta època es va utilitzar l'emmagatzematge en *dolia*. En qualsevol cas, l'anàlisi general del context on s'han documentat la majoria de sitges i els materials recuperats al seu voltant permeten proposar que moltes estaven en ús durant els segles II i I. Això podria significar que en aquest període existia un relatiu augment de la producció cerealícola en el curs inferior de l'Ebre.

6.6.3.3 Anàlisi de la documentació escrita

6.6.3.3.1 Les fonts literàries

Tradicionalment s'han utilitzat les fonts escrites romanes que fan referència als pobles ibèrics per donar sentit a la documentació arqueològica, i, a vegades, això ha provocat que s'hagin forçar excessivament els dos cossos documentals per tal de fer-los coincidents. Com que aquest és un estudi centrat en la documentació arqueològica, tan sols utilitzarem les fonts escrites quan serveixin per recolzar o matisar les evidències arqueològiques, sense forçar les interpretacions històriques.

Tot i que hi ha referències escrites anteriors a la conquesta d'*Hispania* pels romans, la major part de la documentació correspon al període tardo-republicà, i àdhuc als inicis de l'Alt Imperi. De fet, el primer contacte dels pobles ibèrics amb els romans es situa en el context de la Segona Guerra Púnica, quan la península ibèrica esdevé un front de guerra. Com que els primers combats es van desenvolupar al voltant del curs inferior de l'Ebre, les fonts romanes en fan referència directa.

Polibi constitueix una font essencial sobre aquests esdeveniments. En primer lloc, aquest autor ens informa del tractat entre Roma i Cartago l'any 226 (Polibi, II, 13, 7; III, 27, 9; III, 29, 3; III, 30, 2-3), pel qual aquestes dues potències es repartien la seva zona d'influència a la península, amb el riu Ebre com a frontera.

Un cop iniciats els combats, després de l'arribada dels romans, Polibi relata que després de la primera derrota dels cartaginesos comandats per Hannó a les rodalies de *Kese* - Tarragona, Asdrúbal va creuar l'Ebre per ajudar-lo, per després replegar-se a la riba dreta de l'Ebre i protegir-la amb guarnicions (III, 76, 8-11).

En l'obra de T. Livi també apareix el curs inferior de l'Ebre en el context de la Segona Guerra Púnica i durant les sublevacions indígenes posteriors. Aquest autor també menciona (XXI, 61) que Asdrúbal havia creuat l'Ebre, i, en assabentar-se de la caiguda de la plaça aliada de *Kese*/Tarragona, va desviar la seva ruta en direcció al mar i a aquesta ciutat, la qual cosa vol dir que probablement va travessar territori ilergeta i/o ilerjavó. De fet, un cop Asdrúbal es retira, Escipió ataca als aliats cartaginesos, entre ells els ausetans (de l'Ebre) i els ilergets, i potser també els ilerjavons.

Polibi (III, 95-96) relata l'arribada a prop del riu Ebre, l'any 217, de l'exèrcit de terra cartaginès i de la seva flota de quaranta naus, per una banda, i de la flota de trenta-cinc naus romanes per l'altra. La flota romana va fondejar a vuitanta estadis al nord de la desembocadura, mentre dues naus aliades massaliotes, en descoberta, van localitzar la flota púnica fondejada a les boques del riu. Tot i que Asdrúbal va ser alertat pels vigies i ho va disposar tot per al combat, la flota cartaginesa va ser derrotada, i la major part sembla que va ser avarada a les platges o zones poc fondes de la desembocadura, ja que els tripulants van poder escapar a peu i els romans van aconseguir remolcar-les.

Livi (XXII, 19, 5) també descriu l'arribada de Cneu Escipió, al segon dia de navegació des de *Kese*-Tarragona, a un lloc on va fondejar amb la seva flota de 35 naus, a una distància de deu milles de la desembocadura de l'Ebre (vuitanta estadis, segons Polibi, o sigui aproximadament a uns catorze quilòmetres). Aquest punt deu correspondre una rada prop de l'Ampolla, molt probablement a l'esguard del Cap Roig. És interessant recordar la presència de derelictes d'inicis de la Segona Guerra Púnica o lleugerament anteriors una mica més al nord, a la cala de Bon Capó, a l'Ametlla de Mar (Asensio, Martín, 1998), i de probables assentaments militars romans datats dels segles II-I a la zona de les Tres Cales, dins del mateix terme (Martín, Rigo, Sintas, 1993, 69).

La descripció per Polibi i Livi de la zona on estava fondejada la flota cartaginesa l'any 217 només pot correspondre a les boques de l'Ebre, amb un delta incipient, al voltant d'Amposta, on de fet existeix un barri anomenat "el grau". A més, no fan esment de la ciutat d'*Hibera*, per la qual cosa cal pensar que havia d'estar situada més lluny. Les elevacions que van dificultar l'albirament de la flota romana només poden correspondre als estreps meridionals de la serra de Cardó, la serra de les Veles. En aquesta zona, o en altres elevacions, havien d'estar situats els petits hàbitats ilerjavons, amb torres de vigia (Moret, 1998), que són les mencionades per Livi (XXII, 19, 7). Una d'aquestes "torres" o petits hàbitats fortificats podria ben bé ser el poblat de les Feixes Tancades de l'Antic, a l'extrem septentrional de la serra de Montsià, amb una gran panoràmica de la desembocadura del riu i de la costa més al nord, i amb materials arqueològics datables de l'època que estem comentant.

Que els ilerjavons, en aquests moments, eren aliats dels cartaginesos ho suggereix el fet que Asdrúbal va creuar l'Ebre per protegir els seus aliats i va instal·lar el seu campament en aquest territori (Livi XXII, 21, 2-3). Sembla que si, poc després, els romans es veieren obligats a intimidar els habitants de les seves ribes (Polibi, III, 97, 5-6)

en el seu camí cap a Sagunt, i a atacar –sense èxit– *Hibera*, la ciutat més important de la zona (Livi XXIII, 28, 9-12), és perquè eren enemics. Ben aviat, però, devien aliar-se, de bon grau o per força, amb els romans. Així, *Intibili* (suposadament Traiguera, al nord de Castelló) ja estava poc després sota control romà (Livi, XXIII, 49, 12).

Es pot veure que els combats en aquesta primera fase de la guerra es realitzen entorn de l'Ebre, i es van desplaçant de nord a sud. Primer *Kese*, més tard *Hibera*, finalment *Intibili*. En tot cas, sembla que el pas de l'Ebre no entranya problemes excessius, ja que els exercits el creuen contínuament sense cap dificultat, probablement en època d'estiatge.

De fet, el front de guerra va quedar establert durant un temps a l'Ebre, amb els romans instal·lats a *Kese / Tarraco* i amb combats i incursions esporàdiques a ambdós costats del riu. No serà fins la caiguda, el 209, de *Cartago Nova* que els combats es desplaçaran definitivament cap al sud. Per tant, cal suposar que les ribes de l'Ebre van ser ocupades per campaments militars durant aquests primers anys de conflicte. Aquesta hipòtesi és versemblant, tant per la seva importància geoestratègica, com pel mateix relat de les fonts i, sobretot, per les troballes esporàdiques de materials ceràmics i numismàtics. De fet, un dels treballs de recerca pendents en aquesta zona seria la localització i investigació d'aquests suposats campaments.

Poc després del final de la guerra s'inicien les primeres revoltes indígenes, que també seran descrites pels autors llatins. En aquesta segona fase dels combats, els protagonistes de les rebel·lions són inicialment els pobles de l'interior, bàsicament del baix Aragó i del curs mitjà de l'Ebre, que no havien patit tant els estralls dels combats entre romans i cartaginesos. El fet que els ilerconvons gairebé no apareguin mencionats en aquests moments pot ser degut al caràcter costaner d'una gran part del seu territori, per on passaven les principals vies de comunicació nord-sud. Atès aquest caràcter estratègic, cal pensar que aquesta zona va quedar en gran part sotmesa a l'autoritat romana després dels primers combats a la península¹³⁰.

Així, el 205 es produeix un aixecament indígena (Livi XXVIII, 46, 19), promogut per Indíbil amb el suport dels ilergets i dels seus veïns ausetans i sedetans (més altres que no es mencionen, entre els que podrien comptar-se els ilerconvons). Els dos procònsols

---

¹³⁰ De fet, si es tenen en compte els tresors monetaris directament relacionats amb aquesta època, sembla que la majoria de combats i els perills consegüents es van concentrar a la zona interior de la península, a la depressió de l'Ebre i nord de la meseta, i no a la franja costanera (Pons, 1994, 60).

romans, Lèntul a la *Citerior* i Manli a la *Ulterior*, es van reunir i van travessar territori ausetà fins arribar a un punt indeterminat de la Sedetània, on s'havien reunit els insurgents. És evident que, tant per la direcció de l'atac romà com pel fet que un dels dos exercits venia del sud i l'altre, probablement, des de *Tarraco*, l'Ausetània travessada havia de ser necessàriament l'Ausetània de l'Ebre (Jacob, 1987-88; Burillo, 2001-02).

Durant gairebé 10 anys sembla que les revoltes són constants: el 200, sublevació a la Sedetània, reprimida pel procònsol Ceteg (Livi XXXI, 47, 7); el 197, aixecament generalitzat a la Citerior dels pobles ibèrics –amb excepció dels ilergets-, que va comportar la derrota de l'exèrcit proconsular i la mort de C. Semproni Tudità (Livi XXXIII, 25, 8). Per acabar amb aquesta situació, va arribar el 195 el cònsol Cató. Inicialment es van presentar davant Cató els enviats d'un *regulus* ilerget, Bilstages, sol·licitant l'ajuda per aixecar el setge a què els sublevats sotmetien a les poblacions ilergetes, aliades dels romans (Livi, XXXIV, 11). Els soldats romans necessaris eren pocs, només 3.000, la qual cosa suggereix la poca entitat d'aquestes poblacions al nord de la Ilercavònia.

Segons Livi (XXXIV, 17, 11-12) Cató, després de la seva victòria a les rodalies d'Empúries, va ordenar l'enderrocament de les fortificacions ibèriques per tal d'evitar noves rebel·lions.

Més tard, Livi (XXXIV, 20) indica que el cònsol, retornat de la Turdetània, va fer front a una revolta del sedetans, suessetans i ausetans (amb tota probabilitat, els de l'Ebre), i amb només set cohorts (al voltant de 3.000 soldats) els va prendre alguns poblats. Sens dubte estem davant de poblats de reduïdes dimensions, més aviat aldees fortificades d'escassa superfície i població, potser similars a les documentades arqueològicament en el curs inferior de l'Ebre.

És possible que les accions victorioses de Cató hagin estat exagerades per les fonts. En qualsevol cas, després de la marxa del cònsol l'any 194, el pretor Sex. Digit va tornar a lluitar contra noves sublevacions a la Citerior, on va perdre gran part del seu exèrcit (Livi XXXV, 1), però res no demostra que aquests aixecaments es produïssin a la zona ibèrica.

Comandaments posteriors van aconseguir sufocar les rebel·lions, però aquestes es succeïen ràpidament, segurament a conseqüència dels elevats tributs i exaccions a què eren sotmesos els pobles indígenes, tal com testimonia la gran quantitat d'or i plata amb

què tornaven a Roma els procònsols d'Hispania. A més, sembla que molts dels indígenes que es revoltaven ho feien per la falta de terres.

Així, l'any 184 el pretor de la Citerior, A. Terenci Varró, assalta la ciutat de Corbió, a la Suessetània (Livi XXXIX, 38, 3). Un any més tard, el mateix pretor ataca amb èxit els celtibers que havien fortificat algunes ciutats de l'Aussetània (Livi, XXXIX, 56), amb tota probabilitat de l'Ebre. Durant els dos anys següents, el pretor de la Citerior, A. Fulvi Flac, derrota als celtibers prop de la ciutat de Complega. Continuen els conflictes, sobretot amb els celtibers, de manera que es pot observar com la guerra es va allunyant de l'Ebre.

Que les revoltes estaven alimentades per un règim d'exaccions sense cap control ho demostra el fet que durant el proconsolat de L. Canuleius, l'any 171, es produeix la queixa davant del senat de Roma dels legats hispans com a conseqüència de les extorsions dels magistrats romans (Livi, ILIII, 2). Se'ls va concedir que poguessin escollir patrons i que es jutgés els que havien comès aquells crims, però el procònsol i altres ho impediren, protegint als notables romans. En qualsevol cas, els hispans van aconseguir que es regulés la tributació.

Des del final de les revoltes indígenes fins a la incursió dels cimbris, a finals de segle, i el curs inferior de l'Ebre no mereix l'atenció dels autors romans, i això ha fet suposar que és un període històric caracteritzat per una llarga calma.

Les guerres sertorianes (80-72 aC), ja no són una revolta contra Roma, sinó una guerra entre romans. Sertori es presenta com una millor alternativa al govern de Sul·la, una mena de govern a l'exili, i sembla que la majoria dels seus seguidors hispans ja tenen una clara voluntat d'integració en el sistema. Entre aquests seguidors cal incloure els ilercavons, ja que el subordinat de Sertori, Perpenna, és enviat per aquest amb un exèrcit a la Ilercavònia, per tal de protegir la seva costa i defensar les ciutats aliades amenaçades per Pompeu, mentre que al mateix temps podria atacar-lo mitjançant una emboscada. Més endavant, es confirma que la Contestània i la Ilercavònia li eren addictes, ja que dubta entre protegir-les de Pompeu o atacar Metel a la Lusitània (Livi, frag. llibre 91).

També Plutarc, autor dels segles I i II dC, a la seva obra *Vides Paral·leles*, indica que, durant les guerres sertorianes, tots els habitants de les ribes de l'Ebre van ser aliats de Sertori. Estrabó (161) confirma la seva activitat per les terres de l'Ebre, car, afirma que l'any 74 Sertori va desenvolupar les seves darreres accions a la zona d'Ilerda i Osca, en territori dels ilergets.

La següent ocasió en què es menciona la Ilercavònia o els seus habitants es produeix durant un nou enfrontament entre romans, els partidaris de Pompeu i Cèsar. Així, durant el setge a *Ilerda* l'any 49 -on s'havia refugiat Afrani, general de Pompeu-, el mateix J. Cèsar (*De bello civili*, LX) narra la defecció d'un petit contingent ilercavó, una cohort (uns 600 homes, després de les reformes de Mari), a instàncies d'una resolució de la seva ciutat. Aquesta referència suggereix que, a mitjans del segle I, les comunitats indígenes del curs inferior de l'Ebre encara conserven un sentiment de grup diferenciat, i actuen de manera conjunta i coherent¹³¹.

Tot seguit, els pompeians intenten retirar-se cap a la Celtibèria i travessar el riu Ebre per la localitat d'*Otogesa*, la qual potser no era ilercavona, ja que, com el mateix Cèsar indica, aquest poble havia canviat al seu bàndol¹³². La seva localització és encara una incògnita (Vallejo, 1946; Pita, 1950; Cabré, González, 1971-72), però, per la descripció que en realitza Cèsar, probablement s'ha de situar en el tram de riu entre Mequinensa i Riba-roja. Tot i els problemes amb la distància, Cèsar deixa ben clar que *Otogesa* és una població sobre l'Ebre, on els generals pompeians van manar que es traslladessin totes les barques possibles, per tal de construir un pont sobre el riu i arribar després a la zona celtibèrica.

Aquest topònim ens permet fer un petit incís sobre una de les problemàtiques tractades en estudis recents: la presència de gals a la vall de l'Ebre. La permeabilitat dels Pirineus pel que fa al moviment de pobles és evident, i la presència de gals en aquesta zona és segura des del descobriment de la *tabula* de Gallur, nom derivat de *Pago Gallorum* (Burillo, 1998a, 176). La cronologia d'arribada resta incerta, però les fonts els mencionen a finals del segle III (Livi XXIV, 41) i, sobretot, durant la batalla d'*Ilerda*, on es menciona un gran contingent poblacional en moviment, procedent de les Gàl·lies, format per 6.000 homes amb els seus familiars i esclaus (Cèsar, *B.C.* 1, 51), la qual cosa permetria multiplicar aquesta xifra per quatre. Els assentaments de grups d'aquestes característiques podrien ser els responsables de la presència de topònims gals. Així es podria interpretar una inscripció sobre una roca, documentada uns 10 km al sud de

---

¹³¹ Altres autors (Untermann, 1992, 29), creuen que la referència a ciutats en aquesta època ja no seria equiparable a un poble o ètnia, sinó a una consideració purament geogràfica. Des d'aquesta altra perspectiva es podria entendre com un poblat ilercavó, Sant Miquel de Vinebre, és atacat i destruït poc després de la batalla d'*Ilerda* (Genera *et alii*, 2002, 264).

¹³² Com ja hem comentat, també és possible que Cèsar faci referència a la defecció d'una ciutat dels ilercavons, i no de tot un poble o ètnia.

Mequinensa, en el terme municipal d'Almatret, a tocar del riu Ebre, on es pot llegir en caràcters llatins *coniagellietar*. El seu descobridor (Pita, 1959, 232) va suggerir que feia referència als límits jurisdiccionals d'una *colonia gellietarensis* de ciutadans llatins o romans, i proposa que el mateix nom citat per Cèsar, *Otogesa*, podria tenir un origen cèltic.

Per últim, tornant a les fonts escrites que durant els segles II i I fan referència al curs inferior de l'Ebre, cal recordar l'anònim autor de *De Bello Alexandrino* (64, 3), que narra la mort a la desembocadura de l'Ebre del propietari de la *Ulterior*, Cassi Longí, l'hivern de l'any 47 aC. Sembla que es va introduir a les boques del riu amb bon temps, i hi va fondejar durant la nit, però al dia següent, en sortir a mar obert, es va trobar atrapat entre la força del corrent i les onades, fins que l'embarcació es va enfonsar i va morir ofegat. Aquest fragment sembla confirmar un cop més l'existència d'un port o una badia a la desembocadura de l'Ebre.

Fins aquí les fonts més rellevants que afecten al nostre territori d'estudi durant els segles II i I. Més endavant veurem altres autors que descriuen una època a cavall entre època tardo-republicana i imperial, més confusa.

6.6.3.3.2 Numismàtica

Introducció

L'origen de les monedes recuperades en el curs inferior de l'Ebre és extremadament variat. Es tracta sobretot de troballes fortuïtes i aïllades (mapa 33). Només se n'han estat recuperat en context estratigràfic als jaciments de Sant Miquel de Vinebre (Campo, 1978) i Castellet de Banyoles (Asensio, Miró, Sanmartí, 2002), i molt poques formant part d'hipotètics tresors (Villaronga, 1998; Tarradell, 2003-04). Dos lots de procedència coneguda, però sense context estratigràfic ben caracteritzat, el formen les peces recuperades a la bassa de la Torre de l'Espanyol (Genera, Campo, 1980), i les procedents d'excavacions incontrolades en el jaciment de la Serra de l'Espasa, ara dipositades en el Museu Comarcal de Reus (Mateu, 1943; Ripollés, 1982).

A tot això cal afegir les troballes soltes fora de context, sense procedència segura, ocasionalment conservades en museus o col·leccions privades. És el cas de les monedes suposadament recuperades en el Mas de Molló, Forn Teuler (inèdites, dipositades en el

Museu Comarcal del Montsià) o les Planes (Genera, 1982), a les quals es poden afegir troballes antigues, de les que molt sovint només es té notícia de la seva existència, com ara les de Flix (Pita, 1950), la Roca del Sol (Genera, 1982), el Coll de Som, Benissanet, Tortosa, Godall, la Fullola (Ripollés, 1982) o Amposta (Esteve, 1999).

Per últim, també afegirem a aquesta documentació les monedes recuperades en el Castell d'Ulldecona (Villalbí, 1994) i en el Coll del Moro de Gandesa (Avellà, 1978), que, tot i no pertànyer estrictament al nostre territori d'estudi, són una font d'informació que no podem desaprofitar.

Malgrat l'heterogeneïtat de la documentació, el conjunt, tractat globalment, ens permet una certa aproximació a la circulació monetària durant el final del període ibèric al curs inferior de l'Ebre.

La circulació monetària durant els segles II i I

Aquestes monedes constitueixen les darreres encunyacions de monetari amb llegenda ibèrica. Són relativament abundants en el curs inferior de l'Ebre, però són troballes aïllades i en cap cas podem disposar de tresors, de manera que, tot i que abasten un període cronològic molt llarg, les presentem conjuntament, donada la seva ampla forquilla cronològica.

Després de les revoltes indígenes augmenta la producció de moneda de bronze i disminueix, sense desaparèixer, la producció d'argent, sembla que com a conseqüència de l'*stipendium*, el pagament d'impostos als romans després de la conquesta. A partir de l'últim terç del segle II entren en funcionament un gran nombre de seques celtibèriques de la vall de l'Ebre, posteriorment potenciades per la política sertoriana. Finalment, durant el segon i tercer quarts del segle I, sembla que minva ostensiblement la producció de moneda, potser a conseqüència de la gran abundància de numerari produït els anys anteriors. Aquest numerari, junt amb les darreres produccions de *Kese* i *Illirta*, conforma la massa monetària documentada en el curs inferior de l'Ebre, al costat de monedes d'*Ebusus*, Roma i *Arse*, molt més rares.

El volum més important el constitueixen les monedes de Sant Miquel de Vinebre, les del Castellet de Banyoles i el conjunt de la Serra de l'Espasa.

Quant al Castellet de Banyoles ja hem observat com, després de quasi un segle d'abandó, el jaciment es va tornar a ocupar. Les monedes d'aquesta època es recuperen en

els nivells superficials, i corresponen a la darrera fase de l'hàbitat, que és molt mal coneguda. Es tracta d'un bronze de *Massalia*, tres asos d'*Illirta* i dues monedes més, una de *Kaiskata* i l'altra de *Tabaniu* (Tarradell, 2003-04, 298). Són peces datables de finals del segle II i segle I, gairebé totes de seques de la vall de l'Ebre, sovint celtibèriques; en canvi, no hi ha cap exemplar de *Kese*, seca molt abundant a la zona.

El conjunt de la Serra de l'Espasa (Mateu, 1943, 229-230; Ripollés, 1982, 381-383) el formen quaranta-set peces recuperades en remocions incontrolades. A banda d'una didracma campaniana folrada de plata, molt desgastada, d'un denari republicà d'inicis del segle II i d'un as de bronze de *Tarraco* d'inicis del segle I dC, es daten entre la segona meitat del segle II i principis del segle I. La major part correspon a la seca de *Kese* amb un 54,5%, mentre que un 13,6% correspon a seques de la conca de l'Ebre, com un as i un *semis* d'*Illirta*, un as de *Kelse*, un as de *Saltuie*, dos denaris de *Bolskan* i un as de *Uarakos*. Altres monedes són un *semis* d'*Ebusus* i un quadrans d'*Arse*.

Pel que fa a Sant Miquel de Vinebre (Campo, 1978), les monedes es redueixen a 11 exemplars (una de les quals indeterminada), corresponents a 3 asos de *Kese*, 3 asos d'*Illirta*, un as de *Kelse*, un as de *Bolskan*, un as de *Barskunes* i un quadrans d'*Arse*¹³³.

Com es pot veure, els tres conjunts, tot i ser reduïts, són molt homogenis i representatius de la circulació monetària del curs inferior de l'Ebre a finals del segle II i en la primera meitat del segle I, si tenim en compte el seu període d'amortització. Aquesta cronologia està en consonància amb els materials ceràmics d'importació presents a tots tres jaciments. És interessant apuntar l'observació realitzada per Ripollés (1982, 383) en el sentit que el percentatge de monedes de *Kese* (27,3%) en relació a les monedes de la conca de l'Ebre (54,5%) presents a Sant Miquel de Vinebre s'inverteix en el jaciment de la Serra de l'Espasa, la qual cosa podria significar una relació comercial més intensa entre aquest darrer jaciment i *Kese*, mentre que poblats com Sant Miquel de Vinebre i Castellet de Banyoles tindrien contactes intensos amb la vall mitja de l'Ebre.

Altres monedes de *Kese* documentades en el curs inferior de l'Ebre són les següents: un as a les Valletes, Aldover (Arbeloa, 1990), tres asos recuperats al Castell d'Ulldecona (Villalbí, 1994), un as a la Fullola, entre Tortosa i el Perelló (Ripollés, 1982, 97), un as a la Serra de la Llena (Priorat), i un as i un *triens* en el Coll de Som (Ripollés, 1982, 145).

---

¹³³Caldria afegir una moneda més de la seca d'*Ebusus*, en poder d'un col·leccionista particular de Vinebre.

Pel que fa a monedes aïllades procedents de seques de la vall de l'Ebre, hi ha una peça de *Bolskan* i un as d'*Illirta*, trobades a les rodalies de Móra (Genera, 1982, 110-111); un as de *Seteiskan* a Benissanet (Ripollés, 1982, 68); un denari de *Bolskan* i un as ibèric amb genet trobats en el Coll de Som (Ripollés, 1982, 145); diversos asos d'*Arketurki* i un as d'*Illukoite* recuperats a les rodalies de Tortosa (Ripollés, 1982, 163); una moneda de *Beligion* trobada a Amposta (Esteve, 1999, 230), i, ja al límit de la zona d'estudi, monedes d'*Illirta*, *Turiasu* i dues de *Bolskan* recuperades en el Coll del Moro de Gandesa (Avellà, 1978), així com un as d'*Illirta* a Godall (Montsià).

Per últim, sembla que continuen arribant monedes d'*Arse*, presents en el Coll del Moro de Gandesa (Avellà, 1978) i d'*Ebusus*, presents a Tortosa, i, com hem vist anteriorment, a la Serra de l'Espasa i a Sant Miquel de Vinebre.

Aquesta difusió de monedes de *Kese -Tarraco* indica que en aquests moments aquest port és el punt d'arribada més important de productes itàlics, ceràmiques de vernís negre i àmfores itàliques, entre d'altres. Una part d'aquests productes són distribuïts a l'interior de península passant per la cubeta de Móra, per després remuntar el riu o potser creuar-lo per arribar a la Terra Alta i al Matarranya, per guanyar finalment la vall mitja de l'Ebre, on jaciments com Azaila mostren conjunts ceràmics i numismàtics similars (Beltrán, 1976; 1979).

La importància d'aquest comerç queda evidenciada en el flux que mostren tant la distribució de monedes de *Kese* com les de l'interior de la vall de l'Ebre per tot el riu, així com per l'abundància de vernissos negres campanians i àmfores itàliques. Altres materials que es podrien associar a aquest comerç són els molins rotatoris, alguns dels quals de lava volcànica, clarament importats, com els procedents de la Serra de l'Espasa (Vilaseca, 1958), i probablement també a Sant Miquel de Vinebre. De ben segur que existeixen molts altres productes de caire perible, difícils de documentar a nivell arqueològic, que formaven part d'aquest intens comerç.

És suggerent que aquesta circulació monetària, i molt probablement comercial, entre *Tarraco* i la vall de l'Ebre a través del seu curs inferior es dati a partir de la segona meitat avançada del segle II. Aquesta dinàmica coincideix amb un seguit d'importants reformes a *Tarraco*, que impliquen una gran ampliació del recinte anterior i sens dubte la potenciació de la ciutat i del seu port entre el 150 i el 133 (Aquilué, 1993, 599).

Aquestes reformes constructives es devien relacionar amb una reestructuració del territori basada en la implantació de la cadastració romana, la millora de les

comunicacions terrestres i la redistribució de la població. És en aquest sentit que s'ha d'entendre la fundació d'assentaments indígenes de nova planta com Sant Miquel de Vinebre, Serra de l'Espasa o fins i tot la reocupació del Castellet de Banyoles.

Quant a la seca que, des de finals del segle III fins al segle I, va produir moneda amb la llegenda ibèrica *Itirkesken*, s'ha proposat, a través de criteris de caràcter filològic, la seva ubicació dins l'àrea (Pérez, 1995, 324). En efecte, la llatinització d'aquest mot hauria donat suposadament *ilerkesken* –habitants de la població d'*Ilerca*–, d'on sorgiria el topònim *Ilercavonia*. A finals del segle III va produir dracmes de plata amb la llegenda *iltirkesalir* (Villaronga, 1979b, 55), i a partir de la primera meitat del segle II va encunyar monedes de bronze amb la llegenda *iltirkesken*.

Actualment, només coneixem dos nuclis en el curs inferior de l'Ebre que podrien haver emès aquest monetari: el que suposadament ocuparia el turó de la Suda, a Tortosa i el Castellet de Banyoles, a Tivissa. Però existeixen una sèrie de problemes o interrogants insalvables per a aquestes atribucions. La cronologia de producció d'aquestes monedes no concorda amb el període de vida del Castellet de Banyoles, amb destrucció a finals del segle III i un *hiatus* d'ocupació fins a la segona meitat avançada del segle II. Pel que fa al suposat assentament d'*Hibera*, a la Suda de Tortosa, tot i que els darrers estudis determinen que *Hibera* i *Dertosa* podrien ser dos assentaments diferents, encara que molt propers (Diloli, 1996), la informació és gairebé nul·la, i probablement serà així sempre, donades les constants reocupacions de l'indret.

Però el principal argument en contra de la teoria de suposar un origen ilercavó de les monedes d'*iltirkesken* prové de la dispersió del seu numerari. Encara no s'ha recuperat cap moneda amb aquesta llegenda en el curs inferior de l'Ebre. Ni en les campanyes d'excavació, ni en els fons dels museus d'Amposta, de Tarragona o de Barcelona o fins i tot en les col·leccions particulars de la zona se n'ha documentat ni una. Les més properes provenen d'Azaila i del Baix Aragó. En canvi, la seva àrea de dispersió es localitza a la comarca de la Segarra, Solsonès i a la costa laietana, localització accentuada després de la troballa d'un conjunt de monedes d'aquesta seca a Prats de Rei i a les recents excavacions del Camp de les Lloses a Tona (mapa 34A).

Des d'aquest punt de vista, potser fora més lògic suposar que les monedes d'*iltirkesken* corresponen a un centre ilerget independent, que devia encunyar moneda amb una llegenda diferent. Aquesta suposició queda avalada pel tipus de la darrera emissió d'aquest monetari, en el segle I, on apareix el cap imberbe envoltat de tres dofins,

característic de les monedes ilergetes (Villaronga, 1994). Només d'aquesta manera té explicació la difusió d'aquestes monedes pel nord i est de Catalunya, o fins i tot a l'altre costat dels Pirineus, i la seva gairebé nul·la presència a l'àrea ilercavona.

Quant a les possibles seques ilercavones, cal considerar el cas de les dracmes d'imitació emporitana de la seca *olosrnr:betasesalir*, present al Castellet de Banyoles, (Tarradell, 2003-04, 265), al Coll de Som, *(o)rsoti* (Ripollés, 1982, 145) i al Coll del Moro de Gandesa, *Olosrnr* (Avellà, 1978). Només són tres monedes, però potser indiquen que el lloc de producció no devia estar gaire lluny, com de fet suggereix també la presència de vuit exemplars més a Orpesa, territori ilercavó (Villaronga, 1998, 153).

Les monedes romanorepublicanes mereixen, finalment, un capítol a part. Com a la resta de la península ibèrica, la seva presència és molt minsa, ja que només podem fer referència als dos denaris mencionats per F. Esteve a les Quintanes, Amposta (Esteve, 1999, 231), o les documentades a la part exterior del poblat del Castellet de Banyoles, encara en estudi (Tarradell, 2003-04). Aquestes monedes es podrien relacionar amb la presència de tropes i el seu pagament, ja que es habitual documentar-les en llocs on hi ha hagut operacions militars, com per exemple a Azaila. En aquesta línia, hem d'afegir un conjunt de denaris recuperat a Tortosa a mitjans segle XVI (Despuig, 1996), datables *grosso modo* entre el 54 i el 48¹³⁴, i potser relacionats amb la campanya cesariana d'Ilerda. Sembla que durant l'època de les guerres a *Hispania* entre Cèsar i els partidaris de Pompeu va entrar molta moneda, de manera que la seva troballa amb quantitats significatives podria indicar concentracions militars.

6.6.3.3.3 Epigrafia

Com és habitual, les inscripcions ibèriques a l'àrea del curs inferior de l'Ebre es daten sobretot del segle II i la primera meitat del segle I, habitualment sobre ceràmica campaniana B, i en moltes ocasions sobre formes Lamb. 5/7 i Lamb. 3.

El seu nombre és encara molt reduït, sens dubte perquè no hi ha gaires treballs d'excavació en jaciments tardoibèrics.

---

¹³⁴ En concret emissions de Brutus, RRC 433.1 (54 aC), Q. Pompei Rufi, RRC 434.1 (54 aC) i Cèsar RRC 443.1 (49-48 aC) (Ripollés, 1982, 55; Campo, 1984, 233).

Un cas especial el constitueix l'epígraf documentat sobre la vora d'una àmfora Tarraconense 1 recuperada a Saragossa, en els nivells tardo-republicans de l'antiga *Salduie* (làm. 83, 6). Es tracta d'un segell amb una inscripció ibèrica, transcrivible com *e i ke bi* (Aguarod, 1992, 111). Aquest treball l'associa amb el taller de l'Aumedina i la marca TIBISSI, i, anant més enllà, planteja l'existència d'una aristocràcia indígena propietària d'un *fundus* que s'adapta a la xarxa comercial romana.

Cal recordar que els primers indicis de la utilització d'una escriptura per part dels ibers al curs inferior de l'Ebre probablement són els documentats sobre les primeres monedes suposadament encunyades en aquesta zona en el segle III, les dracmes que imiten les encunyacions d'Empúries. Així, fins al moment no ha estat identificat cap inscripció en context estratigràfic o sobre un suport, com per exemple ceràmica àtica o precampaniana, que ens permeti documentar el seu ús abans del segle III. Ara bé, és probable que l'escriptura fos present en altres tipus de suport, com per exemple les inscripcions sobre algunes de les pàteres d'argent del Castellet de Banyoles, i sobretot per l'aparició de làmines de plom amb inscripcions en el mateix jaciment.

En un principi, sembla que la utilització de l'escriptura està limitada a funcions que tradicionalment ha controlat l'Estat o un poder centralitzador: la fàbrica de moneda, l'ús d'articles sumptuosos amb funcions d'ostentació i de prestigi, i les necessitats comptables i administratives de les quals l'ús de làmines de plom és un bon exemple. De fet, sembla com si les primeres inscripcions es realitzessin sobre metall, i més tard es generalitzessin damunt suports ceràmics.

El conjunt d'inscripcions ibèriques documentat en el curs inferior de l'Ebre encara és reduït, com es pot observar en els *corpus* de J. Untermann (1990) o M. I. Panosa (1993), però lentament es va incrementant, gràcies a les noves excavacions, i a la revisió de les antigues. Els jaciments que han aportat documentació d'aquest tipus són el següents:

Serra de l'Espasa (Capçanes)

Aquest important conjunt ja havia estat donat a conèixer (Vilaseca, 1958), però creiem oportú presentar la documentació amb criteris gràfics més actualitzats (làm. 13, 1-5). En tots els casos, el suport són ceràmiques campanianes (formes Lamb. 3, 5/7 i dues bases indeterminades). Cal indicar que en el Museu Comarcal de Reus no es va poder localitzar una de les peces amb inscripció present a l'anterior treball (Vilaseca, 1958, 18,

núm. 6). La seva probable transliteració, a partir de la publicació recent de M. Pérez (1997-1998, 119), és:

1.	<i>o_tu</i>	<i>ba_s</i>	2.	<i>o</i>	3.	<i>l_ko?</i>
4.	<i>i_ko</i>		5.	<i>s</i>	6?.	<i>Ta</i>

Castell d'Amposta (Amposta)

Durant les recents excavacions desenvolupades a la zona del Castell d'aquesta localitat, on antigament era situat el poblat ibèric, es van recuperar dos fragments de ceràmica campaniana B (formes 3 i 5) amb inscripcions ibèriques, datables entre la segona meitat del segle II i la primera meitat del segle I (làm. 82, 7-8). La primera és una probable inscripció de propietari, transcrivible com a *tar*, i la segona transcrivible com a *stu* o *kas*, amb interpretació indeterminada (Panosa, 1993, 217-218).

Sant Miquel (Vinebre)

En aquest poblat ibèric es van recuperar, tant en les primeres prospeccions (Sanz, 1979, 24 i 30), com en les excavacions posteriors (Genera, 1981, 302), una sèrie de peces ceràmiques, bàsicament de campaniana B, però també el fons d'una tenalla ibèrica, amb un important nombre d'inscripcions, que presentem conjuntament (làm. 82, 1-6). Els números 1 i 2 es poden transcriure com a *S* (Sanmartí, 1978, 46) o *kiba* o *baki* (Untermann, 1990, 138); el número 3 com a *i* o *ki*; el número 4 es podria transcriure com a *kobu* (Sanmartí, 1978, 46) o *ko* (Untermann, 1990, 139); mentre que el número 5 es pot transcriure com a *tar* i el número 6 com a *tars* o *takus* (Untermann, 1990, 138). Les noves intervencions arqueològiques han proporcionat més inscripcions ibèriques, però encara romanen inèdites.

Castellet de Banyoles (Tivissa)

A part de l'epigrafia monetal (Raddatz, 1969; Tarradell, 2003-04), aquest important nucli de població, ha proporcionat importants conjunts epigràfics.

En primer lloc, les inscripcions de les pàteres de plata. Segons Untermann (1990, 129-131) la inscripció de la peça amb representació votiva (làm. 83, 1) es podria transcriure com *boutinbas, sani. kirsto. urketibas* (o *urketikes*), i probablement es relacionaria amb una ofrena ritual, mentre que la de la segona pàtera seria *bateirebaikarsokinbaikar* (làm. 83, 2). Les altres tres peces de plata presenten

inscripcions menors (làm. 83, 3-5), transcrites com *u i tibaste, banban i mi o mn* (Untermann 1990, 131-132).

En segon lloc, les recents excavacions han proporcionat dues làmines de plom enrotllades, recuperades en els nivells superficials. Un d'aquests dos ploms ja ha estat objecte d'un estudi preliminar (Asensio *et alii*, 2003). Es tracta d'un text inscrit en una de les cares, dividit en tres línies paral·leles (làm. 83, 7).

ustalar : ortinberetereikiar

salaiarkisterokan : salir o ll :

neitiunstir : aiunikurskate :

L'anàlisi ha evidenciat l'aparició de noms propis, com *ortinbere*, i de numerals.

Un altre plom, inscrit per les dues cares, suposadament també procedent del Castellet de Banyoles (làm. 84), més un fragment que podria procedir de la mateixa peça (Benages, 1990-91) presenta la inscripció següent a l'anvers¹³⁵:

uteska: erkaikisoka : barbinkite

kianaiunoatinibu : saliaotanai

ultibeikate : salia : siatikanis

ti?

Al revers:

aiunoatinika?tarantesia

I el fragment:

unsti?

a : banbite

aoka :

?e

Malauradament, i a excepció de les monedes, cap dels suports materials amb inscripcions ibèriques del Castellet de Banyoles ha estat recuperat en un context estratigràfic tancat, sinó que són troballes superficials, de manera que encara no es poden datar amb tota seguretat.

---

¹³⁵ A la segona línia d'aquest text altres autors (Asensio *et alii*, 2003, 201) llegeixen l'element *ortin*, l'únic paral·lel conegut de la partícula present en el plom anterior.

6.6.3.4 Conclusions

L'anàlisi en conjunt de la documentació arqueològica i d'altres fonts, com la numismàtica, l'epigrafia o les fonts escrites, ens és útil per intentar configurar un esquema general de l'estructura de poblament en aquesta època.

De d'una perspectiva general pot parlar-se d'una romanització mai interrompuda, però dividida en dues fases clarament diferenciades:

- Un primer període, datable entre principis del segle II i el darrer terç del segle II.
- Un segon període, datable entre el darrer terç del segle II i inicis de la segona meitat del segle I.

6.6.3.4.1 El primer període

En el nostre territori d'estudi aquest període és difícil de detectar i d'identificar, per una sèrie de motius.

A nivell de registre arqueològic, no tenim cap jaciment amb una seqüència estratigràfica clara i amb prou material per tal de tenir una idea de la fàcies ceràmica corresponent. Per tant, només podem utilitzar el material procedent de recollides superficials, entre els quals la ceràmica d'importació pren un protagonisme absolut, ja que la ceràmica ibèrica no presenta en aquests moments fòssils – directors clars. Això vol dir que la ceràmica de “referència” durant la primera meitat del segle II és la campaniana A, o en ocasions fragments amb formes identificables d'àmfores d'importació. El problema rau en la impossibilitat de diferenciar, a partir de fragments ceràmics superficials, aïllats i erosionats, si es tracta de campaniana A de la fase antiga, mitjana o tardana. Aquesta discriminació es pot realitzar sobre conjunts ceràmics amb un nombre significatiu de formes representatives de cada fase, però aquest no és el nostre cas.

En segon lloc, el material numismàtic és poc abundant. Això es deu probablement al fet que les monedes encunyades en aquest període són poques, ja que sembla que s'utilitza la massa monetària encunyada a finals del segle III, sobretot l'anomenat *argentum oscense*, les dracmes ibèriques d'imitació emporitana. De fet, l'aparició significativa de nou numerari coincideix amb l'inici del següent període, durant la segona

meitat del segle II, fenomen protagonitzat sobretot per les seques celtibèriques, més les d'*Illirta* i *Kese*.

Quant als assentaments excavats i que presenten materials de l'ibèric ple i de l'ibèric final (aquests darrers sovint descontextualitzats), ens és difícil diferenciar entre una continuïtat de poblament (això sí, sempre amb una importància inferior respecte a l'ibèric ple) i una interrupció, sigui per abandonament o per destrucció, seguida d'una reocupació anys després. Aquesta dificultat s'explica perquè els nivells superiors, tardoibèrics, són els que es conserven pitjor, com per exemple succeeix en el Castellot de la Roca Roja o les Planetes. A més, aquestes fases tardanes aprofiten les construccions anteriors, a excepció del Castellot de Banyoles, on ha estat possible identificar murs de recintes de nova planta, gairebé arrasats.

Però hi ha una sèrie de canvis que resulten evidents, com, per exemple, la reestructuració parcial del poblament. En aquest sentit cal entendre la destrucció i/o abandonament dels centres de poder més importants durant el segle III, com el Castellot de Banyoles (Tivissa), Sant Antoni (Calaceit), i potser la *Hibera* citada a les fonts. Mentre que els nuclis de primer ordre són abandonats, una quantitat significativa dels assentaments secundaris continuen habitats, alguns fins al segle II, altres fins al segle I, però la majoria amb unes característiques i una densitat d'ocupació diferents a les documentades durant l'ibèric ple. És el cas del Castell (Amposta), Forn Teuler (Ascó), Castellons (Flix), Sebes (Flix), l'Assut (Tivenys), Santa Madrona (Riba-roja), Castellot de la Roca Roja (Benifallet) o les Planetes (Tortosa).

Pel que fa als assentaments agrícoles, presumiblement es mantenen o fins i tot potser són potenciats, com a mínim a conseqüència de la redistribució del poblament que abans ocupava els grans assentaments ibèrics. D'aquesta manera, el projecte d'administració romà (si es que va existir en aquesta primera fase) es devia limitar a aprofitar les estructures econòmiques existents, però eliminant els centres jeràrquicament superiors. Aquesta desaparició sens dubte devia acabar amb el fenomen de concentració de població i de poder de la societat ibèrica que s'estava gestant durant el segle anterior. La documentació suggereix que es van eliminar aquelles estructures que pels romans representaven el poder, el control, o sigui les ciutats, però no les ètnies ni els pobles (Burillo, 1998a, 245).

La població indígena va patir una transformació de les seves estructures, una transformació que encara resta per avaluar en la seva justa mesura. Ara bé, tot i ser una

societat en transformació, conserva perfectament reconeixible la seva cultura, fenomen observable a nivell d'assentaments, tradicions artesanals i arquitectura. Es pot dir que durant els dos primers terços del segle II el món indígena entra en un període d'adaptació o "acoblament" a la nova realitat, i que les condicions socials i econòmiques en certa manera es mantenen.

Com hem comentat, en un principi l'arribada dels romans no devia suposar la destrucció definitiva de les estructures econòmiques indígenes, probablement a causa de la poca importància numèrica dels ocupants i pel fet que no existia una política definida d'ocupació. Així, les ciutats romanes d'*Emporion*, *Dertosa*, *Celsa*, *Caesaraugusta*, *Baetulo*, *Ilduro* o *Barcino* van ser fundades molt tardanament, més de cent anys després de la seva arribada.

De fet, l'estructura de poblament identificada en el curs inferior de l'Ebre en el segle II és clarament paral·lelitzable a la descrita en el territori ilerconvà meridional. Així, per una part existeix una certa continuïtat del poblament, i per una altra part es documenta l'abandonament d'una sèrie d'assentaments (Arasa, 2001, 197).

En resum, es pot dir que en aquesta primera fase no va existir una política d'ocupació per part dels romans, sinó que més aviat es van limitar a conservar l'*status quo* anterior, o més ben dit, a conservar aquelles estructures autòctones de les quals podien treure algun profit, però eliminant aquelles altres que poguessin posar en perill la governabilitat del territori. Aquest fet explicaria la ràpida desaparició dels grans nuclis fortificats ibèrics i l'increment dels hàbitats agrícoles situats en les planes (i que, en més o menys importància, ja existien en èpoques anteriors), alhora que altres centres subsistien, ja sigui per la seva importància econòmica, per ser un lloc estratègic de comunicacions i comerç, etc.

6.6.3.4.2 El segon període

La caiguda de Numància en el 133 va representar un canvi d'actitud dels romans envers *Hispania*. A partir d'aquests moments s'inicia un procés amb importants reformes polítiques, militars i administratives. En aquest sentit cal entendre la construcció o millora de la xarxa viària de comunicacions, a redós de la qual s'incentivarà la fundació de nuclis urbans com *Baetulo* o *Aesso*, i sobretot la promoció de *Tarraco* com a capital política i administrativa d'aquest territori. També s'aplicarà un sistema tributari regulat,

que substituirà les anteriors exaccions militars. Sens dubte, la millora de les comunicacions, la creació de grans i nous nuclis de poblament i la regulació dels tributs van proporcionar les condicions necessàries per estimular l'aparició de petits assentaments agrícoles, relacionats amb l'economia i el comerç a escala mediterrània.

Si abans assenyalàvem la manca de referents arqueològics per discriminar el període anterior, podem dir que aquest segon moment és relativament fàcil d'identificar. Així, un bon element discriminador és la ceràmica campaniana B, producció iniciada a mitjans del segle II, però que arriba de forma abundant al nostre territori a partir del darrer quart del segle II fins a la segona meitat del segle I. També per la documentació numismàtica, ja que la majoria dels conjunts de procedència segura estan compostos per emissions de finals del segle II i d'inicis del segle I, com s'ha documentat a Sant Miquel de Vinebre, Serra de l'Espasa i Castellet de Banyoles.

Aquests materials sovint apareixen en assentaments situats en zones baixes, potencialment molt aptes per al cultiu, com les Planes i Mas de Molló 1 (Móra la Nova), Viens (Miravet), les Llomes (Benifallet), Barrugat i Casablanca (Tortosa), Horta Baixa (Roquetes), Pont de la Pedrera i Mas de Mussols (l'Aldea) i Mas de l'Antic (Camarles)¹³⁶. En alguns casos també s'hi ha recuperat campaniana A, però com hem dit abans, generalment no podem discriminar si la seva arribada és anterior o contemporània a la de la campaniana B. Sovint, algunes d'aquestes localitzacions es correspondran anys després al lloc on s'ubicarà una vil·la romana, de manera que es pot parlar d'una gènesi d'aquest model agrícola implantat pels romans en el període ibèric final.

De fet, l'augment d'assentaments a la plana en aquesta època també es produeix a la vall mitjana de l'Ebre, però d'una manera quantitativament i qualitativament més important. Així, en aquesta zona de la Celtibèria es documenten grans jaciments a la plana (Asensio, 1995), alguns d'ells molt romanitzats, la qual cosa evidencia una explotació intensiva del territori. Aquest moment coincideix en el temps amb l'arribada de moneda encunyada en aquesta zona, la qual cosa evidencia els intercanvis comercials a través de l'Ebre. De fet, ens plantejem com a hipòtesi si la presència de sitges prop de la desembocadura del riu respon a la necessitat d'emmagatzemar els productes agrícoles

---

¹³⁶ La llista d'assentaments situats en zones planeres relacionats amb l'explotació agrícola realment és més extensa, gràcies a la documentació d'altres materials, com àmfores i vaixel·la itàliques. Aquest és el cas del Mas de Giralt (Móra la Nova), Quatre Camins (Benissanet) i probablement de l'assentament de Mianes (Santa Bàrbara).

procedents d'aquesta zona, agrícolament molt més rica que el curs inferior de l'Ebre¹³⁷. Així, fora més lògic pensar en estructures destinades a emmagatzemar grans quantitats de cereals procedents de l'Ebre mig.

Paral·lelament a la dispersió de jaciments per la plana, es desenvolupa un altre tipus d'ocupació amb unes característiques totalment diferents. Es tracta d'assentaments, fins i tot petits poblats, situats en elevacions estratègiques, amb un gran control visual de la part baixa de la cubeta fluvial i dels accessos a aquesta. Sens dubte són indrets ocupats per una població indígena que conserva moltes de les seves tradicions però, a jutjar pel material ceràmic documentat, molt romanitzada.

Aquest és el cas de Sant Miquel (Vinebre) i de la Serra de l'Espasa (Capçanes), amb conjunts materials perfectament datats a partir del darrer quart del segle II. Probablement també és el cas dels nuclis dels Castellons (Ascó) o del Castellot de Solà 1/3 (Miravet). Això només pel que fa referència als jaciments de nova planta, inexistents en el període anterior, però aquest fenomen abasta també una sèrie de poblats de l'ibèric ple reocupats durant l'ibèric final. El cas més ben conegut és el Castellet de Banyoles (Tivissa), amb una fase de reocupació important datable a partir de la segona meitat del segle II, i és possible que el mateix s'esdevingui a la Roca del Sol (Garcia).

L'únic assentament completament excavat, Sant Miquel de Vinebre, presenta una premsa i un dipòsit relacionats amb la producció de vi, que, en la seva fase final d'ocupació, potser era envasat en àmfores del tipus Tarraconense o Laietana 1, identificades en el jaciment. La cultura material moble i els sistemes constructius són, però, plenament ibèrics, la qual cosa exemplifica el procés de simbiosi entre el món ibèric i el romà.

Ara bé, quin pot ser el motiu d'aquesta revifalla dels assentaments situats en turons enlairats? Sens dubte cal relacionar aquesta aparició amb necessitats defensives, i potser també amb un cert retorn a l'estructura, disposició i situació tradicional dels hàbitats ibèrics del curs inferior de l'Ebre.

Aquesta conjuntura sembla també reconeixible riu amunt, a la vall mitja de l'Ebre, on, coincidint amb els conflictes relacionats amb les guerres sertorianes, són abandonats una sèrie d'importants assentaments iberoromans situats en zones baixes, mentre que

---

¹³⁷ Com hem avançat a l'inici d'aquest treball, la millor època per navegar pel mediterrani, l'estiu, no coincideix amb la millor època per navegar per l'Ebre, ja que durant l'estiatge el seu cabal baixava excessivament. D'aquí la necessitat d'emmagatzemar els productes.

n'apareixen altres de nous en llocs alts (Burillo, 1998a, 326). Evidentment, la magnitud i l'època del fenomen no són equiparables, ja que sembla lleugerament posterior.

Com ja hem vist, les fonts escrites esmenten tres esdeveniments que van comportar un llarg procés d'instabilitat a la vall de l'Ebre entre les acaballes del segle II i mitjans del segle I. En primer lloc, la invasió dels cimbris en el 104 (Livi, *Per.* 67). En segon lloc, les guerres sertorianes, que van tenir com a escenari principal la vall de l'Ebre entre els anys 82-72. Finalment, les lluites entre els partidaris de Pompeu i Cèsar al voltant de l'any 49. Probablement totes aquestes circumstàncies devien crear un clima d'inseguretat, propici a l'ocupació de llocs on la població pogués trobar refugi, però a prop dels assentaments de plana i de les terres de conreu.

És raonable pensar que aquesta instabilitat devia produir una preocupació defensiva entre la població. De fet, és possible que la reestructuració constructiva detectada a Sant Miquel de Vinebre en el primer quart del segle I pugui vincular-se amb l'època de les guerres sertorianes, mentre que els seus excavadors relacionen la fi de l'assentament, després d'un assalt violent, entorn del 45-44, just després de la victòria cesariana (Genera *et alii*, 2002).

La fi dels conflictes senyala el punt de partida de l'estructuració definitiva del territori seguint els patrons d'explotació agrícoles romans. Aquestes estructures estaran subordinades administrativament i econòmica a l'aparició dels nous centres urbans, o a la promoció de nuclis anteriors. Aquest últim podria ser el cas de *Dertosa*, que va rebre el títol de *municipium* de la mà de la família *Iulia*, potser del mateix Cèsar (Pons, 1994, 143), malgrat que els darrers estudis proposen que aquest títol podria haver estat atorgat en època d'August i que, en tot cas, caldria datar la primera emissió de la seca d'*Ilercavonia* – *Dertosa* a finals del regnat d'August (Llorens, Aquilué, 2001, 85).

6.7 Els inicis de l'Alt Imperi

6.7.1 Introducció

L'anàlisi del poblament d'època imperial romana en el curs inferior de l'Ebre no és l'objectiu d'aquest treball, però hem cregut convenient tractar-ne breument determinats aspectes, ja que l'estructura de poblament que es desenvolupa en el segle I és l'epíleg d'un procés que es va gestar des de la mateixa conquesta, amb una especial intensificació a partir de finals del segle II.

Per altra part, creiem convenient donar a conèixer un conjunt de materials arqueològics, tant ibèrics com romans, que d'una altra manera restarien inèdits, i que poden ser d'interès per a estudis futurs.

Els jaciments que tot seguit presentem tenen en comú el fet d'haver proporcionat materials ibèrics i romans, però també comparteixen les següents característiques:

- Els materials romans imperials són absolutament majoritaris. Sovint, els materials ibèrics també han estat recuperats durant les excavacions realitzades en *villae* o assentaments agraris romans, normalment en nivells d'arrasament, abocaments, etc.
- Gairebé sempre estan situats a la plana, molt a prop de l'Ebre, mai en elevacions, ni tan sols en les característiques terrasses fluvials del riu.
- El material amb possibilitats de datació és sempre tardà (*kalathoi*, campaniana A tardana, campaniana B, àmfores itàliques, ceràmica de parets fines...).

El següent llistat de jaciments no pretén presentar de manera sistemàtica i exhaustiva tots els assentaments d'època romana en el curs inferior de l'Ebre – cosa que hauria de ser objecte d'un altre treball–, però sí establir les bases d'una sèrie d'hipòtesis i interpretacions que veurem més endavant.

6.7.2 La documentació arqueològica

6.7.2.1 Els assentaments amb restes ibèriques associades

6.7.2.1.1 Senals [3]. Riba-roja

Aquest jaciment està situat tot just al sud-est de l'embassament de Riba-roja (Cabré, González 1971-72, 92). Ocupa uns camps entre la riba esquerra del riu i un camí paral·lel a l'Ebre, en una zona especialment apta per al cultiu. No apareixen estructures constructives, però sí pedres treballades que, en alguns casos, són carreus i lloses de grans dimensions dipositades en els marges dels camps, com per exemple un fragment de molí rotatori de lava volcànica, que és, sens dubte, un objecte importat.

La major part del material correspon a època imperial romana, fins i tot tardoantiga, però hi ha un petit nombre de fragments ibèrics, tots ells informes, menys una vora de *kalathos* (lâm. 5, 16). La resta del material (lâm. 5, 10-15) són fragments d'àmfora romana indeterminada, TS Itàlica, TS Gàl·lica (Drag. 29), TS Hispànica (Ritt. 8, Drag. 37), ceràmica africana de cuina (Lamb. 10A i 10B), TS Clara A (Lamb. 6) i TS Clara D (Hayes 61).

No hi ha dubte que en aquest indret es va situar un establiment agrícola en època romana imperial. El material ibèric, que pot perdurar fins a èpoques molt tardanes (com per exemple, els mateixos *kalathoi*), pot ser testimoni d'un assentament anterior tardo-republicà, o de la perduració d'aquestes produccions en època imperial, hipòtesi que tant en aquest, com en altres casos, ha de ser considerada.

6.7.2.1.2 Vall de Porcs [7]. Riba-roja

L'assentament es localitza davant de la població de Riba-roja, en uns camps situats a la banda esquerra d'un barranc, entre el marge esquerre de l'Ebre i la vessant del Magalanya (Genera 1980, 98). El material es recupera molt dispers, sense que s'hagi pogut observar cap concentració significativa.

La datació més antiga la proporcionen els fragments d'àmfora itàlica, quasi tots informes, llevat d'una vora de Dressel 1B o 1C, del segle I (làm. 5, 9). Quant al material més tardà, en la seva major part altimperial (làm. 5, 1-8), es van recuperar fragments de ceràmica comuna romana, TS Hispànica (formes Drag. 15/17, 27 i 37) i ceràmica de cuina africana (Lamb. 10A, tapadores Ostia I, fig. 18).

La peça més interessant és, però, un fragment de paret d'àmfora Dressel 2-4 d'inicis de l'Alt Imperi, amb un segell, situat en la part inferior del coll, on es pot llegir en dues línies Q.CORNE / FV[SC]VS (làm. 82, 10). Existeix un paral·lel exacte en una altra àmfora Dressel 2-4, recuperada en el derelict de la Marina de Fiori (Còrsega), datat del segle I dC (Bernard 1996), dada que suggereix la continuïtat del comerç de vi de la Tarraconense en aquesta època. En tot cas, aquests testimonis aporten informació sobre l'estructura social i econòmica a inicis de l'Alt Imperi en el territori d'estudi, on un important personatge, *Quintus Cornelius Ner()* té un serf, *Fuscus*, encarregat de la producció d'un forn (Berni, Carreras, Revilla, 1998, 119). Aquesta informació demostra la circulació del vi produït a les terres de l'Ebre en direcció a altres punts de l'Imperi, i suggereix la possibilitat que aquesta producció concreta es localitzi a les rodalies de Riba-roja.

6.7.2.1.3 Paladell [8]. Riba-roja

Aquest assentament va ser descobert per R. Pita a prop de la via del ferrocarril, al seu pas pel meandre que forma l'Ebre a Riba-roja. La seva situació en una zona baixa, a tocar de les millors terres de conreu i del riu, indica que, sense cap mena de dubte, es tracta de les restes d'una vil·la romana, interpretació confirmada, a més, per la presència d'un gran carreu de pedra rectangular amb dos encaixos laterals, que cal atribuir a un contrapès de premsa.

Segons Pita (1950), el jaciment s'estenia en una llargada d'aproximadament un quilòmetre, amb materials de totes les èpoques, principalment romans i del període musulmà, però també ibèrics. Menciona, més concretament, la presència de fragments d'àmfores ibèriques i de campaniana C.

Les prospeccions més recents han proporcionat un fons indeterminat de campaniana A amb roseta central (làm. 5, 26). Però gairebé tota la resta de material, a excepció d'alguns fragments informes de ceràmica ibèrica oxidada, és d'època romana,

fins i tot d'època baiximperial, com TS Hispànica (Ritt. 8 altimperial i tardana, Drag. 37), ceràmica de cuina africana (Ostia III 267, Ostia III 332, Lamb. 10A), TS Clara C (Hayes 40bis), TS Clara D (Hayes 67) i àmfora africana II (làm. 5, 17-30).

Per tant, es tracta d'un assentament romà de certa importància, però amb una sèrie de materials que suggereixen que l'indret ja estava ocupat en els segles II–I aC.

6.7.2.1.4 Castellons [16]. Ascó

Com ja hem comentat, la construcció de la central nuclear d'Ascó en els anys setanta del segle passat va destruir o ocultar les restes d'aquest assentament, i segurament de la seva necròpolis (Sanz 1973-74, 18; Genera 1982, 67-68). El jaciment es devia situar a un quilòmetre al nord de la població d'Ascó, a tocar del barranc de la Peixera, on hi ha notícies de murs de pedra antics. A part dels materials ibèrics tardans, ja descrits, es documenta la presència de ceràmica de parets fines, sigillata aretina (Drag. 17), TS Hispànica (Drag. 29 i 37), sigillata clara *lucente* (14/26) i Clara A, C i D, la qual cosa implica una llarga continuïtat, fins i tot en època baiximperial. Per últim, també s'hi van recollir fragments de *tegula* i *imbrex*.

6.7.2.1.5 Font de n'Horta [21]. Torre de l'Espanyol

Durant la reparació, l'any 1965, dels antics safareigs públics d'aquesta localitat, hi van aparèixer al fons diversos objectes arqueològics, com estris de ferro, ceràmiques (un fragment de vernís negre indeterminat, una vora d'àmfora Pascual 1, TS Gàl·lica marmorata...), i un conjunt de trenta-una monedes datades, entre els segles I aC i II dC. Entre les monedes cal destacar un quadrans i dos asos d'*Ilercavonia*, un d'aquests d'època de Tiberi, però la major part correspon al segle II dC (Genera, Campo, 1980). El fet que les monedes siguin de poc valor suggereix que van ser llençades, probablement amb una intenció màgica o religiosa. En qualsevol cas, el petit conjunt de materials, datables en el segle I aC, suggereix l'inici de l'ocupació en un moment tardà.

De fet, a uns cinquanta metres d'aquests safareigs, es recull material romà en una gran superfície, lloc on cal situar una probable vil·la romana. En els marges dels camps s'observen blocs de pedra, ben tallats, i fragments d'*opus signinum*. A més, a prop de la

carretera, es conserva un mur de més de tretze metres de llarg, fins a dos metres d'alçada i d'uns cinquanta centímetres d'amplada, de probable factura romana (Revilla, 2000, 58). A tocar d'aquest mur les darreres prospeccions van evidenciar una ocupació d'època imperial, ja que es van recuperar fragments de *tegulae*, TS Hispànica (Drag. 37, 28, 24/25), ceràmica africana de cuina (formes Ostia III, fig. 232; Lamb. 10A, 10B i Ostia IV, fig. 1), TS Clara D, i àmfores de la Bètica (Beltran 2) (làm. 9, 15-22).

6.7.2.1.6 Sebiques / Pedruscalls [22]. Vinebre

La partida dels Pedruscalls està situada a uns set-cents metres al sud-est de Vinebre, en una zona de vessants suaus, a tocar de la carretera. Immediatament a l'oest, es situa la partida de les Sebiques. Seguint el criteri dels autors de la Carta Arqueològica de la Ribera d'Ebre (1987), considerem ambdues part del mateix jaciment. En el punt més alt es conserven dos murs, disposats en angle recte, realitzats amb un encofrat de morter, d'uns quaranta-cinc centímetres d'amplada. Un d'aquests murs té quinze metres de llarg i gairebé un metre d'alçada, mentre que l'altre només conserva dos metres de llarg (Revilla, 2000, 56). A més, hi ha notícies d'una inscripció, trobada en aquesta zona (Maier, Rodà, 1985).

A això s'ha d'afegir la troballa, a uns cinc-cents metres, a la partida de les Raboses, d'una necròpolis de la mateixa època, on es van recuperar fragments d'àmfora romana, lloses, *teguale*, ossos humans, carreus ben escairats i fragments de sarcòfags. L'existència d'aquesta necròpolis sembla confirmada per la troballa d'una estela funerària dels segles I-II dC i un carreu de jaspi de la Cinta, reaprofitats com a elements d'una premsa en el segle V dC a la partida de la Fontjoana, situada a l'altra banda de la carretera (Genera 1991, 69-71).

A la zona de les Sebiques/Pedruscalls, segons M. Genera (1982), es van recuperar restes de grans lloses, fragments de *tegulae*, sílex, ceràmica comuna romana, TS Sudgàl·lica (marmorata Drag. 37, Drag. 18 i 37), TS Hispànica (Drag. 27, 29 i 37), TS Clara A, i un fragment de campaniana A, molt rodada, que suggereix els inicis d'ocupació en època tardo-republicana.

Les prospeccions posteriors han confirmat aquesta presència majoritària de materials imperials, però també, encara que molt minoritaris, de materials tardo-republicans com, per exemple, una base indeterminada de campaniana A (làm. 9, 29), i

potser un morter que recorda els tipus arribats amb les àmfores itàliques, tot i que amb una vora de secció quadrangular (làm. 9, 31). La resta de material està format per fragments de TS Hispànica (vores i bases de Drag. 15/17), TS Clara A (Lamb. 2a) i ceràmica africana de cuina (Ostia III, 332; Ostia III, fig. 267; Lamb. 10A i 10B), i TS Clara D (Hayes 61), que indiquen una ocupació fins època baiximperial (làm. 9, 23-31).

Tots aquests indicis mostren la presència d'una gran vil·la romana, fins i tot amb les seves diferents zones funcionals (àrea residencial, productiva, necròpolis...). De fet, com veurem, la zona al nord del pas de l'Ase (làm. 113, 6) ha proporcionat moltes evidències d'una gran densitat d'ocupació en època romana.

6.7.2.1.7 Marçà (vil·la romana) [36]. Marçà

Els vestigis arqueològics més importants documentats en el municipi de Marçà són, per una banda, un hàbitat protohistòric, situat en el turó de la Miloquera, del qual gairebé no es tenen notícies, i, per una altra banda, una important vil·la, situada en el casc urbà, a tocar del camp de futbol i dels camps que l'envolten (làm. 114, 5). En aquesta zona es poden observar, a simple vista, les restes de canalitzacions i pavimentacions d'època romana¹³⁸.

Durant la nostra investigació vam poder examinar un conjunt de materials procedents d'aquesta vil·la romana, format per ceràmiques, monedes i altres objectes metàl·lics, que un veí de la població guarda a casa seva, i que encara roman inèdit. Després d'una ràpida anàlisi superficial, creiem que els materials proporcionen una cronologia des de finals d'època tardo-republicana (fragments de vernís negre) fins al Baix Imperi, tot i que la major part es data d'aquest darrer moment.

El propietari d'una part del turó de la Miloquera també conserva un conjunt ceràmic procedent de la vil·la romana de Marçà. Una de les peces és un *dolium* sencer d'època imperial, amb un segell, imprès prop de la vora (làm. 114, 6-7), en el que sembla llegir-se PRQNTBA[C]. Al costat, inscrits abans de la cocció, es poden llegir els numerals XIV i XXX (làm. 82, 9). Aquestes inscripcions es podrien transcriure, d'una

---

¹³⁸ Segons Coromines (1994, V, 190), Marçà és un nom en -IANUM format per designar un predi amb un nom propi romà. Podria ser un MARCUS o un MARTIUS, més probablement el segon.

manera força agosarada, com a [EX] PR(aediis?) Q(uinti?) ANT?( ) BA...?, i [M(odii)] XIV S(extarii) XXX[... En el primer cas sembla clar que és el nom del propietari del *fundus*, o potser del productor dels *dolia*, mentre que els numerals corresponen a mesures de capacitat.

6.7.2.1.8 Les Planes [41]. Móra la Nova

L'assentament –del qual ja hem comentat que existien referències anteriors una mica confuses– se situa sobre una gran extensió de camps de cultiu, en una zona plana, creuada per petits barrancs, a uns 500 metres a l'oest de la cruïlla que porta a Darmós.

La concentració de material més important es troba al costat nord de la carretera. Els autors de la Carta Arqueològica de la Ribera d'Ebre (1987), indiquen que, sobre un turonet, al costat dret de la carretera, es localitza una estructura quadrada de 4,20 m de costat, per una alçada i amplada d'un metre, realitzat amb pedra i morter, i amb restes d'arrebossat a les dues cares. Per la descripció, situació i, sobretot, per les característiques i la gran quantitat de material, que es distribueix sobre una extensa superfície, sembla una important estructura agrícola altimperial.

A part dels materials d'època tardo-republicana, ja comentats, la majoria correspon a un moment molt concret, datable entre època augustal i el segle II dC (Noguera, 1999a, 273-275). Així, són molt abundants els fragments de grans envasos, relacionables amb l'emmagatzematge o el transport, com ara vores d'àmfora Dressel 7-11, i, sobretot, *dolia*. Quant a la vaixel·la, apareix ceràmica comuna romana, TS Hispànica (formes 4 i 73, Drag. 15-17, Drag. 35, Drag. 37), TS Itàlica (Goudineau 31, Goudineau 29-32a i formes C-2b-48), TS Gàl·lica (Drag. 24/25, 37a decorada), i ceràmica de cuina africana (Lamb. 10A) (lâm. 26).

6.7.2.1.9 Emportells [44]. Benissanet

Es tracta d'un assentament totalment inèdit. Està ubicat a la plana al·luvial, al costat de l'antic camí de Móra d'Ebre a Benissanet. Sens dubte, està situat sobre bones terres de cultiu, i ben comunicat, ja que es troba davant del gual del mas de Molló, per on

és més fàcil travessar el riu, de manera que enllaça el camí que duu a la costa, i el que es dirigeix vers la Terra Alta.

La menció més antiga que n'hem documentat és d'E. Morera (1918, 473), que menciona la presència d'un assentament romà sota les restes d'una alqueria musulmana, de la qual encara es podien observar els murs.

Per una altra banda, el propietari dels terrenys ens va descriure restes atribuïbles a una necròpolis romana, que hauria estat destruïda a principis del segle XX. També ens mencionà l'existència de grans dipòsits excavats en el terreny (sitges?), però, en aquest cas, amb força imprecisió. Per últim, a finals de 1999, durant les obres d'instal·lació d'una canonada d'ENAGAS, es van tallar restes de murs i paviments d'època romana. Actualment, en els marges dels camps hi ha abundants carreus treballats, en la seva major part restes de lloses d'arenisca, fragments d'*opus signinum*, àmfores..., i –el més interessant– un gran carreu quadrangular amb els encaixos típics d'un contrapès de premsa d'oli o vi (làm. 116, 5). Evidentment, totes aquestes característiques suggereixen la presència d'una explotació agrícola d'una certa importància.

Quant a la cronologia, els moments inicials d'aquest assentament semblen caracteritzats per la presència de ceràmica ibèrica, en aquest cas *kalathoi*, tapadores i àmfores (làm. 28, 5, 9 i 10). La resta del material és d'època romana imperial, com ara àmfores africanes Keay III (làm. 28, 11), àmfores bètiques Dressel 20 (làm. 28, 8), ceràmica comuna, TS Gàl·lica i TS Hispànica.

6.7.2.1.10 Mas de Molló 2 [49]. Móra la Nova

Aquest jaciment és l'exemple paradigmàtic de la continuïtat de poblament de molts dels assentaments que apareixen en època tardo-republicana i que coneixen una fase d'ocupació, gairebé en el mateix indret, en època imperial. En aquest cas s'ha pogut documentar molt bé gràcies al fet que l'assentament dels segles II-I, el Mas de Molló 1, sembla traslladar-se en època imperial uns quants metres al sud, al jaciment que anomenem Mas de Molló 2.

Aquest nou emplaçament ocupa una terrassa molt a prop del riu Ebre, amb un suau pendent en direcció nord-sud. El riu el limita per l'oest, mentre que al nord s'alça una terrassa més elevada, ocupada pel Mas de Molló 1, i al sud i a l'est pel barranc del Molló.

Una intervenció d'urgència a inicis dels anys 80 del segle passat (Espadaler *et alii*, 1983), va realitzar un seguit de sondejos, però només es documentar material fora de context. Les cates més septentrionals van proporcionar materials del neolític final, mentre que a la resta van aparèixer elements ibèrics i romans. Deu anys més tard, es va realitzar una segona intervenció d'urgència (CODEX, 1993b), amb una sèrie de sondejos que van permetre documentar l'existència de murs de pedra a una fondària de gairebé un metre, sense datació precisa.

La ceràmica ibèrica pot procedir del Mas de Molló 1, situat en una cota lleugerament més elevada. Es tracta de vores de gerres amb la forma de coll de cigne (làm. 32, 1-2), nanses i un fragment de pivot apuntat d'àmfora.

Però la gran majoria del material correspon a època imperial romana, amb una clara continuïtat des de finals del segle I aC fins època baiximperial, paleocristiana, i, àdhuc, medieval i moderna, cosa que demostra la importància intrínseca d'aquest indret (Noguera, 1999a, 278-279). Així, han estat identificats fragments d'àmfora itàlica, TS Gàl·lica, TS Hispànica (forma 8), *dolia*, àmfores (Keay 25 i 41), TS Africana Clara A (3b1), TS Africana Clara A2 (Hayes 58B, Lamb. 23), TS Africana Clara D, i un fragment decorat de TS Gris Paleocristiana (Rigoir 3) (làm. 32, 3-17).

6.7.2.1.11 L'Aumedina [54]. Tivissa

Aquest jaciment es troba a poc més d'un quilòmetre a l'est de la població de Tivissa, sobre la via que comunica el riu Ebre amb la costa, a partir d'Hospitalet de l'Infant. Les instal·lacions descobertes formaven part d'un taller terrissaire romà (làm. 101A), i d'una premsa, totes dues relacionables amb una vil·la dedicada a l'elaboració i distribució de vi.

El conjunt ha estat excavat parcialment, primer per R. Pallarés (1984; Pallarés, Gracia, Munilla, 1987) i després per V. Revilla (1993). Era constituït per dos o tres forns (un dels quals relativament ben conservat, amb restes del *praefurnium* i la cambra de foc), un abocador (on es van recuperar molts fragments d'àmfores, vaixel·la i material de construcció amb defectes de cocció), un paviment aïllat i restes d'una instal·lació de premsa, al costat de grans dipòsits d'emmagatzematge, de gairebé 7.000 m³ de capacitat.

Aquesta instal·lació es va dedicar a la producció d'àmfores tipus Pascual 1, Dressel 2-4, Oberaden 74 i Dressel 7-11, dintre de les quals s'envasava el vi produït a la

zona. Alguns fragments presentaven les marques SEX DOMITI i TIBISI, , la difusió de les quals abasta tota la Mediterrània occidental¹³⁹.

El moment àlgid d'aquest establiment sembla situar-se entre el segle I aC i I dC (materials procedents del forn A i de la instal·lació de premsa), però s'ha comprovat la continuïtat d'ocupació fins al segle IV dC, gràcies al material recollit en superfície (TS Clara D, ceràmica lucente, etc), mentre que els dipòsits han estat datats en el segle III dC. En definitiva, sens dubte es tracta d'un important assentament agrícola, amb el qual fins i tot es podria relacionar una inscripció llatina recuperada en aquesta zona (Maier, Rodà 1985).

Quant a l'aspecte que ens interessa, l'existència d'una ocupació prèvia en època ibèrica, només podem assegurar-la gràcies a una informació oral del Dr. V. Revilla, el qual ens confirma la presència d'una petita quantitat de vernissos negres itàlics, presumiblement de campaniana A tardana, recuperats en els nivells superficials.

Per últim, també cal recollir una hipòtesi de M. C. Aguarod (1992), segons la qual un segell ibèric sobre àmfora Tarraconense 1, procedent de *Salduie*, datat a mitjans del segle I aC, podria ser de *TIBISI*, potser de l'Aumedina.

6.7.2.1.12 Mas de Tramontà [60]. Tivissa

Aquest jaciment està situat tot just al sud del Castellet de Banyoles, entre la base del turó del mas de Dalt i el riu Ebre, prop del mas de Tramontà. La major part de la documentació existent suggereix una important ocupació en època romana. Vilaseca (1954) menciona l'existència d'una sèrie de tombes d'aquest període, però no ha estat possible localitzar-les. Al Museu Comarcal de Reus hi ha dipositada una àmfora d'època baiximperial procedent d'aquests enterraments romans (Járrega 1993, 1014), producte de remocions incontrolades. Per últim, durant l'any 1988 es va desenvolupar a les rodalies del mas una excavació d'urgència, però només es va documentar un enterrament altmedieval.

Durant el nostre treball de camp va ser possible identificar restes constructives d'època romana, fora de context, en haver estat desplaçades per les obres de la carretera.

---

¹³⁹ També ha estat identificada la producció de teules d'aquest jaciment a Tortosa, on s'ha recuperat un fragment amb el segell *TIBISI* (Genera, Járrega, 2000, 54).

Es tracta de paviments de *signinum* i, el més interessant, amb gran quantitat de fragments de ceràmiques ibèriques oxidades. A més, en una àrea d'uns 200 m², es localitzen el que semblen alineacions de pedres, en una zona on apareixen fragments informes de ceràmica ibèrica.

Així, creiem que aquesta zona podria haver estat ocupada en època ibèrica, en una data i amb una funció encara indeterminades, però, en tot cas, en relació al Castellet de Banyoles (Noguera 1997).

6.7.2.1.13 Les Deveses 2 [68]. Ginestar

Aquest assentament està situat sobre la segona terrassa fluvial al sud de la població de Ginestar, i no a tocar de la plana al·luvial, com hem vist fins ara. El material recuperat suggereix una fase ibèrica tardana (presència de *kalathoi*), que té continuïtat durant l'Alt Imperi, per la presència de TS Hispànica i ceràmica de cuina africana (Ostia IV, 1 i Ostia III, 332) (làm. 27, 28-29).

En aquest cas, és gairebé segur que no es tracta d'un assentament agrícola important, sinó que per la petita quantitat -i la reduïda dispersió- del material ceràmic devia ser un petit nucli agrari (Noguera, 1998b).

6.7.2.1.14 Caseta de Xevarria [72]. Ginestar

Aquest jaciment té característiques molt similars a l'anterior, ja que té una situació anàloga, i també presenta una reduïda dispersió del material ceràmic, per altra part, molt escàs. Està situat a la part central de la plataforma delimitada pel curs del riu Ebre, el barranc de Sant Antoni i la riera de Comte. Quant al material, ha estat possible identificar uns pocs fragments informes ibèrics, al costat de fragments d'àmfora itàlica o grecoitàlica, i de TS Hispànica (Noguera, 1998b), per la qual cosa cal pensar en un petit establiment agrícola (potser una simple cabana o caseta d'eines?), ocupat a finals d'època tardo-republicana i inicis de l'Alt Imperi.

6.7.2.1.15 Les Pedres–Sant Vicenç [73-74]. Ginestar

Es tracta d'un sol jaciment, dividit en dues àrees per la carretera. Ocupa uns terrenys especialment aptes per al cultiu, ja que és un terreny pla i lleugerament elevat, delimitat a l'oest pel meandre que forma el barranc del Comte en desembocar al riu Ebre, al nord del jaciment. Actualment són visibles restes de murs i de paviments, que cal relacionar sens dubte amb una vil·la romana (Genera 1982).

El material ceràmic és molt abundant i s'estén per una gran superfície. La major part és d'època romana, però també apareix material ibèric, minoritari, com ara fragments de bols i de *kalathoi*. Quant al material més tardà, hi ha fragments de TS Gàl·lica, TS Hispànica (Drag. 15-17, 18, 29 i 37), àmfores Keay XXV i Dressel 2-4, ceràmica de cuina africana (tapadores Ostia II, 303 i Ostia III, 332 i bol forma Tarraco 1896), TS Africana Clara A (Lamb. 3b), TS Africana Clara C (Lamb. 40 bis) i TS Africana Clara D (Hayes 67, Lamb. 103) (làm. 27, 11-20 i 24-27).

Per últim, cal afegir una inscripció documentada a Ginestar (Maier, Rodà, 1985), en placa de marbre de Carrara (*CIL* II núm. 4069), cosa que suggereix que en aquesta zona hi va haver un important assentament romà, probablement una vil·la, ocupada des de finals d'època tardo-republicana fins època baiximperial (Noguera, 1999a).

6.7.2.1.16 Viens [84]. Miravet

Aquest és un assentament situat sobre la terrassa fluvial que es localitza en la confluència del barranc de Masdeus i el riu Ebre, envoltat per les elevacions que tanquen l'extrem nord del pas de Barrufemes (làm. 121, 4). Encara és possible observar-hi restes d'estructures (làm. 121, 7).

Ja hem fet referència a la datació inicial d'aquest jaciment en època tar-doibèrica, i la a seva relació amb el nucli situat a l'altre costat del barranc, el Castellot de Solà 1/3. La seva continuïtat en època imperial és clara, ja que hi apareixen fragments de *tegulae*, TS Gàl·lica, TS Hispànica, tapadores de ceràmica de cuina africana (Ostia III, 332 i Ostia II, 302), TS Clara A (Lamb. 3b1) (làm. 54, 7-13), àmfores Keay LXII, i pivots

indeterminats, un dels quals amb una incisió feta abans de la cocció (làm. 54, 4 i 1), així com fragments de *dolia* (làm. 128, 2).

Aquest assentament és un exemple evident dels inicis de la colonització agrària amb models romans ja en època tardo-republicana, i d'un lloc que acollirà posteriorment una vil·la romana imperial.

6.7.2.1.17 Mas del Catxorro [89]. Benifallet

Es tracta d'una vil·la romana de gran extensió, situada uns cinc-cents metres al nord de l'actual població de Benifallet, on, abans de la construcció del pont del Llaguter, el riu formava un petit entrant (làm. 128, 4). El jaciment s'estenia per la part més baixa, a tocar del riu, però també es documenten restes en la petita elevació situada al sud-est. Sembla que els treballs agrícoles van afectar les restes d'una necròpolis d'època baiximperial.

Les estructures aparegudes (Benet *et alii*, 1991-92; 1993), corresponen a la *pars rustica* de la vil·la. Estan constituïdes per una premsa (amb restes d'un contrapès cilíndric, de grans dimensions), possiblement de vi, associada a un dipòsit, i un conjunt d'habitacions, relacionades amb sitges. Dins les habitacions van aparèixer quatre inhumacions infantils, excavades en fossa i cobertes per fragments d'àmfores, i un individu en el fons d'una sitja. Altres quatre enterraments van aparèixer més a la vora del riu, prop de la premsa; tres eren en fosses, i el quart de tipus tumular. L'aparició d'un testar d'àmfores, algunes passades de cocció, i de peus de terrissaire demostra la presència d'un forn; algunes de les àmfores porten el segell *C. MVSSID NEP*.

En definitiva, és evident la presència d'un nucli de llarga trajectòria cronològica, que en algun moment de l'Alt Imperi va ser centre productor d'àmfores i, possiblement, de vi. Cal recordar que, en els nivells superficials, també es van recuperar vernissos negres itàlics. Per tant, sembla que aquest nucli ja era ocupat o freqüentat durant època tardo-republicana (Carbonell, Carbonell, 1988). El material més característic del període imperial està format per TS Gàl·lica, TS Hispànica, TS Clara A, TS Clara D, cuina africana i àmfora tarraconesa, concretament les formes Pascual 1, Dressel 7/11 i Dressel 28 (Genera, 1991; Izquierdo, 1993).

6.7.2.1.18 Ligallo de Lixem [91]. Benifallet

Es tracta d'un jaciment identificat durant unes prospeccions preventives (Pou, Revilla, 1989). Està situat en el costat esquerre de la desembocadura del riu Canaletes en l'Ebre, tot just a tocar de la carretera. Actualment, en el tall del camí que remunta el barranc, encara es poden observar abundants fragments ceràmics (làm. 28, 1-3). Els rebaixos de terra al·luvial, efectuats a la partida dels Mollets l'agost de 1967, van destruir enterraments fets amb lloses de pedra, en doble vessant. També es van identificar paviments d'*opus signinum*, grans carreus i restes de murs.

Segons la Carta Arqueològica (1992: Baix Ebre), entre restes molt malmeses del que havia estat una necròpolis musulmana, es van poder recuperar fragments de ceràmica a mà, ceràmica ibèrica oxidada, TS Hispànica, TS Clara A i D, ceràmica africana de cuina, comuna romana i àmfora, de manera que sembla un indret ocupat des d'un moment indeterminat del període ibèric fins a època medieval, amb un important component romà imperial.

6.7.2.1.19 Arenalets [104]. Xerta

Les prospeccions realitzades a conseqüència de la construcció de la nova carretera, entre Xerta i Benifallet, van permetre identificar restes arqueològiques en una plataforma situada al nord de la població de Xerta, en la part inferior del vessant, a tocar de l'Ebre. Es van recuperar fragments de ceràmica a mà, i ceràmica comuna a torn de difícil adscripció. Alguns autors creuen que aquests materials són musulmans o moderns (Pou, Revilla 1989), mentre que d'altres (Diloli 1997) han identificat la presència de ceràmica ibèrica oxidada i fragments de campaniana A, així com *terra sigillata*. Com en el cas anterior, potser es tracta d'un lloc ocupat des d'època ibèrica tardana fins a temps medievals, però en qualsevol cas de molt poca entitat.

6.7.2.1.20 Barrugat [113]. Tortosa

La situació que ocupa aquest establiment correspon sense cap mena de dubte a la d'un assentament agrícola, ja que està situat a tocar del riu Ebre, en la plana al·luvial,

molt apta per al cultiu intensiu (làm. 127, 1). De fet es va descobrir en el moment de la construcció del canal de rec de l'esquerra de l'Ebre (Abril 1931).

Les dues úniques intervencions són la de l'arquitecte Abril i Guanyabens, que va publicar una breu descripció de les restes, acompanyada d'un plànol i dibuixos dels mosaics apareguts, i les realitzades d'urgència pel Servei d'Arqueologia de Catalunya, malauradament encara no publicades de manera exhaustiva (Genera, Arbeloa, 1987). Es tracta de les estructures de la part noble d'una vil·la romana (termes, hipocaust, mosaics, etc). També han estat identificats, mitjançant prospecció, dos sectors de necròpolis, amb materials datables fins al segle IV dC. De fet, una sèrie de prospeccions geolèctriques indiquen que el jaciment s'estén per una gran superfície. Això, i la qualitat de les restes identificades –com per exemple els mosaics polícroms (Járrega 1993)– permeten suposar que es tracta d'una vil·la romana important, potser d'un personatge principal de la veïna ciutat de *Dertosa*.

Però pel que fa al nostre estudi, el més interessant és ressaltar el fet que entre el material superficial hi havia abundant ceràmica ibèrica a mà i a torn, així com fragments de campaniana A i B (Genera 1990). Cal recordar que l'assentament ibèric de les Planetes, ocupat des de l'ibèric ple, està situat a pocs metres del de Barrugat, i que els seus excavadors (Diloli, Bea, Vilaseca 2003) destaquen l'escassetat d'importacions itàliques de vernís negre. Tot i així, creuen que durant el segle II encara era ocupat, de manera que és probable que, durant un cert temps, l'antic assentament fortificat de les Planetes i l'establiment agrícola de Barrugat coexistissin, fins a ser definitivament abandonat el primer, mentre que el segon passava a ser ocupat, primer per un assentament agrícola tardo-republicà, i més tard per una sumptuosa vil·la imperial.

6.7.2.1.21 Casa Blanca [116]. Tortosa

Aquesta altra vil·la romana està situada a uns quatre quilòmetres al nord de l'antiga *Dertosa*, en el vessant d'un petit turó encarat al riu Ebre. La construcció de l'antiga carretera va deixar a la vista estructures constructives, com una conducció d'aigua i un hipocaust, la qual cosa suposa l'existència de termes.

El jaciment fou objecte d'una excavació parcial, sobre uns 3.000 m² (Revilla 1998; 2003), la qual va documentar una sèrie d'habitacions que donen a un pati central, la *pars rustica* d'una vil·la romana, esglaonada en el vessant. La cronologia d'aquest

establiment va des del segle I dC fins al segle V dC, amb presència de TS Gàl·lica, TS Hispànica, TS Clara A, TS Clara B, TS Clara C, TS Clara D, cuina africana, ceràmica comuna, àmfora, etc.

Una vegada més, en superfície es van recuperar fragments de ceràmica ibèrica oxidada, campaniana A tardana, i àmfora itàlica Dressel 1 (Revilla, 1998, 413), amb la qual cosa la cronologia es podria remuntar fins a època tardo-republicana.

6.7.2.1.22 *Dertosa* [119]. Tortosa

L'antiga *Dertosa* d'època romana ocupava una estreta plana orientada en direcció nord-sud, entre les estribacions de la serra de Cardó i l'Ebre. El barranc del Rastre sembla que constituïa una divisió natural entre els dos sectors principals de la ciutat. La zona nord és on es concentren els edificis religiosos i administratius, tal com suggereix la troballa d'inscripcions honorífiques. Actualment, en aquest sector hi ha el castell de Sant Joan i el barri de Remolins. La segona zona s'estén al sud del barranc del Rastre, des del turó del Sitjar fins a la carena del Coll de Sant Joan (carrer Sant Blai), que és el límit sud de la ciutat baixmedieval, on també són habituals les troballes romanes (lám. 101 B). Malauradament, la construcció d'importants edificis (Parador Nacional de Turisme, Hospital, etc) han malmès els nivells estratigràfics més antics de la ciutat (Genera, Arbeloa, 1987). En un futur caldria elaborar un projecte d'actuacions per tal de recuperar el traçat de l'antiga ciutat romana, en el qual s'hauria d'incloure la documentació antiga, com el plànol realitzat per l'arquitecte J. Abril (1928, 1544).

Des de la dècada dels 80, els seguiments arqueològics són continus, de manera que s'ha pogut constatar la presència de nivells de principis d'època imperial, en concret, a la Plaça de l'Olivera (a partir del segle I dC), al carrer Costa de Capellans (segle I aC - segle I dC), a la sinagoga, a la Plaça d'Alfons XII, o a la mateixa fortificació de la Suda. En canvi, no ha estat possible localitzar el suposat assentament ibèric que s'identifica amb la *Hibera* mencionada en el relat de T. Livi. Només es tenen notícies molt imprecises de troballes pròpiament ibèriques, com la del solar de l'edifici de Telefònica, a la Plaça d'Espanya, on van aparèixer fragments de ceràmica ibèrica oxidada en relació a una necròpolis romana (Carta Arqueològica 1992: Baix Ebre), o, per exemple, una notícia molt antiga, del segle XVIII, que menciona dues gerres plenes d'ossos i un crani clavat de punta a punta amb un clau de bronze, trobats a 2,5 metres de profunditat en

obrir una sepultura en el Col·legi de la Mercè, al nord del turó del Sitjar (Gil de Frederich, 1905).

En tot cas, si acceptem la presència de l'antiga *Hibera* (que les fonts situen en el baix Ebre a finals del segle III) sobre el turó de la Suda de Tortosa (Diloli, 1996), cal pensar que fins la fundació de la *Dertosa* romana la seva població hauria d'haver ocupat el mateix turó o, més probablement, les planes adjacents, ja que és poc probable que els romans haguessin beneficiat un assentament que havia resistit amb èxit els seus atacs durant la Segona Guerra Púnica. Per tant, el fet que no s'hagin documentat restes ibèriques dels segles II i I, al voltant del turó de la Suda, creiem que no beneficia la hipòtesi que defensa l'enclavament d'*Hibera* en aquest turó.

Per una altra banda, existeix el problema de la data de fundació del *municipium* romà, i la seva hipotètica promoció a *colonia*, així com els problemes cronològics derivats de l'encunyació de la seca amb llegenda llatina *Ilercavonia–Dertosa* (mapa 34). Evidentment, aquest treball no pretén resoldre aquesta qüestió, però sí que creiem interessant presentar les diferents postures.

Així, Villaronga (1979, 250) proposa que l'emissió *Mun. Hibera Iulia Ilercavonia* és dels temps de J. Cèsar, qui probablement va fundar la ciutat, amb una datació similar a les monedes de la Colònia Lèpida, entre el 44/42 i el 36/35 aC. En la mateixa línia, J. Diloli (1996, 55) creu que l'emissió *Mun. Hibera Iulia Ilercavonia* s'hauria de datar entorn de l'any 45-42 aC, i que el títol de *municipium* fou possiblement atorgat gràcies al suport dels ilercavons a Cèsar¹⁴⁰. Per una altra banda, l'emissió *Hibera Iulia Ilercavonia Dertosa* s'hauria de datar en època de Tiberi.

J. Pons (1994, 71 i 143) i R. Járrega (2000, 75) són de la mateixa opinió, ja que a l'atorgar una cronologia de la segona meitat del segle I per a l'emissió *Hibera Iulia Ilercavonia*, fonamentalment per criteris metrològics, suggereixen que el títol de *municipium* hauria de ser de la mateixa època, com, probablement, la *Tiar Iulia* citada per les fonts, o la *Colonia Victrix Iulia Lepida*, documentada per l'arqueologia i la numismàtica.

Per contra, un estudi recent (Llorens, Aquilué 2001) proposa que el *municipium* podria haver estat fundat tant per Cèsar com per August, però que la primera emissió va ser realitzada durant els darrers anys del principat d'aquest darrer. Els autors es basen en

---

¹⁴⁰ Segons Coromines (1994), Tortosa o *Dertosa* té una etimologia similar a *Tortona / Dertona*, a la Gàl·lia Cisalpina.

la tipologia de les emissions, el contramarcad de les monedes i la possibilitat que els encunys de l'una i l'altra fossin obra dels mateixos gravadors. A més, conclouen que, si *Dertosa* va ser *colonia*, ho hauria estat després de Tiberi i quan ja no encunyava moneda.

En definitiva, de moment, els indicis arqueològics més antics de la ciutat es daten en la segona meitat del segle I aC, i concentrats en el vessant sud-oest del turó ocupat pel Castell de Sant Joan. Com és habitual en l'arqueologia de les ciutats antigues amb ocupació ininterrompuda, es tracta de vestigis difícils de contextualitzar. A més, les excavacions són, gairebé sempre, actuacions d'urgència provocades per la construcció de nous habitatges o per reformes urbanístiques que, en el cas del casc antic de Tortosa, gairebé no s'han produït. En el moment en què es comencin a realitzar aquestes intervencions, podrem conèixer millor les característiques de la ciutat de *Dertosa*.

6.7.2.1.23 Masia Despacs [122]. Tortosa

A peus de la serra de Coll-redó, i a uns 500 metres a l'est de la població de Camp-redó, s'estén una àmplia plana al·luvial. En un d'aquests camps es van descobrir, excavades en un aflorament rocallós, aproximadament vint sitges de boca circular i secció globular, però es desconeix quin material concret hi havia. Segons el propietari de la finca, estaven plenes d'algun tipus de cereal. Al voltant es va identificar material ibèric tardà, àmfora itàlica i sigillata (Carta Arqueològica 1992: Baix Ebre). Cal recordar que, a Camp-redó, es va trobar una làpida amb inscripció funerària llatina (Maier, Rodà, 1985).

Relativament a prop, a l'esplanada Soldevila, també es va localitzar un conjunt de sitges, però tampoc van proporcionar materials, ni tan sols en superfície, i, per tant, no tenen una datació concreta (Arbeloa, 1997b).

6.7.2.1.24 La Carrova [126]. Amposta

Aquest jaciment està situat al costat de la torre medieval de la Carrova¹⁴¹, al sud-est d'un petit morrot, anomenat la Coma, que pràcticament ha desaparegut per l'activitat

---

¹⁴¹ Segons Coromines (1994, III, 293), la Carrova potser seria un mot derivat del nom grecollatí *Carabus*, una mena de bot, segurament relacionat amb la *càrrava*, barca de pas que anava d'aquesta torre a la torre de Camp-redó.

d'una pedrera. En aquesta zona s'ha identificat una necròpolis romana (Esteve, 1999), i una vil·la, actualment en curs d'excavació (Garcia *et alii*, en premsa).

Sembla que la necròpolis gairebé ha desaparegut, a causa dels intensos moviments de terres que s'hi han realitzat, mentre que la vil·la encara està en un relatiu bon estat de conservació.

Les prospeccions desenvolupades durant l'any 1988 van identificar fragments informes de TS Gàl·lica, TS Hispànica i TS Clara A -clarament relacionables amb la vil·la imperial-, però també fragments de ceràmica campaniana B, i ibèrica pintada, la qual cosa suggereix una fase d'ocupació anterior.

Més tard, la revisió de D. Garcia (1999; 2000b) dels materials dipositats en el Museu Comarcal del Montsià, va definir un horitzó d'ocupació de la primera meitat del segle I dC, caracteritzat per gobelets de parets fines de la forma Mayet XXb.

Finalment, les recents excavacions han identificat un lot de materials tardo-republicans, recuperat en nivells superficials, i, fins i tot, en nivells estratificats, anteriors a les reformes provocades per la construcció de la vil·la (Garcia *et alii*, en premsa). Està format bàsicament per *kalathoi* i gerres amb el coll de cigne ibèriques, campaniana A tardana, Dressel 1C, ceràmiques de parets fines forma Mayet II i, sobretot, campaniana B, formes Lamb. 2, 5 i Pasquinucci 127. Aquest conjunt suggereix una ocupació datable de les acaballes del segle II i de ple segle I aC, que potser es podria relacionar amb les restes de la necròpolis de l'ibèric final localitzada a les proximitats (Garcia, Villalbí, 2002).

6.7.2.1.25 Pont de la Pedrera [135]. L'Aldea

Aquest jaciment està situat a l'esquerra de l'Ebre, al nord-oest de la plataforma de la Palma, al costat de la pedrera del desaparegut ferrocarril de Tortosa a la Cava. Uns cents metres al nord de l'extrem del tall, al costat del barranc, hi ha el mas Lafont, lloc on es situa una vil·la romana (Carta Arqueològica 1992: Baix Ebre). Al voltant d'aquesta vil·la es recuperen fragments de TS Clara A, ceràmica de cuina africana, àmfora, *tegulae*, *imbrices*, així com carreus treballats. Probablement corresponen a les restes d'una necròpolis, localitzada a les terrasses inferiors del mas, on van aparèixer restes òssies humanes, dins d'una estructura funerària formada per lloses i pedres.

En el límit nord-oest de la terrassa de la Palma es van documentar grans sitges, plenes de terra fosca, amb ossos d'animals, ceràmica "ordinària" i grans claus de ferro. Al seu costat encara es conservaven restes de parets, que delimitaven habitacions llargues i estretes, de "pobre aspecte", amb ceràmica a torn probablement romana tardana" (Esteve, 1999, 43).

Les prospeccions realitzades a conseqüència de la construcció del tram de ferrocarril Uldecona-Camarles, van documentar aquest nucli romà, i d'altres d'inferior entitat. Així, es van identificar tres sitges i una estela anepigràfica de pedra calcària, de forma paral·lelepípeda, clavada verticalment i sobresortint 1,5 metres (Forcadell, Villalbí, 1990).

Per últim, en el Museu Comarcal del Montsià, es conserva un petit lot de materials, procedents d'un jaciment situat a la base del Tossal Redó, entre la Font de Quinto i el pont de l'autopista, que potser cal relacionar amb aquest jaciment. Es tracta, entre altres materials més antics, d'un fragment de base de campaniana B, indeterminada, i d'un fragment de pivot d'àmfora, presumiblement africana baiximperial.

6.7.2.1.26 Mas de l'Antic [145]. Camarles

Aquest assentament es situa fora de la línia del riu, ja que està a uns quinze quilòmetres al nord-est de l'Ebre, sobre l'antiga línia de costa. Ocupa l'extrem d'una de les terrasses quaternàries que, abans de la formació del delta, estaven en contacte amb el mar, i a tocar dels barrancs de la Granadella i del Vinaixarop, procedents de la serra del Boix.

El material es recupera dispers en una gran plana. Bàsicament es tracta de ceràmica ibèrica oxidada i ceràmica comuna romana, i la major part correspon a material d'emmagatzematge (tenalles o *dolia*). La datació més antiga la proporcionen les ceràmiques ibèriques i campanianes, recollides per T. Gimeno (1976, 24), amb una cronologia entre els segles III i I, mentre que la datació més tardana la proporcionen les sigillates romanes.

A més, en les proximitats hi ha una pedra treballada que potser formava part d'un contrapès d'una premsa romana (Arbeloa, 1997a, 19).

En definitiva, una vegada més ens trobem davant d'un establiment agrícola d'època altimperial, però amb evidències arqueològiques que mostren que ja estava ocupat durant època tardo-republicana.

6.7.2.2 Altres assentaments d'època romana

Per acabar, volem presentar una sèrie de jaciments que no sempre presenten indicis d'una ocupació anterior en època ibèrica, però que al nostre entendre són interessants perquè representen la nova estructura d'explotació del territori implantada pels romans a partir de finals del segle I aC. Molts presenten una continuïtat d'ocupació que ha arribat fins a l'actualitat en forma de grans cases de pagès (Noguera, 1999a, 279).

És el cas de l'assentament dels Castellons [16] (Ascó), situat en el meandre del riu Ebre sota l'actual central nuclear. La seva continuïtat en època imperial és segura, ja que abans de la seva desaparició M. Sanz (1973-74, 18) feia menció de la presència de sigillates, confirmada més tard per un estudi realitzat sobre una col·lecció particular (Genera, 1982, 67), on es va identificar sigillata aretina (Drag. 17), TS Hispànica (Drag. 29 i 37), sigillata clara *lucente* (14/26), Clara A, C i D, i per últim, fragments de *tegula* i *imbrex*.

Pel que fa als jaciments de Roca de l'Ortiga [30] (Ascó), l'Aixalella [17], Tossals [18], i Racó de les Rates Penades [19] (Vinebre), les restes documentades d'època imperial són de poca entitat, ja que es redueixen a la presència, sempre minoritària, de *terra sigillata* (làm. 9, 14) i, en algun, cas *tegulae* i *imbrices* (Genera, 1991, 25-26 i 65-66), i fins i tot és possible que s'hagi produït certa confusió en la identificació dels dos darrers jaciments (Carta Arqueològica 1987: Ribera d'Ebre).

El que havia estat el poblat del Forn Teuler [28] (Ascó), del qual tenim documentada l'ocupació com a mínim des del segle IV, també proporciona materials d'època altimperial, com fragments de TS Hispànica i TS Gàl·lica, això sí, absolutament minoritaris (Sanz, 1973-74, 11-22; Genera, 1982, 68-70).

En el cas de les Asclines [29] (Ascó) es tracta d'un assentament important de nova planta. El jaciment ocupa les primeres terrasses fluvials a la dreta de l'Ebre, just abans de l'entrada del pas de l'Ase. Sens dubte, està relacionat amb els assentaments situats a l'altra banda del riu durant la mateixa època. Les primeres notícies les va proporcionar M. Genera (1982; 1991, 24). Els materials identificats (làm. 9, 1-10)

corresponen a un període d'ocupació que abasta des de la segona meitat del segle I fins el segle V dC (Noguera, 1999a, 282). Així, s'han documentat fragments d'àmfora (Pascual 1, Oberaden 74, Dressel 2-4 i Keay 23), TS Gàl·lica, TS Hispànica (Drag. 37, forma 8 tardana), ceràmica de cuina africana (Lamb. 9A, 10B, Ostia III 170), TS Africana Clara A (Lamb. 1B, 23, 10B), o TS Africana Clara D (Hayes 61A, 73A, 91, Atlante XLVI 9). Tot i la gran quantitat de material recollit, no ha estat recuperat ni un sol fragment ibèric. En canvi si que hi ha restes de material de construcció, com ara fragments de morter de calç, de *signinum* i alguns blocs de pedra escairats, reaprofitats en els marges.

La probable vil·la romana documentada a Garcia [40] és un jaciment inèdit, documentat gràcies a l'activitat dels membres de la secció d'arqueologia del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre. De fet, la zona que ocupa és característica d'aquest tipus d'assentaments, a tocar de la plana al·luvial, a la dreta del riu Ebre a la sortida del pas de l'Ase. En aquesta zona, en un radi d'uns 100 metres, s'observen restes de parets realitzades amb una tècnica que recorda molt les construccions romanes (làm. 116, 3-4). El material ceràmic és poc abundant, però s'ha pogut identificar la presència de TS Hispànica (Drag. 37), ceràmica de cuina africana (làm. 9, 11-13) i fragments informes de TS Africana Clara D.

El jaciment de les Cases Barates [42] (Móra la Nova) està situat a la riba esquerra de l'Ebre, a uns 200 metres del riu, just en el lloc ocupat pel barri del mateix nom. Sens dubte, es tracta d'un assentament agrícola, tal vegada una *villa*, però el coneixement que en tenim no permet assegurar-ho. Fou documentat pels autors de la carta arqueològica (Carta Arqueològica 1987: Ribera d'Ebre), i més tard reestudiat per nosaltres (Noguera, 1999a). Els materials que hi apareixen mostren una ocupació durant tota l'època imperial, però no anterior, d'època ibèrica. Així, han aparegut fragments de TS Hispànica, ceràmica de cuina romana (Ostia III, 267B), TS Africana Clara A (Lamb. 3b1?), TS Africana Clara D, àmfora Keay LXII, *dolia* i *tegulae* (làm. 27, 1-10). Per una altra banda, durant l'estudi dels materials arqueològics dipositats en el Museu Comarcal del Montsià, vam poder identificar un petit conjunt format per fragments de TS Hispànica, TS Clara A (Lamb. 3b), ceràmica de cuina romana (Ostia III, fig. 332) i TS Clara D (Hayes 58B i 67).

En el cas dels jaciments de Mas de Giralt [46] (Móra la Nova), Barranc Fondo [52] (Tivissa), Corriol de Corb [77] (Rasquera), les Llomes [87] (Benifallet) i les Trampes [98] (Xerta), tenen en comú que són de dimensions molt reduïdes i que

proporcionen una quantitat de materials relativament baixa. A més, tots aquests jaciments presenten un període d'ocupació molt breu, que en general s'inicia durant l'ibèric final, però que no va més enllà de l'Alt Imperi. Sovint, l'únic material que mostra aquesta continuïtat és la TS Hispànica, però en el Barranc Fondo també s'ha identificat (lám. 27, 21-23) ceràmica de cuina africana (Lamb. 10A), TS Africana Clara A, àmfora indeterminada i *dolia* (Diloli 1997, Noguera 1999a).

Els jaciments de Can Teixidó / Can Cinto [107] (Tivenys), Mas de Sant Pau [128] (Masdenverge) i Mas Lafont [134] (Tortosa) són assentaments que es poden qualificar de veritables *villae* romanes, però malauradament el coneixement que en tenim és molt escàs. Ara bé, en tots tres casos ha estat possible identificar restes d'estructures constructives, *in situ* o desplaçades, sovint formant part de murs o marges de conreus actuals.

Per exemple, en els marges de les rodalies de Can Cinto s'observen carreus treballats, molins giratoris reaprofitats o restes constructives d'*opus signinum*, probablement paviments, tot això associat a fragments d'àmfora romana, ceràmica comuna i TS Clara A.

En el cas del mas de Sant Pau hi ha constància gràfica que les actuacions de clandestins han deixat estructures al descobert (Carta Arqueològica 1989: Montsià). També es van trobar en superfície nombroses *tegulae*, juntament amb ceràmica comuna romana, ceràmica africana de cuina, TS Clara A (Lamb. 8) o un fragment de base de TS Hispànica forma 15/17 o 27, dels tallers de la Rioja amb segell OF.AN.M (-) (Revilla, 1993, 144; Garcia, 1999).

Per últim, al voltant del Mas Lafont encara es poden identificar carreus treballats i fragments en superfície de TS Clara A, ceràmica comuna, ceràmica de cuina africana, àmfora, *tegulae*, *imbrices*... (Carta Arqueològica 1992: Baix Ebre).

Per acabar aquest llistat, del tot incomplet pel que fa a la important presència romana en el curs inferior de l'Ebre, cal tenir en compte assentaments totalment inèdits que han estat identificats arqueològicament en dates molt recents, com la vil·la romana situada al nord-est de la Serra de l'Espasa, en el Mas de Pou (Capçanes)¹⁴², assentament

---

¹⁴² Segons Coromines (1994, III 251), Capçanes és un nom de lloc format per un nom propi romà i el sufix -ANUM, -ANAS, com a designació d'una vil·la posseïda per una persona de tal nom. Així, potser Capçanes ve de (VILLAS) CAPITIANAS (o CAPP-), de CAPPITIUS o CAPPUTIUS.

mencionat en documentació de finals del segle XIX (Nogué, 1896), o el recent descobriment de les restes d'una probable vil·la romana en el poble de Ginestar.

Finalment, volem recordar que és molt habitual que la identificació d'estructures agrícoles romanes també vagi acompanyada del descobriment de les corresponents necròpolis, com per exemple en el cas del Mas de Mussols (Esteve, 1999), la Carrova (Esteve, 1999; Garcia *et alii*, en premsa), Marçà (Berges 1969-70), Barrugat, Can Teixidó / Can Cinto, o Mas Lafont (Carta Arqueològica 1992: Baix Ebre).

6.7.3 Conclusions. Anàlisi territorial

6.7.3.1 Introducció

Com ja hem comentat, l'objectiu d'aquest treball no és l'estudi del poblament d'època romana. Ara bé, en aquest darrer capítol ens plantegem l'anàlisi de l'estructura de distribució dels assentaments en els inicis de l'Alt Imperi com el moment en què les formes d'ocupació de l'espai típicament ibèriques es transformen i desapareixen definitivament.

En efecte, durant la segona meitat del segle I aC es produeix l'abandonament definitiu dels hàbitats situats damunt turons enlairats sobre el riu Ebre, que és el model d'ocupació característic durant tot el període ibèric. De fet, aquest abandonament s'havia produït ja parcialment durant el segle II i la primera meitat del segle I, però en absolut d'una manera sistemàtica, ben al contrari, ja que fins i tot es documenten assentaments de nova planta amb aquestes característiques.

En canvi, ara es constata un gran augment del nombre de jaciments situats en zones planes, a tocar del riu, ben comunicats i sense preocupacions defensives. La important dispersió dels materials ceràmics suggereix que eren nuclis de grans dimensions, netament superiors a les dels assentaments del període ibèric situats en zones baixes. La identificació de restes de premses, molins rotatoris, *dolia*, etc, suggereix que la majoria eren estructures relacionades amb l'explotació agrícola, sovint del tipus *villa*, algunes d'elles importants *fundus*.

Hem posat de manifest que una part considerable de les estructures d'explotació agrícola romanes proporcionen materials ibèrics. El problema és que no coneixem cap

d'aquests materials que hagi estat recuperat en un context estratigràfic tancat, sinó que sempre procedeixen de recollides superficials o d'estrats molt remoguts per la mateixa construcció de la *villa*. Aquest fet, i la mateixa presència d'importacions itàliques dels segles II i I descontextualitzades, suggereix que l'explicació més versemblant és que una part significativa de les *villae* romanes d'època imperial es van construir sobre estructures agrícoles anteriors.

Aquests nuclis rurals dels segles II – I aC sovint han estat relacionats amb l'arribada de colons en època tardo-republicana, fet mencionat a les fonts històriques i recolzat per les evidències epigràfiques. Sembla, però, que aquest fenomen era poc important durant els segles II i I, de manera que cal pensar que la majoria d'aquesta establiments rurals eren explotats per ibers (Revilla, 1998, 413; Olesti, 1998, 253), i que el fenomen de la *villa* és tardà, de la segona meitat del segle I (Olesti, 1997, 87).

Per una altra banda, la documentació escrita d'època altimperial, especialment Plini el Vell i Ptolomeu, menciona l'existència de "ciutats" ilerconvones. Per això, a part de tractar el fenomen de l'aparició de les *villae*, analitzarem la possible presència de nuclis urbans en el curs inferior de l'Ebre.

6.7.3.2 Les villae

A partir de la segona meitat avançada del segle I aC els romans inicien un nou model d'explotació del territori, basat en les explotacions agràries tipus *villae*. Aquest és un moment de canvi, en el qual la *Tarraconense* trenca el monopoli itàlic i passa a produir i exportar la seva producció vinícola. En aquesta fase, les accions per part de l'agent colonitzador romà són molt més planificades i "agressives".

La reorganització d'amplis territoris provincials i la seva centuriació en època d'August potser es poden explicar a partir de la necessitat de l'Estat romà d'obtenir àrees d'abastament en un moment en què la política romana protagonitza un fenomen extraordinàriament expansiu i necessita d'importants bases de proveïment, tant per a la població romana com per als exèrcits fronterers.

Sens dubte, el curs del riu Ebre devia tenir un paper important en la recepció i comercialització dels productes agraris produïts en la seva conca¹⁴³. Es podia circular en totes dues direccions mitjançant embarcacions de poc calat, fins arribar al port de *Dertosa*, on la mercaderia devia ser emmagatzemada o carregada directament en vaixells apropiats per a la navegació marítima. Amb tota probabilitat, aquesta estructura de comunicacions ja devia existir anteriorment, però sens dubte els romans la devien potenciar i millorar.

En la nostra memòria de llicenciatura (Noguera, 1997), circumscrita a l'anàlisi del poblament a la cubeta de Móra, proposàvem una estructura regular d'ocupació del territori, fonamentada en les estructures agràries d'època romana, les *villae*.

Creiem que, després de vuit anys d'aquella proposta, la hipòtesi continua sent vàlida, i la nova documentació apareguda no només no la desmenteix, sinó que la confirma.

Pel que fa a la cubeta de Móra, han aparegut nous assentaments similars en els Emportells (Benissanet), en els Mas de Pou (Capçanes) i en els municipis de Ginestar, Marçà i Garcia, de manera que el mapa de distribució pot ser completat sense alterar el sentit de la proposta esmentada (mapa 31).

Així, per exemple, constatàvem que en la distribució regular dels assentaments tipus *villa* hi havia un buit a la documentació a la zona nord-oest de la foia de Móra, tot just a la sortida del pas de l'Ase. Doncs bé, recentment¹⁴⁴ hem pogut confirmar l'existència d'estructures constructives i material arqueològic que sembla que cal atribuir a una estructura d'aquest tipus a la riba dreta del riu, davant de l'actual poble de Garcia¹⁴⁵.

En general, els jaciments d'aquesta època del curs inferior de l'Ebre es caracteritzen per estar situats en zones baixes, prop de les terres més aptes per al conreu, generalment al costat de l'aiguabarreig de petites barrancades en el riu Ebre i sempre molt a prop, sinó al costat mateix, de les vies de comunicació. El fet que gairebé no es recuperi

---

143 En tot cas, cal recordar que la via principal d'entrada a la vall de l'Ebre no era el riu, sinó l'eix *Tarraco – Ilerda – Caesaraugusta*.

144 Durant el treball de camp també hem pogut documentar un assentament medieval, però encara resta per identificar l'ocupació protohistòrica.

145 Segons Biarnés (1972, 15-16), Garcia fou fundada pels àrabs a principis del segle VIII, a la part esquerra del riu, dalt del turó que ocupa actualment, ja que la primitiva *Gartia* romana (?) edificada en terreny pla a la riba dreta, al lloc de "les Planeses", fou destruïda per la invasió del got Euric, camí de Tarragona.

cap fragment ceràmic altimperial en els turons que delimiten l'Ebre suggereix que ja no hi preocupacions defensives.

Determinats jaciments proporcionen un gran nombre de materials ceràmics, amb àrees de dispersió molt elevades, de tal forma que llurs grans dimensions potencials ens permeten catalogar aquests nuclis com a centres agraris importants, potser *villae* d'una certa rellevància. A més, a molts d'aquests jaciments s'han documentat restes de construccions.

Sembla evident que la disposició i les dimensions dels establiments agrícoles es devien veure condicionades per una sèrie de factors, com, per exemple, el mateix curs del riu, en actuar com a eix vertebrador del territori i de les seves comunicacions. Però el principal condicionant el constitueix l'orografia d'aquesta part de la vall de l'Ebre, ja que la proximitat de les muntanyes gairebé només permet el cultiu en uns llocs molt determinats, sobretot a les petites cubetes fluvials, com per exemple a la zona de Ribarroja, Ascó-Vinebre, la cubeta de Móra i, evidentment, la plana al voltant de Tortosa. D'aquesta manera, podem suggerir que sovint aquest territori no va permetre la implantació de grans *villae*, sinó que més aviat hem de pensar en l'existència d'explotacions de mitjanes i petites dimensions, més apropiades i adaptables a un territori compartimentat.

A grans trets, podem diferenciar dos tipus d'assentaments, en funció de la seva importància relativa. Per una banda, els jaciments dels que, per la gran dispersió de material ceràmic en superfície, per la presència de restes constructives o per la identificació d'elements relacionats amb l'explotació de l'entorn a gran escala (com per exemple restes de premses o dipòsits d'emmagatzematge) podem suposar que eren explotacions agràries importants, o sigui, *villae*.

Per una altra banda, hem classificat en un segon grup els jaciments on s'han documentat materials romans d'època altimperial, però en una àrea de dispersió reduïda i amb una densitat baixa, i no s'han identificat estructures constructives; fins i tot, a vegades estan ubicats en zones menys aptes per a l'explotació agrícola. Classifiquem aquests jaciments com a estructures productives més modestes, potser subordinades a les grans *villae*. Evidentment les dimensions de les explotacions depenien tant de factors econòmics i socials (per exemple, el tipus de repartiment o centuriació), com de les característiques del terreny.

Quant al primer grup, les *villae* pròpiament dites, actualment disposem de dades d'intervencions modernes en cinc d'elles, totes parcialment excavades: l'Aumedina [54] (Tivissa), Mas del Catxorro [89] (Benifallet), Barrugat [113] (Tortosa), Casa Blanca [116] (Tortosa) i la Carrova [126] (Amposta).

De la *villa* de l'Aumedina tan sols es coneix un petit sector on s'han identificat forns ceràmics i dipòsits de líquids, estructures que evidencien un enclavament dedicat a la producció, emmagatzematge i potser la posterior comercialització del vi produït a la zona. Tot i ser un dels pocs assentaments agrícoles que s'allunya clarament de l'eix del riu Ebre, està situat sobre la via de comunicació directa entre la costa i la cubeta de Móra. Així, aquesta localització potser respon a la necessitat d'estar prop de la seva "clientela" potencial, la resta de centres agrícoles de la plana, tal i com suggereix la seva reduïda i poc variada producció, amb articles de baixa qualitat, difícils de transportar i que responen a una demanda limitada i discontinua (Revilla, 1993, 130). Una altra possibilitat seria que l'Aumedina fos una part més de l'estructura d'un *fundus*, dedicat a la producció de l'*instrumentum* necessari per al funcionament de la resta de granges de la propietat (Revilla, 1993, 144). En qualsevol cas, estem davant d'una disposició intencionada i clarament centralitzada, amb la resta d'assentaments agraris situats sobre el riu Ebre o sobre els grans eixos de comunicació terrestres.

Quant al Mas del Catxorro (Benifallet), ha estat possible identificar tant les restes d'una estructura productiva (un gran contrapès cilíndric) com de la zona d'hàbitat, així com fragments de ceràmica que permeten suposar l'existència d'un forn (restes de coccions inadequades i peus de terrissaire) (Izquierdo, 1993).

A Casa Blanca (Tortosa) s'ha identificat la *pars rustica* d'una important *villa*, amb una superfície excavada d'uns 3.000 m², amb habitacions que donen a un pati central (Revilla, 1998; 2000).

En el cas de Barrugat (Tortosa), s'han documentat elements que pertanyen a la part més noble i residencial d'una important *villa* (termes amb hipocaust, mosaics...), la qual cosa suggereix que era la residència d'un membre destacat de la societat de *Dertosa* (Genera, 1983-84, Járrega, 1993b).

Per últim, en el cas de la *villa* de la Carrova (Amposta), en curs d'excavació, els resultats preliminars destaquen l'existència d'edificis rectangulars i dipòsits, potser relacionables amb la *pars rustica* d'aquest complex (Garcia *et alii*, en premsa).

Aquests exemples representen tan sols una petita part del fenomen de l'aparició de les *villae*. Probablement es podria fer extensiu a altres nuclis agrícoles, que, tot i no haver estat objecte d'excavacions, presenten unes característiques i unes evidències materials que permeten classificar-los com a *villae* romanes.

Aquest podria ser el cas de Senals [3] (Riba-Roja), Paladell [8] (Riba-Roja), Font de n'Horta [21] (Torre de l'Espanyol), Sebiques / Pedruscalls [22] (Vinebre), Asclines [29] (Ascó), vila de Marça [36] (Marçà), vila de Garcia [40] (Garcia), Les Planes [41] (Móra la Nova), les Cases Barates [42] (Móra la Nova), Emportells [44] (Benissanet), Mas de Molló 2 [49] (Móra la Nova), les Pedres – Sant Vicenç [73-74] (Ginestar), Viens [84] (Miravet), Can Teixidó / Can Cinto [107] (Tivenys), Mas de Sant Pau [128] (Masdenverge), Mas Lafont [134] (Tortosa) i Mas de l'Antic [145] (Camarles).

La implantació del model d'explotació agrícola basat en la distribució de *villae* sobre el territori suggereix una planificació prèvia de l'espai per part de l'administració romana i, a jutjar per la cronologia del material ceràmic recuperat, aquesta actuació es va desenvolupar en un curt termini de temps, entorn del canvi d'era.

Quant al segon grup d'establiments rurals, creiem que pot estar representat pels següents jaciments: Vall de Porcs [7] (Riba-Roja), Paladell [8] (Riba-Roja), Castellons [16] (Ascó), Aixalella [17] (Vinebre), Racó de les Rates Penades [19] (Vinebre), Forn Teuler [28] (Ascó), Mas de Giralt [46] (Móra la Nova), Barranc Fondo [52] (Tivissa), Mas de Tramontà [60] (Tivissa), Les Deveses 2 [68] (Ginestar), Caseta de Xevarría [72] (Ginestar), Corriol de Corb [77] (Rasquera), Ligallo de Lixem [91] (Benifallet), Arenalets [104] (Xerta), Masia Despacs [122] (Tortosa), Mianes [123] (Santa Bàrbara) i Ligallo de les Veles [139] (L'Aldea).

Evidentment aquesta classificació és absolutament preliminar i està subjecta a canvis, sobretot en el moment en què es realitzin noves intervencions arqueològiques. En qualsevol cas, amb les dades disponibles actualment, creiem que aquests jaciments responen a estructures productives més modestes, potser subordinades a les *villae*.

Poca cosa sabem del règim d'explotació d'aquestes *villae* o dels seus propietaris. En tot cas, les seves dimensions devien ser relativament petites en comparació amb altres de la *Citerior*, en particular a la vall mitja de l'Ebre. Creiem que l'explicació rau en les característiques geomorfològiques de gran part del curs inferior del riu Ebre, amb un territori molt compartimentat, que no permet grans explotacions agrícoles, tal com s'esdevé fins i tot actualment.

Tot i que és una hipòtesi difícil de comprovar, sembla que en aquesta zona hi ha una certa regularitat en la distribució de les *villae*, que obeeix en gran part a l'ocupació de les millors terres de conreu i a la ubicació en proximitat de les vies de comunicació més importants, tant terrestres com el mateix riu Ebre. Ara bé, el mapa de distribució evidencia una sèrie de sectors on no s'han documentat aquestes estructures agrícoles (mapa 30). Es tracta de la zona al voltant de Flix, de Xerta – Tivenys i de Tortosa. Creiem que en els dos primers casos es tracta més aviat d'un problema de la recerca a l'hora d'identificar-les¹⁴⁶. Quant al territori al voltant de l'antiga *Dertosa*, aquest buit potser s'explica perquè l'explotació es podia fer des de la mateixa ciutat.

Basant-nos en la distribució de les *villae* sobre el territori hem traçat cercles de 1,5 km de radi, superfície que abasta la majoria de les terres potencialment més aptes per al cultiu, com són la plana al·luvial i les terrasses fluvials, alhora que queden fora els terrenys més abruptes i inhòspits (mapa 30).

D'aquesta manera es configuren unes àrees amb una superfície teòrica màxima al voltant de les 700 Ha, tot i que probablement caldria rebaixar aquesta xifra per diversos motius, com ara la superposició amb una explotació veïna o l'existència d'accidents naturals, com barrancades o el mateix curs del riu Ebre, que segurament devien ser utilitzats com a límits de propietat. A més, evidentment, no totes les explotacions devien tenir les mateixes dimensions.

Aquesta hipotètica superfície, inferior a les 700 Ha, estaria en consonància amb el tipus d'explotació rural ideal segons l'agrònom romà Columel·la, que es podria situar entre les 500 i 1.500 Ha, a partir de les quals es convertia en el latifundi que ell mateix criticava (Martin, 1971, 350).

A través de l'Ebre va passar una part de la producció vinícola produïda a la *Tarraconense*, la qual principalment s'exportarà al sud de la Gàl·lia i al *limes* germànic, i també, en menor quantitat, a Itàlia. Aquesta producció es va envasar en les àmfores Pascual 1, Dressel 2-4, Oberaden 74 i Dressel 7-11, tipus recuperats en les excavacions dels dos únics forns documentats fins aquests moments en el curs baix del riu: l'Aumedina, Tivissa (Revilla 1993) i el Mas del Catxorro, Benifallet (Izquierdo 1993). Aquestes àmfores, marcades amb els segells *TIBISSI*, *SEX. DOMITI* i *C. MVSSID NEP.*, es documenten en els llocs d'origen, de destí, i en els vaixells que les transportaven, com

---

¹⁴⁶ En el cas de Flix, el Dr. V. Revilla ens ha informat de l'existència d'un contrapès d'una premsa a les rodalies del meandre, dada que encara no hem pogut comprovar.

l'àmfora Dressel 2-4 marcada amb el segell *Q. CORNE. FUSCUS*, identificada a Ribarroja i en un derelicta a Còrsega.

Aquesta estructura econòmica va patir la competència directa, ja des del segle I dC, de la producció vinícola gèl·lica, que va ocupar els seus mateixos mercats, primer a la pròpia Gàl·lia i al *limes* germànic, i després, ja en el segle II dC, a Itàlia, on es documenten les darreres importacions de vi del nord-est peninsular (Revilla, 1993, 174).

6.7.3.3 Les ciutats

La idea de l'existència de ciutats en època imperial romana en territori ilercavó es basa únicament en les fonts escrites. En canvi, des del punt de vista arqueològic, no hi ha cap possibilitat d'associar els topònims mencionats amb localitzacions concretes, a excepció de *Dertosa*, evidentment.

Així, per una banda, Caius Plini Segon, escriptor del segle I dC, realitza una descripció del territori entorn del canvi d'era (Pons, 1994, 137). En la seva *Naturalis Historia* indica que depenien de *Tarraco* 42 *populi*, els més famosos dels quals eren els *dertosani* i els *bisgargitani*, de dret romà, mentre que, entre altres, els *teari iulienses* tenien dret llatí (*NH* III, 4, 23).

Per una altra banda Claudi Ptolomeu, erudit grec del segle II dC, descriu en la seva *Geographia* el litoral dels ilercavons (II, 6, 16), on situa un seguit d'accidents naturals, i seguidament (II, 6, 63) localitza les següents *póleis* en territori ilercavó:

<i>Cartago Vetus</i>	15*20	41°20'
<i>Biscargis</i>	14*55	41°10'
<i>Teana</i>	15*15	40°40'
<i>Adeba</i>	15*40	40°30'
<i>Tiar Iulia</i>	15*30	40°25'
<i>Sigarra</i>	15*05	40°15'
<i>Dertosa</i>	15*15	40°00'

El problema és la poca fiabilitat en la ubicació de les poblacions mencionades per Ptolomeu. Si seguim aquest autor, resulta que caldria buscar aquests nuclis al nord-est de *Dertosa*, precisament la nostra zona d'estudi, tot i que, seguint la mateixa línia

argumental, *Dertosa* quedaria molt al sud de l'Ebre. Malgrat la inexactitud manifesta de Ptolomeu, sembla que algunes de les ciutats ilercavones que cita haurien de situar-se a la riba esquerra de l'Ebre (Arasa, 1987, 115). Així, Ptolomeu hauria desplaçat el riu Ebre en direcció nord en relació a les poblacions que esmenta, de manera que molts autors posteriors han situat aquestes poblacions ilercavones al sud de l'Ebre (Fernández, 1968-69, 123-124).

És interessant ressaltar que, a les fonts altimperials, la *Hibera* mencionada per T. Livi ja no apareix. A més, es constata que *Bisgargis* i *Tiar Iulia* tenen una clara consideració municipal, la primera de dret romà i la segona de dret llatí. Aquestes dues poblacions són citades tant per Plini com per Ptolomeu, al costat de *Dertosa*, per la qual cosa sembla que en principi podrien ser considerades com els nuclis més importants.

Com és ben sabut, a excepció de *Dertosa*, no ha estat possible identificar cap d'aquests centres. Tampoc han proporcionat cap document epigràfic, ni localment ni fora del seu hipotètic àmbit territorial, a diferència de la majoria de ciutats esmentades per Plini (Pons, 1994, 187).

És possible, tanmateix, plantejar la hipòtesi que aquestes ciutats es trobessin a la zona del curs inferior de l'Ebre, tal com ha suggerit R. Jàrrega (2000), per a qui *Bisgargis* i *Tiar Iulia* podrien estar a la Ribera d'Ebre, i fins i tot proposa dues zones: el sector ocupat per la vall d'Ascó - Vinebre i la zona de Ginestar – Tivissa (Jàrrega, 2000, 77).

Cal recordar que no hi ha evidències arqueològiques de cap ciutat romana, a excepció de *Dertosa*. Ara bé, es possible plantejar aquesta qüestió des d'un altre punt de vista, i és preguntar-se quina entitat es pot atribuir a un nucli urbà com els mencionats per Plini o Ptolomeu.

Si tenim en compte l'entitat de la gran majoria de les ciutats antigues, i fins i tot medievals, caldria pensar en nuclis de petites dimensions. Així, per exemple, la població de Tortosa abans de la conquesta cristiana era d'unes quatre o cinc mil persones, xifra calculada a partir del fet que els àrabs van construir la seva muralla sobre el traçat d'una de més antiga (Grau, Sorribes, 1985, 8 i 257).

Aquesta reflexió ja va ser plantejada pel Dr. Miquel Tarradell, en observar, amb totes les precaucions, que la *Dertosa* romana es podria col·locar en el grup de les ciutats romanes mitjanes, amb unes 10-15 Ha (Tarradell, 1978, 41), mentre que considerava que el grup de les ciutats petites, com *Gerunda* o *Iluro*, podien assolir dimensions entre 5 i 10

Ha. A més, cal tenir en compte que les ciutats de l'interior són, en general, més petites que les de la costa.

Una altra dada interessant per tal de definir el què aquests autors consideraven una "ciutat" és la identificació de la *Lessira* edetana citada per Ptolomeu amb el jaciment de la Moleta dels Frares, en el municipi del Forcall (Castelló). Aquest nucli té una superfície aproximada de 5-6 hectàrees (Arasa, 1987, 84), però, a més, la seva situació, enlairada en un rocam, s'allunya de la ubicació tradicional de la ciutat romana. El mateix es podria dir d'una altra ciutat de l'època documentada en el Palau d'Alcanyís, potser *Osicerda*, el nucli més important dels Ositans o Ausetans de l'Ebre, amb una superfície d'unes tres hectàrees (Benavente, Marco, Moret, 2003, 232).

Aquesta identificació també ens és útil per qüestionar la recurrent associació que es fa entre aquestes ciutats i topònims amb els que guarden una certa similitud homofònica. Aquest ha estat el cas de la població d'*Adeba* i el riu *Udiva* (Millars?), o la població de *Sigarra* amb l'actual riu Segarra, al nord de Castelló (Othmer 1911, 339; Pons 1994, 384). Aquestes reduccions són molt perilloses, com demostra el cas de la Moleta dels Frares (Forcall) on sempre s'havia suposat que calia cercar la *Biscargis* ptolemaica, per la seva proximitat al riu Bergantes (afluent per l'esquerra del Matarranya).

Per intentar resoldre la qüestió de les petites dimensions d'aquestes ciutats i, sobretot, la dificultat de documentar-les arqueològicament, M. Tarradell (1978, 18) es va plantejar si a una organització municipal li correspon sempre una ciutat urbanísticament i demogràficament considerable. Segons aquest autor, un mercat, un centre religiós o una altra estructura permetrien crear un esquema municipal que hauria permès la integració de la població indígena, de manera que potser caldria matisar l'associació dels conceptes ciutat i *municipium*. Un cas que podria ser un exemple d'aquesta situació és *Aeso*, un nucli molt reduït i amb un urbanisme molt elemental, però que apareix citada com una *civitas* amb dret llatí en època d'August (Pons, 1994, 195).

Una altra qüestió és l'origen d'aquestes "ciutats" ilerconvones, a les quals cal atribuir una població eminentment indígena. Ja hem comentat que el títol de *municipium* a *Dertosa* podria haver estat atorgat tant per Cèsar com per August (Llorens, Aquilué, 2001), però altres autors es decanten per una cronologia cesariana, segura i lleugerament posterior en el cas de la *Colonia Victrix Iulia Lepida* (Celsa) i probable per a *Tiar Iulia* i el *Municipium Hibera Iulia Ilerconvonia*. Aquestes fundacions potser eren una

recompensa als ilercavons per haver ajudat Cèsar en la seva lluita contra els partidaris de Pompeu (Pons, 1994, 143; Jàrrega 2000, 75). Probablement, també es van convertir en un punt d'establiment dels nou vinguts, com suggereix un fragment de l'obra de Cèsar (*De Bello Civile* I, 51) on descriu el procés d'arribada d'un contingent de colons a Hispània, l'any 49 aC. A més, després de la victòria, el mateix Cèsar va potenciar l'establiment de vencedors i vençuts en aquestes terres (Pons, 1994, 72).

Com hem vist en l'apartat anterior, l'anàlisi del poblament en aquesta època permet constatar que els nuclis romans es situen en zones obertes i planes, que en el nostre territori d'estudi coincideixen amb les cubetes fluvials. Així, és evident la concentració de nuclis a les cubetes o valls fluvials de Riba-roja - Flix, Ascó-Vinebre, Móra i, evidentment, al voltant de *Dertosa*. De fet, en alguns sectors del curs inferior de l'Ebre s'està constatant una gran concentració de restes romanes.

Aquest és el cas de la plana d'Ascó-Vinebre, tot just al nord del pas de l'Ase. Aquest sector reuneix unes condicions estratègiques de primer ordre, ja que és un nus important de comunicacions, no només pel riu Ebre, sinó també a través de la Torre de l'Espanyol i de la vall del barranc del Forn Teuler, via transversal que permet comunicar sense dificultat els territoris a dreta i esquerra del riu. Així doncs, no és d'estranyar que en aquest eix es documentin molts jaciments, alguns amb funcionalitats diferents, com una necròpolis, estructures de processament de vi i una més que probable *villa*, cosa que suposaria que ens trobem davant d'un important *fundus*, amb una sèrie d'estructures agrícoles subsidiàries. Els jaciments més importants, la majoria amb restes d'estructures constructives, són la Font de n'Horta (Torre de l'Espanyol), Sebiques, Pedruscalls, les Raboses (Vinebre), Castellons i Asclines (Ascó), mentre que s'han documentat restes menors d'aquesta mateixa època a l'Aixalella, els Tossals, el Racó de les Rates Penades, Forn Teuler i Roca de l'Ortiga. En definitiva, la documentació arqueològica constata una gran densitat de poblament en època imperial en aquesta zona¹⁴⁷.

Un altre lloc on hi ha una important concentració de poblament és el sector comprés a la confluència del riu Ebre i els actuals municipis de Benissanet, Móra la Nova, Tivissa i Ginestar, on s'han identificat en un tram d'uns sis quilòmetres els jaciments dels Emportells [44], Mas de Molló 2 [49], L'Aumedina [54], Mas de

---

¹⁴⁷ A més, cal no oblidar l'existència d'establiments en aquest mateix sector durant els segles II i I, com Sant Miquel de Vinebre, el Forn Teuler i sobretot la Roca del Sol, amb una superfície d'uns 5.000 m², relativament gran en comparació amb els assentaments de la zona coneguts durant la mateixa època.

Tramontà [60], Les Deveses 2 [68], Caseta de Xevarria [72] i les Pedres – Sant Vicenç [73-74].

Per últim, un darrer sector on es podria situar un nucli “urbà” de les característiques mencionades és el jaciment de Paladell [8] situat al costat de l’actual població de Riba-roja. Segons Pita (1950, 5) el jaciment s’estenia gairebé un quilòmetre, la qual cosa suggereix que no es tracta d’una simple estructura agrícola, sinó d’un hàbitat més extens, ocult per una important ocupació d’època àrab.

Per acabar de consolidar la hipòtesis de l’existència de petites “ciutats” en aquesta zona a inicis de l’Alt Imperi, cal afegir que M. Tarradell (1978, 39, fig. 4) incidia en la distribució equilibrada dels nuclis urbans d’època romana a Catalunya en base a una lògica geogràfica i econòmica. Tan sols constata una disfunció en aquest patró regular, el cas de la zona Priorat - Ribera d’Ebre – Baix Camp, on no s’havien identificat nuclis urbans, la qual cosa atribuïa a la proximitat de *Dertosa* i *Tarraco*. El mateix autor calculava que cap centre urbà distava més de 40 km d’una altra ciutat, excepte en el cas de la Ribera d’Ebre (Tarradell, 1978, fig. 3). A més, es constata que en època d’August el territori del nord-est peninsular ja estava estructurat en *civitates* que tenien per centre un nucli urbà, en la majoria de casos amb un origen republicà (Pons, 1994, 187).

Per tant, potser la solució a aquest problema és que realment aquestes ciutats, com *Biscargis* o *Tiar Iulia*, són nuclis urbans molt petits. A més, potser no responen a la idea tradicional de ciutat, sinó a la de nuclis dispersos però amb una certa proximitat, i que podrien compartir els seus serveis de caire administratiu, religiós o d’una altra mena. Per últim, tampoc es pot descartar que es situïn sota nuclis urbans actuals, o fins i tot en zones elevades, com la *Lessira* edetana.

6.8 Els límits de la Ilercavònia

6.8.1 Introducció

Un estudi sobre l'evolució del poblament del curs inferior de l'Ebre no pot passar per alt la qüestió sobre els límits territorials dels ilercavons. Per intentar respondre aquesta qüestió utilitzarem tota mena d'informació, com fonts escrites, material numismàtic, la toponímia, etc. Però, abans de començar, hem de fer una sèrie de consideracions prèvies.

En primer lloc, cal tenir present que les fonts escrites utilitzades no sempre són contemporànies al període estudiat, ja que la majoria són posteriors a l'arribada dels romans, fins i tot d'època imperial, de manera que l'objecte de les descripcions (rutes, ciutats, pobles o fronteres) podria haver canviat.

En segon lloc, cal recordar la inexactitud de les descripcions de gran part d'aquestes fonts, en part perquè molts dels autors no van veure el territori que descrivien, o ni tan sols van viure durant la mateixa època.

A això hem d'afegir que l'estat actual de la recerca no permet grans possibilitats a l'hora de relacionar les dades d'aquestes fonts escrites amb les restes arqueològiques que puguin conservar-se, ben al contrari del què succeeix, per exemple, a la zona celtibèrica (Burillo, 1991). De fet, en tot el territori objecte d'estudi, fins a aquests moments, això només ha estat possible en el cas de *Dertosa*, mentre que en el sud ha estat identificada *Lesera* en la Moleta dels Frares (Forcall, Castelló), en el segle II en territori edetà, segons Ptolomeu.

Però el principal problema prové de la mateixa concepció de la noció de frontera o de límit territorial durant la protohistòria. Així, és possible que la dispersió dels hàbitats, la dificultat de les comunicacions, o les estretes relacions que devien tenir les poblacions ilercavones més perifèriques amb les ètnies veïnes (ilergets, ausetans de l'Ebre, edetans, cossetans...) farien aquests límits poc perceptibles. El mateix concepte modern d'estat, amb la presència de les funcions bàsiques inherents, com l'administració centralitzada, defensa, recaptació d'impostos, vigilància de fronteres, etc, és difícil d'assumir per a la població ibèrica anterior a la conquesta romana. Potser, més aviat, es tractaria de territoris amb una població unida per raó d'una dependència a una sèrie de

príncipeps o *reguli*, segurament relacionats per parentiu, o per una consanguinitat que podria ser més llunyana que real, que en els segles VI i V devia ser més estreta, però que el pas del temps va anar diluint. És probable que durant el segle IV, i sobretot el segle III, s'estigués més a prop d'una societat protoestatal, com demostra l'aparició de nuclis de poder centralitzats com el Castellet de Banyoles, o potser la mateixa *Hibera* de les fonts. Per això, cal pensar en un altre tipus de model de delimitació del territori, probablement basat en una sèrie de poders locals que gestionen territoris relativament reduïts, i que estarien delimitats per límits orogràfics (valls, rius, muntanyes, etc).

Pel que fa a les fonts escrites, la menció més antiga del poble que va ocupar el territori del curs inferior de l'Ebre, data de finals del segle VI, quan Hecateu de Milet descriu els pobles que ocupaven la franja costanera de la mediterrània, on menciona la presència dels *Ileragantes*. Aquesta ètnia es podria relacionar amb els *ilergetes-ilercavons*, els quals originalment formarien un mateix poble (Fernández, 1968-69, 116). En aquesta mateixa línia, s'ha suggerit que, en aquests moments, el nord-est de la península estaria ocupat per grans grups ètnics en procés d'atomització, potser a causa de l'ocupació de noves terres i la creació de nous assentaments (Jacob, 1985).

Arqueològicament, hem vist com el segle VI és un període caracteritzat per l'expansió dels trets culturals ibèrics des del sud-est. És un moment definit pels canvis en el model de poblament, després de nivells generalitzats de destrucció i/o abandonament, i per l'aparició de noves tecnologies, especialment l'adopció de la tècnica per afaïonar ceràmica a torn, i de la tecnologia del ferro a gran escala.

Malauradament, no tenim elements per definir els límits en el període ibèric antic, si és que aquestes hipotètiques fronteres ètniques estaven ja realment definides. En canvi, els límits que tot seguit proposem, en gran part només poden ser aplicables a l'ibèric final, i, ocasionalment, a l'ibèric ple, ja que, en general, la major part de les fonts escrites corresponen a aquest període.

6.8.1.1 El límit nord

Alguns autors (Jacob, 1985; Genera, 1991) situen el límit nord de la Il·lircavònia a la sortida del pas de l'Ase (zona de Vinebre–Ascó), pas estret i difícil de l'Ebre a través d'una branca de la serralada prelitoral, on es documenten un gran nombre d'assentaments ibèrics i romans. Aquesta hipòtesi podria trobar recolzament en la destrucció violenta del

poblat de Sant Miquel de Vinebre en el 45-44, poc temps després de la victòria de Cèsar a la batalla d'*Ilerda*, l'any 49 (Genera *et alii*, 2002). Així, no s'entendria l'atac a un poblat ilercavó, quan teòricament aquest poble s'havia aliat amb el bàndol guanyador, de manera que potser caldria concloure que aquesta zona ja no formava part de la Ilercavònia.

En qualsevol cas, el mateix límit podria ser portat fins a la zona de Flix, Riba-roja o fins i tot a Mequinensa, on igualment existeixen zones abruptes, de pas difícil i fàcils de controlar, i on, a més, també hi ha una important concentració de jaciments. Així, P. Bosch Gimpera (1932, 379), va proposar el límit septentrional a la zona de Faió i la Serra de la Llena, hipòtesi recuperada per altres autors (Pons, 1994, 387). En la mateixa línia, un estudi recent proposa que els límits sud i est de la Ilergècia durant l'ibèric ple estarien ocupats per una franja de territori despoblat, una terra de ningú, que vindria a coincidir amb la zona entre Faió i Mequinensa (Bermúdez, 2005).

Per la descripció de Cèsar de la batalla d'*Ilerda*, prop d'aquest extrem septentrional caldria situar la població d'*Otogesa* o *Otobesa*. Aquest nucli ha d'estar localitzat en el tram d'aproximadament cinquanta quilòmetres entre Flix i Mequinensa, sense que encara hagi pogut ser identificat, tot i els múltiples intents¹⁴⁸ (Pita, 1950; Cabré, González, 1971-72). La localització exacta d'aquest enclavament esdevé important si tenim en compte que, difícilment els enemics de Cèsar s'haurien retirat en direcció a una població ilercavona si, com se'ns diu, una cohort dels ilercavons va passar-se al bàndol de Cèsar¹⁴⁹. Per tant, caldria concloure que *Otobesa* ja no formava part de la Ilercavònia.

És interessant mencionar una inscripció sobre una roca, documentada uns deu quilòmetres al sud de Mequinensa, en el terme municipal d'Almatret, a tocar del riu

---

¹⁴⁸ J. Coromines (1994) relaciona aquest topònim amb la Vall d'Utxesa, prop de l'aiguabarreig del Segre en l'Ebre, per una probable evolució fonètica del mot. Aquesta teoria encara no ha tingut cap constatació arqueològica. Alguns autors rebutgen la identificació d'aquesta població amb la *Etobesa* mencionada per Ptolomeu. Aquesta darrera, potser cal relacionar-la amb una inscripció de Lliria (CIL II, 3794), on es fa referència a un *otobesanus edetanus*, la qual cosa suggereix que estava en territori edetà, i segurament no gaire lluny d'*Edeta* (si seguim a Ptolomeu, a l'oest de *Lesera*). També es rebutja l'associació de la *Otogesa* de Cèsar amb les monedes amb la llegenda *Otobesken* (Arasa 1987, 128). Per contra, altres autors relacionen la seca ibèrica *Otobesken*, l'*Etobesa* de Ptolomeu, l'*Otogesa* mencionada per Cèsar i la seu episcopal d'*Ictosa*, que localitzen al voltant de Mequinensa (Pena 1950, 4; Asensio 1995, 94).

¹⁴⁹ Amb el vist-i-plau de la seva *civitas*. Poc després, Cèsar potser hauria premiat la principal ciutat ilercavona, *Hibera*, amb el títol de *Iulia*, tal i com apareix a les monedes d'*Hibera Iulia Ilercavonia*.

Ebre, on es pot llegir en caràcters llatins *coniagellietar*. El seu descobridor (Pita, 1959, 232) va suggerir que aquesta inscripció feia referència als límits jurisdiccionals d'una *colonia gellietarensis*, de ciutadans llatins d'origen cèltic, relacionable amb la *Gallica Flavia* citada per Ptolomeu, que aquest autor situa en territori ilerget. Si això es confirmés, tindríem una altre dada (cal dir-ho, no gaire concloent) per establir el límit del territori ilercavó en aquesta zona de l'Ebre.

Una altra documentació és la proporcionada per la distribució de la vaixel·la de vernís roig ilergeta que, a grans trets, sembla definir el territori de la Ilergècia durant els segles III i II (Junyent, Alastuey, 1991). Aquesta distribució aproximadament té un dels seus límits a l'aiguabarreig del Segre a l'Ebre, i entre les planes occidentals i els contraforts del Montsant, amb una presència testimonial en el curs inferior de l'Ebre¹⁵⁰.

Una altra informació ens la proporciona la toponímia. Segons J. Coromines (1994, IV, 42), l'actual població de Llardecans, a uns vint quilòmetres al nord de Flix, i a uns trenta al sud-oest de Lleida, etimològicament correspon a *ad fines ilergetanos*, no només per la seva situació en el límit entre el territori ilergeta i l'ilercavó, sinó perquè els canvis ortogràfics i fonètics entre *Ilergetanos* i *Llardecans* són, segons aquest autor, fàcilment explicables. En origen, per la desaparició de la I, com succeeix a *Iler(s)da>Lersda>Lleida*. Després, potser ja en època romana, es va passar a *Lerteganos*, per finalment ser transformat en època àrab, i arribar al segle XIII com a *Lerdacans*.

Però per confirmar aquest límit nord, potser fora millor tenir en compte la topografia d'aquesta zona, ja que en aquest punt el riu s'estreny molt a partir de l'actual embassament de Riba-roja. A partir d'aquest indret, ja no existeixen les petites cubetes que forma la conca en llocs com Riba-roja, Flix o Vinebre, o la més gran de Móra, sinó que les muntanyes arriben fins al riu, bàsicament el Montsant i els seus contraforts orientals, formant una barrera natural entre la depressió occidental, territori ilergeta per excel·lència, i el curs inferior de l'Ebre. Aquest límit seria completat al nord (i potser a l'oest) pel curs del Matarranya. El fet que aquests límits coincideixin, en gran part, amb la delimitació comarcal actual, no és fruit de la casualitat, o d'un intent d'atribuir límits antics a l'actual configuració territorial, sinó al fet que, habitualment, la delimitació comarcal respon a límits geogràfics naturals.

---

¹⁵⁰ Fins al moment, només havia estat identificada en el poblat del Coll del Moro de Gandesa. Ara, cal afegir un fragment informe recuperat en el Castellot de la Roca Roja (Benifallet), i un altre fragment en el poblat de Santa Madrona (Riba-roja), recuperat en prospecció (Sanz 1980). En qualsevol cas, és un material absolutament minoritari en l'Ebre.

6.8.1.2 El límit oriental

Pel que fa al límit oriental del territori ilercavó, val a dir que no disposem de dades arqueològiques per definir-lo. Només podem suposar que coincidiria, aproximadament, amb les elevacions que separen el Priorat del Baix Camp, seguint la línia de les serres de Montsant, de Pradell i de Llaberia, fins arribar a la serra de Tivissa, i, ja a la costa, en el coll de Balaguer. Aquest límit també ha estat proposat en base a l'aplicació dels polígons de Thiessen, com a frontera entre la Ilercavònia i la Cossetània (Sanmartí, 2001, 26).

Sembla que hi ha una sèrie de petits nuclis ibèrics situats en aquestes elevacions, amb un gran control visual del territori i dels camins entre la costa i l'interior, en concret a Colldejou i a Vandellòs, ja en el Baix Camp. Un límit situat en el Coll de Balaguer obeeix a una qüestió en gran part topogràfica, ja que aquest és el punt de contacte entre les muntanyes de Tivissa i el mar. Per aquí passa, necessàriament, el camí costaner. Per tant, és un límit lògic, estratègic, i fàcilment defensable, objecte de lluites i disputes aferrissades en tots els conflictes bèl·lics que han tingut com a escenari aquestes terres.

De fet, aquest camí costaner ha estat documentat arqueològicament al voltant del Perelló (Izquierdo, 1997), i també per les fonts escrites d'època romana, ja que en aquesta zona existia una mansió anomenada *Sub-Saltum*, situada entre *Oleastrum* (segurament prop de la desembocadura del riu Llastres) i *Tria Capita* (identificada per alguns autors com l'Ampolla). La seva pròpia denominació és molt apropiada (*saltus* en llatí fa referència a un lloc feréstec), ja que la plana costanera es veu interrompuda pels estreps orientals de la serra de la Marina. Des d'aquest punt segurament s'enllaçaria amb el camí que, durant totes les èpoques, ha remuntat les muntanyes fins arribar a la cubeta de Móra, a través del coll de Fatxes.

6.8.1.3 El límit sud

Tradicionalment, aquest límit ha estat situat en el riu Millars i la Serra d'Almenara, a partir de la seva identificació amb el riu *Udiva*, citat per Plini el Vell (III, 21), i per la tendència dominant a assimilar les divisions administratives romanes amb les

fronteres dels pobles indígenes. El resultat és que la frontera nord-est dels edetans, i la frontera sud i oest dels ilerjavons, podrien haver format els límits del convent Tarraconense. A finals del segle III dC, la reforma administrativa de Diocleciana portaria el límit meridional de la província Tarraconense sobre el riu Millars, frontera que s'hauria conservat en les reformes eclesiàstiques provincials del segle IV dC, per arribar finalment a fossilitzar-se en els límits del bisbat (Arasa, 1987, 122), o en el regne àrab de Tortosa (Grau, Sorribes, 1985, 249-250). En tot cas, és segur que la frontera ha d'estar situada al nord de Sagunt, ciutat edetana, segons les fonts.

Arqueològicament, els estudis del poblament entre els rius Millars i Ebre (Oliver, 1996, 129; Arasa, 2001, 73) identifiquen dues estructures de poblament diferenciades. La primera, al sud del riu Millars, suposadament correspondria al territori edetà, mentre que la segona, al nord, seria territori ilerjavó. Aquest territori septentrional presenta trets similars als documentats en el curs inferior de l'Ebre, com el baix percentatge d'importacions ceràmiques, el poblament dispers en petits poblats, l'absència o retard del fenomen urbà, etc, de manera que, a nivell arqueològic, es pot parlar d'una certa homogeneïtat.

6.8.1.4 El límit occidental

Ptolomeu (II, 6, 64), una font del segle II dC, ens indica que els ilerjavons ocupaven la franja costanera entre el riu *Udiva* (Millars?), al sud, i la serra del Montsant, al nord. Aquest autor situa als edetans al sud i a l'oest dels ilerjavons, en un territori que aniria des de *Salduie*-Saragossa a *Arse*-Sagunt, de manera que els edetans ocupaven la part superior del riu Ebre.

Plini el Vell, en el segle I dC, també situa el límit entre edetans i ilerjavons en el riu *Udiva* (III, 20).

Estrabó (III, 4, 1), situa igualment els edetans al nord dels ilerjavons, sobre el riu Ebre, però també els localitza a la franja costanera al sud de la desembocadura de l'Ebre, segons Ptolomeu, territori ilerjavó.

Aquesta diferència a l'hora de definir les fronteres entre edetans i ilerjavons potser cal atribuir-la a que les diferents descripcions no corresponen a un mateix període. De fet, s'ha proposat que els edetans van expansionar-se en direcció oest en el segle II (Burillo 1998), fins arribar a la vall de l'Ebre. Altres estudis suggereixen l'existència

d'un altre poble, els ausetans de l'Ebre, que ocupava en època tardo-republicana la zona del Baix Aragó (Jacob, 1987-88), i que s'ha fet coincidir amb l'àrea de dispersió de les denominades esteles del Baix Aragó, pròpies d'aquests *ositani* (Burillo, 2001-02), inexistents en el curs inferior de l'Ebre. En el mateix sentit s'encamina la proposta que desplaça el límit oriental dels ilerconvans fins a la zona d'influència del Coll del Moro de Gandesa (Moret, 2002, 132), en base a la possible existència d'una Ositània, amb capital a *Osicerda* (el Palau d'Alcanyís?), que ocuparia l'interfluvi dels rius Martín, Guadalupe i Matarranya (Benavente, Marco, Moret, 2003, 238). Cal recordar que aquest territori interfluvial abans era considerat territori sedetà (Fatás, 1973, 88-89).

Així, el límit (en tot cas imperceptible i difús), podria estar definit entre el Matarranya i la zona de Gandesa¹⁵¹. De fet, alguns autors han defensat l'existència territoris diferenciats en aquesta zona. Així, per exemple, a partir de la concentració de poblament entorn d'un nucli centralitzador com Sant Antoni de Calaceit (Sanmartí, 1984), tot i que aquesta hipòtesi només seria vàlida en el moment expansiu d'aquest poblat, en el segle III. Més dubtós ha estat l'intent de demostrar un límit en el riu Matarranya en base a què, suposadament, els sistemes defensius d'aquesta zona estan orientats en direcció a occident, per tal de protegir-se dels atacs de l'ètnia veïna (Pallarès, 1965, 12).

Altres aportacions posteriors (Cerdeño, Sanmartí, García, 1999, 266) consideren que el límit en el Baix Aragó caldria situar-lo a les capçaleres dels rius Aguas Vivas i Huerva, en base a la distribució de les ceràmiques colonials durant el segle VII, que marquen una línia en els rius Segre-Cinca i Matarranya, una diferenciació que es va mantenir fins a l'arribada dels romans en el segle II.

Per últim, cal afegir la informació procedent dels diferents rituals d'enterrament presents en aquesta zona durant el bronze final i els inicis de l'edat del ferro. Així, existeix una clara diferència entre les necròpolis de la zona Cinca-Segre, formades per anelles concèntriques, i les necròpolis situades a l'est de l'Ebre, caracteritzades per ser grans estructures tumulars amb cistes excèntriques, i de les quals el Coll del Moro de Gandesa és l'exemple més oriental (Rafel, 2003). Les necròpolis de l'extrem nord del

---

¹⁵¹ Matarranya, en àrab *ramla matrâniya*, "la riera de l'arquebisbe" (Coromines 1994, V, 237), potser seria el nom atorgat pels mossàrabs a la frontera entre les diòcesis de *Tarraco* i de *Caesaraugusta*. Aquest límit potser va conservar la delimitació entre els convents caesaraugustà i tarraconense d'època romana, els quals també podrien haver heretat les fronteres entre les ètnies ibèriques.

curs inferior de l'Ebre (Castellets de Mequinensa, Santa Madrona, Sebes i Castellons de Flix) semblen representar una certa simbiosi entre aquestes dues tradicions, amb un cert predomini del ritual de la zona Cinca–Segre, mentre que les més meridionals (Castellet de Banyoles, el Molar, les Obagues, la Tosseta...), tenen unes característiques pròpies.

Aquest diferent ritual d'enterrament suggereix que estem davant de grups culturals clarament diferenciables, com a mínim fins als segles VII-VI.

6.8.2 Conclusió

En definitiva, podríem dir que el territori ilercavó, prescindint de les variacions de "fronteres" registrades en el decurs de la seva existència, estaria comprés aproximadament entre les actuals comarques del Priorat (com a mínim, els municipis més meridionals), la Ribera d'Ebre, el Baix Ebre, el Montsià, part de la Terra Alta, el Matarranya (tot i que potser aquest territori es podria atribuir als ausetans de l'Ebre), el municipi de Vandellòs (Baix Camp) i les situades a Castelló al nord del riu Millars (excepte la zona dels Ports de Morella, com a mínim en un moment tardà). Evidentment, utilitzem l'actual delimitació territorial per fer ràpidament entenedors aquests límits, que de ben segur en molts punts els sobrepassava o no arribava a traspasar-los.

7. Conclusions

Aquest treball ha tractat sobre un territori molt extens, amb una configuració física determinada pel curs sinuós del riu Ebre i per les elevacions que travessa. Això fa que, en ocasions, determinats fenòmens es documentin només en zones determinades, o que ho facin amb diferent intensitat. Així, per exemple, la presència d'importacions sembla més elevada a la costa que a l'interior. Igualment, la única zona que ha proporcionat sitges està situada prop de la desembocadura de l'Ebre.

El curs inferior de l'Ebre es caracteritza per ser un territori amb una baixa economia productiva, eminentment agrícola. La seva importància, doncs, devia raure en ser una important via de comunicacions entre la costa i l'interior de la vall de l'Ebre, una zona de pas de productes i influències durant totes les èpoques, tant remuntant el riu, com en sentit est-oest.

Entrant ja, però, en l'evolució del poblament a la zona, l'estructura d'ocupació del territori entre els segles X i VIII es caracteritza per la presència de petits grups humans que reocupen cíclicament uns mateixos indrets, en cases aïllades o petites agrupacions d'aquestes, molt simples, habitades durant períodes breus –però que no podem avaluar amb precisió- i després abandonades. Probablement practicaven una agricultura d'artiga, amb una tecnologia poc desenvolupada i una escassa capacitat productiva, destinada al consum propi i a un intercanvi d'abast limitat. A les serralades que flanquegen la conca fluvial, la ramaderia devia tenir un pes específic superior, la qual cosa devia configurar un poblament de caire estacional. Així mateix, les poblacions amb recursos minerometal·lúrgics, com les situades al voltant del riu Siurana, devien disposar d'un important complement econòmic.

Així, durant el bronze final cal pensar en una baixa densitat de població, en consonància amb els escassos enterraments documentats, sobretot en comparació amb els de la primera edat del ferro. De fet, sembla que les influències d'origen ultrapirinenc es van limitar a l'aparició d'un nou sistema d'enterrament, la incineració en urnes, tot i que no podem descartar una petita aportació poblacional. Els aixovars funeraris són relativament pobres i uniformes, la qual cosa, juntament amb el que ja s'ha dit en relació

a les cases i la forma d'ocupació del territori, suggereix una forma d'organització de nivell familiar, poc o gens estratificada.

En definitiva, la documentació arqueològica indica que estem davant de petits grups de població, estructurats en llinatges i tribus, amb una jerarquització basada probablement en la capacitat de determinats individus per generar obligacions socials o relacions de dependència, més que en un accés diferenciat als recursos.

La situació sembla canviar a partir de finals del segle VIII, però sobretot durant el segle VII i inicis del VI, moment en què es documenten un gran nombre d'assentaments i necròpolis, la qual cosa fa palès un augment demogràfic significatiu. Aquests petits assentaments són testimoni d'un procés de concentració del poblament i d'abandonament del model de població dispersa anterior. A més, presenten moltes novetats, com l'aparició d'un urbanisme regular i planificat, amb estructures constructives comunitàries, cases adossades, pisos superiors o altells, ús de tovots, i, sovint, elements defensius relativament importants.

Aquestes novetats ja es coneixien a la Catalunya occidental des del segle XI, com a conseqüència d'un procés similar de creixement demogràfic; en el curs inferior de l'Ebre, tot i el protagonisme indígena, l'impacte del comerç colonial fenici potser hi va influir, en accentuar la competència per uns recursos cada vegada més escassos i en afavorir el protagonisme dels caps de llinatge més ben situats en relació a l'intercanvi amb els mercaders semites.

L'arribada de materials fenicis es produeix amb una gran intensitat i en un curt període, ja que la major part arriba entre la segona meitat del segle VII i inicis del segle VI. Els principals productes bescanviats eren els metalls, que s'entregaven a canvi dels productes envasats a les àmfores sudpeninsulars, els fragments de les quals es recuperen a gairebé tots els jaciments de la primera edat del ferro, i sovint en gran quantitat. Malgrat la importància d'aquest comerç, sobretot a la costa, sembla que mai es va arribar a crear un establiment colonial. De fet, l'intercanvi i la redistribució dels materials fenicis estava en mans de grups reduïts d'indígenes, tal com suggereix , durant la segona meitat del segle VII i principi del segle VI, el nucli d'Aldovesta, situat en un meandre del riu Ebre.

L'augment de població i la seva concentració en poblats de nova planta, a vegades amb estructures defensives, i el control de la redistribució de les importacions, suggereix l'inici d'un procés d'acumulació del poder econòmic i polític per part de

determinats caps de llinatge, que devien basar la seva autoritat en la capacitat de subministrament d'aquests productes, en el control de la producció metal·lúrgica i, evidentment, en la gestió d'uns recursos escassos i de les relacions amb les altres comunitats, que podien ser particularment difícils en aquest entorn competitiu. Aquest procés de jerarquització encara no presenta signes evidents de diferenciació social, ni en els hàbitats ni en els enterraments.

A partir del primer quart del segle VI s'abandonen un gran nombre de poblats, sovint després de destruccions generalitzades, i deixen d'utilitzar-se la gran majoria de necròpolis. De fet, sembla produir-se un fenomen de retracció del poblament a escala local, ja que s'abandonen els assentaments d'una mateixa zona en benefici d'un únic hàbitat. Aquest fenomen és paral·lel a la davallada del comerç fenici i la seva substitució per noves ceràmiques a torn, procedents del sud-est peninsular, que imiten formes semites i gregues.

És possible que la pèrdua de la gestió de la redistribució del vi contingut a les àmfores fenícies, sobre la qual s'assentaven les incipients elits socials durant el segle VII, produís canvis a gran escala de l'estructura política i econòmica indígena, iniciant-se un període d'instabilitat i crisi, de redefinició de l'estatus de les elits.

Aquesta retracció del poblament havia estat interpretada com un buit poblacional durant l'ibèric antic, cosa que no es correspon amb la realitat. Així, la documentació arqueològica indica que els nivells antics dels poblats estan ocults, i sovint destruïts, pels de l'ibèric ple. El que sí que hi ha és un canvi radical en els patrons d'assentament, caracteritzat per una baixa densitat de població, amb pocs nuclis, de petites dimensions i estratègicament situats, sovint amb preocupacions defensives, cosa que suggereix un període d'instabilitat generalitzat. Malgrat que encara desconeixem la seva entitat, creiem que es poden relacionar amb les anomenades cases-torre aristocràtiques, identificades a la zona de la Terra Alta-Matarranya. Probablement, algunes d'aquestes torres són el nucli al voltant del qual s'edifiquen alguns dels poblats de l'ibèric ple posteriors.

A partir de la segona meitat del segle VI també hi ha una nova dinàmica comercial, definida per la quasi total desaparició del comerç fenici sudpeninsular, i per l'arribada del comerç focu. És també el moment de la primera producció a torn indígena que, en menys de cinquanta anys, gairebé substitueix la ceràmica a mà. Sobretot cal destacar l'aparició d'àmfores, potser locals, les quals segurament envasarien una

producció de vi, o d'un altre tipus d'alcohol. Per últim, també es documenta la presència, cada vegada més important, de l'utilatge de ferro. La ràpida difusió d'aquestes tècniques suggereix la presència d'artesans locals especialitzats.

Així, per primera vegada, hi ha evidències inequívokes de l'existència d'elits socials, sovint amb trets militars, com per exemple l'armament de ferro recuperat a les poques necròpolis de l'època, les vivendes amb forma de torre o la situació estratègica dels assentaments. De manera que és possible plantejar-se una reacció d'aquestes elits per tal de mantenir llurs privilegis i aspiracions socials, recolzant-se en aspectes de caire militar i ideològic. Així, la monopolització de la vaixel·la de luxe d'origen grec, i el seu ús a la manera hel·lènica, es devia convertir en un símbol, en una demostració de l'estatus de l'aristocràcia. Probablement, aquestes elits controlaven tant el consum d'alcohol com la seva producció, a l'igual que la producció minerometal·lúrgica.

Aquesta interpretació està basada en la dinàmica interna de la societat indígena, però no podem descartar una altra hipòtesi, basada en la hipotètica arribada d'un contingent de població procedent del sud-est peninsular. Aquesta aportació poblacional també permetria explicar la ràpida difusió, a gran escala, de la metal·lúrgia del ferro i de la ceràmica a torn, així com el canvi sobtat en el model d'ocupació del territori, o la ruptura entre les necròpolis d'inicis del segle VI i les datades a partir de la seva segona meitat. En tot cas, en cas de produir-se, aquestes aportacions de població devien ser reduïdes.

És possible, per una altra part, que les dues hipòtesis no siguin del tot excloents, sinó que en algun cas podrien complementar l'explicació d'aquestes profundes transformacions, produïdes en un curt període de temps.

En qualsevol cas, a inicis de l'ibèric ple les elits aristocràtiques semblen definitivament consolidades. Així, a partir de finals del segle V, es documenta una estructura del poblament plenament homogènia, complexa, i ben diferenciada del període anterior. El nou patró d'assentament es caracteritza per una sèrie de petits poblats fortificats, que tenen moltes característiques comunes. Habitualment ocupen els extrems de petites elevacions a tocar del riu Ebre, cosa que facilita la seva defensa. La mitjana de llur superfície és d'unes 0,15 ha, i gairebé mai superen les 0,5 ha. Molts disposen de sistemes defensius desproporcionats, en comparació a la superfície habitada, amb muralles, torres i fossats. L'urbanisme es caracteritza per una gran densitat de recintes domèstics, de petites dimensions, separats per carrers molts estrets. A més, aquests

A partir de la victòria romana en la segona guerra púnica, els centres jeràrquicament superiors, com el Castellet de Banyoles, són destruïts i/o abandonats, cosa que devia representar la decapitació de l'estructura sociopolítica ibèrica. Tanmateix, una quantitat significativa dels petits assentaments secundaris continuen habitats, però amb unes característiques i una densitat d'ocupació diferents a les documentades durant l'ibèric ple. Quant als assentaments agrícoles, es mantenen, o fins i tot són potenciats. Així, la nova estructura d'explotació implantada pels romans es va limitar a aprofitar aquelles estructures autòctones de les quals podien treure algun profit, però eliminant les que poguessin posar en perill el control del territori.

A partir del darrer terç del segle II s'inicia un procés d'importantes reformes, com la construcció o millora de la xarxa viària de comunicacions o la promoció de *Tarraco* com a capital política i administrativa. Aquesta conjuntura devia estimular l'aparició d'assentaments agrícoles, ben comunicats i, normalment, en el mateix indret on anys després s'ubicaran les vil·les romanes.

Paral·lelament es desenvolupa un altre tipus d'ocupació, caracteritzat per petits assentaments, situats en elevacions estratègiques, amb un gran control visual de la part baixa de la cubeta fluvial i dels accessos a aquesta. Sovint, aquests nuclis estan al costat d'assentaments agrícoles, per la qual cosa es pot parlar d'una dualitat de poblament. Aquesta preocupació defensiva es podria explicar com la conseqüència de períodes d'inseguretat, com la invasió dels cimbris en el 104, les guerres sertorianes entre els anys 82-72, o les lluites entre els partidaris de Pompeu i Cèsar al voltant de l'any 49.

A partir de la segona meitat del segle I, la fi dels conflictes senyala el punt de partida de l'estructuració definitiva del territori, seguint els patrons d'explotació agrícoles romans, i la desaparició definitiva de les formes d'ocupació de l'espai típicament ibèriques. Així, ara es produeix l'abandonament de tots els hàbitats situats damunt turons sobre el riu Ebre. En canvi, augmenten els assentaments rurals en zones planes, ben comunicats, sense preocupacions defensives, i més grans que els nuclis agrícoles ibèrics anteriors.

Es configura d'aquesta manera una estructura fonamentada en la implantació sistemàtica de *villae*, distribuïdes amb una certa regularitat per tot el curs inferior del riu, juntament amb altres petits nuclis agrícoles subordinats. Aquesta implantació, probablement planificada, es va desenvolupar en un curt termini de temps, entorn del canvi d'era. En qualsevol cas, les dimensions i la importància d'aquestes *villae* són

menors en comparació amb altres de la *Citerior*. En aquest sentit, cal no oblidar que aquest territori és una zona rural amb un potencial agrícola relativament reduït.

Per una altra banda, les fonts escrites mencionen l'existència de ciutats en territori ilercavó a inicis de l'Alt Imperi. Però, a excepció de *Dertosa*, no hi cap mena de documentació arqueològica. La solució a aquest problema passa per recuperar les propostes de M. Tarradell, el qual es plantejava l'existència d'una organització municipal sense necessitar una aglomeració urbana considerable. D'aquesta manera, una determinada estructura, com per exemple un mercat, podrien crear un esquema municipal que hauria integrat la població indígena. Així, la *Lessira* citada per Ptolomeu, identificada fa uns anys a la Moleta dels Frares (el Forcall, Castelló), és un nucli reduït i, a més, enlairat en un rocam, cosa que l'allunya de la ubicació tradicional de la ciutat romana. Per tant, probablement, aquestes ciutats ilercavones, com *Bisgargis* i *Tiar Iulia*, mencionades per Plini i Ptolomeu, devien ser nuclis urbans molt petits, que no responen a la idea tradicional de ciutat, sinó a la de nuclis de menor entitat, dispersos, però amb una certa proximitat, i que podrien compartir els seus serveis de caire administratiu, religiós o d'una altra mena. Tanmateix, tampoc es pot descartar que es situïn sota nuclis urbans actuals, o fins i tot en zones elevades, com *Lessira*.

Per concloure, cal dir que el panorama dibuixat per aquest estudi dista molt de ser complet. Encara hi ha moltes llacunes en la investigació del desenvolupament econòmic, polític i social de les comunitats que van ocupar el curs inferior de l'Ebre durant la protohistòria. De fet, caldria incidir en el coneixement arqueològic dels nuclis agrícoles, totalment ignots, o en la recerca en els grans centres de poder ibèrics, així com de llurs necròpolis. Igualment, caldria esbrinar la cronologia i l'entitat de les sitges documentades al voltant de la desembocadura de l'Ebre. Tanmateix, els continus treballs de recerca que s'estan duent a terme, sens dubte proporcionaran nova documentació que permetrà confirmar, matisar, o invalidar les nostres hipòtesis.